DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

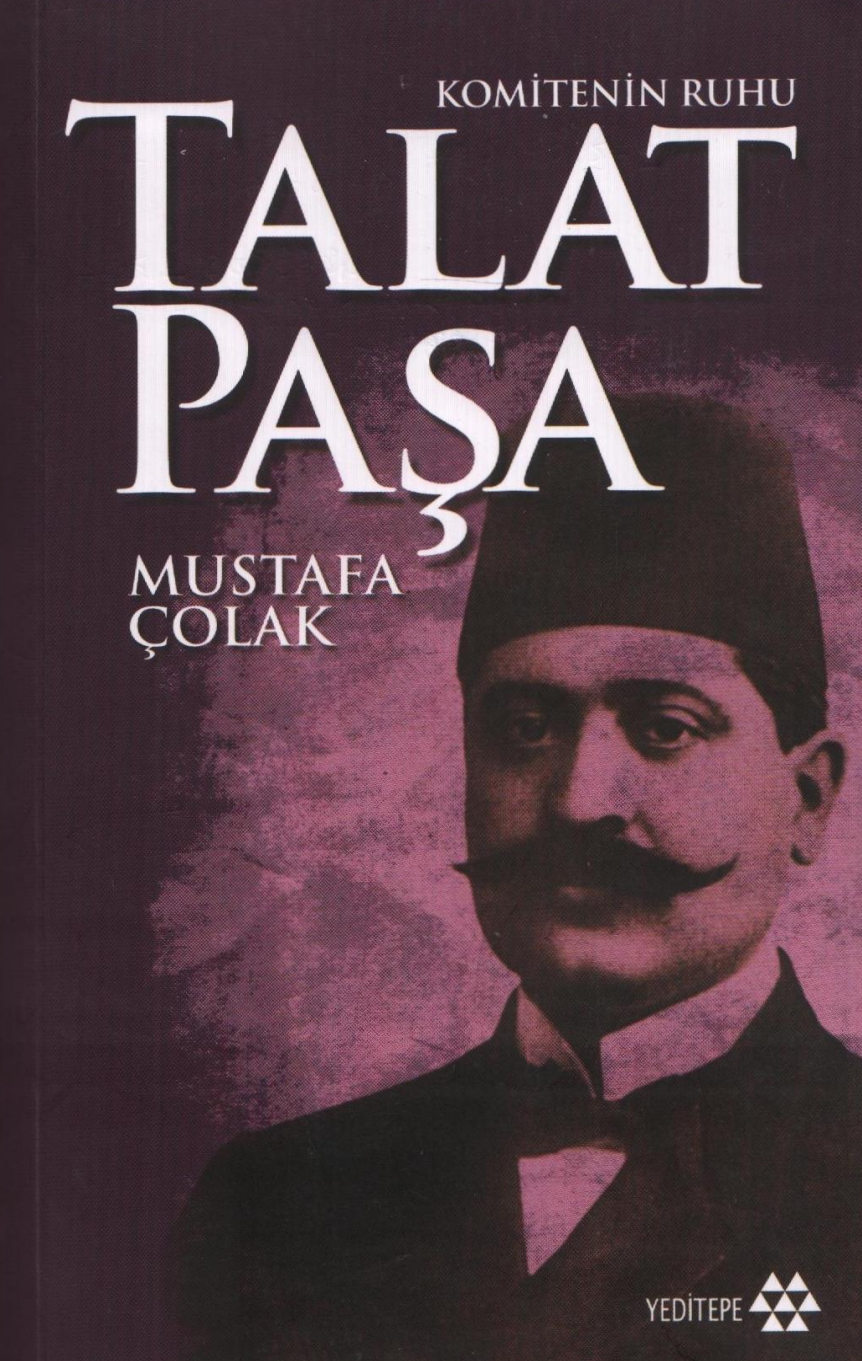
• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

KOMİTENİN RUHU

TALAT PAŞA

MUSTAFA ÇOLAK

YEDİTEPE

Komitenin Ruhu:
TALAT PAŞA
Mustafa Çolak

©Yeditepe Yayınevi
T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 16427

ISBN: 978-605-2070-36-9
Yeditepe Yayınevi: 363
İnceleme-Araştırma: 292

1. Baskı: Mart 2018

Editör
Sahure Ergüzel

Sayfa Düzeni
Adem Şenel

Kapak Tasarımı
Sercan Arslan

Baskı-Cilt
Şenyıldız Yay. Matbaacılık Ltd.Şti.
Gümüşsuyu Cad. Işık Sanayi Sitesi C Blok No:102 - Topkapı / İstanbul
Tel: 0212 483 47 91-92 (Sertifika No: 11964)

YEDİTEPE YAYINEVİ
Çatalçeşme Sok. No: 52/1 34410 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: (0212) 528 47 53 Faks: (0212) 512 33 78
www.yeditepeyayinevi.com / bilgi@yeditepeyayinevi.com

Komitenin Ruhu:

TALAT PAŞA

MUSTAFA ÇOLAK

YEDİTEPE

Mustafa ÇOLAK

1970 Merzifon-Amasya doğumludur. 1989 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği Bölümü'nden mezun oldu. Aynı üniversitede 1989 yılında Yüksek Lisans, 1999 yılında doktorasını tamamladı. 1990'da Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'na Araştırma Görevlisi olarak atandı. Doktora çalışmaları esnasında 1992-1999 yılları arasında DAAD (Alman Akademik Mübadele Birliği) bursu ile Alman arşiv ve kütüphanelerinde çalışmalarda bulundu. Doktora çalışması, "Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)" başlığı altında Türk Tarih Kurumu tarafından 2006 yılında kitap olarak basıldı. 2002 Temmuz-Eylül ayları arasında Berlin Humboldt Üniversitesi'nde, 2005 Temmuz-Eylül ayları arasında ise Berlin Frei Üniversitesi'nde DAAD'nin doktora sonrası bursu ile bilimsel çalışmalarda bulundu. 2000 yılında Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Cumhuriyet Tarihi Anabilim Dalı'na yardımcı doçent, 2009 yılında doçent olarak atandı. 2012 yılında Mustafa Kemal Üniversitesi'nden Gaziosmanpaşa Üniversitesi'ne geçti. 2014 yılında burada profesör unvanını aldı. Halen aynı üniversitede görev yapmakta olup, Fen-Edebiyat Fakültesi'nde Tarih Bölüm Başkanlığı'nı yürütmektedir.

Yazarın Kafkasya İttihat Terakki ve Osmanlı - Alman ilişkilerine dair çok sayıda bilimsel çalışması mevcuttur.

İÇİNDEKİLER

Önsöz **9**
Giriş **11**

Birinci Bölüm

Komitenin Ruhu: Talat 19

İkinci Bölüm

Çınaraltı'ndan Bab-ı Ali'ye: Dâhiliye Nazırı Talat Bey 43

Üçüncü Bölüm

Güç ve İktidar: Bab-ı Ali Baskını 51

Dördüncü Bölüm

Büyük Buhranda Güç Mücadeleleri ve Talat Bey 63
Güç Mücadelesinin Doruk Noktası: Yakup Cemil Olayı 86

Beşinci Bölüm

Son Umut: Talat Bey, Paşa ve Sadrazam Oluyor 97

Dostluğun İspatı: Kara Kartal Nişanı 113
Müttefikler İle Bizzat Tanışma:
Sadrazam Olarak İlk Berlin Ziyareti..... 116
Sofya Ziyareti: "Talat Adeta Bir Bulgar Bakanı Gibi"..... 132
İç Muhalefete Önemli Bir Darbe:
Osmanlı Devleti'nin Amerika Birleşik Devletleri İle
Diplomatik İlişkilerini Kesmesi..... 137
İkinci Berlin Ziyareti:
Osmanlı-Alman İttifakını Kurtarma Çabaları..... 143

Altıncı Bölüm

Amaç Korumak mı, Öldürmek mi?
Ermenilerin Tehciri Meselesi ve Talat Paşa..... 159

Yedinci Bölüm

Alman Siyonistleri Ve Talat Paşa:
Yahudi Devleti'nin Kuruluş Çalışmaları..... 195

Seskizinci Bölüm

Ölüme Yolculuk: İstanbul Boğazı'ndan
Hardenbergstrasse'ye..... 231
Berlin Üçüncü Eyalet Mahkemesi 252
Siyaset mi, Hukuk mu?
Alman Menfaatleri ve Teilirian'ın Yargılanması 266
Bitmeyen Dava: Yine Ermenilerin Tehciri Meselesi 275
Teilirian'ın Serbest Bırakılmasına
Berlin Müslümanlarının Tepkisi..... 287
Tepkiler Karşısında Alman Hükûmetinin Tutumu..... 295

Dokuzuncu Bölüm

Ahde Vefa: Talat Paşa'nın Mezarının Yeniden Düzenlenmesi 303
Çok Sevdiği Vatanına Kavuşması:
Talat Paşa'nın Naaşının İstanbul'a Getirilmesi 306
Talat Paşa İçin İade-i İtibar Çabaları 309

Sonuç 317
Kaynakça 335
Ekler 345
Dizin 381

Sevgili eşime, ciğer pârelerim
Gülenay ve Doğanay'a ithaf ediyorum...

ÖNSÖZ

Talat Paşa, Türkiye Cumhuriyeti'nin laboratuvarı olarak bilinen II. Meşrutiyet Dönemi'nde yaşamış "kurt" bir siyasetçi ve etkili bir devlet adamı olarak bilinmektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin "aklı" ve "teşkilatçı" liderlerinden biri olarak görülmüştür. Dolayısıyla hakkında çok sayıda bilimsel ve bir o kadar da bilimsel olmayan, propaganda içeren çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalara bakıldığında önemli bir eksiklik dikkati çekmektedir; o da Talat Paşa ile ilgili yazılan eserlerde Alman arşiv belgelerinin kullanılmamış olmasıdır. Hâlbuki Talat Paşa ömrünün son yıllarını Berlin'de geçirmiş, öncesinde ise Osmanlı Devleti'nin Almanlar ile kader birliği ettiği bir dönemde devleti idare etmiştir.

Bu çerçevede bakıldığında, Talat Paşa ile ilgili Türkiye'de bu güne kadar yapılmış olan çalışmalarda, Alman arşiv belgelerinin veya kütüphane malzemelerinin değerlendirilmemiş olmasının önemli bir eksiklik olduğu anlaşılmaktadır. Bu

çalışma bahse konu eksikliği gidermek amacıyla ele alınmıştır. Zira çalışmanın ana kaynağını Alman arşiv belgeleri ve kütüphane malzemeleri oluşturmaktadır. Türkiye'deki arşiv ve basılı eserler ise doğal olarak ilgi alanımız içerisinde olmuştur. Dolayısıyla Türk ve Alman arşiv ve kütüphane malzemelerinin bir arada değerlendirilmesi sonucunda bu çalışma ortaya çıkmıştır.

Bu eserin ortaya çıkmasında yardımlarını esirgemeyen çok sayıda bilim insanı bulunmaktadır. Bunların hepsine buradan teşekkürlerimi sunmak isterim. Ancak birkaçının ismini zikretmeden edemeyeceğim. Başta eşim Prof. Dr. Songül Çolak, Doç. Dr. İsmet Türkmen ve Yrd. Doç. Dr Yunus Emre Tekinsoy olmak üzere, doktora öğrencim Ahmet Acar ve Edebiyat Öğretmeni Nebahat Akkoyun, çalışmayı baştan sona okuyup, imla hatalarını düzelttiler, eleştiri ve önerileri ile katkı sağladılar. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerin temin edilmesinde ise Prof. Dr. Recep Karacakaya desteğini hiç esirgemedi. Bu mütevazı bilim insanlarına teşekkürü özellikle bir borç bilirim.

Mustafa Çolak

GİRİŞ

Bu çalışma, eşine ve dostlarına defalarca "*Ben yatağımda ölmeyeceğim*"[1] diyen bir "devrimcinin" biyografisi olarak düşünülmemiştir. Zira Talat Paşa'nın biyografisini konu alan iki tane önemli eser zaten mevcuttur. Bunlardan ilki Tevfik Çavdar'ın *Talat Paşa, Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü* başlığını taşımaktadır[2]. Bu eserde Talat Paşa'nın hayatı daha çok hikâyeleştirilerek verilmiştir. Dolayısıyla da eser, modern tarih biliminin öngördüğü bilimsel kriterlere uygun bir şekilde tasarlanmamıştır; arşiv malzemesi hiç kullanılmamış, alıntılarda referanslar gösterilmemiş, sadece eserin sonunda telif eserlerden oluşan bir kaynakça verilmiştir. Bu ve diğer eksikliklerine rağmen, Tevfik Çavdar'ın bu eseri incelendiğinde, Talat Paşa'nın hayat hikâyesi bir film şeridi gibi göz önünden akıp gitmektedir.

1 Tevfik Çavdar, *Talât Paşa, Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü*, Dost Kitabevi (2. Baskı), Ankara 1984, s. 519.

2 Bkz: Tevfik Çavdar, *Talât Paşa, Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü*, Dost Kitabevi (2. Baskı), Ankara 1984.

Talat Paşa'nın biyografisini konu edinen ikinci eser ise Hasan Babacan'ın *Mehmed Talât Paşa (1874-1921)* başlıklı kitabıdır[3]. Bu eser bir doktora tezi olarak yazıldığı için bilimsel kriterlere uygun hazırlanmıştır. Başta Başbakanlık Osmanlı Arşivi olmak üzere, ana kaynak olarak Türk arşivleri değerlendirilmiş, süreli yayınlardan ve telif eserlerden faydalanılmıştır. Dolayısıyla Hasan Babacan'ın bu eseri alanında önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Şüphesiz, Talat Paşa konusundaki bilimsel çalışmalara katkı sağlayan bir diğer isim de Murat Bardakçı'dır. Gerçi Murat Bardakçı'nın çalışmaları biyografi niteliğinde değildir. Fakat Talat Paşa'nın eşi Hayriye Hanım ile yaptığı röportaj ve ittihatçıların aile arşivlerinden elde ettiği özel belgeler, konuya önemli katkılar sunmaktadır[4].

Yurt dışında Talat Paşa konusunda yapılan çalışmalarda ise propaganda ve manipülasyonların güzel örnekleri verilmiştir. Genellikle Talat Paşa, Osmanlı Ermenilerinin yok edilmesinden sorumlu bir cellat ve Osmanlı Devleti'ni otoriter bir şekilde yönetmiş bir devlet adamı olarak görülmüştür. Bu konuda Tessa Hoffman[5] ve Rolf Hosfeld'in[6] eserlerine bakmak bize önemli bir fikir verebilecektir.

Yukarıda isimlerini saydığımız veya burada sayamadığımız konu ile ilgili Türkiye'deki önemli eserlerde, Talat Paşa'nın

3 Hasan Babacan, *Mehmed Talât Paşa 1874-1921*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

4 Bkz: Murat Bardakçı, Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi, Everest Yayınları, İstanbul 2013; Murat Bardakçı, İttihadçının Sandığı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014.

5 Bkz: Tessa Hofmann, *Der Völkermord an den Armeniern vor Gericht. Der Prozeß Talat Pascha*, Gesellschaft für bedrohte Völker, Göttingen - Viyana 1980.

6 Bkz: Rolf Hosfeld, *Operation Nemesis*, Kiepenheuer&Witsch, Köln 2005.

yurt dışındaki yaşamından ve siyasi faaliyetlerinden çok az ve eksik bahsedilmektedir. Özellikle dönemin dünya basınında önemli bir yer tutan, Berlin'deki Talat Paşa cinayeti ve katil Teilirian'ın yargılanması konusunda, Türkiye'deki çalışmalarda Almanca kaynaklar neredeyse hiç kullanılmamıştır. Tam da bu noktada bu çalışmanın amacı ortaya çıkmaktadır. Zira bu çalışmanın ana kaynağını, Alman arşivlerinden ve süreli yayınlarından elde ettiğimiz Talat Paşa ile ilgili belgeler oluşturmaktadır.

Söz Almanya'ya gelmişken, Almanların büyük söz ustası Goethe'nin konumuzla ilgili bir sözüyle devam etmenin yerinde olacağı kanaatindeyim. Ünlü Alman düşünür ve yazar Goethe, "*Üç bin yıllık geçmişinin hesabını yapamayan insan günübirlik yaşayan insandır.*" demektedir. Talat Paşa, üç bin yıllık geçmişten daha uzun bir süreyi kapsayan Türk tarihinin sadece 20. yüzyılının ilk çeyreğindeki önemli figürlerinden birisidir. Aslında Goethe bu sözü ile bir taraftan insanlık tarihini irdelemenin önemini belirtirken diğer taraftan da "günübirlik" bir yaşamdan kaçınmanın ne denli zor olduğunu anlatmaya çalışmaktadır. Geçmişin hesabını -özellikle de Talat Paşa'nın yaşadığı dönem olan yakın geçmişin hesabını- yapmak kolay değildir. Zira geçmişin muhasebesini, bilimsel kriterlere uygun bir tarih anlayışının yapması gerekli olduğuna göre, tarihin bir bilim ve hatta bilimden de öte bir alan olduğunun henüz kavranmadığı bizim gibi toplumlarda, yakın tarih, siyasetin ve uluslararası ilişkilerin bir arka bahçesi olmaktan kurtulamamaktadır. Bu bağlamda yakın geçmişin hesabı yapılırken, tarih bilimi ve metodolojisinin ortaya koyduğu araştırma yöntemleri bizim gibi ülkelerde fazla rağbet görmemekte ve tarihî gerçeklik "hamaset" bataklığında boğulup gitmektedir. Onun için de

hem toplumsal hafıza hem de devlet geleneği konularında tarihten beklenen fayda tam olarak sağlanamamaktadır.

Bu çerçevede, Talat Paşa ile ilgili, yukarıda bahsi geçen kitapların dışındaki çalışmalara baktığımızda, çoğunun bilimsel yöntemlerden ve modern tarih araştırma tekniklerinden uzak, siyasî hedeflere ve uluslararası çıkarlara hizmet amacıyla tarih adına yapılan gizli veya açık propaganda araştırmaları olduğunu görmekteyiz. Bu durum ise, Talat Paşa ve onun örgütü olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin "gerçekten ne olduğunun" bilinmesine engel teşkil etmektedir.

Yine aynı problem Ermeni Meselesi konusunda da karşımıza çıkmaktadır. Bilindiği gibi Ermeni Meselesi söz konusu olduğunda akla gelen ilk isimlerden biri de Talat Paşa'dır. Onun için Ermeni Meselesi ve Talat Paşa, özellikle de Tehcir olayı ve Talat Paşa bağlamında hiç de az sayılmayacak kadar bilimsel ve bir o kadarı da bilimsel olmayan araştırma ve inceleme mevcuttur. Her iki konu hakkında yazılanlar çoğaldıkça soru işaretleri çoğalmakta ve tartışmalar uzayıp gitmektedir. Zira her iki konu da, artık tarihî mesele olmaktan çıkıp siyasî, diplomasi, sosyal, ekonomik vb. bir boyut kazanarak uluslararası bir düzeyde tartışılır duruma gelmiştir. Dolayısıyla da her uluslararası konu gibi bu iki probleme de her ülke, her millet, her grup bilimsel ve tarafsız bir tarihî mesele olarak tarih araştırmaları çerçevesinde bakmak yerine, kendi çıkar ve ön yargıları ile bakınca, zaman zaman mesele bilimsel zeminini kaybedip farklı alanlarda tartışılır hale gelmiştir.

Tehcir olayı ile Talat Paşa arasındaki bağlantının açıklanabilmesi ancak meselenin tarih araştırma yöntemleri kullanılarak irdelenmesiyle ve Ermeni olaylarının başlangıçtan günümüze kadar geçen süreci bir bütün olarak

kavramakla mümkündür. Aksi takdirde zincirin birer halkası olan olgulardan sadece bir veya birkaçını ele alıp tamamını açıklamaya çalışmak hem tarih araştırmaları yöntemi hem de meselenin tamamını anlamak açısından eksik olacaktır. Zira "*gerçek bütünde saklıdır.*"

Olgular ve belgeler, tarihi olayın açıklanmasında modern tarihçiliğin birinci derecede önem verdiği kaynaklardır. Ancak bir olgudan yola çıkarak tarihî olayın tamamını açıklamaya çalışmak eksik olacaktır. Kanaatimizce Türkiye'de ve Batı'da Ermeni Meselesi konusunda yapılan araştırmalarda böyle bir eksiklik söz konusudur. Zira Batılılar daha çok Tehcir olayı ve Birinci Dünya Savaşı boyunca çeşitli nedenlerden dolayı ölen Ermeniler ile ilgilenirken, Türkiye de bu konuda kendisine karşı yapılan suçlamalara cevap mahiyetinde, daha çok Tehcir olayı öncesi Ermeni isyanları ile Tehcir olayı sonrası Ermeni katliamları üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Her ne kadar Tehcir olayı ve Talat Paşa ile ilgili, gerek tehcir vuku bulurken gerekse tehcirden sonra ve günümüze kadar, hem propaganda hem de bilimsel anlamda önemli çalışmalar yapılmış olsa da, Tehcir olayı ile bağlantılı olarak Talat Paşa ile birlikte Ermeni terörüne kurban gitmiş olan İttihat ve Terakki ileri gelenleri, Dr. Bahaeddin Şakir, Cemal Azmi ve Cemal Paşa konusunda çok fazla bilimsel çalışma olduğu söylenemez. Halbuki bu konularda yapılacak olan bilimsel çalışmaların hem Ermeni terör olaylarının ortaya konmasında hem de bu olayların Türkiye dışındaki dünya mefkuresinde daha farklı algılanmasına önemli katkılar sağlayacağı şüphe götürmez bir gerçektir.

Talat Paşa ve Ermeni Meselesi'nin dünya kamuoyunda ve bilimsel çalışmalarında algı oluşturma konusundaki son trajedi Berlin'de oynanmıştır. Zira Birinci Dünya Savaşı'nı

Osmanlı Devleti'nin kaybettiği anlaşılınca, Sadrazam Talat Paşa ile İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumi üyeleri yurdu terk etmek zorunda kalmışlardı. Talat Paşa Almanya'ya gitmiş ve ömrünün yaklaşık son üç yılını (Kasım 1918-Mart 1921) Almanya'da geçirmiştir. Soğuk bir Mart gününde (15 Mart 1921 Salı), Berlin'in işlek caddelerinden biri olan Hardenbergstrasse'de Ermeni bir teröristin kurşunuyla hayata veda etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nda "silah kardeşi" olan Almanya, değerli dostlarından birine mezar olmuştu. Bu dost ile Alman yetkililer, savaş boyunca aynı kaderi paylaşmışlar ve Almanlar için Talat Paşa, Osmanlı Devleti'nin en önemli siyasi aktörü olmuştu. Dolayısıyla İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği'nin ve Osmanlı coğrafyasının her köşesine yayılmış olan Alman konsolosluklarının merkeze yazmış oldukları raporlarında Talat Paşa'nın konu ile ilgili düşünceleri, kimlerle görüştüğü, nüfuz ettiği kişiler ve siyasi gücü gibi hususlar mutlaka yer alırdı. Talat Paşa için Almanlar, Almanlar için de Talat Paşa önemliydi. Bu bağlamda gerek *Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi'nde (Politisches Archiv des Auswärtigen Amts)* gerekse *Federal Arşiv'de (Bundesarchiv)* Talat Paşa ile ilgili çok sayıda belge ve bilgi mevcuttur. Aslında sadece Talat Paşa konusunda değil, Osmanlı Devleti'nin özellikle 1888'den sonraki tarihinin anlaşılabilmesi hususunda Alman arşivlerinin vazgeçilmez bir yeri olduğu muhakkaktır.

Bu çerçevede bakıldığında biz bu çalışmada, Talat Paşa ile ilgili Alman arşivlerinde yer alan belgeleri özellikle ön plana çıkartmaya çalıştık. Zira bu noktada ülkemizde önemli bir boşluk bulunmaktadır. Fakat yeri geldikçe İstanbul'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden elde ettiğimiz belgeleri

de değerlendirmeye tabi tuttuk. Bu bağlamda, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Talat Paşa ile ilgili belgelerin önemli bir kısmının Türk tarihçileri tarafından değerlendirilmiş olduğunu belirtmek gerekmektedir. Zira bu çalışmanın önemi ve özgünlüğü, Alman ve Türk arşiv belgelerinin karşılaştırmalı olarak bir arada kullanılmış olmasında yatmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın, Talat Paşa'nın hayatı ve siyasi faaliyetleri ile ilgili literatürde eksik olan bir tarafı tamamlayacağı kanaatindeyiz.

Birinci Bölüm

KOMİTENİN RUHU: TALAT

> "O (Talat Bey), politikada bir dahi olduğuna, herkesi inandırmış durumda. Onun içinde herkes ona itaat ediyor, kimse itiraz etmiyor. O, politikada bir küstah; entrika ve kendini gizlemede bir sanatçı, şartlar karşısında kendini yükseltebilen bir kabiliyete sahip". Patris, Atina, 28. Aralık 1914.
>
> "O (Talat Paşa), Komitenin (İttihat ve Terakki) ruhuydu". Johannes Lepsius, Berlin, 2 Haziran 1921.

İttihat ve Terakki, tek lideri olan bir cemiyet değildi. İttihat ve Terakki dendiğinde akla genellikle, hemen Merkez-i Umumi ile birlikte üç isim gelmektedir: Enver, Talat ve Cemal paşalar. Alman belgelerine baktığımızda bu üçlünün yanına bir de Halil Bey'i (Menteşe) eklemek gerektiğini düşünmekteyim. Zira Birinci Dünya Savaşı sürecinde Osmanlı ile ilgili Alman diplomatların Halil Bey'e özel bir önem atfettikleri, Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşiv'inde bulunan belgelerden ortaya çıkmaktadır. Yine bu belgelere baktığımızda, bu dörtlü içerisinde gerek liderlik vasıflarından, gerekse siyasi kabiliyetlerinden dolayı Talat Paşa'nın ön plana çıktığını görmekteyiz. Bundan dolayı da

Talat Paşa'ya "İttihatçıların en akıllısı" veya "İttihat ve Terakki Komitesi'nin Ruhu" gibi sıfatlar takılmıştır[7]. Dolayısıyla Talat Paşa'yı anlamak ve tanımak için onun biyografisine ve kişisel özelliklerine kısa da olsa değinmek gerekir.

Dönemin İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Graf von Bernstorff[8], 9 Aralık 1917'de Alman Dışişleri Bakanlığı'na çektiği bir telgrafta Talat Paşa'nın biyografisini şöyle özetlemektedir: "*Mehmed Talat Paşa, Ağustos 1874 (H.1290)'de Edirne'de doğdu. Babası, Edirne'nin Kırcaali bölgesinden*

7 Berlin'deki Talat Paşa cinayeti üzerine, Berlin Üçüncü Eyalet Mahkemesi'nde 2-3 Haziran 1921 tarihinde görülen "Talat Paşa Davası"nda bilirkişi olarak dinlenen Johannes Lepsius, Talat Paşa için "*...Komite'nin ruhu ve güçlü kişisi...*" ifadesini kullanmaktaydı. (Bkz: *Der Völkermord an den Armeniern vor Gericht. Der Prozeß Talat Pascha*, s. 60). Ayrıca Atina'da çıkan Patris adında bir gazete, daha Talat Bey Dâhiliye Nazırı iken 28 Aralık 1914'te "*...Partinin (İttihat ve Terakki) bütün ruhu Talat'tır.*" diye yazmaktaydı. (Bkz: *Patris*, Atina, 28. Aralık 1914). Yine aynı şekilde Ziya Gökalp, Talat Paşa için şu şiiri yazmıştı: "Sen candan birleştiren bir ruhsun, vicdanını sende görür cemiyet: Necat teknesidir. Sen Nuhsun, Sen olmasan öksüz kalır bu millet." (Bkz: *Çavdar, Talat Paşa...*, s. 9).

8 Johann Heinrich Graf von Bernstorff, 1890-1892 yılları arasında Alman İmparatorluğu'nun İstanbul Askeri Ataşeliği görevinde bulundu. Birinci Dünya Harbi başladığında ise, Almanya'nın Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçisi (1908-1917) idi. Bernstorff, Alman ordularının Marne'de Fransızlar tarafından durdurulmaları üzerine (Eylül 1914), Almanya'nın bu savaşı kazanamayacağı inancına varmıştı. Bu nedenle Amerika'da büyükelçi bulunduğu sürede, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'un arabuluculuğu ile savaşa son verme çabalarına destek vermiştir. Almanya'nın İngiltere ve Amerika'ya karşı başlattığı denizaltı savaşlarına da, ülkesi için başarı şansı görmediğinden karşı çıkmıştır. Sürekli Almanya'nın bir barışla savaştan çekilmesi için çalışan Bernstorff, pan-germanist politikacıların ve Ludendorff'un şiddetli eleştirilerine maruz kalmış ve Mart 1917'de Berlin'e döndüğünde Kayser tarafından da kabul edilmemişti. Ancak Kühlmann'ın Dışişleri Bakanlığı'nı üstlenmesinden sonra Eylül 1917'de İstanbul Büyükelçiliği'ne atanmıştır. Savaş sonuna kadar da bu görevinde kalmıştır. Bkz: *Neue Deutsche Biographie*, Band II, s.141-142.

olup, medrese tahsilinden sonra kadılık ve müstantıklık (sorgu hâkimliği) yapmış Mehmed Efendi'dir. Talat Paşa, Edirne'de iptidai mektebini okuduktan sonra yine Edirne'de Askeri Rüştiye'ye girdi. Daha sonra biraz Fransızca öğrendiği Edirne Alyans İsraelité mektebine devam etti. Bu okuldayken babası vefat ettiğinden, kendisinin ve ailesinin geçimini sağlamak zorunda kaldı ve öğrencisi olduğu Edirne Alyans İsraelité mektebinde Türkçe dersleri vermeye başladı. Fakat burada sadece bir yıl kadar çalışabildi. 1892'de Edirne Posta-Telgraf İdaresi'ne stajyer memur olarak girdi. Bu görevinde iken Avrupa'dan gelen özgürlükçü fikirler ile tanıştı. Evinin aranması esnasında Temps Gazetesi'nin nüshaları bulunmasından dolayı, 1896 yılında üç sene kalebentliğe mahkûm edildi. Zira Abdülhamid döneminde Temps Gazetesi bulundurmak kesinlikle yasaktı. O zamanki Edirne Valisi ve Kumandanı Arif Paşa'nın sahip çıkması sonucu, Talat Bey, bir daha Edirne'ye geri dönmemek şartı ile 1898 yılı başlarında affedildi. Mart 1898'de Selanik-Manastır seyyar posta memurluğuna atandı. Özgür düşünce açısından önemli olan bu iki şehir arasında, görevi gereği gidiş-gelişlerde, kısa zamanda kendi siyasi görüşlerine çekebileceği birçok genç subay ve sivil memurla tanıştı. Talat Bey kısa zamanda Posta-Telgraf idaresinde çalışan memurları İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi yaptı ve bu sayede komitenin, telgraflar aracılığı ile gönderilen bilgilerden haberdar olmasını ve rahat haberleşebilmesini sağladı. Aynı yıl içinde, 1898'de Selanik Vilayeti Posta ve Telgraf Başmüdürlüğü'ne kâtip olarak tayin edildi. Bu dönemde en çok güvendiği arkadaşları, Manyasizâde Refik

Bey, Cavid Bey, İsmail Hakkı Bey, İsmail Canbolat, Dr. Nazım Bey ve diğerleriydi"[9].

Bernstorff'un bu yazdıklarında dikkati çeken ilk nokta, Talat Paşa'nın doğum yılını 1874 (H.1290) olarak vermesidir. Hâlbuki bu tarih kesin değildir. Talat Paşa'nın doğum yılını Tevfik Çavdar 1876 verirken[10] Hasan Babacan 1874 olarak vermektedir[11]. Bernstorff'un neye dayanarak 1874 yılını verdiğini ise bilmemekteyiz.

İkinci nokta ise Talat Paşa'nın, dönemin iki önemli kurumu ile olan ilişkisidir. Bunlardan birincisi Talat Bey'in "Alyans İsraelité Universelle" mektebi ile olan ilişkisidir. Bu mektepte bir dönem hem öğrencilik hem de hocalık yapmıştır. Bu durum Talat Bey'in Yahudilerden bir çevresinin oluşmasına ve Mason locaları ile bağlantı kurmasına katkı sağlamıştır. Zira Alyans İsraelité Universelle Mektebi 19. yüzyılın ikinci yarısında kurulmuş, Siyonist ilkeler doğrultusunda eğitim yapan, dünyanın çeşitli yerlerindeki Musevilere yardım eden, bunların bulundukları yerlerdeki konumlarını güçlendirmeyi amaçlayan bir eğitim kurumuydu. Dolayısıyla Alyans İsraelité Universelle Mektebi "*...İnkılâpçı Talât'ı yaratan eğitim odaklarından biridir. Ama bu konuda tek değildir. Edirne'deki gençlerden oluşan çevresi ve çevrenin zamanla genişlemesi sonucunda tanışılan kişilerin de bu yöndeki tesirleri inkâr edilemezdi*"[12].

İkincisi ise Talat Bey'in Posta-Telgraf İdaresi ile olan ilişkisidir. Talat Bey uzun yıllar Edirne, Selanik ve Manastır gibi Osmanlı Devleti'nin Batı'ya yakın topraklarında

9 *Politische Archiv des Auswärtigen Amts (Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi, PA-AA)*, R13803, Bd. 18, Pera, 9. Dezember 1917.

10 Bkz: Tevfik Çavdar, *Talat Paşa...*, s. 21

11 Bkz: Babacan, *Mehmed Talât Paşa...*, s. 38.

12 Çavdar, *Talât Paşa...*, s. 33.

Posta-Telgraf İdaresi'nde çalışmıştı. Talat Bey'in bu tecrübesi iki açıdan önemliydi. Birincisi Talat Bey, devletinin Batı'ya yakın topraklarında bulunduğu için, Batı'dan gelen özgürlükçü düşüncelerden haberdar olabiliyor ve bu düşünceleri takip edebiliyordu. İkinci önemli husus ise Posta-Telgraf İdaresi'nin varlığı ile ilgilidir. Şöyle ki; dönemin en önemli modern haberleşme aracı telgraftı. Talat Bey teşkilatçılığı sayesinde telgraf idaresinde çalıştığı sürece ve siyasi hayatı boyunca, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış haberleşmesini kontrol etmeye çalışmış ve bunda da başarılı olmuştu. Talat Bey 1918'de yurt dışına çıktıktan sonra bile telgraf idaresi ittihatçıların kontrolünde idi. Bu da Ankara hükûmetine ve Mustafa Kemal'e önemli bir kolaylık sağlamıştır.

Graf von Bernstorff Talat Bey'in biyografisine şöyle devam etmekteydi: "*Talat Bey, 24 Temmuz 1908 tarihindeki hükûmet darbesinden sonra Edirne'den mebus seçilerek meclise girdi ve mecliste çoğunluğu temsil eden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin oyları ile Aralık 1908'de Meclis Başkan Vekili seçildi. Daha sonra Talat Bey, karşı bir devrim olan Hilmi Paşa'nın Kabinesi'ne Dâhiliye Nazırı olarak girdi. Hakkı Paşa'nın Ocak 1910'da kurduğu kabinede yerini korudu. İttihat ve Terakki Cemiyeti içindeki muhalefetin isteği doğrultusunda Şubat 1911'de, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin meclisteki öncüsü konumunda olan Halil Bey'e yer açmak için Dâhiliye Nazırlığı'ndan istifa etti. Talat Bey, Aralık 1911'de Posta ve Telgraf Nazırı oldu.*

Balkan Savaşları devam ederken[13]*, 1912 kışında liberal görüşlü olan Kamil Paşa ve Nazım Paşa iktidara*

13 Balkan Savaşları esnasında İstanbul'da yapılan mitinglere Talat Paşa'nın katkısı hakkında bkz: Yunus Emre Tekinsoy, *Balkan Harpleri Esnasında Osmanlı Kamuoyu (1912-1913)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2015, s. 169.

geldiklerinde, Talat Bey, saklanmak zorunda kaldı. O dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelen birçok şahsiyetinin yaptığı gibi İstanbul'u terk etmedi. Tam tersine İstanbul'da Selanik eski valisi ve o dönemde Prens Sait Halim'in yanında ayan meclisi üyesi olan İbrahim Bey'in evinde saklandı. Zira Talat, komitenin gizli planlarını gerçekleştirmek için İstanbul'da kalmayı zorunlu görüyordu. Sait Halim Paşa Kabinesi'nde tekrar Dâhiliye Nazırı oldu. Birinci Dünya Savaşı başladığında Cavit Bey istifa ettiği için Maliye Nazırlığı da Talat Paşa'ya kaldı. Sait Halim Paşa 1917 yılı başlarında Dâhiliye Nazırlığı'ndan istifa etti. Hemen peşinden, Sultan tarafından Sadrazam olarak atandı ve yeni kabineyi kurmakla görevlendirildi. Talat Paşa, Dâhiliye Nazırlığı döneminde Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki vilayetlerinin önemli bir kısmını ziyaret etti. Bir Türk Parlamento heyeti ile de Haziran 1909'da Paris ve Londra'yı ziyaret ettiler. Sadrazam olduğu yılın içerisinde de (Nisan 1917) İttifak Devletleri'nin önde gelen devlet adamlarını ziyaret etti."[14].

Graf von Bernstorff'un rapor ettiği Talat Bey'in bu kısa biyografisi Aralık 1917'ye kadar olan dönemi kapsamaktaydı. Talat Paşa ise Mart 1921'e kadar yaşamıştır. Fakat Paşa, ömrünün Kasım 1918 ile Mart 1921 dönemi arasını yurt dışında geçirmek zorunda kalmıştı. Talat Paşa'nın yurt dışındaki faaliyetlerini ve katledilmesini bu çalışmada ayrı başlıklar altında ele alacağız. Fakat Bernstorff başka bir raporunda Talat Paşa'nın devlet adamlığı ve kişiliği konusunda şunları yazıyordu: "*...Türkiye'de sadece Talat Paşa'yı devlet adamı olarak gördüğüm için, memnuniyetimin doğru olduğunu düşünüyorum. Talat Paşa, bir Ortadoğuluda hiçbir şekilde*

14 *PA-AA*, R13803, Bd. 18, Pera, 9. Dezember 1917.

görülmeyecek özelliklere sahiptir. Her şeyden önce o, dürüst ve çalışkan birisidir. Ayrıca o kendi çıkarını düşünmeyen bir vatanseverdir. Her ne kadar her istediğini yapamazsa da her zaman en iyisini ister. İstanbul'da Almanya'ya sadık bir başka dost bulamayız. Almanya'nın bir diğer dostu olan Enver Paşa, zekâ konusunda onun eline su bile dökemez. Şayet Talat Paşa uzun süre Sultan ile uyumlu çalışabilirse ve Sultanın prestijinin de Sadrazama bağlı olduğunun farkına varılırsa, Talat Paşa, daha kolay başarılı olur. Zira Sadrazam, son yıllarda güçlü bir monarşinin önemini kavramış durumdadır."[15].

Bu açıklamalardan Bernstorff'un İstanbul'da büyükelçilik yaptığı süre içerisinde Enver Paşa ile ilişkilerinin istenilen düzeyde olmadığını anlamak mümkündür. Nitekim Enver Paşa, Almanya ile olan askeri ve siyasi ilişkilerini çoğu zaman Bernstorff'u devre dışı bırakarak, doğrudan Alman askeri yetkilileri üzerinden yürütüyordu. Bernstorff'un diplomasinin işleyişi açısından doğru bulmadığı bu tutum, Enver Paşa ile Bernstorff'un arasını açmıştı. Dolayısıyla Bernstorff'un "*...Enver Paşa, zekâ konusunda onun (Talat) eline su bile dökemez.:.*" cümlesini, bu noktayı da göz önünde bulundurarak değerlendirmek gerekmektedir.

Talat Paşa'nın fiziki yapısı ve siyasi duruşu ile ilgili bilgiyi ise bizlere Bernstorff'dan önce Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi olan ve daha sonra Alman Dışişleri Bakanı olan Kühlmann[16], 5 Şubat 1917'de yazdığı bir raporla

15 *PA-AA*, R13804, Bd. 19, Pera, 16 Juli 1918.

16 **Richard von Kühlmann**, Bağdat Demiryolu Projesi Genel Müdürlüğü yapmış olan Otto von Kühlmann'ın oğludur. Richard von Kühlmann, Leipzig, Berlin ve Münih'de hukuk tahsili görmüş, ardından Alman Dışişleri Bakanlığı bünyesinde diplomat olarak çalışmaya başlamış ve çeşitli diplomatik görevlerden sonra Kasım 1916 ile Haziran 1917 yıl-

vermektedir. Bu rapora göre: "*Talat, geniş omuzlu, iri yapılı, etkileyici gözleri olan ve sakin görünüşlü bir adamdı. Ayrıca inanılmaz bir irade gücü vardı. Katı yürekli ve zorba olması gerektiği zamanlarda, bunu rahatlıkla ve gizleyerek yapardı. Ne de olsa toplumun alt sınıfından gelmekteydi. Etnik olarak Türk değil, büyük ölçüde Bulgar kanı taşımaktaydı. Alt kademelerde telgraf memuru olarak çalıştığı Selanik çevrelerine daha yakındı. Telgraf memuru olarak çalışmasını, Abdülhamid'e karşı yapılan devrimde arka planda hep kullandı.*"[17].

Külhmann'ın Talat Paşa hakkında yaptığı bu fiziki ve psikolojik tahlilde dikkati çeken nokta "*...Etnik olarak Türk değil, büyük ölçüde Bulgar kanı taşımaktaydı...*" ifadesidir. Kühlmann bu iddiasını herhangi bir belge ile desteklememektedir. Hâlbuki Talat Paşa anılarında "*Ben Türk oğlu ve bir Müslüman babanın Müslüman oğlu olduğumu her zaman ispat edebilirim. Kanaatimce de bir insan doğduğu ve inandığı dine ve içinde büyüdüğü halka mensuptur. Din ve milliyet meseleleri sırf kanaat ve telakki meseleleridir.*"[18] diye yazmaktadır. Aynı şekilde Talat Paşa hakkında yazılan biyografilerde de ailesinin Anadolu'dan Balkanlara göç etmiş, etnik olarak Türk kökenli olduğu belirtilmektedir[19].

---

ları arasında Almanya'nın İstanbul Büyükelçiliği'ne atanmıştır. Daha sonraları 1917 ile 1918 yılları arasında Alman Dışişleri Bakanlığı görevi de yapmış olan Kühlmann, bir süre de Almanya'nın Brest-Litovsk görüşmelerine katılan delegasyonunun başkanlığını yapmıştır (Richard von Kühlmann'ın biyografisi için bkz: *Neue Deutsche Biographie*, C. 13, Berlin 1982, s. 189 vd.

17 PA-AA, R13801, Bd. 16, Pera, 5. Februar 1917.

18 Bkz: Enver Bolayır, *Talat Paşa'nın Hatıraları*, Birinci Baskı, Bolayır Yayınevi, İstanbul 1946, s. 25. Krş. Babacan, *Mehmed Talat Paşa...*, s. 36.

19 Bkz: Çavdar, *Talat Paşa...*, s. 21 vd.; Babacan, *Mehmed Talat Paşa...*, s. 36-37.

Kaldı ki, postmodern sosyolojide milliyet meselesi "aidiyet" ve "his" meselesidir. Bu bağlamda Talat Paşa yukarıdaki cümlelerden de anlaşılacağı gibi kendisini Türk hissettiğini açık bir şekilde ifade etmektedir.

Kühlmann Talat Paşa'nın kişilik özelliklerini tahlil etmeye şöyle devam ediyor: "*Talat önemli kişilerin sahip olduğu özelliklere sahip bir devlet adamıydı... Onun en önemli özelliği bir problemi hemen anlama ve karışık problemleri akılcı bir yolla, hızlıca basit bir forma sokma yeteneğine sahip olmasıydı. Dolayısıyla Talat'ta, Ortadoğu'daki diğer yüksek rütbeli memurlarda az bulunan bazı özellikler vardır; inanılmaz bir espri anlayışı, bazen kendisini bile ironi konusu yapmaktan çekinmemesi, geçmişteki zorlukları ve Sadrazamlığa uzanan yoldaki olumsuzlukları unutmak yerine, onları espri konusu yaparak hatırlayabilmesi gibi. Bir Ortadoğulu ne denli tam dürüst ve güvenilir olursa, Talat bu özelliğe o denli sahipti. Kim bir kere onun güvenini kazanmayı başarabilirse, onun sayesinde çok şey elde edebilirdi. Onun gibi yaşayanlar da başka türlü olmayacağı için eğitimi hep eksik kalmıştı. Fransızca konuşuyor ve anlıyor ancak; bu dilin inceliklerine tam anlamıyla sahip değildi. Ayrıca O, samimi ve parlak bir Türk vatanseverdi. Onun zayıf tarafı çok fazla vatanperver olmasıdır. Bu da onun, Türk devriminin ilk zamanlarında dünyayı belli bir yere kadar anlamasına neden oluyordu. Tartışmasız ve tam bir milliyetçiydi. Dolayısıyla yabancılara hep şüphe ile bakan bir karaktere sahipti.*"[20].

Kühlmann'ın Talat Paşa'nın "zayıf tarafı" olarak, onun "çok fazla vatanperver olmasını" göstermesi tartışılabilir. Zira Kühlmann'a göre fazla vatanperver olmanın "dünyayı

20 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Pera, 5. Februar 1917.

belli bir yere kadar anlamak" ve "olayları tarafsız bir şekilde analiz edememek" gibi olumsuz bir getirisi vardı. Buna, dar ufuklu ve dünyayı tam olarak anlayamamak da denilebilir. Kühmann'ın bu tesbiti belki "fanatikler" için doğru olabilir ve beraberinde yabancı düşmanlığını da getirebilir. Halbuki vatanperver olmak, Kühlmann'ın iddia ettiği gibi her zaman "yabancılara şüphe ile bakmak" ve onları analitik değerlendirememek ile doğrudan ilişkili değildir. Kanaatimizce Talat Paşa'nın vatanperverliğini, onun dünyayı anlayamayacak kadar fanatikliği ile değil, sömürgeci ülkelerin pençesinde kıvranan Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi ve sosyal yapısıyla açıklamak mümkündür. Zira "hasta adam" ölmek üzereydi ve hastasını çok seven "Dr. Talat" onu iyileştirme sevdasındaydı.

Bir başka yazısında ise Kühlmann[21], Talat Paşa'nın, Birinci Dünya Savaşı esnasında en çok etkilendiği iki kişiden birisi olduğunu yazmıştır. Diğeri ise sadece bir kere gördüğü ve iyi tanımadığı Stephan Tisza idi. Kanaatimizce Talat Paşa açısından bu önemli bir tespitti. Zira Birinci Dünya Savaşı

21 Bahsi geçen yazı bir gazete makalesi niteliğindedir ve Berlin Eyalet Arşivi'nden elde edilmiştir. Makale metni gazeteden kesilip deftere yapıştırılmış ve üst tarafına da yayınlandığı gazete ve tarihi yazılmıştır. Ancak defterin üst kısmı yırtılmış olduğundan makalenin hangi gazetede ve hangi tarihte yayınlandığını bulmamız mümkün olamamıştır. Ancak makalenin içeriğine dayanarak, özellikle Talat Paşa'nın bir Ermeni katili tarafından öldürüldüğünü belirten son paragrafı dikkate alındığında, makalenin 15 Mart 1921'de Talat Paşa'nın Berlin'de vurulmasından sonra yayınlandığını söylemek mümkündür. Büyük ihtimalle bu yazı Kühlmann tarafından, Talat Paşa'nın öldürülmesi üzerine, onun anısına kaleme alınmıştır. Bkz: *Bundesarchiv (BA)*, R 8034 III, Nr. 458. s. 100. Krş. Mustafa Çolak, "Kühlmann, Rubarth ve Lersner'e Göre Talat Paşa", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan Özel Sayısı*, Isparta 2010, s. 235-246.

sonlarına doğru Alman İmparatorluğu'nda Dışişleri Bakanlığı yapmış ve dünya ölçeğinde yüzlerce politikacı ve bürokrat tanımış bir siyasetçinin *"(Talat Paşa) beni etkileyen en önemli iki kişiden biridir."* demesi Talat Paşa'nın liderliğinin niteliğini göstermesi açısından önemliydi. Kühlmann'a göre Talat Paşa, bir taraftan *"Balkan dağlarında büyümüş bir Türk"* diğer taraftan da küçük bir posta memurluğundan çıkıp *"Abdülhamit'in diktatörlüğüne son vermiş"* büyük bir devrimciydi. Ayrıca Kühlmann, dünyanın en buhranlı döneminde Talat Paşa'nın *"Türkiye'yi insanüstü bir gayretle ve örnek alınacak bir sükûnetle yönettiğini"* ileri sürerek, onun başarılı bir politikacı olduğunu da belirtmekteydi.

Talat Paşa'da, Kühlmann'ı büyüleyen bir diğer özellik ise, onun küçük bir posta memurluğundan büyük bir gücü ifade eden sadrazamlık makamına kadar yükselebilmiş olmasıydı. İyi bir eğitim almadığı gibi asil bir aileden de gelmeyen Talat Paşa'nın bu yükselişi, ancak onun yetenekleriyle açıklanabilirdi. Bu bağlamda şu noktayı da gözden kaçırmamak gerektiği kanaatindeyim; o tarihlerde Alman İmparatorluğu'nda üst düzey makamlarının büyük bir kısmı soyluların elinde bulunuyordu. Sıradan bir vatandaş olarak Talat Paşa'nın sadrazamlığa kadar yükselmesi Kühlmann için önemli bir devrimcilik ruhunun göstergesiydi.

Kühlmann, Talat Paşa'yı tahlil etmeye şöyle devam etmekteydi: *"Bu adam Türk devrimi ile birlikte artık çekilmez hale gelmiş olan Abdülhamit'in diktatörlüğüne son verdi, İttihat ve Terakki'nin Osmanlı Devleti'nde etkisinin artmasını sağladı. Kendisi de Selanik'te küçük bir posta memuru iken ülkesinin en üst makamına çıkmayı başardı. Dünya tarihinin en büyük krizinin çıktığı bir dönemde Türkiye'yi insanüstü bir gayretle ve örnek alınacak bir sükûnetle yönetti. Hiçbir*

zaman itidalini ve neşesini kaybetmedi. Güçlü bir mizah anlayışı vardı. Bu mizah anlayışı onun kişiliğini daha da çekici hale getiriyordu. Büyük bir makam ve güç sahibi olmuştu. Ama o, her zaman mütevazı geçmişini hatırlıyor ve geçmişinden bahsetmekten zevk alıyordu. Bir keresinde bana, Selanik'teki posta memurluğu döneminde kullandığı telgrafa benzer bir aleti yatak odasına kurdurduğunu, devlet işlerinden dolayı uykusunun kaçtığı gecelerde bu makinein başına oturup telgraflar çektiğini ve bunun onu rahatlattığını anlatmıştı. Brest-Litovsk görüşmeleri esnasında, yoğun görüşmelerden dolayı, Türkiye'deki gibi uzun ve sohbetli gecelere vakit bulunmadığı zaman, Talat Paşa İttifak devletleri temsilcilerine eski günlerini özlediğini söylerdi. Avrupai tarzda hemen hiç eğitim görmediği için Talat Paşa, politikadaki kariyerinin başında çok az Fransızca konuşabiliyordu. Ancak kariyerinin ilerleyen aşamalarında devlet işlerini yürütecek kadar Fransızca öğrenebilmişti. Berlin'de yaşadığı dönemlerde de iyi derecede Almanca öğrenmişti. İstanbul'daki görevim esnasında sadece birkaç cümle Almanca konuşabiliyordu. Bu bildiği cümleleri de önemli karşılaşmalarda severek kullanırdı. Almanya'yı seviyor ve Almanya'ya güveniyordu. İnsanlar ve olaylar hakkında derin ve geniş bir bilgiye sahipti. Doğulu insanların psikolojik yapılarında mevcut olan karşıdaki insanın düşüncelerini sezgi yoluyla doğru tahmin etme özelliği onda da vardı. Sükûnet içinde geniş bir muhakeme yaptıktan sonra, sonuca varırdı. Vardığı sonuçların doğruluğuna karşısındakini ikna etmek için özel ilişkileri de kullanarak ısrarcı olurdu. Karizmasını da kullanmayı bildiğinden insanlara güven verirdi. Onun büyük devlet adamı olmasının temel özellikleri bunlardı.

Talat Paşa, sporla da uğraşırdı; tabii ki iş yoğunluğundan zaman buldukça. Onun yönetiminde Birinci Dünya Savaşı'nda "Türk Kros Kulübü" kurulmuştu. Bu kulübe sadece Osmanlı Devleti'nin üst düzey yöneticileri ile İttifak Devletleri'nin ileri gelenleri üye olabiliyorlardı. Kulüp üyeleri sık sık bir araya gelerek İstanbul'un o muhteşem çevresinde at gezisine çıkarlardı. Geziden sonra, önünde tatlı suların aktığı bir tepe veya vadideki eski sultanlara ait bir köşkte çay içmek adet haline gelmişti. Bu üst düzey insanlar çaydan sonra hızlı bir şekilde, yanındakinin bile göremeyeceği bir çabuklukta çantalarında değişik çaptaki Browning marka tabancalarını çıkartarak nişan alırlardı. Bu silahla ateş etmede Türklerin üstüne kimse yoktu. En iyi nişancılar Talat ve Enver paşalardı. Bunların 20 adım uzaklıktaki hedefe konan bir yumurtayı veya karton parçasını her defasında vurduklarını gördüm. Talat Paşa gülerek "biz tehlikelerin içinde büyüdük. Abdülhamid'in hükümdarlığı döneminde ihtilalcı olmak en tehlikeli oyundu. Bizim kendimizi koruyabilmemiz için iyi nişancı olmamız gerekiyordu." derdi.

Onun volkan gibi patlamaya hazır tutkusunun ve büyük hükmediciliğinin nedeni vatanına olan sevgisinden kaynaklanıyordu. O, ülkesinin bağımsız bir şekilde yaşayabilmesini sağlamak için devletini savaşa sokmuştu. Osmanlı Devleti'nin savaşta yenilmesi son ümidini de söndürdüğünden, Alman dostlarının yanına kaçtı. Ülkesinin yeniden kurulması için çaba harcamadığı tek bir günü yoktu. Bu zor zamanlarda onun en büyük tesellisi ailesiydi ve Almanya'da ikinci baharını yaşıyordu. O güçlü, sert bir yapıya sahipti. Bazen de çocuksu tarafı vardı. Onun siyah

gözlerine dikkatlice bakıldığında, karakterine tersmiş gibi görünen o çocuksu yönünü görmek mümkündü.

Talat Paşa, Türkler ile Ermeniler arasında binlerce yıldır süren kan davasına, genç yaşta kurban gitti. Hâlbuki O, daha Türkiye'nin politik tarihinde tekrar önemli bir rol oynayacaktı. Bugün, hala Doğu ülkelerinde fantastik bir yeri bulunan bu büyük adam, Berlin'in işlek caddelerinden birinde bir Ermeni katilinin kurbanı oldu."[22].

Kühlmann'a göre, Talat Paşa'daki "*patlamaya hazır tutkunun*" nedeni ondaki vatan sevgisiydi. Bir başka deyişle Talat Paşa'daki enerjinin kaynağı onun vatanına olan sevgisinde yatmaktaydı. Buradan bir genelleme yaparak ittihatçı liderlerin bitmek tükenmek bilmeyen enerjilerinin, onların farklı kıtalarda mücadele etmeye iten hayallerinin kaynağının "vatan sevgisi" olduğunu söylemenin yanlış olmayacağı kanaatindeyiz[23]. Hiç şüphesiz her aşırılıkta olduğu gibi aşırı vatanperver olmanın da olumsuz tarafları vardır. Bunun en güzel örneğini ittihatçılarda görmekteyiz. Zira ittihatçılar tarafından bazen aklın, tecrübenin ve realitenin göz ardı edildiğini söylemek abartı olmasa gerek. Ayrıca tek başına vatanperverlik, Osmanlı Devleti'nin çöküşünü engelleyememiştir.

Kühlmann, bu makalesinin son paragrafında Türkler ile Ermeniler arasında "*binlerce yıldır süren kan davası*"ndan da bahsetmektedir ki, ulaştığı tespitleri doğru değildir. Türk-Ermeni ilişkileri konusunda yapılan araştırmalar artık bize, Türkler ile Ermeniler arasındaki sorunların,

22 *Bundesarchiv (Almanya Federal Arşivi – BA)*, R 8034 III, Nr. 458. s. 100.

23 Örneğin, Enver Paşa'daki enerjinin kaynağının da vatan sevgisi olduğuna dair bakınız: Mustafa Çolak, *Enver Paşa Osmanlı Alman İttifakı*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2008, s. 55 vd.

Büyük devletlerin müdahalesi ile 1878 Berlin Kongresi sonunda imzalanan antlaşma ile başladığını göstermektedir. Dolayısıyla Türkler ile Ermeniler arasındaki sorunların en önemli nedenlerinden biri *"binlerce yıldır süren kan davası"* değil, Berlin Antlaşması ile birlikte Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslimleri kendi çıkarları doğrultusunda kışkırtan dış güçler olmuştur.

Kühlmann başka bir raporunda da, Talat Paşa'nın, Almanya'da güçlü bir yönetim olduğuna dair inancının tam olduğunu belirtiyordu. Bu bağlamda Temmuz 1917'de Almanya'da çıkan siyasi kriz sonucu, Alman başbakanının istifa etmesi Talat Paşa'yı çok şaşırtmıştı. Zira Talat Paşa'ya göre, bu bir başka Avrupa ülkesinde olsaydı şaşırtıcı olmayacaktı. Fakat Almanya gibi Kayzerin güçlü bir şekilde yönettiği bir ülkede, bu durumun ortaya çıkması Talat Paşa'yı şaşırtmıştı. Gerçi Almanya'daki bu siyasi kriz Osmanlı menfaatleri doğrultusunda sonuçlanmıştı. Zira yeni göreve başlayan Alman başbakanının Talat, Enver ve Nesimi gibi Türk yöneticileri tarafından şahsen tanınıyor olması, Osmanlı yöneticilerini rahatlatmıştır[24].

Frankfurtlu zengin bir sanayicinin oğlu olan Edgar Stern–Rubarth, Talat Paşa'nın halet-i ruhiyesi ve fiziksel özellikleri hakkında bilgi veren bir başka Alman'dır. Stern-Rubarth'ın analizini, Kühlmann'ınkinden biraz farklılık arz ettiği ve dikkat çekici bilgiler içerdiği için buraya almayı uygun gördük. Kendi deyişiyle Stern-Rubarth, *"1914 yılında İstanbul'a gönderilen ilk Almanlardan biriydi."* Rubath, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da önemli ve meşhur bir gazeteci olmuştur. "Talat'ın Hatırlattıkları" başlıklı gazete makalesini muhtemelen 16 Mayıs 1921'de

24 *PA-AA*, R13802, Bd. 17, 17 Juli 1917.

Berliner Tageblatt'da yayınlanmıştı[25]. Bu makalesinde şunları yazıyordu:

"...İri cüsseli, esmer tenli, boğa enseli, fırıl fırıl siyah gözlü olan Talat Paşa hiç de gerçekçi görünmüyordu. Onun Enver'e rağmen Türkiye'nin en güçlü adamı olması, daha birkaç yıl öncesinde küçük bir posta memuru iken, Dâhiliye Nazırı olması, keskin politik kararlara imza koyması, geniş alnının arkasında dehşet verici ve acımasız bir iradesinin bulunması, akıcı Fransızca konuşması, çabuk, kesin, doğru kararlar vermesi ve özgüveninin olması yine de onu inandırıcı kılmıyordu. Almancasını öğretmensiz öğrendiği ve yetersiz olduğu belli oluyordu. Ama Talat Paşa'nın da bütün Gençtürkler gibi Fransız kültürünün hâkim olduğu bir ortamda yetiştiğini unutmamak lazımdı.

Talat Paşa'nın halet-i ruhiyesini tam olarak anlayabilmek için bütün Batılı kavramlardan arınmış olmak gerekir.

Talat ılımlı, kültürlenmiş bir Doğulu insan tipi değildi. Tam tersine sert yapılı, göçebe kültürden gelen Türkler, Tatarlar ve Turan kavimlerinin özelliklerini taşırdı. ... Onun düşünce dünyasının önemli bir kısmı gizliydi. Zira İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çekirdek kadrosunun yaptığı toplantılar gizliydi. Parlamenter sisteme rağmen

25 Bu makalenin yayın tarihini ve nerede yayınlandığını kesin olarak bilemiyoruz. Zira makaleyi aldığımız Berlin'deki Alman Federal Arşivi (*BA*, R 8034 III, Nr. 458, s. 108)'nde makalenin kaç tarihinde ve nerede yayınlandığının yazıldığı yerin silik olmasından dolayı, bu kısım okunamamaktadır. Ancak silik yazının izlerinden, makalenin bulunduğu arşiv defterinin tarihlendirme sıralamasından ve makalenin içeriğinden yola çıkarak bu makalenin Berliner Tageblatt adlı Berlin gazetesinin, 16 Mayıs 1921 tarihli öğlen baskısında yayınlandığını tahmin etmekteyiz. Zira 1921 yılının Mayıs ayı sonları, Talat Paşa duruşmasının hazırlıklarının hız kazandığı ve bu nedenle de Alman basının yoğun ilgi gösterdiği bir dönemdir.

Gençtürklerde ve Doğu ülkelerinde bazı toplantıların gizli yapılması, politik tartışmaların çözümü için sihirli bir formül olarak görülüyordu. Talat'ın yanı sıra Enver, Cemal, Nazım ve "Hamidiye" zırhlısının meşhur komutanı Rauf gizli toplanan bu çekirdek kadronun içindeydi ve bunlar Türkiye'nin gelecekteki yönünü tayin ediyorlardı.

Talat, Enver ve diğer yoldaşları ile kıyaslandığında daha köylü ve sonradan görme oluşu dikkat çekiyordu. En belirgin özelliği de o tuhaf, çocukça ve bütün ruhunu sarmış olan hırsı idi. Askerlikle hiç ilgisi olmamasına rağmen Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yılında padişahtan askeri rütbe aldı. Zaman zaman da muhteşem üniforması içinde poz verirdi. Alman askeri nişanlarını da sırasıyla almıştı; hem birinci sınıf hem de ikinci sınıf Alman "demir haç" nişanı ve daha sonra da "Kara Kartal" nişanı (Bu nişan Çanakkale savunmasının başarılı olmasındaki katkılarından dolayı verilmişti.) onun heybetli göğsünü süslüyordu. Bunun yanı sıra insanlara karşı açık ve lütufkârdı. İsteyen herkesle, istenilen kadar mülakat yapardı. Ama sadece söylemek istediklerini söylerdi. Her zaman demokratik değerlere uygun davranırdı. Beraber İstanbul'da Pera Otel'in yanındaki "Küçük Kulüp"te, severek ve neşeyle kâğıt oynadığı arkadaşları onun şanslı olduğu konusunda çok şey anlatırlardı. O sadece kumarda değil diğer konularda da şanslıydı... Onun savaş yıllarında, yaklaşık otuz milyonluk bir serveti zimmetine geçirdiği düşmanlarımız arasında söyleniyordu. Bunun doğru olup olmadığını doğu kültüründeki karmaşık, resmi ve özel ilişkilerden anlamak mümkün değildir. O topluma karşı katı bir dindar olarak görünmesine rağmen, yeni dönemin zevk ve sefasına da sırtını hiçbir zaman dönmemişti.

Bazı günler, onun sigara eşliğinde "sütlü kahve"yi -sütlü demesinin nedeni kahve içindeki alkolü gizlemekti- dibine kadar zevkle içtiğini görüyordum.

Savaşın kaybedilmesinin akabinde, İtilaf Devletleri'nin emriyle Talat Paşa, sözde Ermeni soykırımının faili olmak suçundan idama mahkûm edildi. O da Berlin'e kaçmak zorunda kaldı. Berlin'de onunla bir kere görüştüm. Ruhen ve bedenen çok zayıflamıştı. Ama eski şıklığını ve siyah gözlerdeki keskin bakışını kaybetmemişti. O gözlerden doğululara has otoriter olmak isteyen ve otoriter olan son bakışlar görülüyordu. Talat Paşa'nın gerçekten Ermenilerden nefret edip etmediği ve onları kendi hallerine bırakıp bırakmadığı sorusu yanlış sorulmuş bir sorudur. Aynı şekilde onun Hristiyanları, Yahudileri, Fransızları ve Almanları sevip sevmediği veya nefret edip etmediği soruları da yanlıştır. O tam bir Türk idi. Buram buram Türk kokuyordu. O, tartışmasız büyük kişiliğini, varlığını, kendisinin anladığı şekli ile vatanını kurtarmaya adamıştı. Onun hayatının dramatik bir şekilde, fanatik bir Ermeninin kurşunuyla son bulması tam da onun yaşam tarzına uymuştu. Zira o, kariyerine Gençtürkler ihtilaline yaptığı katkı ile başlamıştı. Telgrafçı Talat'ın bu katkısı aşırdığı bir telgraf makinesi ve tahrif ettiği telgraf haberleri şeklinde, tiyatromsu, trajik, gerçek dışı ve efsanevi idi..."[26].

Görüldüğü gibi Rubarth, Talat Paşa'nın kişiliğini ve fiziksel özelliklerini değerlendirmeye çalışırken onu İstanbul'un büyüleyici ihtişamı ve doğunun gizemi çerçevesinde ele almaya çalışıyordu. 1001 gece masallarını andıran,

26 *BA*, R 8034 III, Nr. 458, s. 108. Krş. Mustafa Çolak, "Kühlmann, Rubarth ve Lersner'e Göre Talat Paşa", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan Özel Sayısı*, Isparta 2010, s. 235–246.

gerçekle hayal arasındaki ayırımı kaldıran, İstanbul içine yerleştirilmiş, şık faytonlar; ihtişamlı, sahte tavırlı büyük adamlar ve bunların arasında iri cüsseli, esmer tenli, boğa enseli, fırıl fırıl siyah gözlü Talat Paşa, tam da oryantalistlerin çizdiği tipik şark karakteriyle örtüşüyordu. Dolayısıyla Rubarth, oryantalist bir bakış açısıyla bir taraftan Talat Paşa'yı *"Doğulu bir devlet adamı"* olarak ele alırken diğer taraftan da onun nevi şahsına münhasır bir kişilik olduğunu ve onu anlamak için "bütün Batılı kavramlardan arınmış olmak" gerektiğini belirtmektedir.

Rubarth'ın bu keskin betimlemeleri yaparken bir gezeteci rahatlığı ile davrandığını göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bürokrat veya siyasi kimliğe sahip kişiliklerin, Talat Paşa konusundaki değerlendirmelerinde, yukarıdaki Kühlmann örneğinden de anlaşılacağı gibi daha diplomatik bir dil kullandıkları görülmektedir.

Talat Paşa'nın iradesi, hırsı, Türkçülüğü ve Enver Paşa ile kıyaslandığında *"köylülüğü"* Rubarth'da dikkat çeken diğer hususlardı. Kanaatimizce Rubath'ın makalesindeki önemli noktalardan biri de Talat Paşa'nın vatan sevgisi konusunda yazdıklarıdır. Zira Rubath'a göre Talat Paşa'nın; Ermenileri, Hristiyanları, Yahudileri, Fransızları ve Almanları sevip sevmediği veya nefret edip etmediği soruları yanlış sorulardı. O kendisinin anladığı şekli ile sadece vatanını seviyor ve kendisini ona feda ediyordu. Aynı tespiti yukarıda belirttiğimiz gibi Kühlmann'da da görmek mümkündü.

Birinci Dünya Savaşı esnasında Alman İmparatorluğu adına önemli görevler üstlenmiş ve Talat Paşa hakkında görüş bildirmiş bir Alman da Kurt von Lersner idi. Varlıklı bir aileden gelen, Bonn, Berlin, Heidelberg ve Paris'te hukuk tahsili gören Kurt von Lersner, Birinci Dünya Savaşı

başladığında önce yedek subay olarak askere alınmış daha sonra ise -1916 yılından itibaren- Alman Genelkurmay Karargâhı ile Alman Dışişleri Bakanlığı ve Alman İmparatoru arasındaki koordinasyonu sağlamak üzere Alman Genelkurmay Karargâhında görevlendirilmişti. Bu görevindeyken Talat Paşa'nın Alman Genelkurmay Karargâhını ziyaretleri esnasında onunla tanışmıştı. Fakat Talat Paşa'yı yakinen tanıması Brest-Litovsk görüşmeleri esnasında olmuştu. Zira Brest-Litovsk görüşmelerini yürüten Alman delegasyonunda Lersner de bulunuyordu. Talat Paşa ise Türk heyetine başkanlık ediyordu. Lersner daha sonra Alman İmparatorluğu adına Versay Antlaşması'nı imzalayacak olan delegasyonda da yer alacaktır[27].

Lersner'in gazete makalesi olarak ele aldığı yazının başlığı Türkçe karakterlerle "Talat Paşa" olarak yazılmış ve yazı *Türkische Post*'da yayınlanmıştı[28]. Lersner yazısında şöyle diyordu:

---

27 Kurt von Lersner hakkında geniş bilgi için bkz: Horst Mühleisen, *Kurt Freiherr v. Lersner. Diplomat im Umbruch der Zeiten, 1918 - 1920: eine Biographie*, Muster - Schmidt Verlag, Göttingen 1988.

28 Lersner'in Talat Paşa'nın kişilik özellikleri üzerine kaleme aldığı ve Türkçe çevirisini yukarıda verdiğimiz yazısı 1943 yılında, Talat Paşa'nın naaşının Berlin Türk Şehitliği'nden alınıp İstanbul'da Hürriyet-i Ebediye Tepesi'ne nakledilmesi üzerine kaleme alınmıştır. Bir başka ifade ile Lersner, Talat Paşa hakkındaki düşüncelerini, Talat Paşa'nın yaşadığı dönemlerde ve onunla karşılaştığı zamanlarda değil, yaklaşık 22 yıl sonra kaleme almıştır. Dolayısıyla Lersner, 1943'te bu yazıyı kaleme aldığında Talat Paşa üzerine tekrar düşünmek ve onunla ilgili intibalarını tekrar hafızasında canlandırmak durumundaydı. Bu da yeniden hatırlanan anılardaki bazı ögelerin beyinden kaybolması sonucunu doğurmuş olabilir. Ayrıca yazı, Talat Paşa'nın cenazesinin Berlin'den İstanbul'a nakli gibi duyguların yoğun olduğu bir zamanda yazılmaktaydı. Dolayısıyla bu hususlar göz önünde bulundurulduğunda Lersner'in bu yazısının duygusal bir ortamda kaleme alındığını söylemek mümkündür. Türkische Post, Nr. 48, 26.2.1943. Biz bu yazıyı Berlin Eyalet Arşivi'nde (Bundesrarchiv)

"Talat Paşa İttihat ve Terakki'nin en ateşli lideriydi. Enerji doluydu. Hem ruhen hem de bedenen güçlü bir kişilikti. Cesur ve neşeliydi. Onun içten gülmesi yanındakileri rahatlatıyordu. Zorluk tanımıyordu. Lügatinde zor diye bir kelime yoktu. Her an sorun çözmeye hazırdı. Sorunun temelini hemen görür ve isabetli teşhis koyardı. İnsan onun yanında hiç sıkılmazdı. Her zaman hararetle anlattığı ilginç düşünceleri mevcuttu. Resmi toplantılarda heyecanla dinler, düşünür, birkaç soru sorar ve sonra açık bir şekilde kendi kararını söylerdi. Onunla konuşurken meseleyi iyi aktarmak ve ondan ne istendiğini iyi ortaya koymak gerekir, yoksa hemen sıkılırdı.

Genel Karargâhta bizi ziyaret ettiğinde, her şey hemen yerine getirilmeliydi. Onun eveti evet, hayırı hayırdı.

Brest-Litovsk görüşmeleri esnasında devamlı şöyle derdi: 'Biz Rusya ile barış imzalamak zorundayız. Onun için barış şartları konusunda esnek davranabiliriz. Eğer Rusya'yı savaş dışı bırakabilirsek bütün kuvvetlerimizle Batı cephesine yüklenir ve zafere ulaşabiliriz.' Troçki barış görüşmelerinden çekildiğinde Talat Paşa kadar hiç kimse üzülmemişti.

Öldürülmeden kısa bir süre önce Berlin'de Talat Paşa ile konuşmuştum. Savaşı kaybetmiş olmamıza ve gelecek için kara bulutların üzerimizde dolaşmasına rağmen Talat Paşa başını dik tutarak 'başaracağız ve güneş yeniden doğacak' diyordu.

Türk devlet adamları hakkında çıkan gazete haberlerinin toplandığı R 8034 III, Nr. 458 defterden elde ettik. Krş. Mustafa Çolak, "Kühlmann, Rubarth ve Lersner'e Göre Talat Paşa", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan Özel Sayısı*, Isparta 2010, s. 235–246.

Bir katil, enerji dolu, önemli bir cana kıydı. Gönülden isterdik ki o cesur arkadaşımız, çok sevdiği vatanının üzerinde Atatürk liderliğinde güneşin doğduğunu görebilsin. Şimdi o çok sevdiği, hayatını adadığı vatan topraklarına döndü.

Vatan toprağına dönen dostu selamlıyoruz."[29].

Görüldüğü gibi Lersner de, Talat Paşa'yı enerjik, güçlü, cesur ve neşeli bir ittihatçı olarak tanımlamaktadır. Ayrıca Lersner'e göre; Talat Paşa sıkıcı olmayan, ilginç düşünceleri bulunan, engel tanımayan, karşısındakini iyi dinleyen, anlamaya çalışan ve çözüm üretmeye uğraşan bir yapıya sahipti. Lersner'in Talat Paşa'yı bu şekilde, tamamen pozitif olarak tanımlamasında, Talat Paşa'nın naaşının İstanbul'a nakledilmesi vesilesiyle bu yazıyı kaleme almış olmasının etkisi olduğu muhakkaktır. Zira tanıdık ölülerin ardından, ölüye saygı açısından genellikle olumlu konuşulması ve yazılması Alman geleneğinde de mevcuttur.

Lersner'in Talat Paşa'yı, özellikle Alman Genel Kurmay Karargâhı ve Brest-Litovsk'daki görevleri esnasında daha iyi tanıdığı ortaya çıkmaktadır. Talat Paşa'nın *"evetinin evet"* ve *"hayırının hayır"* olması ve *"Rusya ile mutlaka barış imzalanmalı."* görüşü Lersner'de kayda değer bulunmuştur. Ayrıca Talat Paşa'nın Berlin'de yaşamak zorunda kaldığı günlerde geleceğe dair ümitlerini kaybetmediğini ve *"güneşin yeniden doğacağına"* inandığını da Lersner'den öğrenmekteyiz.

Bu bölümde Talat Paşa'yı tanıyan Almanların gözüyle, onun iç ve dış dünyasını analiz etmeye çalıştık. Bu aynı zamanda bize Birinci Dünya Savaşı'ndaki üst düzey Almanların

29 *Türkische Post*, "Talât Paşa", Nr. 48, 26.2.1943.

Osmanlı yöneticileri hakkındaki düşüncelerini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Tabi burada unutulmaması gereken, Almanların da dönemin ruhuna uygun olarak meselelere, oryantalist bir bakış açısı ile yaklaştıkları gerçeğidir. Neticede Almanlar kendilerini Batılı, Osmanlı yöneticilerini ise Doğulu olarak görmekteydiler. Bu nedenle de Talat Paşa'yı anlamaya çalışırlarken, onu düşünce dünyalarındaki "Doğulu" imaj ile eşleştirmeye çalışmaktaydılar. Bu bağlamda Kühlmann: "*Talat'ta, Şarktaki diğer yüksek rütbeli memurlarda az bulunan bazı özellikler vardı...*" şeklinde kayıt düşerken veya Stern–Rubarth "*Talat Paşa'nın halet-i ruhiyesini tam olarak anlayabilmek için bütün Batılı kavramlardan arınmış olmak gerekir.*" derken oryantalist bakış açısının örneklerini sunmaktaydılar.

Nasıl oluyor da küçük bir posta memuru, Osmanlı Devleti'ne sadrazam oluyor ve dünya tarihinin o güne kadarki en büyük krizinin çıktığı senelerde, "hasta adam" olarak bilinen bir imparatorluğu yönetebiliyordu. Aslında bu sorunun cevabını Talat Paşa kendisi veriyordu. O, Kühlmann'a espiri ile "*...biz tehlikelerin içinde büyüdük. Abdülhamid'in hükümdarlığı döneminde ihtilalcı olmak en tehlikeli oyundu...*" derken güçlü bir iktidara karşı ihtilal yapmanın, kendilerini "kurt politikacı" yaptığını ifade ediyordu. Dolayısıyla bu kurt politikacının İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin "ruhu" olduğunu hem ittihatçıların kendileri hem de onu tanıyan yabancılar kabul etmiş durumdaydılar.

İkinci Bölüm

ÇINARALTI'NDAN BAB-I ALİ'YE: DÂHİLİYE NAZIRI TALAT BEY

"Adana olaylarından sonra Dâhiliye Nazırı oldum. Bütün istek ve hedefim çeşitli milliyetleri, özellikle Ermeni ve Türkleri bir dostluk bağı ile birleştirmekti." Talat Paşa'nın Anıları, s. 23.

"...Cemiyet her şartta iktidarda kalmalıdır... Kabine, komitenin kontrolü altındadır ve bu böyle de kalmalıdır... Her ciddi muhalefet baskı altında tutulmalıdır. Mecbur kalırsak, parlamentonun çalışmalarına da son veririz..." Talat Bey, 14 Ekim 1910.

İngiltere Parlamentosu'nun Ağustos 1908'deki daveti üzerine, Osmanlı Mebusan Meclisi'nde on yedi kişilik bir heyet oluşturulmuş ve Talat Bey başkanlığında Temmuz 1909'da İngiltere seyahatine çıkarılmıştı[30]. Talat Bey'in ilk Dâhiliye Nazırı olarak atanması bu seyahat esnasında, Hüseyin Hilmi Paşa'nın ikinci sadrazamlığı döneminde olmuştu. Şöyle ki, Sultan Abdülhamid'in, 31 Mart Olayı sonucu tahttan indirilmesinden sonra yerine 27 Nisan'da V.

30 Talat Bey'in bu seyahati hakkında bkz: Hasan Babacan, *Mehmed Tâlat Paşa 1874-1921*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s. 67-68. Ayrıca Talat Bey'in bu seyahat esnasında edindiği tecrübeler hakkında bkz: Çavdar, *Talât Paşa...*, s.134 vd.

Mehmed Reşad (1908-1918) sultan olmuştu. Sultan V. Mehmed, kılıç alayından kısa bir süre sonra Hüseyin Hilmi Paşa'yı sadrazam olarak atamış ve Hüseyin Hilmi Paşa da kabinesini kurarak göreve başlamıştı. Dolayısıyla Talat Bey'in Dâhiliye Nazırı olması 1909 yılının Ağustos ayının ilk günlerinde gerçekleşmişti ve Talat Bey, bu görevini istifa ettiği 11 Şubat 1911 tarihine kadar devam ettirmişti.

İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği'nden, Alman Dışişleri Bakanlığı'na 14 Ağustos 1909 tarihinde gönderilen bir telgrafta, Talat Bey'in Ferit Paşa'nın halefi olarak Dâhiliye Nazırı olduğu ve komitenin genç üyelerinden maliyeci Cavit Bey ile sıkı dostluğu bulunduğu hususuna dikkat çekiliyordu. Ayrıca Talat Bey'in kabinenin diğer bazı üyeleri ile birlikte Batılı güçlere sempatisi olduğu belirtiliyordu. Zira İngiltere seyahati, Talat Bey üzerinde küçümsenmeyecek bir etki bırakmıştı. Çünkü Talat yaptığı açıklamalarda, İngiltere'deki karşılanışı ve İngiliz yetkililerinin ona gösterdiği ilgiden oldukça memnun kaldığını dile getirmişti. Talat Bey'e hem temsilciler heyeti hem de Kral Edward oldukça yakınlık göstermişlerdi. Bu telgrafta belirtildiğine göre, Talat Bey Almanya üzerinden Osmanlı Devleti'ne geri dönmüş ve Almanya ziyareti çok kısa olmasına rağmen, Almanya izlenimlerinden de hayranlıkla bahsetmişti[31].

Talat Bey Dahiliye Nazırı olduğunda, 1909 Adana Ermeni Olayları[32] ve 31 Mart hadisesinin[33] etkileri hala devam

31 *PA-AA*, R13796, Bd. 11, 14 Ağustos 1909.

32 1909 Adana Olayları ile ilgili geniş bilgi için bkz: *Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları*, C. I-II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 2010; Yusuf Sarınay, Recep Karacakaya, *1909 Adana Ermeni Olayları*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2012.

33 31 Mart Olayı ile ilgili geniş bilgi için bkz: Necmettin Alkan, *Selanik İstanbul'a Karşı, 31 Mart Vak'ası ve II. Abdülhamid'in Tahttan İndirilmesi*, Timaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2014.

ediyordu. Dolayısıyla yıkılmak üzere olan Osmanlı Devleti'nin zor günlerinde Talat Bey, nazır olmuştu. Onun için Talat Bey anılarında *"Adana olaylarından sonra Dâhiliye Nazırı oldum. Bütün istek ve hedefim çeşitli milliyetleri, özellikle Ermeni ve Türkleri bir dostluk bağı ile birleştirmekti. Adana olayları hakkındaki soruşturma belgelerini dikkatle inceledim."* [34] diye yazmaktadır. Yine bu bağlamda Talat Bey anılarında, Adana olaylarını soruşturan komisyon üyelerinin vardıkları sonuçlar doğrultusunda, Müslüman veya Ermeni olsun, suç işleyenlerin hak ettikleri cezaya çarptırılması için çalıştığını ifade etmektedir. Nitekim bu olaylar sürecinde Müslüman halkı kıyıma teşvik eden müftünün idam edilmesinin, kendi çabalarının sonucu olduğunu bildirmektedir.

Talat Bey'in yukarıdaki açıklamalarından da anlaşılacağı gibi o, Dâhiliye Nazırı olduğunda Osmanlı Devleti'nin en önemli problemlerinden biri iç güvenliği sağlamaktı. Özellikle Osmanlı sınırları içerisindeki müslim-gayrimüslim çatışmaları çözüm bekleyen önemli bir sorundu. Gerçi meşrutiyetin ilanı ile birlikte anayasa yürürlüğe konmuş ve Müslümanlar ile gayrimüslimlerin eşit haklara sahip oldukları garanti altına alınmıştı. Fakat Talat Bey, daha Ağustos 1910'da, yani Dâhiliye Nazırı olduktan yaklaşık bir yıl ve anayasanın yürürlüğe konmasından iki yıl sonra, Selanik'te İttihatçılardan oluşan bir gruba yaptığı gizli ve siyasi bir konuşmada[35] müslim-gayrimüslim eşitliğinin mümkün

34 *Talât Paşa'nın Anıları* (Yay. Haz. Alpay Kabacalı), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2000, s. 23-24.

35 Talat Bey'in bu konuşması, dinleyiciler arasında bulunan ve muhtemelen Almanya adına çalışan bir ajan tarafından Türkçe not edilmiş ve Almanya'nın Manastır Konsolosluğu tarafından "gizli" ibaresi ile rapor edilmiştir. Bkz: *PA-AA*, R13798, Bd. 13-14 Ekim 1910.

olmadığını belirtiyordu. Bu konuşmasında o: *"Aslında Müslümanlar ile Hristiyanların eşitliği mümkün değildir. Zira böyle bir eşitliğe önce şeriat, sonra da geçmişimiz karşı çıkmaktadır. Aynı şekilde yüz binlerce Müslümanın duyguları ve bizatihi, Osmanlılaşmasını beklediğimiz bir kısım Hristiyan da bu eşitliğe karşı çıkmaktadır. Gerçek bir Osmanlılaştırma ancak; küçük Balkan Devletleri'nin propagandaları sona erdirilebilirse mümkün olabilir."*[36] demekteydi. Dolayısıyla Talat Bey, Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki müslim-gayrimüslim probleminin ancak eşit haklara sahip bir Osmanlı vatandaşı inşa etmekle mümkün olabileceğini, fakat buna her şeyden önce Balkan Devletlerinin propagandalarının imkan vermediğini düşünmekteydi. Yukarıda değindiğimiz gibi anılarında, Dâhiliye Nazırı olduğunda Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki bütün *"milliyetleri, özellikle Ermeni ve Türkleri bir dostluk bağı ile birleştirmeyi"* hedefleyen Talat Bey, nazır olduktan bir yıl sonra buna hem içerdeki Hristiyanların hem de Balkan Devletleri'nin engel olduğunu ifade ediyordu. Dolayısıyla Talat Bey, daha nazır olduktan bir yıl sonra, hedefleri arasında olan "müslim-gayrimüslim eşitliğini" sağlamakta zorlanmıştı.

Talat Bey'in de dikkat çektiği gibi bu dönemde Osmanlı Devleti'nin içerdeki en önemli sorunu müslim-gayrimüslim ilişkilerindeki "eşitlik" meselesi iken, dış politikadaki en önemli sorunu ise Balkan Devletleri ile olan ilişkileriydi. Yukarıda bahsi geçen Selanik konuşmasında Balkan Devletleri'nin mevcut durumlarına kısaca değinen Talat Bey, Osmanlı Devleti'nin Yunanistan'dan çekinmediğini ve Girit meselesine de en kısa zamanda tatmin edici bir çözüm

36 *PA-AA*, R13798, Bd. 13, 14 Ekim 1910.

bulacaklarını ifade ediyordu. Karadağ ise izole edilmişti. Dolayısıyla dış politikada topraklarını genişletmek gibi bir riski alamazdı. Aksine bağımsızlığını koruyabilirse memnun olacaktı. Sırbistan ise mevcut durumda Avusturya-Macaristan'ın ticaret politikasından dolayı ekonomik olarak Osmanlı Devleti'ne bağımlı duruma gelmişti. Talat Bey'e göre, Osmanlı Devleti için tehlike arz eden tek Balkan ülkesi Bulgaristan'dı. Osmanlı Devleti, Bulgaristan'a küçük tavizler vermek suretiyle, hem Makedonya'daki çıkarlarını koruyabilir hem de bu problemi çözebilirdi[37].

Talat Bey, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış problemlerini çözebilmek için dönemin büyük devletleri ile olan ilişkilerinin önem arz ettiğini ifade ediyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ise büyük güçlerle olan ilişkisi olumlu yönde idi. Zira Meşrutiyetin ilanı ve anayasanın yürürlüğe konmasıyla birlikte Büyük Güçler, İttihat ve Terakki Cemiyeti yöneticilerini "devrimci" olarak niteleyip, değer atfediyorlardı. Talat Bey'e göre, Büyük Güçlerin değer atfeden beyanlarını fırsat bilip, uygulamaya dökmek gerekiyordu. Dolayısıyla Talat Bey'e göre, şu anda cemiyet olarak herhangi bir ittifaka girmek gibi bir niyetlerinin olmamasına rağmen, "üçlü ittifak" ile özellikle, Avusturya-Macaristan ve Almanya ile ilişkilerini daha dostane bir şekle sokmaları gerekiyordu[38]. Bu bağlamda daha sonraları, Birinci Dünya Savaşı'nda gerçekleşmiş olan Osmanlı-Alman ittifakının, 1910'dan itibaren Talat Bey'in zihninde şekillenmeye başladığını söylemek yanlış olmasa gerektir.

Talat Bey'in kabineye girmesiyle, kabinede bir homojenlik oluşmuş, İttihat ve Terakki Cemiyeti yönetimde ağırlığını

37 *PA-AA*, R13798, Bd. 13, 14 Ekim 1910.

38 *PA-AA*, R13798, Bd. 13, 14 Ekim 1910.

hissettirmişti. Fakat cemiyet, daha fazla ittihatçıyı devlet yönetiminde etkili yerlere getirmek istiyordu. Nitekim Cemiyet içerisinde Talat Bey'den sonra Hüseyin Cahit ve Rahmi beylerin de kabineye dâhil edilmesi konuşuluyordu. Dolayısıyla cemiyetin başarısı, kabineye veya devlet yönetimine yerleştirdiği üyelerinin çokluğu ile ölçülüyordu. Bu durum beraberinde tepkileri de doğurmuştu. Hem Mebusan Meclisi'nde hem de halk nezdinde cemiyete karşı olan muhalefet güçleniyordu. Zira cemiyet, idealleri uğruna mücadele veren ve Osmanlı Devleti'ni çöküşten kurtarmaya çalışan bir yapı olmaktan çıkıyor, bunun yerine güçlü üyelerinin şahsi çıkarlarını ve kariyerlerini koruyan, aşırı iktidar heveslisi bir yapı olarak görülmeye başlanmıştı.

Alman Büyükelçisine göre, Talat Bey'in Dâhiliye Nazırı olarak atanması sadece başkentteki halk nezdinde değil Arnavutluk'ta da büyük bir memnuniyetsizlik yaratmıştı. Cemiyete karşı huzursuzluklar gün geçtikçe artıyordu. Hatta daha çok hocalardan oluşan gizli bir komite Pera'daki bir evde, İstanbul'daki değişik medreselerden gelen katılımcılarla Cemiyete karşı gizli bir çalışma sürdürmekteydi. Bu komite; Arnavutluk, Makedonya ve Epir'de farklı şehirlerdeki nüfuz sahibi insanlarla direk bağlantı halindeydi. Komite, ittihatçılara karşı Arnavutluk halkını birlik olmaya çağırıyor ve raporlarıyla da Arnavutluk'ta etkili oluyordu. Ayrıca bu komite Arnavutların memnuniyetsizliğini kullanarak taraftar toplamayı da planlamaktaydı. Bunun sonucu olarak Arnavutlar ikiye bölünmüş durumdaydılar. Bir grup her ne kadar çekimser olsa da ittihatçıları destekliyor; diğer bir grup ise ittihatçıları düşman olarak görüyordu. Bu ikinci grubun İstanbul'daki taraftarları sadece hükûmeti ve parlamentoyu değil, padişahı bile devirmeyi planlıyordu. Öyle

ki, söz konusu grup, üç-dört aya İstanbul'da bir ayaklanma başlatmayı düşünüyordu. Arnavutlardan oluşan yeni bir işgal ordusu İstanbul üzerine yürüyecek ve şu andaki hükûmeti ve yetkilileri düşürecekti. Kendilerine lider olarak da Niyazi Bey'i düşünmekteydiler. Niyazi Bey ise, bu grubu yatıştırmak ve aceleciliklerini engellemek için bütün nüfuzunu kullanmaktaydı[39].

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı gittikçe artan muhalefet karşısında Talat Bey: "*...Cemiyet her şartta iktidarda kalmalıdır. Bu amaçla şu anda vilayetlerde güçlü bir şekilde organize olmuş olan cemiyet üyeleri çaba harcamalıdırlar. Kabine, komitenin kontrolü altındadır ve bu böyle de kalmalıdır. Zira komite parlamentoda çoğunluğu sağlamıştır. Her ciddi muhalefet, baskı altında tutulmalıdır. Mecbur kalırsak, parlamentonun çalışmalarına da son veririz...*"[40] diyerek, İttihat ve Terakki'nin ne pahasına olursa olsun iktidarda kalması gerektiğini savunuyordu. Hatta öyle ki, iktidarda kalmak için, "*mecbur kalınırsa*" meclis bile kapatılabilirdi.

Her ne kadar muhalefet güçlense de Talat Bey'e göre, ordu tamamen cemiyetin etkisi altındaydı ve orduyu kaybetmek gibi bir tehlike bulunmamaktaydı. Ayrıca İstanbul'daki cemiyet üyeleri de tam bir uyum içinde çalışmaktaydılar. Talat Bey'e göre mevcut durumda cemiyetin en önemli vazifesi, taşra teşkilatını yeniden organize etmek olmalıydı. Zira taşra yakın zaman için bir tehlike oluşturmaktaydı. Gerçi taşradaki birçok memur cemiyet üyesiydi, fakat bu memurları tam anlamıyla kontrol altında tutmak gerekiyordu. Cemiyet üyelerinin önemli görevleri vardı. Taşrada

39 *PA-AA*, R13796, Bd. 11, 14 Ağustos 1909.

40 *PA-AA*, R13798, Bd. 13, 14 Ekim 1910.

daimi statüde memur olanlar bu görevleri tam olarak yerine getirememekteydiler. Cemiyet, taşradaki herkese, çok güçlü olduğunu ve ona muhalefet etmenin anlamsızlığını ispatlamak zorundaydı[41].

Talat Bey'in, cemiyetin taşrada güçlendirilmesi fikri Merkez-i Umumi tarafından uygun bulunmuş, başta Manastır olmak üzere öncelikle Balkanlarda uygulanmaya konmuştur. Cemiyet Balkanlardaki teşkilatlarını güçlendirerek, buralardaki Hristiyan nüfusun, Osmanlı vatandaşlık bağı ile Osmanlı Devleti'ne bağlanması yönünde çalışmalar yapacaktı. Fakat daha sonraki gelişmeler Balkanlardaki çalışmaların başarısız kaldığını gösterecektir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin taşrada güçlendirilmesi politikları ise aşamalı olarak Anadolu'da uygulanmış ve başarılı olmuştur.

41 *PA-AA*, R13798, Bd. 13, 14 Ekim 1910.

Üçüncü Bölüm

GÜÇ VE İKTİDAR: BAB-I ALİ BASKINI

"Osmanlı Devleti yavaş yavaş çökmek yerine, Bâbıâli Baskını ile hızlı ama şerefli, bir çöküşü seçmişti." Wangenheim, 23.01.1913.

"Nazım Paşa'nın yaverleri, pencereden Enver ve yanındakilere ateş açtılar. Bunun üzerine ateşe, ateş ile cevap verildi ve Nazım Paşa vuruldu... Nazım Paşa'yı, Enver Bey'in vurduğu haberleri asılsızdır ve Enver'i karalamak amacı taşımaktadır". Lasswitz, 23.01.1913.

Osmanlı Devleti'nin yaşadığı Balkan felaketinden sonra hem Londra'da hem de Çatalca'da barış görüşmeleri başlamıştı. Bu barış görüşmelerinde, Kamil Paşa hükûmetinin işgal altında olan Edirne'yi Bulgarlara bırakacağı söylentisi yayılmaya başlayınca, Talat Bey'in planladığı, Enver Bey'in ise cesaretle uyguladığı ve tarihe "Bâbıâli Baskını" olarak geçen askeri darbe gerçekleşti. Bu darbe, İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkezi Umumisi'nin hem ne derece akıl almaz projeler ortaya koyup yürütebildiğini hem de iktidarı tam anlamıyla kontrol altına alma isteğinin boyutlarını göstermesi açısından dikkate değer bir olay olaydır.

Bâbıâli Baskını'nın üzerinden yüz yıldan fazla zaman geçmiş olmasına rağmen, olay hala bütün yönleriyle ortaya konulmuş değildir. Olayın içyüzü ve bunu doğurmuş olan

etkenler bugüne kadar kesin olarak anlaşılmış ve açığa çıkarılmış değildir. Olayla ilgili resmi bir inceleme yapılmamıştır. Baskını gerçekleştirenler hemen iktidara geçmiş olduklarından, büyük bir ihtimalle kendileri ile ilgili bir araştırma yaptırmamışlardı[42]. Çünkü Bâbıâli Baskını'nın ayrıntıları ile ilgili Osmanlı Arşivi'nde yapılan araştırmalarda belgeye rastlanmamıştır. Olay günü ile alakalı belgeler, sadece Mahmut Şevket Paşa'nın sadarete tayini ve Nazım Paşa'nın cenaze töreniyle ilgili belgelerdir. Yapılan baskınla ilgili ayrıntıları gösteren belgeler yoktur[43]. Dönemin basını da ayrıntılı bir şekilde taranmasına rağmen baskınla ilgili birkaç yazı dışında bilgi olmadığı görülmüştür. Bâbıâli Baskını'nın ayrıntıları o dönemi yaşayan bazı kişilerin hatıratlarında yer almaktadır.

Biz burada Bâbıâli Baskını'nın nasıl gerçekleştirildiğini, baskın esnasında olan bitenleri, Alman arşiv belgeleri ışığında inceleyeceğiz. Alman Büyükelçiliği'nde Birinci Dragoman olarak görev yapan Dr. Weber olay günü Bâbıâli'de bulunmaktaydı. Dr. Weber olan bitenlere şahit olmuş, hadiseleri detaylı bir şekilde rapor etmiştir. Dr. Weber ve Büyükelçi Wangenheim'ın yazdıkları burada ağırlıklı olarak ele alınacaktır.

Bâbıâli Baskını'ndan on bir gün önce, 12 Ocak 1913'te, Atina eski Askeri Ataşesi ve Enver Bey'in çok güvendiği Zeki Bey, İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Wangenheim'a, ordunun Kamil Paşa'nın politikalarından duyduğu rahatsızlığın hat safhaya ulaştığını bildiriyordu. Zira ordu savaşa devam etmek istiyordu. Kamil Paşa ise ne pahasına olursa olsun bir anlaşma yolu bulup, Balkan Savaşları'na son vermek niyetindeydi. Zeki Bey'in Alman Büyükelçisi'ne anlattığına göre, ordu içindeki ittihatçılar bir darbe ile iktidarı ele geçirerek Kamil Paşa'yı saf dışı bırakma planları yapmaktaydılar. Bu yolla savaşa devam

42 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: II, Kısım: II*, s. 254.

43 Ayrıntılı bilgi için bkz. Muzaffer Albayrak, "100. Yılında Balkan Savaşları ve Bâbıâli Baskını", *NTV Tarih Dergisi* Ekim 2012, Sayı: 45;

edebileceklerdi. Bunun üzerine Wangenheim, şu anda her iç çalkantının Türkiye'nin elini dışarıya karşı zayıflatacağını ve Türkiye'yi olumsuz etkileyeceğini ifade etmişti[44].

Alman Büyükelçisi, bir gün sonra da, Alman Dışişleri Bakanlığı'na çektiği telgrafta, İttihatçı bir grup genç subayın, Bâbıâli'de yabancı diplomatların kabul edildiği sırada, Edirne'nin Osmanlı Devleti'nden koparılmasını protesto etmek istediğini, ancak şehir kumandanının olayı zamanında haber alması ve müdahale etmesiyle bu protestonun gerçekleşmediğini yazıyordu[45].

On gün sonra, 23 Ocak 1913'te ise yine Wangenheim: "*İstanbul'da korkulan değişimin olduğunu, Enver ve Talat önderliğindeki ittihatçıların hükûmeti devirdiğini ve bakanları istifaya zorladıklarını*" aktarıyordu. Ayrıca Enver Bey'in bakanların istifalarını aldığını ve bu istifaları sunmak için saraya çıktığını da ilave ediyordu[46].

Bir sonraki telgrafında, aynı günün öğleden sonrasında, Bâbıâli Baskını'nın detaylarını veren Wangenheim, Alman Dışişleri Bakanlığı'na şunları yazıyordu: "*Bakanların istifalarını saraya götüren Enver Bey, saraydan döndükten sonra* Bâbıâli *önünde bekleyen kalabalığa Mahmut Şevket Paşa'nın Sadrazam, İzzet Paşa'nın da Harbiye Nazırı olarak atandıklarını duyurdu ve saraya tekrar döndü. Bâbıâli'nin önünde sayıları iki-üç bin civarında olan bir kalabalık bekliyordu. Bu kalabalık önderleri eşliğinde 'yaşasın hürriyet, yaşasın komite' diye sloganlar atıyordu. Darbe esnasında, Bâbıâli'yi korumakla görevli, güvenlik kuvvetleri karşı koymamış, pasif davranmışlardı. Nazım Paşa, Bay Huguenin bulunduğu yerde vurulmuştu. Son günlerde barış yapılması yönünde yazılar yazan gazeteler askerler tarafından işgal edilmişti. Halk sükûnetini korumuş, yeni hükümet üyelerinin atanması*

44 *PA-AA*, R 13192, Bd. 31, 12. 01. 1913.

45 *PA-AA*, R 14161, Bd. 7, 13. 01. 1913.

46 *PA-AA*, R 14161, Bd. 7, 23. 01. 1913, Telgraf No: 35.

henüz tamamlanmamıştı. İçerde mahsur kalan bakanlar, kurtarılmaları için yetkili asker ve polislere telefon etmişler ancak; onları kurtarmak için hiç gelen olmamıştı. Alman Büyükelçiliği'nin iki görevlisi Bay Huguenin ve Dr. Weber de baskın esnasında binanın içinde bulunanlar arasındaydılar. Ancak Graf Konitz ve Dragoman Wustrow'un başarılı görüşmeleri sonucu bunlar bina dışına çıkarılabilmişti. Bay Huguenin, darbe esnasında bakanların bulunduğu odaya çok yakın olduğu için olup-bitenleri yakından görmüştü; Kamil Paşa (Sadrazam) darbecilere karşı soğukkanlılığını korurken, tebessüm ediyordu. Bazı bakanlar ise koltukların arkasına saklanmışlardı. Noradunkyan (Hariciye Nazırı) olduğu yerde kala kalmıştı. Yeni kurulan hükûmet üyelerine bakıldığında, Osmanlı Devleti'nin savaşa devam edeceği anlaşılmaktadır. Wangenheim'a göre bu da 'Osmanlı Devleti'nin yavaş yavaş çökmesi yerine, hızlı ama şerefli bir şekilde çökmesi' anlamına gelmekteydi."[47] Wangenheim'in bu açıklamalarında anlaşılacağı gibi Osmanlı Devleti, şerefine leke sürdürmeden yıkılıyordu. Yani bu hükümet darbesi ile tabiri caizse "harakiri" yapıyordu.

Hükümet darbesinin olduğu gün, hemen yeni sadrazam Mahmut Şevket Paşa ile bağlantı kuran Wangenheim, eski bakanların hayatlarının bağışlanacağını, hiç birinin kılına bile zarar verilmeyeceğini, hatta Noradunkyan'ın yeniden hükûmette görev alması için görüşmelerin devam ettiğini öğrendi. Sadece küçük düzeyde bazı memurlar tutuklanacaktı. Wangenheim'ın bildirdiğine göre, Bâbıâli önündeki kalabalık akşam saat 11:30 gibi dağılmaya başlamıştı. Şehirde her yer sakindi[48].

Wolffs Telgraf Bürosu için Lasswitz tarafından hazırlanan ve Wangenheim aracılığı ile gönderilen bir telgrafta ise darbe esnasında vurulan Nazım Paşa olayına değinilmekteydi.

47 *PA-AA*, R 14161, Bd. 7, 23. 01. 1913, Telgraf No: 36.

48 *PA-AA*, R 13192, Bd. 31, 23. 01. 1913. Telgraf No: 38.

Enver ve Talat Beylerin darbe esnasında kesinlikle kan akıtılmaması yönünde karar aldıklarını belirten Lasswitz olayı şöyle aktarmaktadır: "*Nazım Paşa'nın yaverleri, pencereden Enver ve yanındakilere ateş açtılar. Bunun üzerine ateşe, ateş ile cevap verildi ve Nazım Paşa vuruldu. Buna rağmen sükûnet bozulmadı ve bütün şehir rutin bir şekilde hayatına devam etti. Nazım Paşa'yı, Enver Bey'in vurduğu haberleri asılsızdır ve Enver'i karalamak amacı taşımaktadır. Bu hükümet darbesi tamamen ordunun isteğiydi.*"[49]

Bakanların istifası alındıktan sonra, yurt içinde herhangi bir karışıklığa meydan vermemek amacıyla Talat Bey geçici olarak Dâhiliye Nazırlığı'nı hemen üzerine almış[50] ve zaman kaybetmeden, bütün valilere şu telgrafı göndermiştir: "*Kamil Paşa Kabinesi Edirne'nin tamamını ve adaların bir kısmını düşmana bırakmak istediği için düşürülmüştür. Bazı memurlar görevden alınarak yerine yenileri atanmıştır. Böylece huzuru bozacak taşkınlıklar önlenmiştir. Eski bakan istifa etmiştir. Yeni hükûmet halkın şerefini koruyacaktır.*"[51]

Bâbıâli Baskını esnasında, bina içerisinde olup-bitenleri, bize en iyi şekilde İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği'nde Birinci Dragoman olarak görev yapan Dr. Weber anlatmaktadır. Zira baskın esnasında, Dr. Weber, sadrazamın toplantı odasında bulunuyordu. Dolayısıyla içeride olup bitenlerin bir kısmına görerek şahitlik etmiş bir kısmını da bizzat kendisi yaşamıştır. Daha sonra, 28 Ocakta gördüklerini, hissettiklerini ve duyduklarını kendi perspektifinde beş sayfalık bir rapor halinde yazmış ve bir de sadrazamın toplantı odasının Kuzey kanadının krokisini çizerek, Wangenheim aracılığı ile Alman Dışişleri Bakanlığı'na göndermiştir[52]. Bu rapo-

49 *PA-AA*, R 13192, Bd. 31, 23. 01. 1913. Telgraf No:39.
50 *PA-AA*, R 13192, Bd. 31, 23. 01. 1913. Telgraf No 36.
51 *PA-AA*, R 13192, Bd. 31, 23. 01. 1913. Telgraf No 37.
52 *PA-AA*, R 13192, Bd. 31, 28. 01. 1913. Telgraf No 30.

run içeriğine bakıldığında iki husus dikkati çekmektedir; birincisi Dr. Weber'in bizzat şahit oldukları, ikincisi ise başkalarından duydukları. Dr. Weber başkalarından aldığı bilgilerin güvenilir olduğunu, zira bu kişilerin Bâbıâli'de çalıştıklarını ve olaya şahit olduklarını yazmaktadır.

Dr. Weber'in anlattığına göre, saat üçe doğru (23 Ocak), toplantı halinde olan bakanlar kurulu kısa bir ara vermişti. Sadrazam çalışma odasına geçmişti. Diğer bekleme odasında sadrazamla görüşmek isteyen Alman Merkez Bankası Müdürü Bay Huguenin, bir İngiliz ve Alman bir tüccar bulunuyordu. Dr. Weber, sadrazam müsteşarı ile toplantı odasının önündeki odada vedalaşmaya hazırlanırken, kalabalık bir gösterici grubunun yüksek sesle binaya girmeye çalıştıklarını görmüştü. Bu tarz protestolar sadaret binasının önünde görülebildiği için, Dr. Weber ve yanındakiler önce fazla aldırış etmemişlerdi. Fakat göstericilerle karşı karşıya gelmemek için de bekleme odasına geri dönmüşlerdi. Kısa bir süre sonra giriş kapısına yakın bulunan hizmetli ve memurlar, bürolarını terk ederek daha gerilerdeki odalara doluşmaya ve kapıları arkadan kilitlemeye çalışıyorlardı. Bu sırada ön odaların kapılarının yanlarında silah sesleri duyulmaya başlanmıştı. Net bir şekilde, yaralı insan sesleri geliyordu. Hemen akabinde de ölüm çığlıkları yükselmeye başlamıştı. Sonra ön odalarda bir sessizlik hâkim olmaya başladı. Bu sessizlik, saldırganların girişe yakın olan odaları kontrolleri altına aldıkları anlamına geliyordu. Artık içeride bulunanların dışarı ile bağlantıları tamamen kopmuştu[53].

Bu arada kabul odasında bekleyen Dr. Weber ve yanındakilerin sayıları gittikçe artıyordu. Çok sayıda kabine üyesi, sadrazamı ziyaret etmek üzere gelen saray baş mabeyni ve diğer memurlar, açık buldukları bu bekleme odasına doluşuyorlardı. Çoğunun korkudan benzinin solduğunu görmek mümkündü. Üst düzey, tanınmış bir görevli ağır

53 *PA-AA*, R 13192, Bd. 31, 28. 01. 1913. Telgraf No 30.

dosya dolabının arkasına girerek, uzun süre orada saklandı. Odadaki hizmetliler ve memurlar hızlı adımlarla koltukların ve kapıların arkasında saklanacak yerler arıyorlardı. Hepsinin yüz ifadesinden, yanlarında birkaç yabancının bulunmasının, onlara rahatlık verdiğini görmek mümkündü.

İçeridekilerin en sakini ve asil duranı kesinlikle, 85 yaşındaki sadrazamın kendisiydi. İçerdeki Avrupalıları, öğleden sonraki bir zamanda içeriye davet etmişti. Olup bitenleri bizlere yorumlarken, Dr. Weber'e bakarak: "*Bu olayın bir meslektaşımızın hayatına mal olması üzüntü vericidir.*" dedi. Aynı şekilde, içeri giren ilk gösterici grubun hırpaladığı Dışişleri Bakanı da sakin bir şekilde olup-biteni anlamaya çalışıyordu. Sonradan Dr. Weber'e anlattığına göre, Dışişleri Bakanı her an kendisinin öldürülebileceğini düşünmekteydi[54].

Dr. Weber, daha sonra elde ettiği haberleri de dikkate alarak o gün öğleden sonra olup bitenleri şöyle anlatıyor: "*Başlangıçta sayıları 50 civarında olan göstericiler, ellerinde bayraklarla, düzenli bir şekilde önce Bâbıâli binasının parmaklı ana kapısını zorlayarak bahçeye sızmışlar, sonra da binanın ana girişinden içeriye zorla girmişlerdi. Aynı anda bir atın üzerinde Enver Bey, olay yerinde görülmüş ve göstericileri kontrolü altına almıştı. Hemen akabinde büyük ön salonda çok sayıda silah sesi duyulmuştu. İlk ateş eden sadrazamın yaveri olmuş ve göstericilerin önderlerinden birini vurmuş, fakat bunu hayatıyla ödemişti. Enver kontrolündeki göstericiler hızla diğer odaya doğru yönelmişler ve karşılarında Harbiye Nazırını ve yaverini bulmuşlardı. Burada da silah sesleri duyulmaya başlamıştı. İttihatçı çevrelerin anlattığına göre -ki bu mantıklı görünüyor- burada da silahını ilk ateşleyen Nazım Paşa'nın yaveri olmuş, Enver Bey'i hedef almış, fakat kurşunun önüne atlayan başka bir subayı vurmuştu. Kesin olarak şu söylenebilir: Nazım Paşa'nın dışında, 3'ü subay*

54 *PA-AA*, R 13192, Bd. 31, 28. 01. 1913. Telgraf No 30.

olmak üzere dört kişi hayatını kaybetmişti. Büyük ihtimalle bu sayı daha da fazladır. Zira şahitlerden birinin anlattığına göre, gecenin geç saatlerinde dokuz tabut Bâbıâli binasından dışarıya çıkarılmıştı. Yaralılara hemen ilk yardımın yapılıp yapılmadığı bilinmiyordu. Zira doktorlar ancak gece yarısına doğru binaya girebilmişlerdi."[55]

Bu anlatılanlardan Harbiye Nazırı Nazım Paşa'ya öldürücü kurşunu kimin sıktığını kesin olarak bilebilmek mümkün değildir. Görgü tanıklarına göre Nazım Paşa'ya üniformalı bir subay ile sivil kıyafetli bir gösterici ateş etmişti. Üniformalı subayın Enver Bey olup olmadığı kesin değildir. Kesin olan bir şey varsa o da, Enver Bey'in o anki çatışmaya hemen katıldığıdır. Enver Bey'in heyecanlı kişiliği ile olayın o anki durumu göz önünde bulundurulduğunda, anlatılanlar doğru olmalıdır. Sonraki günlerde yapılan Nazım Paşa'nın cenaze törenine Enver Bey bizzat katılmıştır[56].

Olay başladıktan yarım saat sonra bu üzücü olaya endişe ile şahitlik eden Sadrazam Kamil Paşa, istifaya zorlanmıştı. Kamil Paşa'nın bulunduğu odaya tesadüfen gözü takılan bir hizmetli, Enver Bey'in, çalışma masası başında Kamil Paşa'ya zorla istifa dilekçesi yazdırdığını anlatmıştı. Kamil Paşa, Enver Bey'in isteğine itiraz etmiyordu. Yazdığı ilk istifa dilekçesini Enver Bey kabul etmedi ve yırtıp attı. Bunun üzerine Sadrazam, Enver Bey'in dikte ettirdiği bir başka dilekçeyi tekrar yazdı ve Enver Bey, bu son dilekçeyi alarak bizzat kendisi hızla Sultan'a götürdü. Kısa bir süre sonra Enver Bey, yanında saraydan yetkililerin bulunduğu bir halde geri geldi ve Sultan'ın, Kamil Paşa'nın istifasını kabul ettiğini bildiren iradeyi getirdi[57]. Dr. Weber'e göre, yerine

55 *PA-AA*, R 13192, Bd. 31, 28. 01. 1913. Telgraf No 30.

56 *PA-AA*, R 13192, Bd. 31, 28. 01. 1913. Telgraf No 30.

57 23 Ocak 1913 günü hazırlanan tarihi irade şu şekildeydi:
"Vezir-i Meali Semirim Mahmut Şevket Paşa,Kamil Paşa'nın vukuu istifasına ve hal-ü mevkiin müstağni-i izah olan ehemmiyetine binaen mesned-i sadaretin mücerreb'ul-iktidar bir zat uhdesine tevcihine lüzum görülüp si-

getirilen bu rutin iş ve atılan nutuklar, olup-biten bu üzücü baskından sonra sadece boş ve hamasi sözlerden ibaretti[58].

Kamil Paşa ve bakanları, Bâbıâli'de uzun süre rehin alınmışlardı. Bu süre zarfında ve sonrasında yönetimsel bir boşluğun oluşmaması için Talat Bey hemen devlet otoritesini üzerine almıştı. Talat Bey, zaman kaybetmeden, Bâbıâli binası üzerinde tam kontrolü sağlayarak hükümet etme gücünü hemen kullanmaya başlamıştı[59].

Alman Büyükelçiliği'nin araya girmesiyle, binadaki yabancı uyruklu misafirler akşam saat altıya doğru serbest bırakılmışlardı. Ancak bu yabancılar binadan ayrılmadan önce Talat Bey'in huzuruna çıkarılmışlardı. Bunların kimlik kontrolleri yapıldıktan sonra serbest bırakılmışlardı[60].

İçerdekilerin ortak kanaatine göre darbe, ihtiyatlı bir şekilde hazırlanmış ve büyük bir enerji ile gerçekleştirilmişti. Binayı korumakla görevli güvenlik birimleri, göstericilerin zorla içeriye girmelerine karşı herhangi bir savunmada bulunmamışlardı. Gerçi Bâbıâli'de konuşlandırılmış askeri birlikler hemen silaha sarılmış ve sadrazamın toplantı odasını güvenlik altına almışlardı. Fakat sadece Enver Bey'in emirlerini yerine getirmişlerdi. Binadaki telefonlar kısa zamanda darbecilerin kontrolüne geçmişti. Harbiye Nezareti'ni ele geçirme girişimi sonuçsuz kalmıştı. Bu yöndeki haberler içeriden dışarıya yavaş yavaş yayılıyordu. Pencereden

---

zin iktidar ve kifayetiniz nezdimizde malum ve müsellem olduğundan hizmet-i sadaret rütbe-i samiye-i vezaret-ü müşiri ile uhdenize tevcih kılınmış ve meşihat-ı İslamiyeye de münasip bir zatın intihabı derdest bulunmuştur....". 15 Safer 1331/10 Kanunusani 1328. Bkz. BOA. İ. DUİT. 190/71-1.

58 *PA-AA*, R 13192, Bd. 31, 28. 01. 1913. Telgraf No 30.

59 *PA-AA*, R 13192, Bd. 31, 28. 01. 1913. Telgraf No 30; Bir çok çalışmada, Talat Paşa'nın olaylardan sonra Dahiliye Nazırı Vekili veya Dahiliye Nazırı olduğu yazılmakla beraber, Talat Paşa'nın kabinede ismi geçmemektedir. Bâbıâli Baskını sonrası aynı gün atanan yeni kabinede Dahiliye Nazırı olarak Hacı Adil Bey görünmektedir. Bkz. *BOA.* İ. DUİT. 8/79-2.

60 *PA-AA*, R 13192, Bd. 31, 28. 01. 1913. Telgraf No 30.

görüldüğü kadarıyla, dışarıdaki ana caddede günlük hayat karanlık basana kadar normal bir şekilde devam etmişti. Sadece Bâbıâli'nin, ana giriş kapısı önünde toplanmış olan kalabalık, buradaki siyasi konuşmaları heyecanla alkışlayarak istifa eden bakanlar aleyhine sloganlar atıyorlardı. Akşam saat sekizden sonra yeni sadrazamın gelmesiyle birlikte kalabalık dağılmıştı[61].

Bâbıâli Baskını'ndan sonra yayınlanan gazetelerde vakaya dair çok az bilgi verilmiştir. Hadisenin ertesi günü yayınlanabilen gazetelerden olan Tercüman-ı Hakikat gazetesi olaya değiniyor ve*"bazı vekayii"* başlığı altında baskında yaşanan can kayıplarını ele alıyordu.

Tercüman-ı Hakikat'e göre Sadaret yaveri Nafiz Bey'in baskın sırasında ateş açması üzerine çıkan arbedede kendisi, Mustafa Necip Bey ve o sırada, bulunduğu Sadaret Dairesi'nden çıkan Nazım Paşa kurşunlara hedef olarak vefat etmişlerdi[62]. Tercüman-ı Hakikat'in olayın mahiyeti henüz tam anlaşılamadan verdiği bu haberlere göre baskının gerçekleştiği sırada tesadüfen o bölgeden geçmekte

---

61 *PA-AA*, R 13192, Bd. 31, 28.01. 1913. Telgraf No 30; Sadaret makamı uhdesine verilen Mahmud Şevket Paşa, hemen yeni Heyet-i Vükela listesini hazırlayarak aynı gün padişahın onayına sunmuştur. Bkz. BOA. İ. DUİT. 8/79-1. Sunulan liste ertesi günü padişahın onayından geçmiştir. Bu listede görev alan kabine üyeleri aşağıya çıkarılmıştır.

Sadrazam ve Harbiye Nazırı		Mahmud Şevket Paşa
Şura-yı Devlet Reisi		Said Halim Paşa
Dahiliye Nazırı		Hacı Adil Bey
Hariciye Nazırı Vekili	Atina Sefir-i Sabıkı	Muhtar Bey
Bahriye Nazırı	Erkan-ı Harbiye Mirlivalarından	Mahmud Paşa
Adliye Nazırı	İstanbul Vali-i Sabıkı	İbrahim Bey
Maliye Nazırı	Divan-ı Muhasebat Reisi	Rıfat Bey
Nafia Nazırı		Besarya Efendi
Evkaf Nazırı		Hayri Bey
Ticaret ve Ziraat Nazırı	Aydın Vali-i Sabıkı	Celal Bey
Posta ve Telgraf Nazırı	Maliye Müfettişlerinden	Oskan Efendi
Marif Nazırı Saruhan Mutasarrıf-ı Sabıkı		Şükrü Bey. Bkz. BOA. İ. DUİT. 8/79-2.

62 *Tercüman-ı Hakikat*, 24 Ocak 1913, No.646-2.

olan Enver Bey milli duyguları taşan kalabalığı görünce duygulanmış ve baskıncılara katılmıştır[63].

Olayların üzerinden 5 gün geçtikten sonra İkdam gazetesinde resmi bir beyanname yayınlanmıştır[64]. Bu beyanname Birinci Kolordu Kumandan Vekili ve İstanbul Muhafızı Miralay Cemal Bey imzasıyla yayınlanmıştır. Bu beyannamede,

Kanun-ı saninin onuncu günü Bâbıâli'de cereyan eden olayların kabinenin değişmesiyle neticelendiği, olaylardan sonra ortaya çıkan galeyan ve heyecanın bazı müessif hadiselere yol açabileceğinin hükümetçe öngörüldüğü ve bazı kişilerin muhafaza altına alındığı ve bir kısım zevatın da tevkif edildiği, gözaltına alınan ve tutuklananların sayısının otuz olduğu, bunlardan altı kişinin bugün tahliye edildiği, geri kalanlarının da ertesi gün tahliye edilmelerinin kararlaştırıldığı belirtilmekteydi.

Tahliye Edilenler:

Dahiliye Nazır-ı Sabıkı Reşid Bey
Maliye Nazır-ı Sabıkı Abdurrahman Efendi
İkdam Muharriri Ali Kemal Bey
Sinop Mebus-u Sabıkı Rıza Nur Bey
Kıbrıslızade Şevket Bey
Bayezid Merkez Memuru Hasan Ali Efendi

Ertesi Gün Tahliye Edilenler:

Eminönü Merkez Memuru Kerami Efendi
Polis İstihbarat Memurlarından Hasan Şevki Efendi
Ayasofya Merkez Memuru Hüseyin Hüsnü Efendi
Kumkapı Polis Merkez Memuru Cemil Efendi
Polis Müdüriyeti Kısm-ı Siyasi Müdürü Mehab Bey
Tüccardan Kamil Efendi
Eczacı Ligor Efendi
Hukuk Talebesinden Yunus Hilmi Efendi
Polis Kısm-ı Siyasi Memuru İngiliz İstofi Efendi

63 Bazı Tafsilat, ***Tercüman-ı Hakikat***, 24 Ocak 1913, nr.646-2.

64 İkdam, No: 5723, 28 Ocak 1913.

Deniz Merkezi Polis Memuru Şuayip Efendi
Bahriye Yüzbaşılığından Matrud Kemal Efendi
İkdam ve Osmanişer Loyd muhbiri İbrahim Efendi
Arnavud Ataullah Efendi
Aziz Efendi
Polis Taharri Memurlarından Hasan Efendi
Danmaşanlı Hoca Fettah Efendi
Bedahat Efendi
Abdülcelil Efendi
Şehbenderzade Hilmi Efendi
Zabitandan:

Ferid Paşa, Arif Paşa ve Yüzbaşı Kudret Efendi de tutuklular arasındadır. Adı geçenler sair ordulara gönderilecektir.

Yukarıdaki belgelerden de anlaşılacağı gibi, Bâbıâli Baskını'nın titizlikle hazırlandığını ve cesaretle uygulamaya konulduğunu söylemek mümkündür. Baskın esnasında iş bölümü yapıldığını da görmekteyiz. Enver Bey ve yanındakiler silah zoru ile güç kullanarak baskını gerçekleştirirken, Talat Bey, devlette otorite boşluğunun doğmaması için devlet yönetimini zaman kaybetmeden kontrolüne almıştır[65]. Planlamada can kaybının olmamasına ve kan akıtılmamasına özen gösterilmiş olmasına rağmen, uygulamada Harbiye Nazırı Nazım Paşa ve sayıları tam bilinmeyen bazı memurların ölmesi üzüntü yaratmıştır. Ayrıca bu belgelerden Nazım Paşa'yı, Enver Paşa'nın vurmadığı anlaşılmaktadır. Bâbıâli Baskını'ndan sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti tek başına ve tam anlamıyla Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar Osmanlı Devleti'nin yönetici erki olmuştur.

65 Özellikle İstanbul'a İttihatçı ekip yerleştirilmiştir. İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiyesine Siroz Mutasarrıfı Azmi Bey tayin edilmiştir. Bkz. *BOA*. DH. MTV. 2/68-1; Dâhiliye Nazırı Adil imzasıyla Beyoğlu Mutasarrıflığına Drama Mutasarrıfı Tahsin, Üsküdar Mutasarrıflığına Mutasarrıf-ı sabık Refet ve Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine Divaniye Mutasarrıf-ı sabıkı Midhat Beyler tayin edilmiştir. Bkz. *BOA*. İ. DH. 1497/61-1.

Dördüncü Bölüm

BÜYÜK BUHRANDA GÜÇ MÜCADELELERİ VE TALAT BEY

"...Şayet Talat Bey, Enver Paşa'ya karşı bir oluşum içinde ise bunun sonuçları çok tehlikeli olabilir. Bu durum mutlaka engellenmelidir." Falkenhayn, 26 Şubat 1916.

"...Bunlardan biri (Talat, Enver, Cemal) kendini güçlü hissettiği anda diğerini devirecektir." Meternich, 23 Mayıs 1916.

Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce ve Osmanlı Devleti'nin ittifak arayışları devam ederken Talat Bey ile İstanbul'daki Alman diplomatlarının sıkı bir ilişki içerisinde oldukları anlaşılmaktadır. Zira Osmanlı Devleti'nin iç işleri ile ilgili gelişmelerde, önce Alman Dışişleri Bakanlığının haberdar edildiği görülmektedir. İstanbul'daki Alman diplomatların bu haberleri genellikle Talat Bey ve Enver Paşa üzerinden aldıkları, belgelerden ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Mahmut Şevket Paşa suikastinden sonra, Prens Sabahaddin ve taraftarları hakkında tutuklama emrinin çıkarıldığını Talat Bey, 11 Haziran 1913'te daha tutuklamalar olmadan Alman Büyükelçiliği'nde görevli tercüman Wustrow'a bildirmişti. Hatta Talat Bey, Mahmut Şevket Paşa suikastında Prens Sabahaddin'in azmettirici olduğuna dair

ellerinde delil olduğunu dahi Wustrow'a söylemişti. Talat Bey'in o gün Wustrow'a verdiği bilgiler arasında, Harbiye Nazırı İzzet Paşa'nın, ordunun sağlam ve gerekirse başkent üzerine yürümeye hazır olduğu ve Prens Sait Halim'in geçici olarak sadarete atanmasının fermanla onaylandığı haberleri de mevcuttu. Wustrow, Talat Bey'den aldığı bu bilgileri Büyükelçi Wangenheim'a iletiyor ve Wangenheim da Alman Dışişleri Bakanlığı'na yazıyordu. Bu bilgilerden yola çıkan Wangenheim, İstanbul'un, Talat Bey'in kontrolünde olduğunu belirtiyordu[66].

Talat Bey'in İstanbul'daki Alman ve Avusturyalı diplomatik çevreleri ile sıkı ilişkiler içerisinde olduğunu gösteren ikinci bir örnek ise Enver Paşa'nın Harbiye Nazırı olarak atanması esnasında yaşanmıştır. Enver Paşa, Harbiye Nazırı olarak daha atanmadan önce, Alman Dışişleri Bakanlığı yetkilileri onun Harbiye Nazırı olacağının bilgisini almışlardı. Zira Talat Bey, 1 Ocak 1914'de "güvenilir kişi aracılığı" ile Avusturya-Macaristan Büyükelçisi Markgrafen Pallavicini'ye, Enver'in Harbiye Nazırı olarak atanacağını söylemişti. Hatta Talat Bey, bunu sadrazamdan gizli tuttukları için, dillendirilmemesi gerektiğini de ifade etmişti[67]. Markgrafen Pallavicini de bu bilgiyi İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği yetkilileri ile paylaşmıştı. Dolayısıyla Enver

66 *PA-AA*, R13797, Bd. 12, Pera, 11 Haziran 1913. Talat Bey'in bu buhranlı dönemde İstanbul'daki, dolayısıyla Osmanlı Devleti'ndeki etkili politikacılardan biri olduğunu Cavid Bey'in anılarında da görmekteyiz. Cavid Bey anılarında, Talat Bey'in Edirne'nin alınması için Çatalca'ya kadar gidip, başkumandan ile görüştüğünü, şayet Edirne'ye girilmeyecek olursa istifa edeceğini söylemiştir. Bkz: Hasan Babacan-Servet Avşar, *Cavid Bey Meşrutiyet Ruznâmesi*, C.1., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 790-791. Anlaşılacağı gibi Talat Bey sadece devletin dahili işlerinde değil askeri işlerinde de etkili olmaya çalışmıştır.

67 *PA-AA*, R13798, Bd. 13, Pera, 3 Ocak 1914.

Paşa'nın Harbiye Nazırı olacağını Sadrazam ve Padişah'tan önce Almanlar biliyorlardı.

Talat Bey'in Alman diplomatları ile sürekli ve güvene dayalı bir ilişki içinde olduğunu gösteren bir diğer olay da, 2 Ağustos 1914 tarihli Osmanlı-Alman gizli ittifak antlaşmasıdır. Zira bu antlaşmanın müzakereleri esanasında ve imzalanmasında Almanlar sadece dört Osmanlı bakanını muhatap almışlardır. Bunlar; Sadrazam Sait Halim Paşa, Harbiye Nazırı Enver Paşa, Dâhiliye Nazırı Talat Bey ve Meclis Başkanı Halil Bey idi. İttihatçı liderlerden Cemal Paşa ve Cavid Bey'in bile bu ittifaktan haberleri sonradan olmuştur. Cavid Bey anılarında; 2 Ağutos 1914 sabahı Sadrazamın konağına gittiğinde, Enver, Talat ve Halil'i orada bulduğunu ve hallerinde bir fevkalâdelik hissettiğini, ancak ısrarlı sorularından sonra Almanya ile gizli bir ittifak antlaşması imzalanmış olduğunu öğrendiğini yazmaktadır[68]. Aynı şekilde Cemal Paşa da Osmanlı-Alman ittifakının kendisine haber verilmeden imzalandığını anılarında yazmaktadır[69].

Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra da Talat Bey ile İstanbul'daki Alman diplomatik çevrelerinin dostane ilişkileri devam etmişti. Nitekim 1915 yılı Haziran ayının ilk haftasında Talat Bey, Çanakkale Cephesi'ni ziyaret ederken, Alman hükûmeti de Talat Bey'e "İkinci Derecede Demir Haç" madalyası vermeye hazırlanıyordu. Bu madalyanın Talat Bey'e verilmesini İstanbul'daki Alman Büyükelçisi

68 Cavid Bey'in gizli olarak imzalanmış olan Osmanlı-Alman İttifak Antlaşmasını öğrenmesi ve buna göstermiş olduğu tepki hakkında bkz: Hasan Babacan-Servet Avşar, *Cavid Bey Meşrutiyet Ruznâmesi*, C. II., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 613 vd.

69 *Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa -Hatırat-* (Yayına Hazırlayan: Metin Martı), Arma Yayınları, Beşinci Baskı, İstanbul 1996, s. 117 vd.

Wangenheim teklif etmiş ve Osmanlı Devleti'ndeki Alman Askeri Misyonu Başkanı Liman von Sanders de desteklemişti. Wangenheim bu teklifi yaparken Talat Bey'i "cesur bir bakan" olarak tanımlıyor ve ona kısa bir süre önce de teğmen rütbesi verildiğini Alman Dışişleri Bakanlığı'na hatırlatıyordu[70].

Wangenheim'ın Talat Bey'e, İkinci Derecede Demir Haç madalyası verilmesi teklifi, 11 Haziran 1915'te Kayzer II. Wilhelm tarafından onaylanmış ve bu konuda İstanbul'a bilgi verilmiştir[71]. Neticede Alman Genel Karargâhı, 20 Haziran 1915 tarihinde Osmanlı Dâhiliye Nazırı ve Teğmen Talat Bey'in, İkinci Derecede Demir Haç Madalyası ile taltif edildiğini duyurmuştu[72]. Kayzer, Talat Bey'e söz konusu madalyayı takdim etmekle yetinmeyecekti. Nitekim yaklaşık sekiz ay sonra, Şubat 1916'da, bu defa daha üstün bir madalya olan, "Birinci Sınıf Kırmızı Kartal Madalyası" ile, Talat Bey Almanlar tarafından bir kere daha taltif edilmiştir. Bunun üzerine Talat Bey, 26 Şubat 1916'da, majesteleri Kayzer'e ve ekselansları İmparatorluk Başbakanı'na en içten teşekkürlerinin iletilmesini, Alman Büyükelçisi Meternich'den istemiştir[73].

Birinci Dünya Savaşı devam ederken gerek İstanbul'daki Alman yetkilileri, gerekse Berlin'deki yöneticiler Talat Bey üzerinden, Osmanlı Devleti'ndeki iç çekişmelerde de rol oynamak istemişlerdir. Savaş boyunca, Alman merkezi yönetiminin Osmanlı Devleti içindeki "güç çekişmelerinde" çözmesi gereken iki temel problem bulunuyordu. Bunlardan birincisi Osmanlı Devleti sınırları içerisinde görev yapan

70 *PA-AA*, R13798, Bd. 13, Pera, 5 Haziran 1915.

71 *PA-AA*, R13798, Bd. 13, Pless, 11 Haziran 1915.

72 *PA-AA*, R13798, Bd. 13, Grosses Hauptquartier, 20 Haziran 1915.

73 *PA-AA*, R13799, Bd. 14, Pera, 26 Şubat 1916.

Alman diplomat, asker, ajan vb. yetkililerin kendi aralarında veya Osmanlı yetkilileri ile olan çekişmeleri; ikincisi ise ittihatçıların kendi iç mücadeleleri veya Alman yetkilileri ile olan problemleridir. İttihat ve Terakki Cemiyeti Eylül 1915'den itibaren başlayan ve gittikçe de artan önemli bir iç bunalıma sürüklenmişti. İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği Müşaviri von Neurath'ın, Alman Dışişleri Bakanlığı'ndaki von Rosenberg'e, 30 Eylül 1915'de yazmış olduğu "çok gizli" damgalı özel bir mektupta, son zamanlarda komite içerisinde İtilaf Devletleri taraftarlarının hızla artmakta olduğu belirtiliyordu. Bunların amaçları İngiltere ve Fransa ile bir anlaşma sağlayabilmekti. Sayıları hızla arttığından ve kendilerini artık yeterince güçlü gördüklerinden artık hükûmete açıktan saldırma cesareti bulabilmekteydiler. Hareketin liderleri ise senato üyesi Ahmet Rıza ile İstanbul Milletvekilleri Dr. Nazım ve Kemal'di. Dr. Nazım ve Kemal komitenin radikal kanadında yer almaktaydılar. Bunlar, İngiltere ile barış yapmak için en uygun zaman dilimi içerisinde bulunulduğunu düşünüyorlardı. Ayrıca İngiltere de Osmanlı'nın tam bağımsızlığını tanımaya hazırdı. Bu bağlamda son zamanlarda önemli miktardaki Türk aydını, Almanya'nın Osmanlı'yı sömürgesi durumuna düşüreceğine inanıyorlardı. Aslında bu İngiltere'nin bir propagandası idi. Fakat Neurath'a göre, Talat Bey ve Enver Paşa iktidarda oldukları sürece Türkiye'nin İtilaf Devletleri ile ayrı bir barış antlaşması imzalayarak savaştan çekilmesi imkânsızdı. Ancak Türkiye'de, muhalefetin ölümüne mücadele ettiği ve güç kullanarak, halk tarafından sevilmeyen insanları, iktidardan uzaklaştırabildiği ve hatta yok ettiği geçmişte görülen bir durumdu[74].

74 *PA-AA*, R13800, Bd. 15, Konstantınepol, 30. 9. 1915.

Mevcut Osmanlı hükûmetinin muhaliflerinin kimler olduğunu da Neurath, yine Rosenberg'e yazdığı bir mektupta şöyle belirtmişti: "*Muhalefetin resmi lideri, eskiden Meşveret'i çıkaran Ahmet Rıza görünüyor. O ve arkadaşları İngiltere ve Fransa ile bir anlaşma yolu için çaba harcamaktadırlar. Bunun için de Enver, Talat ve Halil gibi bizim tarafımızda olan hükûmet üyelerinin saf dışı edilmesi gerektiğini düşünmektedirler.*"[75].

Cemiyetin içerisinde ayrıca bir de Talat-Enver ve Cemal çekişmesinin mevcut olduğu ve bu çekişmenin doruk noktasına ulaştığı söylentileri gün geçtikçe artıyordu. İttihat ve Terakki'deki iç çekişmenin sonuçları Osmanlı-Alman ittifakını da etkileyeceği için, Alman merkezi yönetimi tarafından dikkatle takip ediliyor ve problemlerin çözümü için etkin bir rol üstleniliyordu. Alman Genelkurmay Başkanı Erich von Falkenhayn, 26 Şubat 1916'da, Alman Dışişleri Bakanlığı'na şöyle yazmıştı: "*...Şayet Talat Bey, Enver Paşa'ya karşı bir oluşum içinde olursa bunun sonuçları çok tehlikeli olabilir. Bu durum mutlaka engellenmelidir.*"[76]. Falkenhayn'ın "bu durum mutlaka engellenmeli" diyerek kesin bir ifade kullanması, Almanya'nın İttihat ve Terakki içerisindeki çekişmeyi ciddiyetle takip ettiğinin bir göstergesi olarak düşünülmelidir.

Alman Dışişleri Bakanlığı'na gelen haberlere göre, Osmanlı hükûmeti içersindeki tek problem İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iç çekişmesi değildi. Hükûmette olup da ittihatçı olmayan yöneticiler daha fazla siyasi güç elde etmek için çaba harcıyorlardı. Bunlardan biri da Sadrazam Sait Halim Paşa idi. Bern'den, Alman Dışişleri Bakanlığı'na

75 *PA-AA*, R13800, Bd. 15, Konstantınepol, 1. 10. 1915.

76 *PA-AA*, R13799, Bd. 14, Grosses Hauptquartier, 26 Şubat 1916.

"gizli" damgalı ve "Bay Jakoby" kaynaklı gelen haberlere göre, İsviçre'de yaşayan Sadrazam taraftarlarının Enver Paşa ve Talat Bey aleyhine; fakat Sadrazam lehine faaliyet içinde oldukları gözlemlenmişti. Bu bağlamda Türkiye'nin Cenevre Konsolosu Ziya Bey, Sadrazam taraftarı olmasından dolayı bu faaliyetleri candan desteklemekteydi. Bay Jakoby, bu faaliyetlerin bizzat Sadrazam ve bazı Türk hükûmeti yetkilileri tarafından desteklendiği bilgisini, değişik partilere mensup Türkler ve güvenilir kişilerden aldığını bildiriyordu. İsviçre'deki Alman diplomatlar ise Sadrazam'ın kibirli ruh halinin bu faaliyetlere neden olduğunu düşünüyorlardı[77].

Öte yandan Bay Jakoby'nin verdiği bilgilere göre, Osmanlı Devleti'nin İsviçre elçisi Fuat Selim Bey de Sadrazam taraftarı gibi davranıyordu. Gerçi her ne kadar Bay Jakoby, Fuat Selim Bey'in Sadrazam taraftarı olduğu bilgisini verse de, Alman Dışişleri Bakanlığı'na ulaşan diğer bilgilere göre, daha bir gün önce, 14 Mart 1916'da Fuat Selim, İsviçre'deki Alman Konsolosu'na, Enver Paşa'dan övgüyle bahsetmiş ve şöyle demişti: "*...şu anda Türkiye'nin ayakta durmasını sağlayabilecek tek kişi Enver Paşa'dır. Zira ülkedeki bütün organizasyon yalnız onun çabaları ile yürümektedir. Eğer Enver iktidardan uzaklaştırılırsa, Türkiye'de her şeyin çökeceğinden korkulmalıdır.*" Fuat Selim bu konuşmasında, Sadrazam'dan bir kelime bile bahsetmemişti. Konsolos, Fuat Selim'in hal ve davranışlarından, onun kendisini yanlış yönlendirmeye çalıştığı ve yalan söylediği izlenimi edinmediğini de bildiriyordu. Ayrıca, Fuat Selim'in yanından ayrılmayan Andon Vahan Keutchéyan, kısa bir süre önce bir Alman yetkiliye, Fuat Selim'in tam bir Enver Paşa taraftarı olduğunu söylemişti.

77 *PA-AA*, R13799, Bd. 14, Bern, 15 Mart 1916.

Zira Fuat Selim Trablusgarp savaşı esnasında, Enver Paşa'ya önemli hizmetlerde bulunmuştu. Bu hizmetlerine karşılık olarak Enver, onu Selanik Başkonsolosluğu'na getirmişti. Aynı şekilde Enver'in himayesi ile bugünkü elçi olabilmişti. Dolayısıyla Bay Jakoby'nin, Alman Dışişleri Bakanlığı'na; "Fuat Selim Bey'in Sadrazam taraftarı olduğu" şeklinde verdiği bilgi, ispatlanmaya muhtaç bir bilgi idi.

İstanbul'da "güç" oyunlarının devam ettiği bu dönemde, Osmanlı-Alman ilişkilerinde önemli bir problemde olumlu bir gelişme yaşanmıştı. Şöyle ki; Harbiye Nazırı Enver Paşa, İstanbul'daki Alman Askeri Misyonu Başkanı Liman von Sanders ile olan problemlerinden dolayı, Sanders Paşa'nın görevden alınmasını Alman makamlarından istemişti. Ancak Alman Genel Kurmayı Sanders Paşa'yı görevden almayı uygun bulmamıştı. Zira Nisan 1916'da Mareşal Freiherr von Goltz Bağdat'da ölmüştü. Şimdi Almanya, Mareşal Sanders'i de geri çağırarak Almanya'nın, Osmanlı'daki üst düzey asker sayısını azaltmak istemiyordu. Osmanlı Devleti'ndeki askeri gücünü zayıflatmak istemeyen Alman yetkililer, Talat Bey'den Enver Paşa ile Sanders Paşa'yı barıştırmasını rica ettiler. Bunun üzerine Talat Bey'in aracılık etmesi ile Mareşal Liman von Sanders ile Enver Paşa, 22 Nisan 1916 akşamı bir araya gelmişler ve aralarındaki problemleri, konuşarak bir çözüme kavuşturmuşlardı. Bu konuşmanın üzerine, Enver Paşa yazılı olarak Liman von Sanders'ten özür dilemiş ve Liman von Sanders de Alman Askeri Misyonu Başkanı ve 5. Ordu Komutanı unvanıyla Osmanlı Devleti'ndeki görevine devam etmek istediğini ve Almanya'ya geri dönmekten vazgeçtiğini Büyükelçi Bernstorff'a bildirmişti[78].

78 *PA-AA*, R13799, Bd. 14, Pera, 22 Nisan 1916.

İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisindeki iç çekişmeyi, 23 Mayıs 1916 tarihli ve Büyükelçi Meternich imzalı bir telgraf, biraz daha detaylı vermekteydi. Meternich bu raporu şansölye von Bethmann Hollweg'e sunulması için Alman Dışişleri'ne göndermişti. Meternich'in dikkat çektiği noktalar ise şunlardı: Cemal Paşa'nın akrabaları ve taraftarları İstanbul'da önemli makamlara atanıyorlardı. Zira Enver Paşa, Suriye seyahati esnasında, Küdüs'te Cemal Paşa ile barışmıştı[79]. Bu barışma Cemal Paşa ile Enver Paşa'nın yakınlaşmasını beraberinde getirmişti. Bu atamalar da bu yakınlaşmanın sonucuydu. Fakat Meternich bu yakınlaşmayı geçici bir anlaşma olarak görüyordu. Zira raporun devamında, Enver, Talat ve Cemal kast edilerek; "Bunlardan biri, kendini güçlü hissettiği anda diğerini devirecektir."[80] diye yazmaktaydı.

Aynı raporda Meternich, Sadrazam Sait Halim Paşa'nın durumu hakkında ise şunları yazmıştı: "*Sadrazam çoktandır makamını güvende görmüyor. Şeyhülislamın istifası için alınan kararlara karşı çıkmıştı. Ayrıca Enver'i hiç sevmiyor.*

79 Enver Paşa-Cemal Paşa arasında çekişme olduğu söylentilerinin yayılması üzerine, Enver Paşa Şubat 1916'da yanına, Genel Kurmay Başkanı General von Schellendorf, Genelkurmay Birinci Şube Başkanı von Feldmann, İstanbul'daki Alman Askeri Ataşesi von Lossow, Avusturya-Macaristan Askeri Ataşesi Pomiankowsky ve çok sayıdaki yüksek rütbeli Türk subayını alarak, Cemal Paşa'nın sorumlu olduğu IV. Ordu bölgesini teftişe çıkmıştır. Enver Paşa, bu teftişe özellikle Cemal Paşa ile aralarında bir çekişmenin olmadığını göstermek için çıkmıştı. Bu teftiş ziyareti 45 gün olarak planlanmıştı. O güne kadar hiçbir Osmanlı nazırı bu kadar uzun süre İstanbul'dan uzak kalmamıştı. Enver Paşa, bu davranışıyla hala Osmanlı devlet yönetimindeki en güçlü isimlerden biri olduğunu ispatlamaya çalışıyordu. Zira o en az 45 gün, karargâhının önemli şahsiyetleriyle beraber İstanbul'un binlerce kilometre uzağında bulunacak ve aynı zamanda İstanbul'daki makamını da koruyacaktı. Bu konuda geniş bilgi için bkz: Mustafa Çolak, *Enver Paşa. Osmanlı-Alman İttifakı*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2008, s. 44 vd.

80 *PA-AA*, R13800, Bd. 15, Pera, 23 Mayıs 1916.

Talat Bey'in sadrazam olacağı çoktandır konuşulur hale geldi. Ben onu bu durumu gizleyecek kadar zeki görüyorum. O, rolünü iyi oynuyor. Şu anki Sadrazam işlere fazla karışmadığı için hükûmet tarafından kabul görüyor. Sadece Bakanlar Kurulu'nun vitrini konumunda. Sadrazamı daha çok gün geçtikçe değerini kaybeden Mısır'daki varlıkları ilgilendiriyor..."[81]. Böylece Meternich, yaklaşık dokuz ay önceden Talat Bey'in sadrazam olacağı öngörüsünde bulunarak, mevcut sadrazamın sadece görüntüden ibaret olduğunu ve Enver Paşa'yı sevmediğini net bir şekilde ifade ediyordu.

Meternich bu raporunda gün geçtikçe hükûmetin zayıfladığını da belirtiyordu. Ona göre, Şeyhülislam'ın istifası ve şer'i hukuka karşı yapılan saldırılar hükûmeti zayıflatmıştı. Talat Bey, bu durumu gördüğü için Cemal Paşa gibi güçlü bir sadrazamla hükûmetin görünümünü kurtarabileceği öngörüsünde bulunuyordu. Ayrıca Talat Bey, Enver Paşa'nın düşmesinin orduda ve partide bir çatlağın oluşmasına da neden olacağını düşünüyordu. Öte yandan bu durumun düşmanda ve müttefiklerde yapacağı etki de Talat tarafından dikkate alınıyordu.[82]

Enver Paşa'nın iç dünyasını anlamamıza yardımcı olacak birkaç satırı da Meternich'in bu raporunda görmek mümkündür. Meternich şöyle yazmıştı: *"Enver'i, bu seyahatinden önce, uzun süre İstanbul'dan ayrı kalacağı için dostane bir şekilde uyardım. Zira Enver'in İstanbul'dan uzun süre ayrı kalması, onun düşmanlarının elini rahatlatacaktı. Fakat o, yıldızına ve orduya güveniyor. Ne var ki, bunların her ikisi de kader anında onu terk ederler. O kader anı şimdi*

81 *PA-AA*, R13800, Bd. 15, Pera, 23 Mayıs 1916.

82 *PA-AA*, R13800, Bd. 15, Pera, 23 Mayıs 1916.

geldi mi, henüz belli değil."[83] Bu satırlar bize, bir Alman diplomatın olaylara akılcı bakışı ile bir doğulu generalin kaderci anlayışını karşılaştırma fırsatı veriyor. Meternich analitik düşünerek, Enver Paşa aleyhine gelişen toplu duruma dikkat çekerken, Enver Paşa yıldızına, kaderine ve orduya güveniyordu. Ne var ki, Meternich'e göre zamanı geldiğinde "kader" ve "ordu" Enver'i terk edecekti.

Meternich'in yukarıdaki raporunda "bu seyahat" diye bahsettiği seyahat, Enver Paşa'nın Osmanlı IV. Ordusu bölgesine yaptığı seyahatti. Şöyle ki, cemiyet içerisinde Enver Paşa-Cemal Paşa çekişmesi olduğu söylentilerinin yayılması üzerine Enver Paşa, Şubat 1916'da, yanında Osmanlı Genelkurmay Başkanı General von Schellendorf, Harekât Dairesi Başkanı von Feldmann ve çok sayıdaki yüksek rütbeli Türk subayı ile İstanbul'daki Alman Askeri Ataşesi von Lossow ve Avusturya-Macaristan Askeri Ataşesi Pomiankowsky ile birlikte Cemal Paşa'nın sorumlu olduğu, Suriye'deki IV. Ordu bölgesini teftişe çıkmıştır.

Enver Paşa, bu teftişe hem Cemal Paşa ile aralarında bir çekişmenin olmadığını göstermek hem de Osmanlı Devleti'nin Arap nüfusunun yoğunlukta olduğu bölgeleri de sonuna kadar savunma hedefinin olduğunu vurgulamak amacıyla çıkmıştır. Ona göre: *"...her Osmanlı askeri, sadece 30 milyon Türk için değil, 300 milyon Müslüman için de savaştığını..."*[84] biliyordu. Yine o:*"...Osmanlı Devleti'nin iç durumunu görmek..., bizzat yerinde görerek Bağdat hakkında yeni düşünceler üretmek... ve binlerce kilometre uzaklara seyahat etmesine rağmen askeri operasyonlarda*

83 *PA-AA*, R13800, Bd. 15, Pera, 23 Mayıs 1916.

84 "Enver Pascha über den Krieg", *Deutsche Tageszeitung*, 5. Oktober 1915.

herhangi bir aksamanın olmadığını Alman Karargahı'na ispatlamak..."[85] için çıkmıştı.

Bu teftiş ziyareti en az kırk beş gün olarak hesaplanmıştı. O güne kadar hiçbir Osmanlı nazırı bu kadar uzun süre payitahttan uzak kalmamıştı. Enver Paşa, bu davranışıyla hala Osmanlı devlet yönetimindeki en güçlü isimlerden biri olduğunu ispatlamaya çalışıyordu. Zira o en az kırk beş gün, karargâhının önemli şahsiyetleriyle beraber İstanbul'un binlerce kilometre uzağında bulunmayı planlayacak kadar gücünden emindi. Dolayısıyla bu gezi aynı zamanda muhalefete de bir gözdağı idi.

Enver Paşa, bu teftiş gezisi sırasında, Cemal Paşa ile birlikte Araplarla meskûn Osmanlı topraklarını ve kutsal yerleri gezmiş, sıradan hacılar gibi hac ziyaretinin tüm gereklerini yerine getirmiş, Halep ile Medine arasındaki Arap şeyhlerine 20 bin altın dağıtarak onların devlete bağlı kalması için geçtiği her istasyonda, bulunduğu her davette propaganda konuşmalarında bulunmuştur. Almanya'nın o tarihteki Şam Konsolosu Loytved-Hardeg'e göre *"...Enver Paşa'nın bu teftiş seyahati, Cemal Paşa tarafından Suriye, Sina ve Hicaz bölgelerinde etkili bir propaganda çalışmasına dönüştürüldü. Bu seyahat, Türkiye'nin kendine bağlı yerleri yeniden fethetmesi olarak da değerlendirilebilir. Türkiye'nin Mısır'a yönelik askeri harekâtlarda bulunması, Suriye'nin yeniden Türkiye'ye bağlanmasına neden olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'na kadar bölge halkı Suriye'nin İngiltere ile Fransa arasında bölüneceğini düşünüyordu..."*[86]. Hâlbuki 1916 yılında Cemal ve Enver Paşa'nın çalışmaları

85 *PA-AA*, R13799, Bd. 14, Pera, den 16. Februar 1916.

86 *PA-AA*, R13799, Bd. 14, Damaskus, den 7. März 1916

sonucu, Suriye artık Osmanlı Devleti'ne iyice bağlanmış durumdaydı[87].

Loytved-Hardegg'e göre, Enver ve Cemal paşaların sıradan hacılar olarak hac ziyaretlerinde bulunmaları, Müslümanlar ve Araplar üzerinde önemli bir etki bırakmıştır. Zira yüzyıllardır önemli Türk devlet adamları hac ziyaretinde bulunmuyorlardı[88]. Bu gezi sırasında Enver Paşa ile Cemal Paşa, hep halkın karşısına beraber çıkmış, ziyaretleri beraber yapmışlardı. Aralarında ve dolayısıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde problem olmadığını göstermeye çalışmışlardı.

Her ne kadar dışarıya karşı birlik ve beraberlik mesajları verilse de cemiyet içerisinde çekişme devam ediyordu. Nitekim Ekim 1916'da toplanan İttihat ve Terakki Cemiyeti Kongresi'nde, çok sayıda mebus ve cemiyet üyesi, Osmanlı

87 Ancak bütün bu çabalar Haziran 1916'da Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in İngilizlerle anlaşarak Osmanlı Devleti'ne isyan etmesine engel olamamıştır. Filistin Cephesi'nde 1917'den itibaren İngiliz baskısının giderek artması ve bazı Arap şeyhlerinin İngiltere ile anlaşması üzerine, Mustafa Kemal'in 24 Haziran 1917'de, Enver Paşanın Halep'te bazı ordu komutanları ile yaptığı toplantıda "*değil Hicaz ve Bağdat, kabilse Anadolu'yu savunmak*" (Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, C. III, Remzi Kitabevi, İstanbul 1985. s. 298) gerektiği düşüncesi de etkisiz kalmıştır. Osmanlı Devleti ise, özellikle Osmanlı hanedanı üyeleri, sultan da dahil olmak üzere, savaşın sonuna kadar Arap nüfusunun yoğun olduğu bölgeleri elde tutmaya çalışmışlar ve bu yönde pan-islamist politikalar takip etmişlerdir. Hatta bu bağlamda Sultan Vahdettin, padişah olduktan kısa bir süre sonra yanına Talat Paşa'yı da alarak, Osmanlı'nın Arap vilayetlerine ziyaretler düşünmüş, böylece hem bütün Müslümanların dini lideri olduğunu hem de Arap şeyhlerinin Osmanlı ile olan bağlarını pekiştirmeyi hedeflemiştir. Hâlbuki Mustafa Kemal, Arap vilayetlerinin tekrar Osmanlı hâkimiyetine alınmasının mümkün olmadığını düşünüyordu. (Bkz: PA-AA, *Türkei Nr.159 No2*, Bd. 19, Kaiserlich Deutsche Botschaft No 203, Pera, den 30. Juli 1918).

88 *PA-AA*, R13799, Bd. 14, Damaskus, den 7. März 1916.

Devleti'nin cephelerdeki kötü gidişatından sorumlu gördükleri, Enver ve İsmail Hakkı paşalar hakkındaki şikâyetlerini kongrenin gündemine taşımak istemişlerdi. Ancak bu kongrede cemiyetin en güçlü ismi olduğunu ortaya koymuş olan Talat Paşa, cemiyeti daha fazla yıpratmamak için buna engel olmuştu[89]. Neticede kongrenin kapanışında Enver Paşa, yapmış olduğu konuşmada; bütün amaçlarının Osmanlı Devleti'nin tam bağımsızlığı olduğunu ve bunun da ancak İttifak Devletleri'nin zaferiyle mümkün olacağını belirtmişti. Enver Paşa'ya göre bu savaşta *"...nihai zaferin Kafkas veya Süveyş Cephelerinde değil, Avrupa cephelerinde alınacaktı..."* Bu nedenle, zafere bir an önce ulaşmak ve müttefiklerimize tam destek vermek gerekiyordu. Nitekim bu desteğin bir gereği olarak Osmanlı Genelkurmayı, Avrupa cephelerine asker göndermişti. Bu askerler üzerine düşen görevleri en iyi şekilde yapmışlar ve Osmanlı Devleti'nin şanına yakışır şekilde savaşmışlardı. Öte yandan İttifak Devletleri'nin bu savaştan zaferle çıkmaları durumunda, bu gönderilen askerler sayesinde, barış masasında Osmanlı Devleti'nin daha güçlü olacağı muhakkaktı[90].

Bu arada Talat Bey'in, savaşı devam ettirebilmek için Alman ve Avusturya temsilcilerinden para istediğini de Meternich belirtiyordu. Talat Bey, Türk halkının çoğunluğunun İtilaf Devletleri tarafına kaydığını ve hükûmet karşıtı olduğunu hem Alman hem de Avusturyalı yetkililere bildiriyordu. Bunu üzerinedir ki, Avusturya-Macaristan Büyükelçisi bir gün önce Meternich'e, son zamanlarda Türkiye'de Alman karşıtlığının arttığını ve bunun Almanların dikkatini çekip çekmediğini sormuştu. Zira Avusturya-Macaristan Büyükelçisi

89 *PA-AA*, R14162, Bd. 8, Pera, den 3. Oktober 1916.

90 *PA-AA*, R14162, Bd. 8, Therapia, den. 7 Oktober 1916.

bu kanaatteydi. Meternich bunun doğru olduğunu bildiği halde, Avusturya-Macaristan Büyükelçisi karşısında inkâr ettiğini belirtiyordu. Fakat hükûmetin iç sorunlarıyla boğuştuğu çok açıktı. Enver Paşa'nın düşürüleceği ve hükûmetin büyük bir kriz içinde olduğu görüşü, artık İstanbul'daki diplomatik çevrelerce açıkça dile getirilmişti. Meternich, Enver Paşa'yı düşürmeye yönelik güçlü girişimlerin olduğundan, daha önceki raporlarında da bahsettiğini ifade ediyordu. Meternich'e göre, Enver Paşa'nın düşmesinin, düşmanlarının elini güçlendireceği kesindi. Son söz olarak Meternich bu önemli raporuna şunları yazacaktır: "Burada içişlerine karışmak tehlikelidir. Her şey arka planda oynar ve kendi çizgisinde akar."[91].

İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde vuku bulan çekişmelerde, eleştirilere en fazla hedef olan liderin Enver Paşa olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki komite çevrelerinde Enver Paşa'ya karşı yürütülen hareket, gün geçtikçe güçleniyordu. Enver Paşa ile birlikte Selanik'te özgürlük ve anayasa için savaşmış, yol arkadaşlığı yapmış yoldaşları bile, Mayıs 1916 itibari ile yüksek sesle onu eleştirmeye başlamışlardı. Bunların arasında, Enver Paşa karşıtı olan ve korku nedir bilmeyen Yüzbaşı Mümtaz Bey ve Yakup Cemil de bulunuyordu. Yüzbaşı Mümtaz Bey ve Yakup Cemil, cemiyet içerisindeki mühalifleri organize ederek, Bab-ı Ali Baskını'na benzer bir darbe ile Enver Paşa'yı düşürmeyi planlıyorlardı. Hâlihazırda aktif subay olmayan Yakup Cemil'e, kardeşi Siayi Bey ile birlikte Eşref, Sami ve Sapancalı Hakkı gibi Cemiyetle bağı olan muhalifler detek veriyorlardı[92]. Tarihe "Yakup Cemil Olayı" olarak geçen bu

91 *PA-AA*, R13800, Bd. 15, Pera, 23 Mayıs 1916.

92 *PA-AA*, R13800, Bd. 15, Pera, 22 Mayıs 1916.

darbe planı ve sonuçlarını aşağıda daha geniş bir şekilde ayrı bir başlık altında ele alacağız.

Enver Paşa, en çok gururundan, kibrinden ve bağımsız hareket etmesinden dolayı eleştiriliyordu. Özellikle de komitenin isteklerine ve sorumluluklarına ortak olmamakla suçlanıyordu. Alman Büyükelçiliği'ne göre, Enver Paşa'yı eleştirenler, onun başarılarını görmek istemiyorlardı. Ayrıca Enver Paşa'yı eleştirenler, komite çevresinde bile korunuyordu. Bu da ona karşı resmi çevrelerde antipatinin artmasına sebep oluyordu. Fakat yine Alman Büyükelçisi'ne göre, bütün bu karışıklıklara rağmen ordunun üst komuta kademesinin değişmesi gerektiğine ve bu değişikliğe ülke iç ve dışındaki müttefiklerden destek geleceğine inanlar, komite çevrelerinde azınlık durumundaydılar. Ancak Enver Paşa'nın uzun süredir İstanbul dışında olması onun karşıtlarını cesaretlendirmişti. Zira Enver Paşa'yı devirmek için uygun zamanın onun İstanbul'da olmadığı bir zaman olduğu düşünülüyordu[93].

Aslında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu iç çekişmesi karışık bir durum arz ediyordu. Mayıs 1916'daki mevcut duruma bakarak komitenin tam olarak ne yapmaya çalıştığını anlamak kolay değildi. Siyasi, askeri ve kişisel nedenlerden dolayı olayların anlık olarak değişmesi, sağlıklı bir analiz yapmayı zorlaştırmaktaydı. Ancak Alman Büyükelçiliği'ne göre, son zamanlarda meydana gelen bazı somut gelişmeler bir analiz yapmayı mümkün kılmaktaydı. Şöyle ki; iki günden beridir Talat Bey ile Kafkas Ordusu Kumandanı İzzet Paşa arasında hareketli bir telgraflaşma yaşanmaktaydı. Bu durum şunu işaret etmekteydi: Her ne kadar komite çevrelerinde gizli tutulsa da, Talat Bey, İzzet

93 *PA-AA*, R13800, Bd. 15, Pera, 22 Mayıs 1916.

Paşa'yı herhangi bir şekilde kabineye almaya çalışıyordu. Talat Bey'in, İzzet Paşa'yı harbiye nazırı veya sadrazam olarak kabineye alacağı söylentileri İstanbul'daki diplomatik çevrelerde dolaşmaktaydı[94].

Alman Büyükelçiliği'ne "gizli" damgalı olarak gelen bilgiler, Talat Bey'in, İzzet Paşa'nın dışında, Suriye Kumandanı Cemal Paşa'yı da sadrazam veya harbiye nazırı olarak düşündüğünü ortaya koymaktaydı. Zira komite çevrelerinden büyükelçiliğe gelen güvenilir bilgilere göre, şimdiye kadarki Şam Valisi Vekili olan Ahmet Bey'in, İstanbul Polis Müdürlüğü'ne atanmasında Cemal Paşa'nın parmağı bulunmaktaydı. Ahmet Bey, Cemal Paşa'nın ölen ilk eşinin yakın akrabasıydı. Cemal Paşa, Bağdat valisi iken, Ahmet Bey'i yardımcı olarak yanına almıştı. Ahmet Bey, oldukça enerjik bir yapıya sahipti. Uzun vadede Ahmet Bey için İstanbul'daki ordu komutanlığı düşünülüyordu. Öte yandan mevcut kumandan Cevat Bey, Cemal Paşa karşıtı biriydi. Onun için Cevat Bey'in yerine, Cemal Paşa'nın kurmay başkanı olan Yarbay Kazım Bey düşünülmekteydi[95]. Olup bitenlere bakıldığında Cemal Paşa'nın İstanbul'da yerini hazırladığı söylenebilirdi. Bu bağlamda Cemal Paşa ile İzzet Paşa'nın beraber kabineye sokulması da düşünülmüş olabilirdi. Zira ikisi arasında çok büyük farklılıklar yoktu.

Talat Bey'in yeni kabineye almayı düşündüğü diğer bir isim ise mevcut Donanma Kurmay Başkanı Rauf Bey idi. Rauf Bey ile görüşmeler devam etmekteydi. Rauf Bey'in bahriye nazırı olarak kabineye girmesi isteniyordu. Fakat Rauf Bey inanmış bir Enver Paşa taraftarı olduğu için bu teklifi geçici olarak reddetmişti.

94 *PA-AA*, R13800, Bd. 15, Pera, 22 Mayıs 1916.

95 *PA-AA*, R13800, Bd. 15, Pera, 22 Mayıs 1916.

İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde, Mayıs 1916'da baş gösteren bunalıma çözüm bulunmaya çalışılıyordu. Alman Dışişleri Bakanlığı'na "çok gizli" damgası ile ulaşan bir telgrafa göre, Cemiyet içerisinden dört kişilik bir hakem heyeti seçilmiş ve bu heyetten, cemiyet içerisindeki mevcut ve gelecekteki problemlere çözüm üretmesi istenmişti. Bu bağlamda Enver Paşa'nın gezisinin bir hafta kısaltılmış olmasının bu konuyla ilgisi var mı, şimdilik bilinmiyordu. Fakat Talat Bey, Enver Paşa'ya bir an önce geri dönmesi için telgraflar çekmişti. Bu da Talat Bey'in, Enver Paşa'nın yanında olduğu anlamına geliyordu. Bu belgeye göre, Talat Bey'in bu duruşu önem arz ediyordu. Zira Enver Paşa'nın İstanbul'da bulunması, komite içerisindeki Enver karşıtlarının hareket alanını daraltacaktı. Enver'in İstanbul dışında bulunması ise düşmanlarını cesaretlendirmekteydi[96].

Bu belgeye göre, İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisindeki bu bunalım, Talat Bey'in sağlık durumunu da bozmuştu. Zira Talat Bey, bir süredir yorgun ve sinirli görünüyordu. Ayrıca da mide ağrıları çekiyordu. Alman Büyükelçiliği yetkililerine söylediğine göre, Haziran ortalarında Karlsbad'da tedavi olmak, öncesinde veya sonrasında da Almanya'da ziyaretlerde bulunmak istiyordu. Alman Büyükelçiliği de ona Almanya ziyaretini, tedavisinden sonra yapmasını tavsiye edecekti[97].

Güç Mücadeleleri ve Dış Politika: Sait Halim Paşa'nın Berlin'e Davet Edilmesi Meselesi

Alman Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Rosenberg, 27 Temmuz 1916 tarihinde Almanya'nın İstanbul Büyükelçiliği'nde

96 *PA-AA*, R13800, Bd. 15, Konstantinepol, 26 Mayıs 1916.

97 *PA-AA*, R13800, Bd. 15, Konstantinepol, 26 Mayıs 1916.

görevli Neurath'a yazdığı bir mektupta Enver Paşa ve Talat Beylerin, Sadrazam Sait Halim Paşa'nın Alman Başbakanı tarafından Almanya'ya davet edilmesinin mümkün olup olmadığını kendisine sorduklarını belirtmekteydi. Enver Paşa ve Talat Beyler sadece Sadrazam'ın Almanya'ya davet edilmesinin mümkün olup olmadığını sormuyorlar, aynı zamanda bunu tavsiye de ediyorlardı. Rosenberg'in kendi tespitlerine göre ise, Almanya'ya davet edilme isteği bütün Osmanlı bakanlarında mevcuttu. Enver Paşa ve Talat Bey, Sadrazam'ın davet edilmesinin, doğrudan Alman Başbakanı veya Alman Dışişleri Bakanlığı tarafından Berlin'deki Osmanlı Büyükelçisi Hakkı Paşa aracılığıyla yapılmasını istiyorlardı. İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği'ne bu konuda bilgi verilmemesini de ısrarla Rosenberg'den istiyorlardı. Rosenberg'e göre, şayet Sadrazam davet edilecek olursa, Halil veya Talat Beylerin de Sadrazam ile birlikte gelmeleri kuvvetle muhtemeldi. Osmanlı tarafı davetin bir an önce yapılmasını istiyordu. Mümkünse Sadrazam'ın dönüşü bayramdan birkaç gün sonraya denk getirilmeliydi. Fakat Alman Başbakanı ve Müsteşar von Jagow uzun süre Berlin'in dışında olacakları için kısa zamanda Sadrazam'ın davet edilmesinin mümkün olmayacağını da Rosenberg yazıyordu[98].

Rosenberg'in gizli damgalı ve aynı tarihli, 27 Temmuz 1916'da Berlin'den yazdığı bir diğer mektupta ise, Alman Başbakanı ve Dışişleri Bakanlığı'nın yoğunluğundan dolayı, Sadrazam'ın, Talat veya Halil Bey eşliğinde şu anda Berlin'i ziyaret etmelerinin mümkün olamayabileceği dile getiriliyordu. Bununla beraber Rosenberg, müttefiklerinin bu açık ve ısrarlı isteğinin Almanya tarafından reddedilmesinin

98 *PA-AA*, R13800, Bd. 15, 27. 07. 1916.

nezaket kurallarına aykırı olacağını düşünüyordu. Ancak bu ziyaretin Enver Paşa ve Talat Beylerin istediği bir hızla gerçekleşmesi neredeyse imkânsızdı. Zira hem Başbakan hem de Müsteşar Berlin dışındaydılar ve on-on dört gün kadar da Berlin'e dönmeyeceklerdi. Fakat Rosenberg her şeye rağmen Türk misafirlerine ayıracak zamanlarının olduğunu düşünüyor ve Neurath'a, Türk misafirlerinin Almanya'da kaç gün kalacaklarını soruyordu[99].

Rosenberg, Enver Paşa ve Talat Bey'in istekleri doğrultusunda, İstanbul'daki Alman Büyükelçisi'nin haberi olmadan bu davetin yapılmasına, Alman Başbakanı'nın zor razı olacağını düşünüyordu. Enver Paşa ve Talat Bey'in, Büyükelçi Metternich'e bu konuda bilgi vermemek üzere anlaştıkları görülmekteydi. Rosenberg bir taraftan Enver Paşa ve Talat Bey'in İstanbul'daki Alman Büyükelçisi'ni bu davetten haberdar etmemek istemelerini anlamaya çalışırken diğer taraftan da bu problemi diplomatik kurallar çerçevesinde çözmeye çalışıyordu. Onun için Neurath'a şöyle bir öneride bulundu: "*Siz konuyu bana gizlice açtınız. Ben de Sadrazamı ve bakan arkadaşlarını Almanya'da karşılamaktan mutlu olacağımızı sana söyledim. Hazırlıklar başladıktan sonra, Enver ve Talat, durumu Graf Metternich'e bizzat kendileri açıklarlar. Böylece diplomatik teamüllere uygun davranılmış olunur. Bakanlar size nasıl güvenip sırlarını söylediyseler siz de onlara aynı güveni veriniz. Şayet başka bir yol önerilirse bu, yıllardır Başbakan'a yakın duran ve kişisel dostluk kuran büyükelçiyi zor durumda bırakacaktır. Bunu Türk dostlarımız da istemez. Ayrıca böyle bir durumda daha baştan bu ziyaret problemli olacaktır.*"[100].

99 *PA-AA*, R13800, Bd. 15, Berlin, 27 Juli 1916.

100 *PA-AA*, R13800, Bd. 15, Berlin, 27 Juli 1916.

Rosenberg, problemin nasıl aşılacağını daha detaylı bir şekilde şöyle özetlemekteydi: Enver Paşa ve Talat Bey, Büyükelçi'ye sadece şunları söyleyeceklerdi. Berlin'e Sadrazam'ın veya önemli Türk bakanlardan birinin ziyaretinin, Almanya tarafından arzulandığını, kendilerine gelen özel mektuplardan ve raporlardan anlıyorlardı. Ayrıca Hakkı Paşa da aynı izlenimi edinmişti. Fakat bu izlenimlerinin doğru olup olmadığını kesin olarak bilmiyorlardı. Her ne olursa olsun İstanbul'dan önemli bir bakanın Berlin'e davet edilmesinin, her iki tarafın yakınlaşması için yararlı olacağını ve bunu desteklediklerini ifade edeceklerdi. Rosenberg, Neurath'ın bu konuyu İstanbul'daki Alman Askeri Ataşesi General Lossow ile de konuşmasını istemekteydi. Zira Lossow'un, Büyükelçi'nin yükünü hafifleteceğini ve çözüme katkı sağlayacağını düşünmekteydi[101].

Rosenberg, şayet Enver Paşa ve Talat Bey'i ikna edemezler ise, durumu direk Başbakan'a götüreceklerini ve Başbakan'ın da daveti onaylayacağını Neurath'a bildiriyordu. Başbakan'ın daveti Hakkı Paşa üzerinden yapmasının mümkün olmadığı konusunda müsteşar ile Rosenberg aynı görüşte idiler. Davet, diplomasi kuralları gereği sadece Büyükelçi Metternich üzerinden olabilir; fakat inisiyatif Berlin'den gelmiş gibi yapılabilirdi. Şayet Başbakan, daveti Hakkı Paşa üzerinden göndermek isterse, bu durumda Metternich'i ezmiş ve Türkler nezdindeki otoritesini sarsmış olurdu[102].

Rosenberg'e göre, her şeyden öte Almanya'nın telgraf hattı bu durum için müsait değildi. Bu tür durumlar için Almanya'nın telgraf hattı ya sadece Harbiye Nezareti ya da Ordular Başkomutanlığı için uygundu. Bu hatlar çok

101 *PA-AA*, R13800, Bd. 15, Berlin, 27 Juli 1916.
102 *PA-AA*, R13800, Bd. 15, Berlin, 27 Juli 1916.

nadiren Dışişleri için kullanılırdı. Çünkü böyle bir durumda Dışişleri Bakanlığı'nın; Doğu Orduları Başkomutanlığı, Batı Orduları Başkomutanlığı, Varşova, Brüksel, Sofya, Atina hatlarını neredeyse tamamen kapatması gerekmekteydi. Konuşma devam ederken belirtilen hatlardan birinde bir konuşma başlatılsa hat tamamen dururdu. Rosenberg bir gün önce, öğleden sonra telgrafla konuşabilmek için boşuna beklediğini, bugün öğleden önce yine bir saat makinenin başında boşuna beklediğini de yazmaktaydı. Zira makinede sürekli acil haber zilleri çalıyordu. Pratik olan özel mektup yazmak veya özel telgraf ki; o da Hughes üzerinden gidiyor ve gecikmeden cevap verilebiliyordu[103].

Rosenberg'in bu iki mektubuna Neurath'ın cevabı 4 Ağustos'ta geldi. Neurath, İstanbul'da son üç ayda meydana gelen gelişmelerin, Sadrazam'ın Berlin'e istenilen ziyaretinin iptalini beraberinde getirdiğini bildiriyordu. Ona göre, ziyaretin neden iptal edildiğini en iyi Enver Paşa, Talat Bey ve Halil Bey bilebiliyordu. Halil Bey, Neurath'a, Büyükelçi Metternich dikkate alınmadan bu ziyaretin gerçekleşmesinde ısrar etmişti. Neurath da bunun zorluklarına Halil Bey'in dikkatini çekmişti. Bunun üzerine Halil Bey, Neurath'a, büyükelçiye ziyaret konusu söylendiği takdirde, onun bu konuyla kesinlikle ilgilenmeyeceğini ve bu işten vazgeçilmesini isteyeceğini belirtmişti. Neurath bir de öngörüde bulunmuştu; şayet kendisi, Enver, Talat ve Halil beylerin isteğini Berlin'e iletmez ise, Enver Paşa bunu Lossow aracılığı ile Genelkurmay Başkanı Falkenhayn'a iletecekti. Neurath bir de önemli bir tespitte bulunuyordu: "*Metternich ile Türk bakanlar arasındaki kötü ilişkilerden*

103 *PA-AA*, R13800, Bd. 15, Berlin, 27 Juli 1916.

dolayı bütün Osmanlı-Alman ilişkileri askerler üzerinde yürümekteydi."[104].

Neurath'a göre, şayet Berlin gerçekten Sadrazam'ı davet etmek istiyorsa, Büyükelçi Metternich üzerinden bunu yapabilirdi. Enver, Talat ve Halil Beylerin çekinceleri de hiç dile getirilmezdi. Ayrıca Sadrazam Sait Halim Paşa, meseleyi bir gün önce kendisi doğrudan Neurath'a açmıştı. Halim Paşa, Neurath'a Almanya'daki yöneticileri bugüne kadar kişisel olarak tanıma fırsatı bulamadığını ve onların da kendisini tanımadıklarını dile getirmişti. Neurath da Halim Paşa'ya nazik bir şekilde, Alman yöneticilerin de Sadrazam'ı kişisel olarak tanımayı çok arzuladıklarını, ancak savaşın gidişatının buna bir türlü fırsat vermediğini belirtmişti. Neurath bu durumda en iyi yolun, Enver Paşa'nın meseleyi General Falkenhayn'a açması olduğunu düşünüyordu[105]. Böylece Alman Genelkurmay Başkanı General Falkenhayn üzerinden problem daha rahat çözülmüş olacaktı.

Sadrazam Sait Halim Paşa'nın Berlin'e davet edilmesi meselesi bize açıkça şunu göstermektedir: İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisindeki güç meselesi müttefik Almanya'nın İstanbul'daki Büyükelçisi'ne kadar uzanmış durumdaydı. Talat Bey ve Enver Paşa, Alman hükûmeti nezdindeki güçlerini kullanarak, İstanbul'daki Alman Büyükelçisi'ni safdışı bırakmak istiyorlardı. Böylece kendilerinin ne kadar güçlü olduklarını hem ittihatçı arkadaşlarına ve kamuoyuna hem de Alman Büyükelçisi Meterniche göstereceklerdi. Bunu sağlayabilmek için diplomatik ilişkileri bile Alman Genelkurmayı üzerinden sürdürmeyi deniyorlardı. Bu bazen de

104 *PA-AA*, R13800, Bd. 15, Therapia, 4. 8. 1916.

105 *PA-AA*, R13800, Bd. 15, Therapia, 4. 8. 1916.

başarı getirebiliyordu. Zira o dönemde Alman İmparatorluğu yarı militarist bir devlet niteliğindeydi.

Güç Mücadelesinin Doruk Noktası: Yakup Cemil Olayı

İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisindeki güç mücadelesi 1916 yılında doruk noktasına ulaşarak, Cemiyet içerisindeki silah arkadaşlarının birbirine karşı darbeye kalkışması ve öldürme niyetine kadar gitmiştir. Şöyle ki; İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği'nden, Alman Dışişleri Bakanlığı'na 26 Ağustos 1916'da Dragoman Weber imzası ile ulaşan bir raporda, o gün Osmanlı başkentindeki önemli bir siyasi olaydan bahsediliyordu. Bu rapora göre Weber, o gün Dâhiliye Nezareti Müsteşarı İsmail Canbolat Bey ile görüşmüştü. İsmail Canbolat Bey, İttihat ve Terakki Komitesine yönelik muhtemel eylemlere karşı, hükûmetin aldığı önlemler hakkında Weber'e önemli bilgiler vermişti. İsmail Canbolat Bey, Weber'e şunları söylemişti: Muhaliflerden tutuklanmaların olduğu doğruydu. Tutuklananların mevcut iktidar sahiplerine karşı bir eylem hazırlığı içerisinde olduklarını hükûmet haftalar öncesinden biliyordu. Fakat daha fazla bilgi ve belgeye ihtiyaç duyulduğundan, bunları elde etmek için elebaşları takibe alınmıştı[106].

İsmail Canbolat Bey, tutuklananlar arasında özellikle şu isimlere dikkat çekmişti:

1. Lütfi Saffet[107], Prens Sabahaddin'in eski sekreterlerinden biriydi. Mahmut Şevket Paşa cinayetine katıldığı gerekçesiyle Bursa'ya sürgüne gönderilmişti.

106 *PA-AA*, R13800, Bd. 15, Pera, 26. August. 1916.

107 **Lütfi Saffet Bey**, siyasi yönden ve kişilik açısından sakin biri olarak bilinirdi. Etnik kimliği Boşnaktı. Onun için Begoviç olarak tanınırdı.

2. Sapancalı Hakkı[108], son zamanlarda ismi sıkça duyulan biri, savaştan yararlanıp Romanya ile yaptığı ticaretten zengin olmuştu.

3. Yakup Cemil[109], eski subaylardandı. Savaş başlayınca tekrar orduda göreve başladı. Yakup Cemil 1908

Mahmut Şevket Paşa suikastinde siyasi ilişkisi olduğu gerekçesiyle daha önceden de tutuklanmıştı. Ancak tutuklama Avusturya ajanı Lazare'nin evinde yapıldığından, Lazara, Lütfi Bey'e Avusturya'da mülteci statüsü sağlamıştı. O zamanlar kapitülasyonlar tam anlamıyla devam ettiği için bu mümkün olmuştu. Daha sonraları Avusturya Büyükelçiliği Lütfi Bey'i korumasına almıştı. Bunlara rağmen Lütfi Bey'e zindan cezası verilmişti. Ancak ondan iyi bir ajan olabileceği düşünülerek affedilmişti. (Bkz: *PA-AA*, R13800, Bd. 15, Konstantinopel-Pera, 28. August 16.).

108 **Sapancalı Hakkı,** Esnaf Cemiyeti ile olan bağlantısından dolayı hükûmetten para alıyordu. Esnaf cemiyeti halk için büyük oranlarda yiyecek temin eden ve bunların fiyatlarını belirleyen bir cemiyetti. Fakat halk bu cemiyetten hiç memnun değildi. Cemiyet de Hakkı Bey'den memnun değildi. Zira Hakkı Bey zamanla kendi imkânlarıyla Romanya'dan yiyecek temin edip, bunu büyük karlarla hükûmete satarak ahlaksızlık yapıyordu. Bir keresinde hükûmete verdiği sözü tutmayınca ve malları teslim etmeyince Osmanlı hükûmetinin gözünden düştü. Hakkı Bey'in İngiltere'den büyük miktarda un satın aldığı ve bu ülke ile başka mallar sattığı tahmin edilmektedir. Hakkı Bey buradan sık sık Romanya'ya seyahat etmektedir. (Bkz: *PA-AA*, R13800, Bd. 15, Konstantinopel-Pera, 28. August 16).

109 **Yakup Cemil,** İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fedailerindendi. Çerkez bir aileden geliyordu. Harp okulunu 1903'de bitirmişti. II. Meşrutiyetin ilanında ve 1913 Bab-ı Ali Baskını'nda önemli rol oynadı. Baskın esnasında vurulan Harbiye Nazırı Nazım Paşa'yı onun öldürdüğü yazılmaktadır. Enver Paşa'ya yakınlığı ile tanınıyordu. "Meşrutiyet inkılâbından beri Yakup Cemil Bey'in geçirdiği hayat, daima heyecanlı, tehlikeli ve asabi vakalarla doludur. (onu) Ölüm ile karşı karşıya getiren vakalardan, bir kazaya uğramaksızın, kendini kurtarabilen bu ihtilalci ve asabi şahsiyetin maceraları, nihayet kendi şeflerinin emri ile ölüm meydanında nihayet buldu... Yakup Cemil Bey, nerede ne vaziyette bulunursa bulunsun, ciddi bir delil görsün görmesin, küçük bir şüphe zayıf bir emare üzerine bile hemen elini silahına götürür ve üzerine şüphesini teksif ettiği insana ateş ederdi." Mustafa Ragıp, *İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi -Yakup Cemil Niçin ve Nasıl Öldürüldü?*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2004, s. 436 vd.

devriminin önemli simalarından biriydi. Fakat daha sonraları komite içinde muhalefete düşmüştü. İsmail Canbolat onu, zayıf karakterli, başkalarına bağımlı, çok kolay etki altında kalan biri olarak tanımlıyordu.

4. Aka Gündüz; gazeteci, entelektüel, hoş sohbet fakat güvenilmez biri olarak biliniyordu. Geçen yıl Anadolu içlerine sürgüne gönderildi. Güzelliği ile meşhur bir eşi var. Geçen yıl kocası sürgüne gönderildiğinde, yardım için Alman Büyükelçiliği ile irtibat geçmişti.

Komplocuların, Bursa'da bir araya gelip, darbe planlarını orada hazırladıkları düşünülmekteydi[110].

İsmail Canbolat Bey, bu olayın arkasında İngiliz gizli örgütü ve İngiliz altınının olma ihtimalinin yüksek olduğunu söylüyordu. Sapancalı Hakkı'nın Bükreş ile olan ticari ilişkileri, bu yönden ipuçları vermekteydi. Bu bağlamda bu muhaliflerin kime karşı "komplo" içerisinde oldukları sorusuna cevap olarak, İsmail Canbolat Bey, ilk etapta "Enver Paşa'yı düşürmek" olarak cevaplamıştı. Weber, İsmail Canbolat Bey ile olan bu konuşmasında, "komploculara" çok ağır cezalar verilmesinin söz konusu olmadığı öngörüsünde bulunuyor ve komplocuların stadyumda buluşup konuşmaktan öteye bir şey yapmadıkları kanaatine varıyordu. Weber, İsmail Canbolat Bey'in bu bilgileri kendisine çok gizli olarak verdiğini de raporuna eklemişti[111].

Weber'in raporunu destekler mahiyette Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi hatıralarında konuyla ilgili olarak şunları yazmıştı: "*...Sapancalı Hakkı Enver Paşa'ya gelmiş, Yakup Cemil'in kendisine bir suikastı olduğunu ve hükûmeti devirmek için teşebbüste bulunduğunu haber*

110 *PA-AA*, R13800, Bd. 15, Pera, 26. August. 1916.

111 *PA-AA*, R13800, Bd. 15, Pera, 26. August. 1916.

vermiş. Yakup Cemil bu iş için Meserret Oteli'nde üç oda tutmuş. Burada tertibata başlamış. Bomba tedarik etmiş. Tertip ettiği adamlarına silah dağıtmış. Babıali kumandanını (Hasan Hoca diyorlar) Meserret Oteli'ne çağırmış. Bir Babıali nümayişi yapıp hükûmeti devirmek istediklerini ona da söylemiş. Hatta Talat Bey'in güya haberi olduğundan bahseylemiş. O da 'Vallahi babam olsa o yolda gelenlere karşı derhal ateş ederim.' demiş. Neyse o sözleri geçiştirmiş. Sonra bizim Merkez-i Umumi azasından Kemal Bey'e gitmiş. Ona da İngilizlerle ayrı bir sulh akd etmenin uygun olacağını söylemiş. O da 'Merkez-i Umumiye söyle.' demiş. İşte bu hallere binaen Yakup Cemil tutuklandı..."[112].

Bu bağlamda 28 Ağustos 1916'da Osmanischer Lloyd gazetesi redaksiyonundan Alman Dışişleri Bakanlığı'na, İstanbul'da olup bitenleri konu edinen uzun bir rapor yazılmıştır. Rapor "Türk hükûmetine Karşı Bir Komplo" başlığını taşımaktaydı. Rapora göre "Komplo Olayı" İstanbul'da büyük ses getirmiş ve olaya önemli kişilerin isimleri karışmıştı. Rapor şöyle başlıyordu: *"İstanbul'da 23-26 Ağustos tarihleri arasında yaklaşık 30 kişi tutuklandı. Tutuklanma gerekçeleri Enver Paşa ve Talat Bey'e karşı bir komplo düzenleyerek onları öldürmek ve bu yolla, düşmanlarımızla (İtilaf Devletleri) özel bir barış antlaşması imzalamaktır."*[113].

Raporu kaleme alan, bu önemli komplo girişimi ile ilgili değişik, güvenilir kanallardan bilgiler elde ettiğini ve tutuklananların sayısının yaklaşık 30 kişi civarında olduğunu yazıyordu. Bu kişiler arasında çok sayıda üst rütbeli subay bulunmaktaydı. Tutuklananlar arasında en fazla dikkati

112 *Şeyhulislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri* (Hazırlayan Ali Suat Ürgüplü), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 388.

113 *PA-AA*, R13800, Bd. 15, Konstantinopel-Pera, 28. August 16.

çekenler ise Sapancalı Hakkı ve Yakup Cemil beylerdi. Ayrıca bir de eski polis amirlerinden biri bulunuyordu.

Lütfi Saffet Bey'in, tutuklanıp tutuklanmadığı henüz kesin değildi. Lütfi Bey, bir dönem Prens Sabahaddin'in[114] sekreterliğini yapmıştı. Hakkı Bey, fakir bir aileden geliyor olmasına rağmen kısa zamanda milyoner olmuştu. Bu komplo hareketi içinde yer alanlardan belki en dikkat çekici olanı Yakup Cemil idi. Yakup Cemil tutuklanarak Enver Paşa'nın özel kalemine getirilmiş ancak; Enver Paşa, onunla görüşmeyi reddetmişti. Şu andaki hükûmetle, yukarıda bahsedilen özel barış antlaşmanın yapılması mümkün olmadığından, Talat Bey ve Enver Paşa'yı öldürme görevi Yakup Cemil'e verilmişti. Bu tür siyasi işlere Yakup Cemil daha önceleri de karışmıştı[115]. Enver Paşa ve Talat Bey öldürülürse Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında özel bir barış antlaşmasının yolu açılacaktı.

114 **Prens Sabahaddin**, aslında gerçek bir prens değildi. Sadece bir Osmanlı prensesinin oğlu idi. Genç Türkler'dendi. Fakat liberal görüşleri ile İtilaf Devletleri'ne yakındı. Prens Sabahaddin, ispatlandığı gibi uzun yıllar Ruslarla sıkı işbirliği yaptı ve 1912-13 yıllarında da Ruslardan yaklaşık 25.000 Türk lirası para aldı. Sabahaddin, Çanakkale Savaşları esnasında, Bulgarların Dedeağaç'tan saldırmalarını bekledi. Dedeağaç'tan Padişah'a çektiği iki telgraf ile çıkardığı ayaklanmaya son verdiğini belirtiyordu. Bunu kendisi için değil, Osmanlı Devleti'nin toprak kaybetmesinden korktuğu için yaptığını yazıyordu. Ayrıca burada Prens Sabahaddin'in Mekke skandalına karıştığı da söyleniyor. Prens Sabahaddin siyasi bir program olarak adem-i merkeziyetçiliği savunuyor. Fakat bunu sadece kendi hırsı için yapıyor. Sabahaddin aynı zamanda Şerif Paşa'nın da yakın arkadaşıdır. Şerif Paşa, Paris'te ittihatçıları sert eleştiren bir gazete çıkarmaktadır. Şerif Paşa'yı ben şahsen, tam bir fanatik ve tehlikeli biri olarak tanıdım. Zira ne zaman ne yapacağı hiç belli olmaz. Saffet Bey'in, Prens Sabahaddin ile olan bağlantısından dolayı tutuklandığı tahmin edilmektedir. (Bkz: *PA-AA*, R13800, Bd. 15, Konstantinopel-Pera, 28. August 16.)

115 *PA-AA*, R13800, Bd. 15, Konstantinopel-Pera, 28. August 16.

Bu rapora göre, tutuklanmaların seyri şu şekilde olmuştu: Sapancalı Hakkı Bey Balkan treni ile 23 Ağustos'da tekrar Bükreş'e gitmek istiyordu. Fakat onun İstanbul'u terk edemeyeceği tren garında kendisine söylendi. Zira Esnaf Cemiyeti onu bir nedenden dolayı şikâyet etmişti. İki gün sonra tutuklandı. Şayet kendisinin de içinde bulunduğu, hükûmete karşı planlanan komplonun detaylarını anlatırsa serbest bırakılacağı sözü verildi. Bunun üzerine Hakkı Bey, komplo planlarını anlattı ve cuma günü tekrar serbest bırakıldı. Raporun yazarı Hakkı Bey'i serbest bırakıldığı gün, Petits Champs diye bilinen restoranın bahçesinde gördüğünü de ifade etmekteydi. Bir başka görüşe göre de Hakkı Bey, İttihat ve Terakki Komitesi çevrelerinde çok fazla tanıdığı olduğu için serbest bırakılmıştı. Raporun yazarı bu son görüşe katılmaktaydı[116].

Hakkı Bey'e isnat edilen suç; onun Bükreş'te "Times" gazetesinin temsilcisi ile (bu temsilci gerçek bir gazeteci değildi) ilişkisinin olmasıydı. Hakkı Bey bu gazeteci kimliğine sahip İngiliz ajanına Türkiye ile ilgili bilgiler veriyordu. Hakkı Bey'in nihai amacı ise, Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında özel bir barışın sağlanmasını temin etmekti. Böyle bir barış antlaşması için temel problem teşkil eden iki konu da çözülmüş gibiydi. Zira söz konusu olan antlaşmada Selanik Osmanlı Devleti'ne verilecek, boğazlar meselesinin halli konusunda ise İngiltere, Rusya'yı ikna edilecekti[117].

Dikkat çekici bir diğer nokta da Hakkı Bey'in bağlantılı olduğu söylenen Times Gazetesi Bükreş muhabirinin, İngiltere'ye son zamanlarda gönderdiği haberlerde, İngiltere ile Türkiye arasında ayrı barış antlaşması imzalanmasının

116 *PA-AA*, R13800, Bd. 15, Konstantinopel-Pera, 28. August 16.

117 *PA-AA*, R13800, Bd. 15, Konstantinopel-Pera, 28. August 16.

imkân dâhilinde olduğunu ve bunun her iki tarafın yararına olacağını iddia etmesiydi. Zira Türkiye'nin ekonomik gücü İngiltere için önemliydi. İstanbul'daki iaşe sıkıntısı, İngiliz malları ile giderilebilirdi. Ayrıca Türkiye'de bu sene ürünün bol olduğu bilgileri de Times'da yer alıyordu. Times öyle bir Türkiye resmi çiziyordu ki, sanki Türkiye özel bir barışa hazırmış gibi görünüyordu. Esasen gazete yaptığı bu haberler ile Almanya'nın önemli müttefiklerinden birini saf dışı bırakmaya katkı sağlamak istiyordu. Times'ın bu makaleleri Türkiye'de sadece bir dergide yer almıştı. Onun da redaktörü, Times'ın esas amacından habersizdi[118].

Raporun dikkat çeken bir yönü ise komplonun arkasında gerçekten kimlerin bulunduğu ve hangi çevrelerin komplocular ile işbirliği halinde olduğunu ortaya çıkarmaya çalışmasıydı. Bu bağlamda rapor, Hakkı Bey'in tekrar serbest bırakılmasına dikkat çekmekteydi. Raporu hazırlayana göre, bu büyük bir anlam taşıyordu. Zira Hakkı Bey, kendini rezil etmiş ve hiçbir saygınlığı olmayan biriydi. Dolayısıyla soruşturmanın ucu hükûmetin de istemediği kişilere kadar uzayacağı için Hakkı Bey ile pazarlık yapılarak serbest bırakılmıştı. Bu komplodan çıkarılacak bir diğer önemli sonuç ise; Talat Bey ve Enver Paşa, muhaliflerinin artık İttihat ve Terakki Komitesi'nin içinde de taraftar bulmuş olmasıydı. Gerçekten "bu hükûmetin politikalarından memnun olmayanların lideri Yakup Cemil Bey miydi?" sorusunun cevabı çok net değildi. Muhaliflerin gerçek gücü ve bunların organize olmamış gruplar üzerindeki etkilerinin boyutu bilinmiyordu. Ancak raporun yazarının, komitenin ileri gelenlerinden Dr. Nazım ve Mithat Şükrü Bey'den elde ettiği bilgilere göre, komitenin içinde oluşturulmuş ve sıkı

118 *PA-AA*, R13800, Bd. 15, Konstantinopel-Pera, 28. August 16.

çalışan bir grup vardı ki; o Türkiye'deki her hareketi dikkatle izlemekteydi[119].

Dr. Nazım ve Mithat Bey dışında başka bir kaynaktan alınan bilgilere göre ise, Lütfi Bey'in tutuklanması sadece olayı başka yöne çevirmek ve örtbas etmek içindi. Ne Lütfi Bey'in ne de Sebahaddin Bey'in komplocularla bir ilgisi vardı. Bunlar zaten komitenin içinden çıkmış çocuklardı. Fakat raporun yazarı bu görüşe katılmıyor ve tersi kanaat besliyordu[120].

Bütün bu olup bitenler raporun yazarında şu kanaati doğurmuştu: Talat Bey ve Enver Paşa'nın, komite içinde hiçbir şeyden korkmayan ve çekinmeyen düşmanları mevcuttu. İngiltere'nin Bükreş'teki ajanları, bizzat komitenin içinden taraftar bulmayı başarmışlardır. Mevcut Osmanlı hükûmetine muhalefet eden iç düşmanlar, İngilizler ile bağlantı halindeydiler. Mevcut hükûmet ise olayları kontrol altına almış durumdaydı[121].

İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Meternich, 7 Eylül 1916 tarihinde, hükûmete karşı komplo girişiminde bulundukları gerekçesiyle askeri mahkemede yargılananların çoğunun serbest bırakıldığını Alman Dışişleri Bakanlığı'na bildiriyordu. Başta Yakup Cemil olmak üzere sadece on beş kişinin tutukluluk hallerinin devamına karar verilmişti. Fakat Osmanlı hükûmetine karşı eleştiriler ve muhalefet hiçbir şekilde azalmamıştı. Aksine hükûmet muhalifleri, daha güçlenmiş ve etki alanını genişletmiş gözükmekteydiler. Hatta yargılamaların olduğu askeri mahkemeler bile muhaliflere karşı radikal kararlar almamaya meyilliymiş gibi görünmekteydi[122].

119 *PA-AA*, R13800, Bd. 15, Konstantinopel-Pera, 28. August 16.
120 *PA-AA*, R13800, Bd. 15, Konstantinopel-Pera, 28. August 16.
121 *PA-AA*, R13800, Bd. 15, Konstantinopel-Pera, 28. August 16.
122 *PA-AA*, R13800, Bd. 15, Therapia, 7. September 1916.

Büyükelçi Meternich'e, Komite içerisinden bilgi getiren güvenilir bir kişiye göre, bütün bu yaşananlar, Talat Bey'in iki yüzlü bir politika takip ettiğini göstermekteydi. Zira Talat Bey, kendisine düşmanca yapılmış bir hareketi öyle sakin bir şekilde karşılayacak ve kendi haline bırakacak biri değildi. Böyle durumlarda Talat Bey'in, kendisine karşı komplo düzenleyenleri, o meşhur enerjisi ile vicdansızca bastıracağını tahmin etmek zor değildi. Fakat Talat Bey bu olayda iki hususun altını çiziyor olmalıydı. Birincisi elde somut deliller yoktu; ikincisi Talat Bey, İttihatçıların şu anda iktidarda olan kanadının gidici olma ihtimalini de düşünüyordu. Dolayısıyla kurnaz Talat, ister mevcut iktidar değişsin isterse değişmesin her halükarda gücünü korumaya çalışıyordu. Bu durumda kurban olacak kişi Enver Paşa idi. Zira Enver Paşa'nın görevi bırakmak zorunda kalması muhalefeti de geçici olarak memnun edecekti. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin iç politikasında önümüzdeki günlerde meydana gelecek olan gelişmeler oldukça önemliydi[123].

Büyükelçiye bilgi getiren güvenilir kişiye göre, muhaliflerin lideri Hüseyin Kadri Bey idi. Hâlihazırda milletvekili olan Kadri Bey'in ismi, daha önce bu meseleden dolayı yine zikredilmişti. Yeni olan bilgi ise onun, zamanında, Mahmut Şevket Paşa'nın emir subayı olmasıydı. Öte yandan komitenin liderlerinden olan Dr. Nazım, siyasi alandaki faaliyetlerini genişletmiş ve şu an "affetmeyen bir adam" durumuna gelmişti. Talat Bey'in en yakınında olanlardan biri olan Mithat Şükrü Bey, kazanan tarafta zamanında yerini alabilmek için olayları takip ederek beklemekteydi. Şayet muhalefet başarılı olup Enver Paşa Harbiye Nazırlığı'nı bırakacak olursa, yerine Mustafa Kemal Bey düşünülmekteydi.

123 PA-AA, R13800, Bd. 15, Therapia, 7. September 1916.

Mustafa Kemal, hâlihazırda Bitlis ve Muş'ta başarılar elde eden Kafkas Cephesi'ndeki bir kumandandı[124].

Yakup Cemil Olayı bastırıldıktan sonra da Osmanlı iç muhalefetinin güç kaybetmediğini, 25 Ekim 1916'da Talat Bey'in Avusturya-Macaristan Büyükelçisi Pallavichini ile yaptığı görüşmeden de anlamaktayız. Bu görüşmede Talat Bey, şayet Almanya kendisini daha güçlü desteklemez ise istifa edeceğini bildirmiş ve kapitülasyonların kaldırılması konusunda Almanya'nın güçlü desteğine ihtiyacı olduğunu söylemişti. Zira muhalefetin hükûmete karşı kullandığı en önemli argümanlarından biri kapitülasyonlar konusuydu. Enver Paşa ve Maarif Nazırı Şükrü Bey de Talat Bey ile aynı görüşte idiler[125].

Ayrıca Talat Bey Pallavichini'ye, Dâhiliye Nazırlığı'ndan istifa etse bile Enver Paşa'nın kabinede kalmaya devam edeceğini ve kendisinin kabineyi dışarıdan desteklemeye devam edeceğini söylemişti. Talat Bey, bu gizli düşüncelerini kimseye söylememesi için Pallavichini'den ricada da bulunmuştu. Fakat Pallavichini, Talat Bey'in bu düşüncelerini, İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği yetkililerinden Radowitz ile paylaşmıştı. Radowitz'e göre, zaten Talat Bey, Pallavichini'ye söylediklerinin, onun tarafından Almanlara iletileceğini kesinlikle tahmin ediyordu. Fakat Radowitz, son zamanlarda Talat Bey ile sık görüşmesine rağmen, Talat Bey'in kendisine bu konudan hiç bahsetmemiş olmasını şaşırtıcı bulmuştu. Ancak o, Talat Bey'in istifa edebileceğinden, Enver Paşa'nın daha önce kendisine, Büyükelçi Graf Metternich'e ve Askeri Ataşe von Lossow'a bahsettiğini Pallavichini'ye belirtmişti. Ayrıca Radowitz, Talat Bey'in

124 *PA-AA*, R13800, Bd. 15, Therapia, 7. September 1916.

125 *PA-AA*, R13800, Bd. 15, Pera, 25. Oktober 1916.

bu istifa düşüncesinin bir tehditten mi ibaret, yoksa ciddi bir durum mu olduğunu tahmin etmenin zor olduğunu da belirtiyordu[126].

Radowitz'e göre, Talat Bey büyük ölçüde şöyle düşünmüş olmalıydı: Şimdilik, kendisini milli menfaatler uğruna feda etmiş biri olarak taraftarlarına göstermek, ancak ileride uygun bir zaman geldiğinde daha güçlü bir şekilde tekrar ortaya çıkmak. Talat Bey'in müttefiklerine karşı sergilediği bu istifa tehdidinin gerçeklik payını tahmin edebilmek zordu. O istifa tehdidinde bulunarak, Alman desteğini iç muhalefete karşı daha güçlü kazanmak için müttefikleri üzerinde baskı da kurmak istiyor olabilirdi. Zira Radowitz'e göre Osmanlı politikacıları zaman zaman bu yolu deniyorlardı[127].

Netice olarak literatüre "Yakup Cemil Olayı" olarak geçen 1916'daki bu komplo girişimi veya komplo girişimi iddiaları İttihat ve Terakki içerisindeki güç mücadelesinin ulaştığı boyutu göstermesi açısından önem arz etmektedir. İster böyle bir komplo olayı gerçekten planlanmış olsun, isterse bu Talat Bey'in Enver Paşa'yı zayıflatmak için oynadığı bir oyun olsun, her halükarda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin içine kadar sızmış ve İngiliz yetkilileri ile temas halinde olan güçlü bir muhalefetin mevcudiyeti bu olay ile ispatlanmış olmaktadır. Anayasanın tekrar ilanı ve anayasanın ilanından sonra da "hürriyet, eşitlik ve kardeşlik" için mücadele eden "dava arkadaşları" artık alenen, daha fazla güç elde etmek için birbirlerine düşmüşlerdi. Talat Paşa'nın sadrazam olması ile muhalifler kısmen de olsa ve geçici bir süre için zayıflayacaklardır.

126 *PA-AA*, R13800, Bd. 15, Pera, 25. Oktober 1916.

127 *PA-AA*, R13800, Bd. 15, Pera, 25. Oktober 1916.

Beşinci Bölüm

SON UMUT: TALAT BEY, PAŞA VE SADRAZAM OLUYOR

> "...Talat Paşa Kabinesi, genç Türkiye için bir dönüm noktasıdır. Zira bu kabine değişikliği ile Türkiye, Talat üzerinden 'büyük ve son kartını' oynamaktadır. Şayet Talat Paşa başarısız olursa, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tamamında onun yerini doldurabilecek, birinci derecede yetenekli bir kişilik daha bulunmamaktadır."
>
> *Kühlmann, 5 Şubat 1917.*

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na, Bab-ı Âli Baskını'ndan sonra kurulan ve ağırlığını ittihatçıların oluşturduğu Sait Halim Paşa kabinesi ile girmişti. Bu kabinede gerçekte gücü elinde tutan dört ittihatçı bakan bulunuyordu. Bunlar; Harbiye Nazırı Enver Paşa, Dâhiliye Nazırı Talat Bey, Hariciye Nazırı Halil Bey ve Bahriye Nazırı Cemal paşalardı. Sadrazam Sait Halim Paşa sadece formalite gereği sadrazamlık rolünü oynuyordu. Öyle ki; Osmanlı Devleti Rusya ile fiilen savaşa girdiğinde dahi Sait Halim Paşa'nın haberi olmamıştı. Daha sonra öğrenince istifa etmek istemiş, ancak İttihat ve Terakki Komitesi'nin baskısı sonucu görevine devam etmek zorunda kalmıştı.

Dolayısıyla Sadrazam aslında sadece dekor olarak o makamda bulunuyordu.

Alman Büyükelçisi Kühlmann'a göre, "*Kaba ve beyaz sakalı, canlı ve hareketli gözleri, küçük boyu ile tam zengin bir Ortadoğu insanını temsil eden Sadrazam Sait Halim Paşa, muhafazakâr bir düşünce yapısına sahipti.*"[128]. İttihatçılar ise halkın en alt tabakasından mücadele ile iktidara gelmiş kişilerden oluşuyordu. Sait Halim, boğaza hâkim yalısı ile mal-mülk sahibi zengin bir kişiydi. Bu vasfı ile de kabul ve temsil yönü yüksek bir kişilikti. Her ne kadar savaş onun Mısır kaynaklı olan zenginliğine zarar vermiş olsa da Kühlmann'a göre, mevcut Osmanlı hükûmeti içerisinde "*doğuştan asil olan ve iyi eğitim almış tek kişiydi.*"[129]. Zira ittihatçı bakanlar sosyo-ekonomik olarak toplumun alt veya orta kesimlerinden geliyorlardı ve çok da özel bir eğitim almamışlardı.

Bu çerçevede bakıldığında Sait Halim Paşa, düşünce yapısı olarak kabinedeki diğer bakan arkadaşlarına hiç uymuyordu. Hariciye Vekilliği ondan alınıp Halil Bey'e verildikten sonra siyasi etkisi iyice azalmıştı. O, sadece sadrazam makamıyla sınırlı kaldıktan sonra siyasi olarak fazla hareket alanı kalmamıştı. Fakat yine de her büyük siyasi problem, o olmadan çözülemiyordu. Zira iyi eğitim görmüş olması ve diplomasi dilini iyi kullanması onun güçlü taraflarıydı. Onun için de, Kühlmann'a göre "*İstanbul'daki Büyükelçiler onunla memnuniyetle görüşürlerdi.*"[130]. Zira onunla olan görüşmeler, soyluluğundan kaynaklanan bir rahatlama ile sonuçlanırdı ve diğer bakan arkadaşlarına

128 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Pera, 5. Februar 1917.

129 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Pera, 5. Februar 1917.

130 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Pera, 5. Februar 1917.

oranla o, büyükelçilere daha fazla ve açık bilgi verirdi. Ayrıca ittihatçıların kabinede kendisine biçtiği rolün de farkındaydı.

Aslında İttihat ve Terakki Komitesi 1916 yılı içerisinde daha önce bahsettiğimiz krize girdiğinde, Sait Halim Paşa'nın sadaretten ayrılmasını gerektirecek büyük bir problem mevcut değildi. Vekil arkadaşları ile arasında sadece ufak görüş ayrılıkları vardı. Fakat İttihat ve Terakki Komitesi onu, Osmanlı'nın bu zor günlerinde, sadrazam olarak üzerine düşeni yeterince yapmamakla suçlamaya başlamıştı. O, bir türlü bu enerji dolu ve hedefe odaklanmış hükûmet yapısını birlik ve beraberlik içinde çalıştırması gerektiğini anlayamıyordu. Bu eleştiriler karşısında Sait Halim Paşa gün geçtikçe, çoğu zaman anlaşılmayan ve bazen de paradoksal davranışları ile hükûmet içerisinde huzursuzluğa ve güvensizliğe neden olmaya başlamıştı. Bu nedenle çok fazla dillendirilmese de Talat Bey'in sadrazamlığı bazı Cemiyet üyeleri tarafından organize edilmeye başlanmıştı. Olup bitenlerin farkında olan Sait Halim Paşa da Talat Bey'e yer açmak için istifa etmişti.

Talat Bey'in sadrazamlığının kesinlik kazandığını, Alman Dışişleri ilk olarak 26 Aralık 1916 tarihinde öğrenmişti. Zira belirtilen tarihte, İstanbul'daki Alman Askeri Ataşesi Von Lossow, o sıralarda henüz Berlin'de bulunan Almanya'nın yeni İstanbul Büyükelçisi Kühlmann'a iletilmek üzere çekmiş olduğu şifreli telgrafta, Enver Paşa'nın, son zamanlarda Osmanlı kabinesinde ve komitede Türkiye'nin geleceği ile ilgili tartışmaların olduğundan kendisini haberdar ettiğini yazıyordu. En önemli tartışma konusunu ise, Almanya'nın savaş başladıktan bir yıl sonra Osmanlı'ya vermeyi taahhüt ettiği beş milyon marklık borç projesi oluşturmaktaydı. Almanya bu projeyi hayata geçirmek için mevcut Sadrazamı

(Sait Halim Paşa) uygun bulmuyordu. Şimdi ise sadrazam değişmek üzereydi. Osmanlı yönetiminde otoritesi bulunan ve enerji dolu olan, bütün ülkenin güvendiği Talat Bey'in, 14 gün içinde sadrazam olacağı kesinleşmişti. Dolayısıyla Enver Paşa, Alman hükûmetinden bir an önce bu büyük borç projesinin onaylanmasını, hazır Berlin'deyken Kühlmann'dan rica ediyordu. Talat Bey, Sadrazam olduktan sonra bu projeyi yürütmeyi bizzat üzerine alacaktı. Enver Paşa'nın, Kühlmann'dan bir başka ricası ise, bu telgrafın içeriğini gizli tutmasıydı. Zira İstanbul'da çok az insan bu konularda bilgi sahibiydi. Sadece Ekselansları Kühlmann'ın bilmesi yeterliydi[131].

Büyükelçi Kühlmann, İstanbul'da yeni görevine başladıktan sonra, 1917 yılının başlarında, Osmanlı Devleti'nde bir hükûmet değişikliğinin olacağını daha detaylı bir şekilde Alman Dışişleri Bakanlığı'na rapor etmeye başlamıştı. 20 Ocak 1917 tarihli raporunda Osmanlı Devleti'nin siyasi durumunu aşağıdaki gibi analiz ediyordu[132].

Kühlmann'ın güvenilir kaynaklardan öğrendiğini belirttiği bu rapordaki bilgilere göre, Ocak 1917 itibari ile İttihat ve Terakki Komitesi içerisinde birbirine karşı olan iki keskin akım görünür hale gelmişti. Bu iki akımdan biri, şimdiye kadar komite içerisinde ağırlığı hissedilen ve daha çok "milliyetçi" ve "İslamcı" kimliği olan bir grup; ikincisi ise Türkiye'yi İslam ülkelerinin lideri olarak görmekle beraber, içerde daha çok "liberalleşmeyi" ve "Avrupalılaşmayı" savunan gruptu. İkinci grubun önde gelen isimleri İsmail Canbolat Bey ve Hüseyin Cahit Bey'di. İsmail Canbolat Bey, Talat Bey'in en yakın arkadaşlarından ve Dâhiliye Nezareti'nin eski

131 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, 26. Dezember 1916.

132 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Konstantinopel, 20. Januar 1917.

müsteşarı idi. Hüseyin Cahit Bey ise, hâlihazırda meclisin başkan yardımcısı ve Duyun-u Umumiye Vekili idi. Hüseyin Cahit Bey, ittihatçıların en iyi gazetecisi olarak tanınıyordu. Ayrıca merkez komitenin önemli ve etkili isimlerinden Ziya Gökalp de bu grubun içinde yer almaktaydı. Mevcut kabinenin etkili iki bakanı olan Talat Bey ve Enver Paşa, bu iki gruba da aynı mesafede durmayı tercih ediyordu. Talat ve Enver'in her iki gruba da sempatisi ve bağlantısı vardı. Bulundukları makam dolayısıyla bir orta yol takip etmek zorunda oldukları için oldukça zorlanıyorlardı. Bakanlıkta ve parti içinde tarafsız olmak, bazen kendi içinde büyük bir tehlike de doğurabiliyordu[133].

Bu iki grubun komite içerisindeki güç çekişmesi eksik olmuyordu. Örneğin; karşıtlarının Canbolat Bey'i parti politikalarından uzaklaştırmak ve pasifleştirmek için Lübnan'a vali olarak göndermek istemeleri başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Zira Canbolat, bu atamayı reddetmişti. Bunun üzerine Talat Bey ve Enver Paşa'nın istekleri doğrultusunda, İttihat ve Terakki Partisi'nin Merkez Komitesi'nin hazır bulunduğu bir dizi toplantılar yapılmış ve durumu dengelemek için kararlar alınmıştı. Merkez komitenin iki etkili üyesi Dr. Bahaeddin Şakir ve Dr. Midhat Şükrü bu grupları barıştırmak için etkili olmuşlardı. Bu toplantılarda özellikle Hüseyin Cahit, Türkiye'nin modernleşmesi gerektiğini savunanların öncüsü rolündeydi. O sert bir üslup ile İttihat ve Terakki'nin mevcut önderlerini özellikle de Dr. Nazım'ı, eskimiş devrim yöntemleriyle, komitacılıkla suçluyordu. Ona göre, Osmanlı Devleti'nin en acil ihtiyacı, iç reformlarını tamamlamaktı.

133 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Konstantinopel, 20. Januar 1917.

Şayet Osmanlı Devleti bunu başaramazsa, devrim için verilmiş olan kurbanlar boşa gitmiş olacaktı[134].

Kühlmann, Hüseyin Cahit'i kabiliyetli ve geleceği olan bir politikacı olarak vasıflandırıyordu. Kühlmann'a göre onun Osmanlı Devleti'nin dış politikası ile ilgili söyledikleri de dikkat çekiciydi. O, körü körüne Alman sempatizanı olmaya karşı çıkıyordu. Bununla beraber Almanya'daki yönetim metodlarının Türkiye'de usulüne uygun ve akıllıca uygulanmasının tek çıkar ve doğru yol olduğuna ikna olmuş durumdaydı. Hüseyin Cahit, bu kanaate kalbinin sesinden daha çok aklının öngörüsüyle ulaştığını söylüyordu. O, 1908 devriminin başarıya ulaşması için karşılıklı tam bir güvene, küçük hesapları aşmaya ve titiz bir çalışmaya ihtiyaç olduğunu savunuyordu. Yine Hüseyin Cahit'e göre, Osmanlı Devleti'nin dış politikada hem Almanya'ya karşı güvensiz bir tutum içinde olması hem de bilinçli bir İslam politikası takip etmesi mümkün değildi. Zira güçlü ve etkili bir İslam propagandası sadece büyük ve güçlü bir devletin müttefiki olmakla takip edilebilirdi. Böyle bir durum için de söz konusu olan tek bir devlet vardı; o da Almanya idi. Ona göre, dış politikanın yanlış yönetilmesi, daha önceden de bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nin tam anlamıyla büyük güçlerin himayesine girmesini beraberinde getiriyordu[135].

Kühlmann, Hüseyin Cahit'in bu sözlerine bakarak, onun bir dönüşüm yaşadığını düşünmekteydi. Zira bugüne kadar Hüseyin Cahit'i Batı'ya yönlendiren "kalbinin kanallarıydı". Şimdi ise "aklıselimle davranmak" ve tek çıkar yolun Almanya'nın yanında yer almak olduğunu söylüyordu. Bu sözler Hüseyin Cahit tarafından ilk defa dile getiriliyordu

134 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Konstantinopel, 20. Januar 1917.

135 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Konstantinopel, 20. Januar 1917.

ve Hüseyin Cahit'in "aklî düşümceye" doğru bir dönüşüm yaşadığını gösteriyordu[136].

Büyükelçi Kühlmann, Osmanlı hükûmetinin, çok yakın bir zamanda yeniden yapılanacağı ve Talat Bey'in, Sait Halim Paşa yerine sadrazam olacağı haberini ilk defa 1 Şubat 1917'de, yani Talat Bey sadrazam olmadan üç gün önce Alman Dışişleri Bakanlığı'na veriyordu. O, bu haberi Enver Paşa'dan almıştı. Kabine değişikliği ile ilgili diğer detayları da henüz bilmiyordu. Fakat büyük ihtimalle, Ticaret Bakanı Nesimi Bey yeni kabinede yer almayacaktı. Kabinedeki bu yenileme birlik ve beraberliği güçlendirmek için yapılıyordu[137].

Kühlmann, üç gün sonra, 4 Şubat 1917'de "acil" başlıklı şöyle bir telgrafı Alman Dışişleri Bakanlığı'na gönderdi: "*Talat Paşa, bugün Sadrazam olarak atandı. Geçici olarak Dâhiliye Nazırlığını ve Maliye Nazırlığını da üstlendi. Kabinenin bugünkü toplantısında önemli değişikliklere imza atıldı. Molla Necmeddin, Adalet Bakanlığı'nı kesin olarak reddetti. Zira önemli bir avukat olarak kazancından vazgeçmek istemedi. Halil Bey, Hariciye Nazırlığını bırakarak Adalet Bakanlığı'nı üstlendi. Şimdiye kadarki Ticaret Bakanı Nesimi Bey, Hariciye Nazırı oldu. Ticaret Bakanlığı Eski Müsteşarı ve şimdiki Konya Milletvekili, Mustafa Şerif, bu kurumun bakanı oldu. Eski Dâhiliye Nazırlığı Müsteşarı ve en son Lübnan Valisi olan Ali Münif Bey, Çalışma Bakanı oldu. Yeni kabine yarın yemin edecek.*"[138].

Bir gün sonra, 5 Şubat 1917'de Kühlmann, bu defa İstanbul'daki Osmanlı gazetelerinin kabine değişikliği ile ilgili

136 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Konstantinopel, 20. Januar 1917.

137 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Konstantinopel, 1. Februar 1917.

138 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Konstantinopel, 4. Februar 1917.

haberlerini Alman Dışişleri Bakanlığı'na aktarıyordu. Buna göre Tanin, kabine değişikliği ile ilgili olarak Talat Paşa'ya övgüler yağdırıyor ve onun şimdiye kadarki çalışmalarıyla, nihayet hak ettiği makama geldiğini yazıyordu. Tanin'e göre, yeni kabinenin oluşumuna bakıldığında, eski kabinenin takip etmiş olduğu politikalardan genel manada köklü bir değişiklik olmayacaktı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti dış politikada -önceden olduğu gibi- bundan sonra da müttefikleriyle beraber var gücüyle, sınırlarını korumak ve geleceğini garanti altına almak için barışa ulaşıncaya kadar savaşa devam edecekti. İç politikada ise; yine eski kabinenin takip ettiği hedeflere, yeni kabine daha güçlü bir şekilde sarılacaktı. Bu da savaşın getirmiş olduğu ağır şartları hafifletmekti. Kühlmann'ın yazdığına göre, diğer gazetelerde aynı şekilde, kabine değişikliğinin dış politika üzerinde önemli bir etkisinin olmayacağını vurgulayarak, Türkiye'nin bütün gücüyle savaşa devam edeceğini yazmaktaydılar[139].

Büyükelçi Kühlmann yeni Sadrazam ile ilk yüz yüze görüşmesini 5 Şubat 1917'de, Talat Paşa resmen sadrazam olduktan bir gün sonra gerçekleştirmiştir. Kühlmann, bu görüşmenin detaylarını ise aynı gün Alman Dışişleri Bakanlığı'na rapor etmiştir. Bu rapora göre Kühlmann, Talat Paşa ile yeni kabine hakkında detaylı bir şeklide konuşmuştu. Talat Paşa, Dahiliye ve Maliye Nazırlıklarının da üzerinde olmasının, kendisine önemli bir yük getireceğini, açık bir şekilde ifade etmişti. Onun için de Cavit Bey'i, Maliye Nazırlığı'nı üstlenmesi için ikna etmeye çalışıyor ve Cavit Bey'in bu görevi kabul edeceği ümidini taşıyordu. Bu görüşmede Kühlmann, Hariciye Nezareti'ne neden Nesimi Bey'in atandığını da doğrudan Talat Paşa'ya sormuştu. Talat Paşa da dışişleri meselelerinde Fransızca müzakereleri yürütebilecek komite üyeleri sayısının

139 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Konstantinopel, 5. Februar 1917.

çok az olması hasebiyle, Nesimi Bey'i bu göreve getirdiklerini belirtiyordu. Bu açıklamaya Kühlmann da hak veriyordu. Bu nedenle Halil Bey, dışişlerinden istifa etmek zorunda kalmış ve yerine Nesimi Bey getirilmişti. Kühlmann'a göre, eski gelenekte olduğu gibi, önemli diplomatik olayları Sadrazam olarak Talat Paşa'nın bizzat takip edebilmesi için, Cavit Bey'in Maliye Nazırlığı'nı üstlenmesi önemliydi[140]. Ayrıca Talat Paşa, bu görüşmede Kühlmann'a, sadrazam olarak yeni görevi boyunca, Almanya ile ittifak ilişkilerini daha da sıkılaştırmak için çalışacağını ve en önemli görevinin bu olacağını bütün samimiyeti ve sıcaklığı ile söylemişti[141].

Bir gün sonra, 6 Şubat 1917 tarihinde, Norddeutsche Allgemeine Zeitung gazetesinde "Türkiye'de Kabine Değişikliği" başlığı ile çıkan habere göre, Sadrazam Sait Halim Paşa, Padişah'a sağlık nedenlerinden dolayı istifasını vermişti. Padişah da Sait Halim Paşa'nın istifasını kabul etmiş ve Dâhiliye Nazırı Talat Bey'i yeni kabineyi kurmakla görevlendirmişti. Talat Bey, kabine kurma görevini üstlenmiş ve yeni kabineyi aşağıdaki gibi kurmuştu:

Talat Paşa	Sadrazam, Dâhiliye ve geçici bir süre için de Maliye Nazırı
Musa Kazım Efendi	Şeyh-ül İslam ve Evkaf Nazırı
Nesimi Bey	Hariciye Nazırı

140 Cavid Bey, Talat Paşa'nın Maliye Nazırı olması için yaptığı teklifi önce kabul etmemiş, ancak ısrarlar sonucu sonradan, Talat Paşa'yı yalnız bırakmamak için kabul etmiştir. Fakat anılarına da şunları yazmaktan kendini alamamıştır: "*Talât Bey'e acıyorum. Ben isterdim ki ilk defa olarak tam bizim olacak olan kabine çürük çarık bir şey olmasın. Fakat ne yapayım ki kendisi ma'lum olan fenâ prensiplerinden ve huylarından vazgeçmek istemiyor.*" Bkz: Hasan Babacan-Servet Avşar, *Cavid Bey Meşrutiyet Ruznâmesi*, C. III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 352.

141 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Konstantinopel, 6. Februar 1917.

Halil Bey	Adliye Nazırı ve Senato (Meclis) Başkanı
Enver Paşa	Harbiye Nazırı
Cemal Paşa	Bahriye Nazırı
Şükrü Bey	Maarif Nazırı ve geçici olarak da Posta ve Telgraf Nazırı
Şerif Bey	Ticaret ve Ziraat Nazırı
Ali Münif Bey	Nafia Nazırı

Padişah, Talat Bey'e "vezirlik" ve "paşa" unvanlarını da tevcih etmiş ve yeni kabine Osmanlı Devleti'nde genel olarak olumlu yankı bulmuştu. Kabinedeki birçok üyenin, eski kabinenin de üyeleri olması, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış politikasının daha enerjik bir şekilde aynen devam edeceği şeklinde yorumlanmaktaydı. Bu da savaş son bulana kadar Osmanlı Devleti'nin müttefiklerinin yanında yer alacağı anlamına gelmekteydi. Ayrıca bu habere göre, Sadrazam Talat Paşa, Bab-ı Ali'ye geldiğinde halk tarafından alkışlarla karşılanmıştı[142].

Kühlmann, Talat Paşa'nın şimdi sadrazam olmasını sadece "formalite" gereği olarak görüyordu. Zira o sıkıntılı zamanlardan beri zaten gerçek gücü elinde tutuyordu. Uzun zamandır İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en güçlü ve en önemli adamıydı. Dolayısıyla ondan birlik ve beraberlik içinde çalışan ve güven veren bir hükûmet yönetimi beklemek mümkündü. O, kendisinin siyasi varlığını ve ülkesinin geleceğini Alman ittifakına bağlamıştı. Bu bağlamda Kühlmann, şartlar değişmediği sürece, Alman ittifakına bağlı bu kişiyi ve onun ülkesini (Osmanlı Devleti) Almanya'nın feda

142 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Norddeutsche Allgemeine Zeitung, 6. Februar 1917.

etmeyeceğini belirtiyordu. İddialı bir şekilde de, Almanya'nın "kesinlikle" Talat Paşa'ya güvenebileceğini yazıyordu[143].

Kühlmann, Talat Paşa kabinesine Cavit Bey'in de Maliye Nazırı olarak gireceğine kesin gözüyle bakıyordu. Cavit Bey, Almanlar ile olan uzun iktisadi müzakerelerden dolayı Berlin'deki siyasi ve mali çevrelerde kişisel olarak tanınmaktaydı. Talat'a göre ise, Cavit Bey'in kabineye girmesi, kendi kabinesinin güçlenmesi anlamına gelmekteydi. Zira Cavit, komite içerisindeki muhalefetin önde gelen isimlerindendi. Meclis Başkan Yardımcısı Hüseyin Cahit gibi, Cavit Bey'in de genç politikacılar üzerinde önemli bir etkisi mevcuttu. Ayrıca İtilaf Devletleri çoğu zaman, Cavit Bey'i Türkiye'deki bir sistem değişikliğinde (Parlamenter), kendilerine yakın bir başbakan olarak düşünüyorlardı. Bu nedenle Cavit Bey'in, Talat kabinesine alınması başarılırsa, o da kendisini bu kabine ile bütünleşmiş saymak zorunda kalacaktı. O zaman da İtilaf Devletleri bir daha Cavit Bey'e itibar etmeyeceklerdi.

Kühlmann, Talat Paşa kabinesini değerlendirirken, Halil Bey'in Hariciye Nezaretini bırakmasını, Almanya açısından olumsuz bir gelişme olarak nitelendirmekteydi. Zira Kühlmann'a göre: "*Bu şişman ve sürekli neşeli adam (Halil Bey), Almanya'nın samimi bir dostuydu. Halil'in büyük bir diplomat olduğunu söylemek belki zordur ama ona her zaman güvenilebilirdi.*"[144]. Aslına bakılırsa Halil Bey, Hariciye Nazırı olarak kapitülasyonların kaldırılması konusunda başarısız olmuştu. Mesleki olarak da, kendisine daha yakın olan Adliye Nezareti'ni üstlenmek istiyordu. Bu sebeple de kendi isteği ile Hariciye Nezaretini bırakmıştı.

143 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Pera, 5. Februar 1917.

144 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Pera, 5. Februar 1917.

Ayrıca enerji dolu olan Talat Paşa'nın daha önce Halil'e sıkça kendi sadrazamlığı döneminde, Hariciye Nezareti'nin önemli işlerini üzerine alacağını söylemesi, ona Hariciye Nazırı'nın karar alanlarının sınırlı olacağını göstermişti[145].

Kühlmann, Halil Bey'in halefi ve şimdiye kadarki Ticaret Nazırı olan Nesimi Bey hakkında ise olumlu az şey söylenebileceğini yazıyordu. Nesimi Bey, Girit doğumlu bir Osmanlılı'ydı. Çok zengin olduğu için birçok komite üyesine maddi yardımda bulunabiliyordu. Nesimi Bey kararsızlığı ile biliniyordu. Sonuca ulaşmayı sevmeyen bir karaktere sahipti. Ticaret Nazırı olarak görev yaptığı dönemde, Almanya'nın satın alma komisyonu ile çok fikir ayrılıkları yaşamıştı. Onun Almanya hakkındaki genel düşünceleri konusunda bir yargıya varmanın zor olduğunu belirten Kühlmann'a göre, Nesimi Bey'in "iyi Fransızca bilmesi" onun Hariciye Nazırı olmasında en önemli faktörlerden biri olmuştur[146].

Önceden olduğu gibi bundan sonra da Almanya'nın işlerinin, önce kişisel olarak Talat veya Enver ile konuşulup, sonra prosedür gereği Hariciye Nezareti'ne götürülmesinin daha pratik ve uygun olacağını düşünen Kühlmann, belki de en çarpıcı düşüncesini ortaya koymaktaydı. Zira o, Osmanlı Devleti ile bu şekilde ilişki yürütmenin açık diplomasi kurallarına uymadığını ve ahlaki olmadığını belirtmekteydi. Fakat bizzat hükûmetteki Alman dostlarının da belirttiği gibi, Osmanlı Devleti'nin eğitimli bürokrat ve diplomatları hem verimli ve ahlaklı değillerdi, hem de eski rejime sempati ile bakmaktaydılar[147].

145 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Pera, 5. Februar 1917.
146 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Pera, 5. Februar 1917.
147 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Pera, 5. Februar 1917.

Kühlmann; Enver Paşa, Cavit Bey, Halil Bey ve Nesimi Bey dışında Talat Paşa kabinesinde yer alan diğer bakanların, siyasi olarak ikinci veya üçüncü derecede öneme sahip olduklarını, dolayısıyla Almanya'nın bu bakanlar ile kişisel ilişki kurmasının şimdilik gereksiz ve faydasız olduğunu belirtiyordu[148].

Talat Paşa kabinesinin iç ve dış politikalarının, şimdiye kadar uygulananların devamı olacağından Kühlmann emindi. Yine Kühlmann'a göre, bu kabine değişikliği, genç Türkiye için bir dönüm noktasıydı. Zira bu değişiklik ile Türkiye, Talat üzerinden "büyük ve son kartını" oynamaktaydı. Şayet Talat Paşa başarısız olursa veya -Ortadoğu ülkelerinde her zaman ihtimal dâhilinde olduğu gibi- siyasi bir suikasta kurban giderse, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tamamında onun yerini doldurabilecek, birinci derecede bir kişilik daha bulunmamaktaydı[149].

Talat Paşa, yeni hükûmetin başkanı olarak, 15 Şubat 1917'de mecliste uzun bir konuşma yaparak programını açıkladı. Bu konuşma iki bölümden oluşmaktaydı; birinci bölümde kendilerinden önceki hükûmetin iç ve dış politikalarını değerlendiriyordu. Talat Paşa'ya göre, Osmanlı milleti iki yıla aşkın bir süredir korkunç bir savaşın acısını çekmekteydi. Fakat bu yeni hükûmet millete ve kendisine güvenerek işe başlıyordu. O yüce millet ki; bir taraftan şanlı tarihine yeni kahramanlıklar eklerken diğer taraftan da kendisini aşağılayanlara bu son savaşta gerekli cevabı veriyordu. Ayrıca savaşçı bir ruha sahip ve vatanperver olduğunu bütün dünyaya ispatlıyordu. Zira Osmanlı Devleti tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar içerde ve dışarıda

148 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Pera, 5. Februar 1917.

149 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Pera, 5. Februar 1917.

tehlike altındaydı. Ayrıca kurban edilmek istenmekteydi. Osmanlı Devleti, kendi iç problemlerini halletmesi için zamana ihtiyacı olmasına rağmen, bütün gücüyle Trablusgarp ve Balkan Savaşları sonunda patlak veren ve yayılan genel savaşa katılmak zorunda kalmıştı. İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin İstanbul'u ve Boğazları terk ederek Anadolu içlerine kadar çekilmesini istiyorlardı. Bu isteklerini Çanakkale önlerine gelerek gerçekleştirmek isteyen düşman, kahraman Osmanlı ordusunun milletiyle birlik olarak verdiği mücadele sonucu yenilmişti. Çanakkale'de Osmanlı Devleti düşmanlarına şu cevabı net bir şekilde vermişti: "*Bir tek Osmanlı hayatta kaldığı sürece, İstanbul düşmana teslim edilmeyecektir.*"[150].

Talat Paşa konuşmasının ikinci bölümünde ise, bu büyük savaşta, kahramanlık destanı yazmış ve zafer üstüne zafer kazanmış olan "silah kardeşleriyle" Osmanlı Devleti'nin ilişkilerinin gelecekte daha da sıkılaştıracağını belirtiliyordu. Ayrıca Talat Paşa, bu toprakların Osmanlı Devleti'ne ait ve bu topraklarda kalma hakkına sahip olduklarını düşmanlarına kabul ettirene kadar, korkmadan savaşmaya devam edeceklerini ifade ediyordu. Bunun Osmanlı Devleti'nin savaş hedefi ve savaşma nedeni olduğunu da vurguluyordu. Talat Paşa'nın Meclis-i Mebusan'daki bu konuşması sık sık şiddetli alkışlarla kesilmişti[151]. Sonra güven oylamasına geçilmiş ve yeni hükûmet oy birliği ile (189 oy) kurulmuştu[152].

150 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Norddeutsche Allgemeine Zeitung, 17. Februar 1917.

151 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Norddeutsche Allgemeine Zeitung, 17. Februar 1917.

152 Talat Paşa'nın 15 Şubat 1917'de mecliste yaptığı bu konuşma hakkında daha geniş bilgi için bkz: Babacan, *Mehmet Talât Paşa*, s. 144-148.

Talat Paşa'nın yukarıdaki konuşmasından da anlaşılacağı üzere, yeni hükûmet, dış politikada, mevcut savaşı -Almanya ile ittifakını daha da sıkılaştırarak- sonuna kadar devam ettirmek niyetindeydi. İç politikada ise şimdiye kadar takip edilen "milliyetçi" politikalardan ciddi bir şekilde vazgeçileceği görüntüsü verilmekteydi. Alman Dışişleri Bakanlığı'na ulaşan bilgilere göre, milliyetçi politikalarda yumuşamanın etkileri sadece Ermeni ve Rum meselesinde değil Arap meselesinde de kendini gösterecekti. Zira Talat Paşa hükûmeti, "Arap meselesini" Osmanlı Devleti'nin hayati bir meselesi olarak görmekteydi. Hatta bir kısım ittihatçı, başkent İstanbul'un güvenliği ve Osmanlı Devleti'nin varlığı Avrupalılar tarafından garanti altına alındıktan sonra, Osmanlı'yı tehdit etmeyen bir Arap imparatorluğunun kurulabileceğini dahi düşünmekteydiler[153].

Alman Dışişleri yetkililerine göre, Osmanlı Devleti'nin bu bakış açısı yeni bir durumdu. Zira yakın zamana kadar "Arap meselesine" böyle bakılmadığı için, Araplar "demir yumruk" ile imparatorlukta tutuluyordu. Bu yeni "barışma ve yakınlaşma" politikasının gerçekleşip gerçekleşmeyeceği ise şüpheli görünüyordu. Zira bugüne kadar Cemal Paşa, Suriye'de "güce ve kuvvete" dayalı bir politika takip etmiş, Osmanlı'nın Arap vilayetlerini baskı ile yönetmişti. Şimdi ise hükûmet bu paradoksal duruma çözüm aramaktaydı. İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği, İttihat ve Terakki Komitesi üyelerinden aldığı bilgiye göre, Cemal Paşa kısa zaman içinde Bahriye Nazırı olarak İstanbul'a çağrılacaktı. Böylece adı "güç ve şiddetle" özdeşleşmiş olan Cemal Paşa, Suriye Genel Valiliği'nden ayrılmış olacaktı. Dolayısıyla hem hükûmetin "Arap meselesi" konusundaki yeni politikaları

153 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Konstantinopel, 20. Februar 1917.

uygulanabilecek hem de Suriye'de zor durumda olan Cemal Paşa kurtarılacaktı. Zira askeri açıdan Suriye ve Filistin, İngiliz tehdidi altında bulunuyordu[154].

Kühlmann'a göre; Talat Paşa ve kabinesi, Osmanlı Devleti'ndeki milli gruplara yönelik politikaların kesinlikle değişmesi gerektiği konusunda oldukça kararlı görünmekteydi. Fakat şimdiye kadar Suriye'yi demir yumruk ile yönetmiş olan Cemal Paşa'nın buna ikna edilip edilmeyeceği ise şüpheliydi. Zira milliyetlere karşı uygulanan politikaların değişmesi durumunda Cemal Paşa'nın kendisi zor durumda kalacaktı. Fakat her halükârda tehcir edilen Arapların bir kısmının geri dönüşüne izin verildiği haberleri gelmeye başlamıştı. Cemal Paşa ise birkaç hafta önce, bütün Arap gruplara getirilmiş olan "açıklama yapma yasağının" artık kaldıracağını ilan etmişti[155].

Görüldüğü gibi, yeni hükûmet programında, iç politikada bazı değişiklikler söz konusu idi. Bu değişikliklerden en önemlisi hükûmet in, Osmanlı vatandaşı olan farklı milliyetlere bakış açısı idi. Zira hükûmet programında tehcir edilen Ermeni, Rum ve Arap vatandaşların topraklarına geri dönebilecekleri belirtilerek yumuşama sinyalleri veriliyordu. Dolayısıyla Mayıs 1915'de çıkartılmış ve geçici bir kanun olan "Sevk ve İskân Kararı"nın uygulanması, artık sona eriyordu.

Yeni hükûmet programında dış politikada ise herhangi bir değişiklik yoktu. Bu bağlamda "son Osmanlı askeri kalana kadar", devletin güvenliği ve bağımsızlığı için müttefik Almanya'nın yanında savaşa devam edilecekti. Dolayısıyla Osmanlı-Alman ittifakı daha da güçlendirilecekti. Bu

154 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Konstantinopel, 20. Februar 1917.

155 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Pera, 24. Februar 1917.

bağlamda yeni hükûmette Almanlara olan güven tamdı. Hükûmet programında yer alana bağımsızlık ise, siyasi olduğu kadar iktisadi olarak da tanımlanıyordu. Özellikle kapitülasyonların kaldırılmasının bir an önce diğer ülkelere kabul ettirilmesi hedefleniyordu.

Dostluğun İspatı: Kara Kartal Nişanı

Prusya Krallığı'nın, 1701-1918 yılları arasında "Kara Kartal Nişanı" adı altında en üst düzey devlet adamlarına, imparatorlara, şövalyelere takdim edilen bir madalyası mevcuttu. Prusya kralları bu nişanı çoğu zaman, vatanları için büyük fedakârlıklarda ve hizmetlerde bulunmuş şövalye ve devlet adamlarına vermekteydiler. *Kara Kartal Nişanı* öncelikli olarak Prusya Krallarının mensup olduğu Hohenzollern hanedanı üyelerine takılıyor, istisnai durumlarda ise Almanya dışındaki ülke yöneticileri de bu madalya ile taltif edilebiliyordu. Nişan, samimi dostluğun ve iyi ilişkilerin ispatı olarak görülmekteydi.

Alman Genel Karargâhı'ndan, Alman Dışişleri Bakanlığı'na 20 Mart 1917 tarihinde gönderilen ve üzerinde "çok acil" ibaresi bulunan bir yazıda, Majesteleri II. Wilhelm'in Sadrazam Talat Paşa'ya "Kara Kartal Nişanı" tevcih ettiği belirtiliyordu[156]. İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Kühlmann, Talat Paşa'ya Kara Kartal Nişanı'nın kendisine verildiğini bildirdiğinde, Paşa'nın olağanüstü mutlu olduğunu Alman Dışişleri'ne yazıyordu. Kühlmann ayrıca Majesteleri II. Wilhelm'in "kişisel iyi niyet dileklerini" de Talat Paşa'ya bildirmişti. Buna karşılık Talat Paşa, Alman Dışişleri Bakanı'na ve Majesteleri Kayzer II. Wilhelm'e kendisinin içten teşekkürlerini iletmesini Kühlmann'dan özellikle

156 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Gr. Hauptquartier, 20. März 1917.

rica ediyordu. Kühlmann'a göre, Sadrazam'a Kara Kartal Nişanı'nın verilmesi İstanbul'da önemli bir etki yapmıştı. Zira siyasi açıdan en uygun zamana denk gelmiş, nişan mevcut kabinenin tamamı üzerinde olumlu etki uyandırmıştı[157].

Talat Paşa'ya "Kara Kartal Nişanı"nın verilmesi, Tanin tarafından da olumlu karşılanmıştı. Tanin 25 Mart 1917 tarihli "Türkiye ve Almanya" başlıklı yazısında, Talat Paşa'nın, Türk devrim sürecinde parlak bir yere sahip olduğunu ve Kara Kartal Nişanı'nın bu nedenle kendisine tevcih edildiğini yazıyordu. Ayrıca Tanin'e göre, Osmanlı'da meşruti yönetimin yeniden uygulanmasında Talat Paşa'nın lider rolü, onu sadrazamlığa kadar taşımış ve bu gelişmeler Almanya'dan büyük kabul görmüştü. Talat Paşa tarafından dürüstlük üzerine kurulan ve kararlılıkla yürütülen Türkiye'nin Almanya politikaları Almanya tarafından gayet iyi bilinmekteydi. Zaten Osmanlı Devleti'nin diğer milletler yanında hak ettiği yerini alması ve yeni bir Osmanlı'nın yaratılması için bundan daha da sağlam bir yol olamazdı[158].

Tanin'e göre; Talat Paşa hükûmetinin kurulmasıyla Almanya, Osmanlı Devleti'nin kendileriyle mevcut ittifakın devamından yana olacağı kanaatine varmıştı. Onun için de Almanya, Talat Paşa hükûmetine destek veriyordu. Majesteleri Kayzer II. Wilhelm, tevcih ettiği bu nişan ile Talat Paşa'nın ülkesi için büyük hizmetler yaptığını ve fedakârlıklarda bulunduğunu, halkı ile iç içe olduğunu herkese ilan ediyordu. Ayrıca Türk-Alman ilişkilerinin bundan sonra daha samimi ve kalpten ilerleyeceğini söylemek için derin bir araştırmaya ihtiyaç yoktu. Buna ikna olmak için biraz geçmişe bakmak yeterliydi. Zira Türk-Alman

157 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Konstantinopel, 22. März 1917.

158 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Tanin, 25. März 1917.

ittifakı, kurulduğu ilk günden itibaren gün geçtikçe daha sıkı ilişkiye dönüşmüş ve iki imparatorluk daha derin bir şekilde birbirine bağlanmıştı. Düşmanla savaşı devam ettirmek için her iki ülke de bütün güçleriyle ve inanılmaz bir cesaretle birbirlerine destek vermekteydiler. Sadakat ve dürüstlük üzerine kurulu olan bu ittifak, her iki taraf savaş hedeflerine ulaşıncaya ve ihtiyaçları karşılanıncaya kadar kurban vermeye devam edecekti.

Tanin'e göre, bu dostluk sadece savaş boyunca devam etmeyecekti. Her iki tarafın önemli devlet adamları, yaklaşan barış dönemleri için karşılıklı büyük projelerden söz etmekteydiler. Karşılıklı düşünce alış verişlerine bakılırsa her iki tarafın da bu dostlukta samimi olduğu görülmekteydi. Osmanlı halkı şuna emindi: Zafere ulaşmak için birbirine kenetlenmiş olan İttifak Devletleri, zaferden sonra da aynı şekilde çalışacaklar ve barış döneminde de büyük başarılara imza atacaklardı. Her iki millet de bu konuda anlaşmış durumdaydı. Her iki millet de gün geçtikçe, ortak hedeflerine ulaşabilmek için bu samimi ve şerefli ittifaka daha da inanmaktaydılar. Dolayısıyla, mevcut duruma göre Türk-Alman ilişkileri her alanda memnuniyet verici idi ve gelecek için de büyük ümitler vaat ediyordu[159].

Tanin'e göre, Talat Paşa'ya Kara Kartal Nişanı'nın tevcih edilmesi, yukarıdaki tespitlerin tasdiki anlamına geliyordu. Zira herkes de biliyor ki, böyle bir taltif, sadece alışık olunan bir formalitenin gereği olarak yapılmamıştı. Şayet her iki devletin üst düzey yöneticileri, gün geçtikçe her iki ülkenin birbirine daha da yakınlaştığına kani olmasalardı, Majesteleri Kayser böyle bir nişan tevcihi ile Osmanlı

159 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Tanin, 25. März 1917.

Devleti'nin sadrazamına dostluğunu bir daha göstermeye gerek duymazdı[160].

Müttefikler İle Bizzat Tanışma: Sadrazam Olarak İlk Berlin Ziyareti

Talat Paşa, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'dan oluşan müttefik ülkelerin İstanbul'da görev yapan diplomat ve askeri yetkilileri tarafından tanınıyordu. Paşa da onları tanıyordu. Ne de olsa bu ülkeler Birinci Dünya Savaşı'nda kader birliği etmişlerdi. Fakat Kayzer II. Wilhelm ve özellikle Berlin'deki Alman yöneticileri bu kader birliği ettikleri Talat Paşa ile şahsen tanışmak istiyorlardı. Bu nedenle Talat Paşa Sadrazam olduktan sonra, hem savaşın genel gidişatı hakkında fikir alışverişinde bulunmak hem de Berlin'deki yöneticiler ve Kayzer II. Wilhelm ile görüşmek için Almanya ziyaretinde bulunmak istiyordu. Almanya tarafı da Talat Paşa'nın ziyaretinden memnuniyet duyacağını ifade ediyordu.

Talat Paşa'nın, Almanya ziyareti planlanırken diğer iki müttefik de ihmal edilmemişti. Bu bağlamda Talat Paşa, Almanya ziyareti dönüşünde Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'ın başkentlerini de ziyaret edecektir. Biz burada Talat Paşa'nın Sofya ziyaretini aşağıda ayrı bir başlık altında ele alacağız. Viyana ziyaretini ise Berlin ziyareti ile birlikte ele alacağız. Zira Viyana ziyaretinde önemli siyasi konular konuşulmamıştır.

Talat Paşa'nın Almanya ziyareti için ilk somut adım 11 Nisan 1917 tarihinde atıldı. Belirtilen tarihte, Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Kühlmann, Alman Dışişleri Bakanlığı'nın direktifleri doğrultusunda Talat Paşa'yı Berlin'e

160 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Tanin, 25. März 1917.

davet etmişti. Davetiyeyi alan Paşa, içten teşekkürlerini ve memnuniyetini Büyükelçi'ye bildirmişti. Büyükelçi, Talat Paşa'nın İstanbul'dan 14 Nisan Cumartesi veya 17 Nisan Salı günü Balkan treni ile hareket edebileceğini yazmıştı. Ama bu kesin bir tarih değildi. Kesin tarih Alman Dışişleri Bakanlığı ile yapılacak olan planlama sonucu belli olacaktı. Büyükelçi'ye göre, Talat Paşa'nın Alman ziyareti esnasında maiyetine, onun güvenini kazanmış ve Orta Doğu'yu iyi tanıyan birinin verilmesi mutlaka gerekliydi. Burada önerebileceği tek kişi ise Almanya'nın İstanbul'daki Askeri Ataşesi General von Lossow'du. General, seyahat boyunca Talat Paşa'nın yanında olacak ve seyahati yönetecekti. Kaldı ki General Lossow, bu işi mevcut görevi ile koordineli bir şekilde yapabileceğini beyan etmişti[161].

Bu ziyaretin gerçekleşmesi için prensipte her iki taraf da anlaşmışlardı. Fakat ziyaretin başlama tarihi tam bir muammaydı. Yukarıda da değindiğimiz gibi Kühlmann, ziyaret için 14 veya 17 Nisan tarihlerini önermişti. Fakat bu tarihlerde üst düzey bir Bulgar heyetinin İstanbul'a gelecek olması, Talat Paşa'nın İstanbul'da bulunmasını zorunlu kılıyordu.

Ziyaret için Kühlmann'ın belirttiği tarihlerin kesinlik kazanamamasının bir başka nedeni ise Hüseyin Cahit Bey ile Cavit Bey'in bu ziyareti erteleme çabalarıdır. Nitekim General Lossow, Alman Genelkurmay Başkanı General Ludendorff'a çektiği bir telgrafta, Cavit ve Hüseyin Cahit Beylerin hararetli bir şekilde Talat Paşa'nın Almanya seyahatini erteletmeye çalıştıklarını yazıyordu. Lossow, bu önemli bilgiyi Enver Paşa'dan almıştı. Cavit ve Hüseyin Cahit Beylerin Talat Paşa'nın Berlin ziyaretini erteletmek

161 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Konstantinopel, 11. April 1917.

istemelerinin görünürdeki nedeni ise Bulgar Prensi Kyril ile General Djekoff'un, Padişah'a en üst düzey Bulgar madalyasını takdim etmek için İstanbul'a geliyor olmalarıydı. Onlara göre, bu sıra dışı günde Sadrazam İstanbul'da kalmalıydı[162]. Fakat Cavit ve Hüseyin Cahit beylerin Talat Paşa'nın Berlin ziyaretini erteletmek veya iptal etmek istemelerinin gerçek nedeni, Sadrazam'ın Almanlara daha fazla yaklaşmasına engel olmaktı.

Enver Paşa ise Talat Paşa'nın Nisan ayının 17'sinde Balkan treni ile yola çıkması için çalışıyordu. Bunu sağlamak için de Büyükelçi Kühlmann'dan, Talat Paşa'nın 17 Nisan'dan hemen sonraki bir günde Kayzer tarafından kabul edilmesini rica etmişti. Enver Paşa'ya göre, şayet Kayzer, Talat Paşa'yı 17 Nisan'dan hemen sonra kabul edecek olursa, Talat Paşa da davete icabet etmek için ayın 17'sinde İstanbul'dan hareket etmek zorunda kalacaktı. Bu nedenle Enver Paşa, Kühlmann'dan Kayzer'in Talat Paşa'yı kabul edeceği kesin tarihi hemen öğrenmek istiyordu. Anlaşılan o ki Enver Paşa, Talat Paşa'nın Berlin ziyaretinin zaman kaybedilmeden başlamasını istiyordu. Zira bu ziyaret Osmanlı-Alman ittifakını daha da güçlendirecekti ki, bu da Enver Paşa'nın arzuladığı bir durumdu.

Ziyaretin önündeki ikinci engel ise Osmanlı -Amerikan ilişkilerinin geldiği son durum ile ilgiliydi. Almanya, nisan ayı başlarından itibaren Amerika Birleşik Devletleri ile savaş halindeydi. Osmanlı Devleti de Almanya ile müttefik olduğuna göre, Amerika Birleşik Devletleri ile diplomatik ilişkilerini kesmesi gerekiyordu. Talat Paşa, ziyaret öncesinde Osmanlı Devleti'nin Amerika ile diplomatik ilişkilerini keserek, hem elini rahatlatmak hem de Osmanlı-Alman

162 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Gr. Hauptquartier, 14. April 1917.

ittifakını güçlendirmek istiyordu. Fakat bazı iç ve dış gelişmeler Amerika ile ilişkilerin hemen koparılmasını mümkün kılmamakta idi. Osmanlı Devleti'nin Amerika Birleşik Devletleri ile diplomatik ilişkilerini kesmesi meselesi önemli görüldüğü için aşağıda ayrı bir başlık altında ele alınacaktır.

Nihayet ziyaretin, 21 Nisan 1917 Cumartesi günü başlaması konusunda Alman Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı ile Talat Paşa anlaşmaya vardılar. Talat Paşa'nın yurt dışında bulunduğu süre zarfında, sadrazamlığa Enver Paşa vekâlet edecekti. Ziyaretin 17 Nisan'da gerçekleşememesinin en önemli sebebi, yukarıda da belirttiğimiz üzere o tarihte Bulgaristan'dan İstanbul'a özel bir heyetin gelecek olmasıydı. Talat Paşa, Kühlmann'a, Prens Kyril başkanlığındaki Bulgar özel komisyonu İstanbul'da iken, Berlin'e gitmesinin Bulgar dostlarına saygısızlık olacağını ifade etmişti.

Öte yandan Bulgar heyetinin ziyaretinin siyasi önemi de bulunmaktaydı. Zira Rusya, Miljukov aracılığı ile büyük bir entrika peşindeydi. Miljukov Bulgaristan'ı Türkiye'den ayırarak özel bir barış ile Rusya'nın yanına çekmeye çalışmaktaydı. Onun için Talat Paşa Bulgaristan'ın, İttifak Devletleri safında savaşa devam etmesinin önemini, bu heyete şahsen anlatmak istiyordu. Ayrıca Talat Paşa'ya göre, savaştan çekilmeye hazırlanan Rusya ile yapılacak olan barış görüşmelerinde Bulgaristan'ın yanlarında olması önem arz etmekteydi. Zira bu görüşmelerde Rusya'nın, boğazlar meselesi ile Ermeni tehciri meselesini tartışmaya açacağı muhakkaktı ve bu konularda Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'ne vereceği destek önemliydi[163].

Külhmann da, Talat Paşa'ya, Miljukov'un bir İngiliz ajanından başka bir şey olmadığını söylemişti. Çünkü

163 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Berlin, 15. April 1917.

Bulgarları İttifak Devletleri safından koparmak açık bir İngiliz politikasıydı. Bu durum aynı zamanda, İtilaf Devletleri'nin ne kadar zor durumda olduğunu ortaya koymaktaydı. Zira cephelerde başarılı olamayacağını anlayan İngilizler, İttifak Devletleri'ne özel antlaşmalar teklif ederek, aralarındaki dostane birlikteliği sarsmayı planlamaktaydılar. Bu nedenlerden dolayı Talat Paşa İstanbul'da kalarak, bahsi geçen Rus-İngiliz entrikalarını Bulgar delegasyonuna doğrudan kendisi anlatmak istiyordu[164].

Görüşmeler esnasında, Kühlmann Talat Paşa'ya Almanya seyahati boyunca General von Lossow'un kendisine eşlik edeceğini bildirmiş, Talat Paşa da buna çok memnun olduğunu ve Majestelerinin kendisine en iyi seyahat arkadaşını seçtiğini ifade ederek von Lossow'dan övgüyle bahsetmiştir. Talat Paşa'ya göre, General Lossow hem kendisinin hem de Osmanlı Devleti'nin kadim bir dostu olduğunu defalarca göstermişti[165].

Ziyaretin 21 Nisan 1917 tarihinde başlayacağı kesinleşince, Almanya'daki görüşmelerin tarihi de tekrar gözden geçirildi ve program netleşti. Ziyaretin esas amacını, Talat Paşa'nın Alman Genel Karargâhı'nda, Kayzer tarafından kabulü oluşturduğu için bütün program bu kabulün tarihi etrafında planlanıyordu. Buna göre, daha önce 22 Nisan Cumartesi günü planlanan Alman Genel Karargâhı'nın ziyaret tarihi, 26 Nisan Perşembe gününe ertelendi[166]. Bu bağlamda Paşa, 21 Nisan'da İstanbul'dan Balkan treni ile hareket edecek, 23'ü akşamı Berlin'e ulaşacaktı. Berlin'deki üst düzey devlet adamları ile görüşmeler 24 ve 25 Nisan'da

164 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Berlin, 15. April 1917.

165 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Berlin, 15. April 1917.

166 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Konstantinopel, 17. April 1917.

yapılacaktı. Kayzer ile görüşmek üzere de 25 Nisan akşamı Alman Genel Karargâhı'na hareket edilecekti.

Talat Paşa daha İstanbul'dan yola çıkmadan Kühlmann, Berlin'deki hazırlıkların ve Paşa'nın emrine verilecek arabaların seçiminde titiz davranılmasını, özellikle Berlin'deki yetkililerden istiyordu. Kühlmann'ın belirttiğine göre, Paşa, Berlin'de kaldığı süre zarfında zamanının tamamını diplomatik görüşmelerle geçirmek istiyordu. Çünkü o, Almanya ile Türkiye arasında ne kadar problem varsa hepsine çözüm ve açıklık getirmek amacıyla bu ziyarete çıkmıştı. Turistik gezilere ve eğlence amaçlı gösterilere zaman ayırmak istemiyordu. Zira bu tür ziyaretlerin kendisini, bu seyahatin esas amacından uzaklaştıracağını düşünüyordu. Ayrıca Paşa, 26 Nisan'da Alman Genel Karargâhı'nda yapacağı görüşmeler esnasında veliaht prensi de ziyaret etmek ve ona Balkan Savaşları esnasında Osmanlı Devleti'ne yaptığı yardımlardan dolayı teşekkür etmek istiyordu[167].

Bu arada Büyükelçi Kühlmann, kendi Dışişleri yetkilileri ile seyahati planlamaya devam ediyordu. Bu planlamaya göre, Genel Karargâh ziyaretinden sonra Talat Paşa ve beraberindekilerin 26 Nisan'ı 27'sine bağlayan gece Kreuznach'dan, Charleville'e hareket etmeleri tavsiye ediliyordu. Hatta mümkünse Reim çevresinde devam eden çatışmalardan uygun olanların sadrazama gösterilmesi, Veliaht Prensin Karargâhı'na ise ayın 27'sinin akşamı gidilmesi öneriliyordu. Geri dönüş yine Berlin üzerinden Viyana'ya olmalıydı. 30 Nisan'da Viyana'ya ulaşacak olan Talat Paşa, 1-2 Mayıs'ı Viyana'da geçirecek, 2 Mayıs gecesi Viyana'dan Balkan treni ile Sofya'ya hareket edecekti[168].

167 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Konstantinopel, 17. April 1917.
168 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Konstantinopel, 17. April 1917.

Bu program, Talat Paşa'nın 26 Nisan'da Alman İmparatorluk Genel Karargâhı'nda kabul edilmesi temelinde hazırlanmıştı. Herhangi bir aksilik çıkması durumunda, uygulanacak ikinci bir program da yapılmıştı. O da şöyleydi: Genel Karargâh'taki karşılamadan önce ayın 24, 25, 26'sında Talat Paşa Berlin'de olacak, 26'sı gecesi Genel Karargâh'a hareket edecek ve 27'sinde Genel Karargâh'ta Kayzer ile görüşecekti. 27'sini 28'ine bağlayan gece Charleville'ye hareket edecek ve 28'inde Veliaht Prens'in Karargâhı'nda olacaktı. Oradan da Münih'e geçecek, kısa bir dinlenmeden sonra Viyana'ya hareket edecekti[169]. Hemen belirtmek gerekir ki, Talat Paşa'nın Berlin ziyareti bu ikinci plana göre gerçekleşecektir.

Kühlmann, General von Lossow'un yanı sıra Talat Paşa ile birlikte bu seyahate katılan Osmanlı üst düzey yetkililerini de Alman Dışişleri Bakanlığı'na şu şekilde bildiriyordu:

1. Reşit Hikmet Bey, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı, hem Fransızca hem Almanca biliyor,
2. Esat Bey, Dışişleri Bakanlığı'nda sekreter, hem Fransızca hem Almanca biliyor,
3. Binbaşı Ömer Abdulkadir, Talat'ın emir subayı, az Fransızca biliyor,
4. Dr. Akil Muhtar Bey, İstanbul Üniversitesi'nde Profösör, Talat'ın doktorluğunu yapacak ve iki de yardımcısı olacak, hem Fransızca hem Almanca biliyor[170].

Bu arada Alman Dışişleri Bakanlığı'nın yanı sıra, Alman Genelkurmay Başkanlığı da Talat Paşa'nın ziyareti için

169 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Konstantinopel, 17. April 1917.

170 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Konstantinopel, 17. April 1917.

hazırlıklara başlamıştı. Nitekim Alman Genel Karargâhı'ndan, Berlin'deki askeri yetkililere 20 Nisan'da çekilen bir telgrafta, Sadrazam Talat Paşa'nın General von Lossow ve maiyetindeki dört Osmanlı üst düzey yetkilisi ile birlikte, 23 Nisan 1917 Pazartesi günü akşamı, üç gün kalmak üzere Berlin'e gelecekleri bildirilmişti. Bu bağlamda, Berlin'de önemli görüşmeler yapacak olan Sadrazamın hizmetine, şayet üç gün için "iki kapılı" bir otomobil verilirse, siyasi nedenlerden dolayı kıymetli olacağı ifade ediliyordu[171]. Ayrıca yine Genel Karargâh'tan Alman Dışişleri Bakanlığı'na çekilen telgrafta, Talat Paşa'nın 27 Nisan 1917'de Genel Karargâh'ta Majesteleri II. Wilhelm tarafından, 28 Nisan'da da veliaht prens tarafından kabul edilmesinin onaylandığı belirtiliyordu[172].

Talat Paşa'nın en üst düzeyde ve titizlikle ağırlanmasını bildiren bir telgraf da Alman Genel Karargâhı'ndan Bayındırlık Bakanlığı'na çekilmişti. 21 Nisan tarihini taşıyan bu telgrafta, seyahati boyunca, Viyana'ya kadar Talat Paşa'nın emrine "salonlu ve konforlu" bir tren vagonunun tahsis edilmesi isteniyordu. Ayrıca Talat Paşa'nın seyahat masraflarının saat hesabı olarak ispatlanabilecek bir şekilde imparatorluk kasasından ödeneceği belirtiliyordu. Talat Paşa'nın yanında 8 önemli diplomatın ve hizmetlilerin bulunduğu, bu heyetin 26 Nisan akşamı Kreuznach'a hareket edeceği ve oradan 27 Nisan'da Charleville'ye devam edecekleri, ayın 28'inde de Münih'te bir gün dinlendikten sonra Viyana'ya gidecekleri ayrıca ifade ediliyordu[173]. Bütün bu telgraflar Talat Paşa'nın, müttefik Almanya nezdinde önemli bir kişilik ve devlet adamı olduğunu göstermektedir.

171 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Berlin, 20. April 1917.

172 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Großes Haupt-Quartier, 20. April 1917.

173 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, 21. April 1917.

Talat Paşa'nın Almanya ziyareti esnasında, Alman yetkilileri ile görüşeceği konular da planlanmaya çalışılıyordu. Fakat seyahatten önce Büyükelçi Kühlmann ne Hariciye Vekili Nesimi Bey'den ne de Talat Paşa'nın kendisinden bu konuda açık bir bilgi alabilmişti. Kühlmann da Osmanlı Devleti'nin iç politikasındaki karışıklık ve komite içindeki tartışmalardan dolayı bunu direk sormayı diplomatik nezakete uygun görmemişti. Fakat Kühlmann, Talat Paşa'nın Almanya ziyareti esnasında iki konuyu öne çıkaracağı tahmininde bulunuyordu. İlki Kapitülasyonların kaldırılması meselesi, ikincisi ise yakında Ruslar ile başlayacak olan barış görüşmelerinde Osmanlı Devleti'nin Kafkaslarda Ruslar aleyhine sınırlarını genişletme isteğiydi[174].

Kühlmann, kişisel olarak bu iki konuda da Talat Paşa'nın isteklerinin karşılanması taraftarı olduğunu yazıyordu. Zaten bu iki isteğin yerine getirileceğine dair Almanya'nın, Osmanlı Devleti'ne daha önce vermiş olduğu sözleri vardı. Fakat Kühlmann şu noktanın altını çiziyordu: Gerek kapitülasyonlar konusunda gerekse Osmanlı Devleti'nin Doğu'da istediği sınırlara ulaşması konusunda, öyle antlaşmalar yapılmalıydı ki, bu antlaşmaların uygulanmasında bir problem çıkmamalıydı. Öte yandan Talat Paşa istekleri konusunda, Almanya'dan bariz bir zaferle dönmek istiyordu. Zira Talat Paşa'nın Almanya'dan zaferle dönmesi, Osmanlı Devleti'ndeki Alman taraftarların ve Talat Paşa'nın güçlenmesi, muhaliflerin ise zayıflaması anlamına gelecekti. Dolayısıyla Kühlmann, Alman İmparatorluğu'nun Talat Paşa'nın isteklerine iyi niyetle yaklaşmasını istiyordu[175].

174 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Konstantinopel, 20. April 1917.

175 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Konstantinopel, 20. April 1917.

Aslında hem kapitülasyonlar konusu hem de Osmanlı Devleti'nin Doğu'da sınırlarını genişletmek isteği, Almanya'da rahatsızlık uyandıran hususlardı. Zira Almanya'nın kapitülasyonların tamamen kaldırıldığını kabul etmesi, Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslimler üzerindeki haklarından vazgeçmesi anlamına geliyordu. Öte yandan Osmanlı Devleti'nin doğuda sınırlarını genişletmesi ise Bolşevik İhtilali ile birlikte savaştan çekilmeye hazırlanan Rusya ile Almanya'yı tekrar karşı karşıya getirebilirdi. Buna mukabil Osmanlı Devleti'nin isteklerinin kabul edilmemesi durumunda, Osmanlı'daki Alman taraftarların Almanya'ya olan güvenleri sarsılacaktı. Dolayısıyla muhaliflerin Almanya aleyhinde yaydıkları "Almanya Osmanlı Devleti'ne verdiği sözleri tutmuyor." propagandaları haklı çıkacaktı.

Oysaki Kühlmann, muhaliflere karşı Talat Paşa'nın güçlü bir şekilde Almanya ziyaretinden dönmesini istiyordu. Talat Paşa'nın da Almanya karşısında isteklerini savunmak için yeteri kadar diplomatik gücü vardı. Zira sakin ve güçlü bir şekilde Almanya ile iş birliği yaparak, Osmanlı Devleti'nde büyük bir siyasi krize dönüşmüş olan Amerika ile diplomatik ilişkileri kesme meselesini, Almanya'nın istediği doğrultuda çözmüş ve mevcut durumda Osmanlı Devleti'nin en güçlü politikacısı konumunda olduğunu göstermişti. Dolayısıyla onun Almanya ziyaretinin, imkânların el verdiği ölçüde başarılı kılınması gerekmekteydi. Kühlmann buna sadece destek vermekle kalmıyor, acil bir gereklilik olarak da görüyordu[176].

Bu arada Almanya'da Talat Paşa ziyaretinin planlanması devam ediyordu. Kühlmann 21 Nisan 1917'de Sadrazamın, Osmanlı Devleti'ne ait özel bir tren ile Oldenberg üzerinden

176 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Konstantinopel, 2 0. April 1917.

ülkesine döneceğini, Münih'in tarihi ve kültürel mekânlarını tebdil-i kıyafet ederek, turist gibi gezeceğini, bu nedenle General Lossow'un, Bavyeralı yetkililerle irtibata geçmesini istiyordu[177]. Yine aynı gün Kühlmann, Alman Dışişleri Bakanlığı'ndan, Berlin'de Talat Paşa için hazır tutulacak olan araba konusunda titiz davranılmasını ve Sadrazamın Berlin'den Genel Karargâha hareketinde, maiyeti için iki uyku aracı daha eklenmesini istiyordu[178]. Alman Genel Karargâhı da, Berlin'de Friedrichstrasse Garı'na 22 Nisan Pazartesi günü inecek olan Talat Paşa için bayram havasında bir karşılama töreni yapılmasını ve garda prensler için mevcut olan karşılama odasının hazır tutulmasını temine çalışıyordu[179]. Almanya'nın bütün bu hazırlıklarına rağmen, Talat Paşa Almanya ziyareti boyunca Osmanlı Devleti'ne ait, kendisi için İstanbul'da hazırlanmış olan özel treni kullanmıştır[180].

Almanlar karşılama hazırlıkları ile uğraşırken, Talat Paşa 21 Nisan 1917'de İstanbul'dan hareket etmiş, Sofya üzerinden Berlin'e ulaşmıştır. Talat Paşa'nın Berlin ziyaretini "Sadrazam Talat Paşa Berlin'de" başlığı ile veren alan Norddeutsche Allgemeine Zeitung gazetesi iki konunun altını çiziyordu. Birincisi, Talat Paşa bu seyahate çıkmadan önce, Osmanlı Devleti'nin Amerika Birleşik Devletleri ile diplomatik ilişkilerini kesmesi için olağanüstü bir çaba harcamış ve başarılı olmuştu. Dolayısıyla Talat Paşa, ziyaret öncesinde hem Alman ittifakına bağlı olduğunu bir kere daha göstermiş hem de önemli bir jestte bulunmuştu. Bu nedenle, Almanya yeni Türkiye'nin bu devrimci ruhlu

177 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Konstantinopel, 21. April 1917.

178 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Konstantinopel, 21. April 1917.

179 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Konstantinopel, 19. April 1917.

180 *PA-AA*, R13801, Bd. 16. Minister der Öffentlichen Arbeiten. z. H. Geh. Oberbaurat Schulz.

insanına teşekkür borçlu idi. İkincisi ise bir Osmanlı Sadrazamı'nın ilk defa Almanya'yı ziyaret ediyor olmasıydı. Gazetenin yazdığına göre üstelik bu sıradan bir sadrazam değildi. Sıkı bir Alman müttefiki ve güçlü bir devrimciydi. Onun için de Alman topraklarında en üst düzeyde kabul görmeliydi[181].

Talat Paşa'nın Berlin'deki görüşmelerini özet halinde, İstanbul'daki Büyükelçisi Kühlmann'a, 28 Nisan tarihli ve "gizli" ibareli bir telgrafla bildiren Alman Dışişleri Bakanı Zimmermann, Talat Paşa'nın Berlin'den memnun ayrıldığını yazıyordu. Zira Alman Dışişleri Bakanlığı, Talat Paşa'nın görüşlerine katıldığını ve isteklerine destek verdiğini güçlü bir şekilde kendisine ifade etmişti. Ayrıca Talat Paşa'nın mahiyeti ile birlikte 26 Nisan 1917 akşamı, Alman Genel Karargâhı'nda bulunan Kayzer ve veliaht prens ile görüşmek üzere, Berlin Friedrichstrasse Garı'ndan Kreuznach'a gittiği yine Zimmermann tarafından bildiriliyordu[182].

Talat Paşa, Alman Genel Karargâhı'nda Hindenburg ve maiyeti tarafından oldukça sıcak karşılanmıştır. Aynı sıcaklık ve dostluk Talat Paşa Genel Karargâh'tan uğurlanırken de gösterilmiştir. Osmanlı Devleti ile Alman İmparatorluğu'nun iki dost ülke olduğu Alman halkına da gösterilmeye çalışılmıştır. Nitekim Alman Genel Karargâhı Talat Paşa'yı uğurlarken hem Osmanlı-Alman dostluğunun halkta ne kadar derin yer edindiğini hem de her iki ülkenin devlet adamları arasında nasıl samimi bir ilişki olduğunu, göstermeye çalışmıştır. Şöyle ki Talat Paşa, Genel Karargah'dan ayrıldığında, Mareşal Hindenburg, Talat Paşa'yı tren istasyonuna götürecek olan araba ile ona refakat

181 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Norddeutsche Allgemeine Zeitung, 25. 4. 1917.
182 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Berlin, 28. April 1917.

etmiştir. Mareşal ile Sadrazam, Genel Karargâh'ın kapısında göründüklerinde dışarıda bekleyen kalabalık halk yığını ellerinde salladıkları mendillerle, çığlıklar atarak onları selamlamışlardır. Bu gösteriler tren istasyonuna kadar giden yol boyunca devam etmiştir.

Talat Paşa'nın Alman kamuoyunda çok hızlı bir kabul gördüğünü gösteren görüntüler istasyonda da devam etmiştir. Tren istasyonunda kalabalık bir topluluk Sadrazam'ın özel vagonuna hücum ederek, sevgi gösterilerinde bulunmuştur. Özel vagonunda açık bir şekilde görünen ve sempatik tavırlarla dışarıdaki kalabalığı selamlayan Talat Paşa, durmadan yeni gösteriler ile karşılaşmıştır. Tren harekete geçtiğinde çığlık sesleri özellikle daha da artmıştır. Ayrılışında Talat Paşa'yı onurlandırmak için Hindenburg'un ona hediye ettiği resmini Talat Paşa, kendi yüzü görülmeyecek şekilde, kalabalığa doğru tutmuştur. Bunun bir ayrılık selamı olduğunu kavrayan kalabalık, inanılmaz bir sevgi çığlığı ile Sadrazam'ı uğurlamıştır[183].

Talat Paşa, 29 Nisan 1917 tarihinde Kayzer II. Wilhelm ile görüştükten sonra 30 Nisan saat 08.40'da Münih Garı'na ulaşmıştır. Münih'te Kayzer II. Wilhelm'e bir telgraf çeken Talat Paşa, gerek Berlin'de üst düzey Alman yöneticileri ile yaptığı yapıcı görüşmelerden gerekse Kayzerin kendisini ağırlamasından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir[184]. Aynı memnuniyetini Talat Paşa, 2 Mayıs'ta Viyana'ya vardığında, oradaki Alman Büyükelçiliği yetkililerine de iletmiştir. Fakat Viyana'da, savaş karşıtı aktivistlerin organize ettikleri barışçıl gösterilerden Talat Paşa hoşlanmamıştır.

183 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, 10. Mai 1917.

184 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Groβes Haupt-Quartier, 30. April 1917.

Bunu bir iç tehlike olarak gördüğünü Viyana'daki Alman Büyükelçisi'ne belirterek bazı uyarılarda bulunmuştur[185].

Talat Paşa bu seyahati esnasında, Alman Batı Cephesi'nde Fransızlara karşı yürütülen savaşlarda yer alan Alman Veliahtı'nı da ziyaret etmişti. Veliaht'ın kendisine gösterdiği büyük ilgiden dolayı bir telgraf vasıtası ile ona da içten teşekkürlerini iletmiştir. Buna karşılık Veliaht da Talat Paşa ziyaretinin hem kendisi hem de maiyeti üzerinde büyük bir memnuniyet yarattığını ifade etmiştir. Bu ziyarette Veliaht Prens, Sadrazam'a ve maiyetine özel bir önem vermiştir. Sadrazam'ı kendi özel odasında ağırlamış ve ona bir de resmini hediye etmiştir[186].

Talat Paşa Almanya'dan dönüp, İstanbul'a vardıktan hemen sonra, Kühlmann kendisiyle iki defa görüşmüş, onun Almanya ziyareti konusundaki değerlendirmelerini şifreli bir telgraf ile Alman Dışişleri Bakanlığı'na aktarmıştır. Kühlmann'a göre, Sadrazam bu ziyaretten o kadar memnun kalmıştı ki, bu memnuniyetini anlatacak kelime bulmakta zorlanıyordu. Talat Paşa İstanbul'a ulaşır ulaşmaz Padişah'a, bakan arkadaşlarına ve komite üyelerine Almanya'nın kendi şahsında Osmanlı Devleti'ne gösterdiği dostluğu, samimiyeti ve gerçekleşen görüşmeleri anlatmıştı. Onlara, Alman halkının birliğini, gücünü, bu güçlü devleti yöneten Kayzer'i ve ekibini her fırsatta ve ortamda övmüştür. Talat Paşa bu seyahat esnasında gördüğü her şeyin kendisine yeni bakış açıları kazandırdığını ve bu kazanımlarını gelecekteki siyasi hayatında kullanacağını, Kühlmann'a söylemişti[187].

185 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Wien, 2. Mai 1917.

186 PA-AA, R13801, Bd. 16, H. H. Gu, 6. Mai 1917.

187 *PA-AA*, R13802, Bd.17, Konstantinopel, den 10 Mai 1917.

Kühlmann'a göre, Sadrazam, Avusturya-Macaristan ile alakalı olumsuz intibalar edinmiş olmalıydı. Zira Avusturya ile ilgili konuşurken, genel olarak duygusal yönünü öne çıkartıyordu. Belli ki Viyana'da siyasi konular çok konuşulmamıştı[188].

Talat Paşa'nın Berlin, Viyana ve Sofya'ya yaptığı ziyaretlerinin İstanbul'daki yankıları konusunda geniş bir değerlendirmeyi de Kühlmann, Alman İmparatorluğu Başbakan'ı von Bethmann Hollweg'e yazdığı 19 Mayıs 1917 tarihli raporunda yapmıştı. Kühlmann'ın bildirdiğine göre, Sadrazam İstanbul'a döndükten sonra, ziyaretle ilgili üç ayrı resmi yerde açıklamalarda bulunmuştu. Birincisi 9 Mayıs'ta Bakanlar Kurulu'nda, ikincisi 12 Mayıs'ta İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez Komitesi'nde, üçüncüsü ise 15 Mayıs'ta Mebusan Meclisi'nde idi. Gerçi Meclis toplantı halinde değildi. Fakat Talat Paşa'nın açıklamalarını dinlemek için başkent ve çevresinde bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup 179 mebus orada hazır bulunmuşlardı. Sadrazam'ın bu üç toplantısında öne çıkan en önemli husus, Viyana ve Sofya ziyaretlerine konuşmalarında çok az yer vermiş olmasıydı. Hatta mebuslara yaptığı konuşmada Viyana ve Sofya ziyaretlerinden hiç bahsetmemişti bile. O tamamen Almanya üzerine ve özellikle de Almanya'nın Batı Cephesi'nde yürüttüğü savaşlar üzerine konuşuyordu[189].

Sadrazamın bu üç konuşmasının büyük kısmını, Almanya'daki dostane karşılanışı oluşturuyordu. Talat Paşa'ya göre, bu dostluk gösterisi onun şahsından ziyade temsil ettiği ülkeye karşı idi. Öyle anlaşılıyor ki, Türk halkının Alman ittifakı için sağladığı yararlar Almanya tarafından

188 *PA-AA*, R13802, Bd.17, Konstantinopel, den 10 Mai 1917.
189 *PA-AA*, R13802, Bd.17, Pera, den 19 Mai 1917.

iyi anlaşılmıştı. Ayrıca Alman halkının özgür, güçlü ve her açıdan ittifak edilebilir bir Türkiye istediğine, Sadrazam kesin ikna olmuştu. Talat Paşa konuşmalarında, kabullerdeki birçok detayı tasvir ediyordu. Özellikle Kayzer II. Wilhem'in sıcak ilgisi ile birlikte Mareşal Hindenburg ve General Ludendorff'un Genel Karargâh'taki samimi ve dostane karşılamaları, Talat Paşa'nın severek anlattığı kısımlardı[190].

Aynı şekilde Veliaht Prens'in Karargâhı'ndaki sıcak karşılanış da, Sadrazam'ın severek anlattığı konulardandı. O, Veliaht Prens'e yaptığı ziyareti bir görev olarak algılıyordu. Zira Veliaht Prens, Türkiye'nin en zor ve geleceğinin karanlık olduğu Balkan Savaşı günlerinde Osmanlılara inanarak bizzat yardım etmişti. Ayrıca Münih ve çevresi Talat Paşa üzerinde şehir olarak, önemli bir etki bırakmıştı. Majesteleri Bavyera Kralı'nın samimi kabulünü, teşekkür ederek zikrediyordu. Talat Paşa Berlin'deki Alman Dışişleri Bakanlığı'na yaptığı ziyarete ayrı bir önem atfediyordu. Zira burada ince ve hoşgörülü bir diplomasi ile Osmanlı politikasındaki problemlere pozitif yaklaşılmış ve çözüme yönelik adımlar atılmıştı[191].

Talat Paşa'nın Viyana ile ilgili intibaları, Berlin'den çok farklıydı. Alman başkentinde herkes amacının farkında olarak, şevkle çalışırken, Viyana'da, belirsizlik içerisinde ve birbirinden farklı açıklamalar yapılıyordu. Berlin'de İttifak Devletleri'nin diğer üyeleri hakkında samimi ve sıcak sözler söylenirken, Viyana ve Sofya'da Almanya'yı eleştirmeye meyilli bir durum söz konusuydu. Bu onun hoşuna gitmemişti. Zira bu durum müttefikliğe yakışmıyordu. Bundan dolayı Sadrazam, Graf Czernin'e güvenmemiş olmalı ki, Viyana'da

190 *PA-AA*, R13802, Bd.17, Pera, den 19 Mai 1917.

191 *PA-AA*, R13802, Bd.17, Pera, den 19 Mai 1917.

önemli siyasi konuları konuşmamıştı. Sadece Berlin ile kapitülasyonlar konusunda anlaşmaya varılan yeni hükümler konuşulmuş ve Viyana'nın garantisi alınmıştı[192].

Talat Paşa'nın yaptığı bu konuşmalarından anlaşıldığına göre, Paşa bu ziyarette Almanya'nın İttifak Devletleri liderliğini devam ettirmesinin önemine ve gerekliliğine bir kere daha ikna olmuştu. Bu açıdan Almanya, Talat Paşa'dan istediğini almıştı. Aynı şekilde Talat Paşa da Almanya'dan istediğini almıştı. Zira Sadrazam bu seyahatte elde ettikleri sayesinde İstanbul'daki saygınlığını artırmıştı. Öyle ki, eski Hariciye Nazırı Halil Bey gibi önemli devlet adamlarının ve Berlin Büyükelçisi Hakkı Bey gibi deneyimli diplomatların, Osmanlı-Alman ilişkilerinde yıllarca uğraşarak varmak istedikleri noktaya, Sadrazam bu seyahat ile ulaşmıştı ve bu başarı onun içerdeki gücüne güç katmıştı.

Bu ziyaret sayesinde güçlenen bir diğer kişi ise Enver Paşa idi. Zira son zamanlarda Osmanlı cephelerindeki askeri başarısızlıklardan dolayı şiddtli eleştirilere maruz kalan Enver Paşa'nın pozisyonu da sağlam bir zemin bulmuş oluyordu. Çünkü Enver Paşa her zaman Osmanlı-Alman ilişkilerinin daha da geliştirilmesi taraftarı idi. Talat Paşa'nın bu ziyareti ise buna hizmet etmişti[193].

Sofya Ziyareti: "Talat Adeta Bir Bulgar Bakanı Gibi"

Talat Paşa, daha Almanya ziyaretine giderken, 21 Nisan 1917'de Sofya Garı'nda mola vermiş ve burada Bulgaristan yetkilileri ile kısa bir görüşme yapmıştı. Sofya Garı'nda Sadrazamı, Bulgaristan Başbakanı Wasil Radoslawow

192 *PA-AA*, R13802, Bd.17, Pera, den 19 Mai 1917.

193 *PA-AA*, R13802, Bd.17, Konstantinopel, den 10 Mai 1917.

karşılamıştı. Buradaki görüşmede Talat Paşa, Bulgaristan'ın Amerika ile diplomatik ilişkilerini gecikmeden kesmesini Radoslowow'dan rica etmişti. Radoslawow da bu konuda hiç bir endişeye gerek olmadığını, Amerika ile diplomatik ilişkileri kesmeye kesin kararlı olduklarını söylemişti. Fakat Radoslawow, bu konuyu Sadrazam'ın Bulgar Kralı ile yüz yüze görüşmesinde fayda olduğunu belirtmişti. Bunun için de en uygun zamanın Talat Paşa'nın Almanya dönüşünde, Sofya'yı ziyaret etmesi olduğunu ifadeyle davet etmişti. Böyle bir ziyaretten, krallarının da çok memnun olacağını da ayrıca belirtmiştir. Talat Paşa daveti kabul etmiş ve Almanya dönüşünde, bir günlüğüne de olsa Sofya'yı ziyaret edeceğine dair söz vermişti[194].

Talat Paşa verdiği sözü tutarak Almanya dönüşünde, Viyana'dan sonra Bulgar müttefiklerini de ziyaret etmiştir. Bu ziyarette Talat Paşa'yı daha da yakından tanımış olan Bulgaristan Başbakanı Radoslawaw, onu "güvenilir bir dost" olarak nitelemiş ve Talat Paşa'nın ziyaretinden duyduğu memnuniyeti açıkça ifade etmiştir. Burada Talat Paşa, Bulgar yetkililer ile daha çok siyasi konuları görüşmüştür. Fakat Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında öteden beri önemli bir problem olan "Meriç sınırı" konusu bu görüşmeler esnasında gündeme gelmemişti. Talat Paşa sadece Dobruca meselesi ve Bulgaristan'ın Amerika ile diplomatik ilişkilerini kesmesi konularını ele almıştır. Radoslawaw'un, Bulgaristan'ın en kısa zamanda Amerika ile ilişkilerini keseceği konusundaki açıklamaları, Talat Paşa'nın endişelerini gidermişti. Ayrıca Talat Paşa, Sofya'da "Balkan Gazetesi"ne verdiği bir demeçle, Amerika'nın Almanya'ya karşı bulunduğu düşmanca davranışlarından sonra Osmanlı

194 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Sofia, 22. April 1917.

Devleti'nin Amerika ile ilişkilerini kesmiş olmasının zorunlu hale geldiğini söylemiş ve bunu ittifakın bir gereği olarak değerlendirmişti[195]. Böylece Talat Paşa diplomatik bir dille, ittifakın bir gereği olarak Bulgaristan'ın da bir an önce Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkilerini kesmesi gerektiğini ima etmiş oluyordu.

Talat Paşa'nın Sofya ziyaretini detaylı bir şekilde Alman Dışişleri Bakanlığı'na rapor eden, Almanya'nın Sofya Elçisi şunları yazıyordu: "*Ziyaret başarılı geçmişti. Talat Paşa, çok içten karşılanmış ve görkemli kutlamalar yapılmıştı. Başbakan Radoslawow ve istisnasız bütün bakanları, ayrıca başta Majesteleri Kralı temsilen General Markov olmak üzere Bulgar üst düzey yöneticileri de Talat Paşa'yı karşılamak üzere Sofya Garı'na gelmişlerdi. Aynı akşam, İstanbul'da Türklerin dostluğuna şahit olmuş olan Maliye Bakanı Tontschew, Talat Paşa için sadece Bulgar ve Türklerden oluşan bir yemek vermişti. Ertesi gün Osmanlı Elçiliği'nde kahvaltı yapılmış ve akşam da Radoslawow büyük bir ziyafet düzenlemişti. Ünlü misafir üçüncü gün sabah erkenden, Sofya'ya 70 kilometre uzaklıkta olan harikulade dağ manzarasına sahip Tschamkoria (Çamkoru'ya) arabayla hareket etmişti. Öğleden sonra ise Kralın sarayında, saat beşe kadar devam eden yemeğe geçilmişti...*" [196].

Bu ziyaret esnasında Alman Elçisi, Bulgaristan Başbakanı Radoslawow'a Meriç sınırı meselesini sorduğunda, Radoslawow Talat Paşa ile dostluklarının böyle hassas konulara bağlı olmadığını belirtmiş ve şöyle devam etmiştir: "*Bütün*

195 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Sofia, 6. Mai 1917.

196 *PA-AA*, R13802, Bd. 17, Sofia, 8. Mai 1917.

Türkler için garanti verilmez. Ama Talat adeta bir Bulgar bakanı gibi."[197].

Sadrazam ayrıca "Narodni Prawaw" ve "Deutsche Balkanzeitung" muhabirlerini kabul etmiş ve sorularını cevaplamıştır. Balkan gazetesine, Amerika ile ilişkilerin kesilmesinin, İttifak Devletleri'nin antlaşmalarına sadık kalmaları açısından önemli ve mecburi olduğunu burada tekrarlamıştır.

Talat Paşa'nın Bulgaristan ziyaretini "Türkiye ve Bulgaristan" başlığı ile ele alan Norddeutsche Allgemeine Zeitung Gazetesi ziyaretin başarılı geçtiğini yazarak, ziyaretten sonra Talat Paşa ile Bulgar Kralı ve Bulgar Başbakanı arasındaki teşekkür telgraflarının metinlerine dikkatleri çekmiştir. Gazeteye göre bu telgraflar Osmanlı-Bulgar dostluğunun ve Bulgaristan'daki Talat Paşa faktörünün ne denli önemli olduğunun belgeleri idi[198]. Fakat Sadrazam'ın, Alman Büyükelçi Kühlmann'a anlattıklarına göre, Sofya ziyareti sıkıntılı başlamıştı. Sofya'da kendisi coşkulu sevgi gösterileri ile karşılanmış ve en üst düzeyde kabul görmüştü. Bu doğruydu. Bulgar Kralı'nın da hazır bulunduğu bir kahvaltıda dört saatten fazla siyasi konular konuşulmuş, ancak Osmanlı-Bulgar ilişkilerindeki soğukluk kısmen giderilebilmişti. Zira Talat Paşa, Kralı, Bulgar-Amerika ilişkilerinin kesilmesine zorlamıştı. Neticede Kral bu konuda ona garanti vermiş ve problem çözülmüştü. Fakat Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında mevcut olan "Meriç sınır problemi" gündeme gelmediği için hala sorun olmaya devam ediyordu[199]. Güney Trakya'da zor durumda olan Müslü-

197 *PA-AA*, R13802, Bd. 17, Sofia, 8. Mai 1917.

198 *PA-AA*, R13802, Bd. 17, Norddeutsche Allgemeine Zeitung, Nr. 129, 11.05.1917.

199 *PA-AA*, R13802, Bd.17, Konstantinopel, den 10. Mai 1917.

manlara yardım meselesi bu görüşmede gündeme gelmiş ve Bulgar Kızılhaçı ile Türk Yeşilay'ının buraya ortaklaşa yardım götürmeleri kararlaştırılmıştı[200].

Aslında Talat Paşa, Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasındaki en önemli meselenin "Dobruca Meselesi" olduğunu düşünüyordu. Alman yönetimi, Dobruca'ya yerleşmiş olan çok sayıdaki Müslümanın ihtiyaç ve isteklerine kayıtsız kalmamaktaydı. Alman yönetimi bu desteğini devam da ettirecekti. Bundan dolayı Talat Paşa, bölgedeki Alman komutasının daha etkili bir şekilde devam etmesi yönünde Bulgarların onayını almıştı. Fakat Kühlmann'ın belirttiğine göre, Talat Paşa'nın Bulgar kralı ile olan görüşmesinde Dobruca Meselesi detaylı olarak ele alınmamıştı. Talat Paşa İstanbul'a döndükten sonra Meriç ve Güney Trakya meselelerinin, ancak Dobruca meselesi üzerinden çözülebileceğini söylemiştir[201].

Netice olarak; Talat Paşa'nın kısa süren Sofya ziyaretinde ağırlıklı olarak Bulgaristan'ın, Amerika Birleşik Devletleri ile diplomatik ilişkilerini kesmesi meselesinin görüşüldüğünü söylemek mümkündür. Talat Paşa'nın bu konudaki görüşmelerinde başarılı olduğu söylenebilir. Almanya'dan dönerken Sofya'ya uğramış olan Sadrazam, muhtemelen Almanların baskısı üzerine, Bulgarların Amerika ile ilişkilerini kesmesi konusunda ısrarcı olmuştur. Sadrazam'ın Sofya'daki görüşmelerinde o dönemki Osmanlı-Bulgar ilişkilerinde temel sorun olan "Dobruca Meselesi" fazla gündeme gelmemişti. Zira Sadrazam bu hususu "acil" görmemişti. O, zamanla ve müzakereler yoluyla problemin çözülebileceğine inanıyordu.

200 *PA-AA*, R13802, Bd.17, Pera, den 19. Mai 1917.

201 *PA-AA*, R13802, Bd.17, Pera, den 19. Mai 1917.

İç Muhalefete Önemli Bir Darbe: Osmanlı Devleti'nin Amerika Birleşik Devletleri İle Diplomatik İlişkilerini Kesmesi

Talat Paşa'nın yukarıda bahsettiğimiz Almanya ziyareti öncesi önemli problemlerden biri de Osmanlı Devleti'nin Amerika Birleşik Devletleri ile diplomatik ilişkilerini kesip kesmeyeceği meselesiydi. Birinci Dünya Savaşı başladığında Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson, "tam bir yalnızlık siyaseti" takip ettiklerini belirterek tarafsızlığını ilan etmişti. Fakat savaş ilerledikçe ve bir dünya savaşı niteliği almaya başladıkça, Amerika Birleşik Devletleri de kendini bu savaşın içinde bulmuştur. Özellikle Alman ordularının, tarafsızlığını ilan etmiş olan Belçika'yı işgal etmeleri ve Fransız topraklarına girmeleri Amerika kamuoyunda İtilaf Devletleri'ne karşı bir sempati uyandırmıştı. Ayrıca Amerika Birleşik Devletleri hem tarafsız olduğunu belirtiyor hem de Fransa'ya bol miktarda silah satıyordu. Bu durum Amerika Birleşik Devletleri'nin tarafsızlığını tartışılır hale getirmişti. Nihayet Amerika'nın İtilaf Devletleri'ne silah sevkiyatını engellemek isteyen Alman denizaltıları, açık denizlerde Amerikan ticaret gemilerini batırmaya başlamışlardı. Bu gelişmelerin sonucu olarak, 6 Nisan 1917 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri Almanya'ya savaş ilan etmiş ve Almanya ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki diplomatik ilişkiler kesilmişti[202].

Almanya ile Amerika Birleşik Devletleri 6 Nisan 1917'den itibaren savaş halinde olmalarına rağmen, Almanya'nın müttefiki olan Osmanlı Devleti'nin, Amerika Birleşik

202 Amerika Birleşik Devletleri'nin Almanya'ya savaş ilan etme süreci hakkında geniş bilgi için bkz: Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt III (1914-1918 Genel Savaşı), Kısım III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 587-599.

Devletleri ile diplomatik ilişkileri halen devam ediyordu. Bu durumu ittifaka aykırı bulan Almanya, Osmanlı Devleti'nin Amerika Birleşik Devletleri ile diplomatik ilişkilerini bir an önce kesmesi için baskıda bulunuyordu. Bu sıralarda Berlin'i ziyaret etmeye hazırlanan Sadrazam Talat Paşa da bu meselenin acilen çözülmesi için çaba sarf ediyordu. Zira iç politikada muhalefet bu problemi kullanarak siyasi çıkar elde etmeye çalışırken, dış politikada da Osmanlı-Alman İttifakı tehlikeye girmeye başlamıştı.

Amerika meselesinin uzaması ve uzadıkça iç siyaset çekişmesine malzeme olması, Enver Paşa'yı da rahatsız etmeye başlamıştı. Hatta Enver Paşa, Almanya'nın Amerika konusundaki baskısının, Talat Paşa'nın Almanya ziyareti öncesi Osmanlı bürokratlarından ve diğer kabine üyelerinden gizlenmesini istiyordu. Bu bağlamda Enver Paşa, Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Kühlmann'dan şu ricada bulunmuştu: Almanya'nın, Osmanlı-Amerika diplomatik ilişkilerinin kesilmesi yönündeki isteği, Talat Paşa'nın ziyareti öncesi hem Osmanlı Devleti'nin Berlin Büyükelçisi'nden hem de Osmanlı hükûmetinin diğer üyelerinden gizli tutulmalıydı. Bu hususta Kühlmann'ın, gecikmeden Alman Dışişleri Bakanlığı'nda etkili olmasını Enver Paşa rica ediyordu[203]. Zira bu konu Osmanlı-Alman ittifakını etkileyecek derecede kritik olup, hem ziyaretin verimliliği hem de ittifakın geleceği için önem arz etmekteydi.

İlk bakışta, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkilerini kesmesi meselesinin basit bir diplomatik sorun olduğu düşünülebilir. Bu bağlamda bu durumun tarihi bir olay niteliği taşıyıp taşımadığı da sorgulanabilir. Fakat Alman Dışişleri

203 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Gr. Hauptquartier, 14. April 1917.

Bakanlığı Siyasi Arşivi'ndeki mevcut belgelere bakıldığında, konunun basit bir diplomatik ilişki kesme meselesi olmadığı görülmektedir. Özellikle Osmanlı Devleti'nde iç muhalefet, konuyu siyasi bir krize dönüştürmüştü. Dış politikada ise Osmanlı-Alman ittifakını sorgulama noktasına getirmişti. Dolayısıyla konu, hem Almanya tarafında hem de Osmanlı Devleti tarafında önemli bir hale gelmişti.

Almanya, Amerika Birleşik Devletleri ile resmen ve fiilen savaş haline girince, İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Kühlmann, 15 Nisan 1917 tarihinde Talat Paşa'yı ziyaret ederek, Osmanlı Devleti'nin Amerika Birleşik Devletleri ile diplomatik ilişkilerini kesip kesmeyeceği meselesini detaylı olarak görüşmüştür. Kühlmann, Talat Paşa'ya Osmanlı Devleti'nin bu meselede gecikmesinin Berlin'de Osmanlı'ya karşı olumsuz bir etki oluşturduğunu net bir şekilde söylemiştir. Buna karşılık Talat Paşa, diğer müttefiklerin ilişkilerini kesmesi halinde Osmanlı Devleti'nin de hiç zaman kaybetmeden Amerika ile ilişkilerini keseceğini emin bir ifade ile Kühlmann'a belirtmiştir[204].

Her ne kadar Talat Paşa, Kühlmann'a Osmanlı Devleti'nin zaman kaybetmeden Amerika ile diplomatik ilişkilerini keseceğini belirtmiş olsa da bu konuda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bazı üyelerinin muhalefete destek vermeleri, meseleyi karmaşık bir hale getirmişti. Dolayısıyla Talat Paşa'nın meseleyi çözmesi için zamana ihtiyacı vardı. Bu nedenle konuyu Meclis-i Vükelâ'da hızlandırmak istemiyordu. Zira hükûmet üyeleri arasında bile Amerika ile diplomatik ilişkilerin kesilmemesi yönünde görüş bildirenler mevcuttu. Talat Paşa böyle hassas bir dönemde, bir de bu konuda ısrarcı olursa, meclis üyeleri arasındaki anlaşmazlıkların

204 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Konstantinopel, 16. April 1917.

daha da derinleşeceğini ve hükûmet muhaliflerinin bundan güç elde edeceklerini düşünüyordu. Osmanlı kabinesindeki bu olumsuz havaya rağmen Talat Paşa, Amerika Birleşik Devletleri ile Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik ilişkilerin kesilmesi için çaba harcayacağı sözünü Kühlmann'a bu görüşmede vermiştir[205].

Aslında Kühlmann ile Talat Paşa arasındaki bu görüşme gerçekleştiğinde Osmanlı Meclisi, Amerika ile diplomatik ilişkilerin kesilmesini ilkesel olarak karara bağlamıştı. Fakat henüz kesin tarih belirtilmemişti. Zira Padişah'ı buna ikna edebilmek için gerekli belgeler hazırlanıyordu[206]. Öyle anlaşılıyor ki Talat Paşa da bu konuyu Almanya ziyareti öncesinde çözüp, Kayzer ile olan görüşmesine rahat ve güçlü bir şekilde çıkmak istiyordu.

Nitekim Talat Paşa Almanya ziyaretine çıkmadan bir gün önce, 20 Nisan 1917 tarihinde Kühlmann'a, Osmanlı Devleti'nin Amerika Birleşik Devletleri ile diplomatik ilişkilerini kesme yönünde karar aldığını söylemiştir. Sadece İstanbul'daki Amerikan Büyükelçisi tifüse yakalanmasından dolayı ağır hasta olduğu için Türkiye'yi terk etmesi uzun sürecekti. Kühlmann'a göre, böylece hem Osmanlı-Alman ittifakı için hem de Osmanlı Devleti'nin iç politikası açısından önemli bir problem kesin bir şekilde çözülmüş görünmekteydi[207].

Osmanlı Devleti'nin Amerika ile diplomatik ilişkilerini kesmesi meselesi, Osmanlı Devleti'nin iç muhalefetini oluşturan ve İtilaf Devletleri taraftarı olan gruplar açısından da önemliydi. Zira bu gruplar Osmanlı-Amerika ilişkileri

205 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Konstantinopel, 16. April 1917.
206 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Konstantinopel, 16. April 1917.
207 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Konstantinopel, 20. April 1917.

üzerinden güç denemesine girmişlerdi. Cavit Bey ve Canbolat Bey gibi Osmanlı hükûmeti üzerinde etkili ve kamuoyunda karşılığı bulunun bazı ittihatçılar bile Amerika ile ilişkilerin kesilmesine karşı olduklarını gizlemedikleri için durum kritik bir hal almıştı. Muhaliflerin başarılı olması şüphesiz İtilaf Devletleri'nin başarısı anlamına gelecek ve bu da Osmanlı-Alman ittifakını kopma noktasına kadar götürebilecekti. Bereket ki, Talat Paşa'nın zamanında müdahalesiyle Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkilerin kesilmesi kararı, Meclis-i Vükelâ'da oy birliği ile alınmış ve Cavit Bey de bu kararı imzalamıştı. Karar Padişah'a arz edilmiş ve Padişah da kısa bir sürede ikna edilebilmişti[208].

Bu arada Osmanlı Devleti'nin Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkilerini kesme kararı muhalefetin hedefinde olan Enver Paşa'yı da -kısmen de olsa- rahatlatmıştı. Zira Cavit Bey ve Canbolat Bey Amerika meselesini bahane ederek Enver Paşa'yı o sıralar yıpratmaya çalışıyorlardı. Canbolat Bey, General İsmail Hakkı Paşa ile aralarında olan eski bir problemden dolayı, Enver Paşa ile de bozuşmuştu[209]. Zira Enver Paşa ile İsmail Hakkı Paşa birçok konuda beraber hareket ediyorlardı.

Sadrazam Talat Paşa, sadece Osmanlı Devleti'nin Amerika Birleşik Devletleri ile diplomatik ilişkilerini kesmesi noktasında öncü olmamıştı, Bulgaristan'ın da Amerika ile ilişkilerini kesmesi için diplomatik olarak etkili olmuştu. Bu konuya yukarıda "Sofya Ziyareti: Talat Adeta Bir Bulgar Bakanı Gibi" başlığı altında değinmştik. Dolayısıyla tekrara düşmemek için Talat Paşa'nın Sofya'da, Amerika Birleşik

208 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Konstantinopel, 20. April 1917.

209 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Konstantinopel, 20. April 1917.

Devletleri ile diplomatik ilişkilerin kesilmesi konusunda yapmış olduğu görüşmelere burada değinmeyeceğiz.

Bu noktada sadece şunu belirtmek gerekir ki, Talat Paşa Sofya ziyaretindeki mesaisini Türk-Bulgar ilişkilerindeki meseleleri çözmekten daha ziyade, Bulgaristan'ın Amerika Birleşik Devletleri ile diplomatik ilişkilerini kesmesi için harcamıştı. Talat Paşa'nın bu özverili çalışmaları müttefik Almanya'yı ziyadesiyle memnun etmişti. Nitekim Büyükelçi Kühlmann, Talat Paşa'nın, sakin ve güçlü bir şekilde Almanya ile iş birliği yaparak, Osmanlı Devleti'nde ve Bulgaristan'da büyük bir siyasi krize dönüşmüş olan Amerika ile diplomatik ilişkileri kesme meselesini, Almanya'nın istediği doğrultuda çözdüğünü ve şu anda Osmanlı Devleti'nin en güçlü politikacısı konumunda olduğunu belirtiyordu. Dolayısıyla Almanya'nın böyle kabiliyetli ve çalışkan bir dostunu her şartta desteklemesi gerektiğine vurgu yapıyordu[210].

Görüldüğü üzere, Talat Paşa'nın, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan'ın Amerika Birleşik Devletleri ile diplomatik ilişkilerini kesmesi konusundaki çabalarının müttefik Almanya'yı ziyadesiyle memnun ettiği anlaşılmaktadır. Daha önce anlattığımız üzere Alman basınında da bunu görmek mümkündür.

Osmanlı Devleti'nin Amerika Birleşik Devletleri ile diplomatik ilişkilerini kesmesinin ve Bulgaristan'ı da buna ikna etmesinin İttifak Devletleri arasındaki "savaşma azmini" daha da güçlendirdiğini söylemek yanlış olmasa gerek. İttifak Devletleri arasındaki önemli bir siyasi kriz, ittifakı daha da güçlendirecek bir şekilde atlatılmış oluyordu. Bu bağlamda Talat Paşa'nın önemli bir diplomatik başarı gösterdiğini ve güç elde ettiğini söylemek mümkündür. Zira

210 *PA-AA*, R13801, Bd. 16, Konstantinopel, 20. April 1917.

bu krizin aşılmasında hem Bulgaristan hem de Almanya nezdinde Talat Paşa önemli ve etkili görüşmeler yapmıştır. Bu duruma bir de Talat Paşa'nın Berlin, Viyana ve Sofya ziyaretlerinin başarılı geçmesi eklenince Paşa, parlak bir devlet adamı olarak ön plana çıkmış oluyordu. Böylece Osmanlı Devleti içerisinde Paşa'ya muhalefet edenler önemli bir darbe almış oluyorlardı.

İkinci Berlin Ziyareti: Osmanlı-Alman İttifakını Kurtarma Çabaları

Birinci Dünya Savaşı'nın zayıf halkalarından biri olan Rusya'daki çarlık rejimi, Şubat ve Ekim 1917 devrimleri sonucu yıkılmıştı. Kurulan yeni hükûmetin "*ilhaksız ve tazminatsız barış*" isteyip savaştan çekilmek istemesi, İttifak Devletleri için önemli bir başarı olmuştu. Zira İtilaf Devletleri'nin Rusya Cephesi çökmüş oluyordu. Fakat Rus Devrimi, Osmanlı- Alman ittifakını da çökme noktasına getirmişti. Şöyle ki; Rus orduları işgal ettikleri Osmanlı topraklarını ve Kafkasya'yı boşaltmak zorunda kalmışlardı. Bunun üzerine Bakü petrolleri, Transkafkasya'daki demir yolları ve Batum limanına sahip olmak isteyen Almanya ile "*turana giden yolu*" kontrol altında tutmayı amaçlayan Osmanlı Devleti arasında sert bir rekabet başlamıştı.

Brest-Litovsk Antlaşması'ndan sonra rekabet daha da artmış ve nihayet Osmanlı askeri birlikleri ile Alman birlikleri arasında Kafkasya'da ufak çatışmalar bile başlamıştı. Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı'ndaki Osmanlı-Alman ittifakı kopma noktasına gelmişti. İttifakı kurtarmak ve Osmanlı-Alman problemlerine çözüm bulmak için her iki tarafın diplomat ve askeri bürokratlarının göstermiş oldukları

karşılıklı çabalar sonuç vermiyordu[211]. Bu durumda Talat Paşa, bizzat Berlin'i ziyaret ederek çökme noktasına gelen Osmanlı- Alman ittifakındaki sorunları gidermek istiyordu.

Belirtilen tarihlerde Almanya ile olan problemlerin yanı sıra, Osmanlı iç siyasetinde de önemli sorunlar mevcuttu. Zira Sultan Mehmet Reşat'ın ölümü üzerine, 3 Temmuz 1918'de Sultan Vahdettin 36. Padişah olarak Osmanlı tahtına geçmişti. İçerde ve dışarıda merak edilen önemli konulardan biri de Sadrazam Talat Paşa'nın yeni sultan ile uyum içinde çalışıp çalışamayacağı konusuydu. Gerçi Sultan Vahdettin kabinede yapılan küçük bir revizyonla, Talat Paşa'nın sadrazamlığını onaylamıştı. Yeni kabinede Canbolat Bey, Talat Paşa'dan Dâhiliye Nazırlığı'nı devralmış, Dr. Nazım Bey Maarif Nazırı olmuş ve Kemal Bey de iaşeden sorumlu olmuştu[212].

Talat Paşa yeniden Sadrazam olmasına rağmen, İstanbul'da Vahdettin ile Talat Paşa'nın arasında soğukluk olduğu dedikoduları hızla yayılmaya başlamıştı. Bu dedikoduların temelinde yeni Sultan ile Kâmil Paşa arasında eskiye dayanan bir dostluğun olması yatıyordu. Fakat İstanbul'daki yeni Alman Büyükelçi Bernstorff'a göre, Dünya Savaşı Osmanlı Devleti'nde de bazı temel değişikliklere neden olmuştu. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'ndeki siyasi yapı değişmişti ve Talat Paşa ile Sultan arasında bir çatışma olduğunu gösteren bir delil de bulunmamaktaydı. Tam tersine uzun zamandır beklenen kabine değişikliği Sultan'ın da katkılarıyla hızlı bir şekilde gerçekleştirilmiş ve şimdiye kadarki en güçlü İttihat ve Terakki kabinesi kurulmuştu. Komitenin önde

211 Bu konuda geniş bilgi için bkz: Mustafa Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 219-276.

212 *PA-AA*, R13804, Bd. 19, Konstantinopel, 15. Juli 1918.

gelen önemli üç adamı yeni kabinede yer almıştı. Bunların her üçü de Sadrazam Talat Paşa'nın en çok istediği kişilerdi. Zaten Talat Paşa, uzun zamandır Dâhiliye Nezareti'ni bırakmak istiyordu. Böylelikle Sadrazam önemli bir yükten kurtulmuş oluyor ve hem kabine üzerinde tam bir kontrol sağlıyor hem de bütün kabine üyeleri arasında nüfuz alanını genişletiyordu[213].

Talat Paşa yeni kabinede siyaseten daha güçlü bir duruma gelmişti. Fakat Bernstorff'a göre, bu yine de problemleri çözmüyordu. Zira yeni kabinenin nerdeyse tamamı Milliyetçi-Türkçü bir çizgideydi. Sultan ise bütün Müslümanların halifesi olduğundan doğal olarak İslamcı bir çizgide politikalar yürütmekteydi. Bu yönü ile Sultan'ın İslam dünyasındaki yeri, dünyadaki diğer bütün küçük veya orta ölçekli Türk devletlerinden farklıydı. Bu nedenle Talat Paşa aniden Sultan'ı öven sözler söylemeye başlamıştı. Zira tek isteği ülkesine hizmet etmek olan Talat Paşa, ülkesinin bütün problemleri ile ilgilenen, güçlü ve akıllı bir halife ile çalışmaktan memnuniyet duymaktaydı. Bernstorff bu noktada Alman hükûmetinin de Talat Paşa'ya büyük destek vermesi gerektiğini savunuyordu. Zira İstanbul'da hemen hemen herkes bu hükûmetin Sultan ile uyumlu çalışamayacağını düşünüyordu[214].

Bernstorff, Alman hükûmetinin Talat Paşa'ya daha fazla destek vermesi gerektiğini düşündüğü bir sırada, 20 Ağustos 1918'de, Alman Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği şifreli bir telgrafta, Sadrazam Talat Paşa'nın kendisine, aniden tekrar Berlin'i ziyaret etmek düşüncesinde olduğunu söylediğini yazıyordu. Kabinedeki bakan arkadaşları onu bu

213 *PA-AA*, R13804, Bd. 19, Konstantinopel, 16 Juli 1918.

214 *PA-AA*, R13804, Bd. 19, Pera, 16 Juli 1918.

ziyarete zorluyorlarmış. Bernstorff'a göre, Tevfik Paşa'nın Padişah'ın emri üzerine Berlin'e gitmesi, Talat üzerinde böyle bir etki bırakmış olabilirdi. Ayrıca Talat Paşa bizzat kendisi, kapitülasyonlar meselesine bir çözüm bulmak istiyordu. Bernstorff, kendisinin de Sadrazam'ın Berlin'e gelerek, acilen Kafkasya meselesine çözüm olacak görüşmeleri yapmasını istediğini ve bu girişimi desteklediğini ifade ediyordu. Zira Osmanlı-Alman ittifakı zor durumdaydı ve dağılmaya doğru gidiyordu. Bernstorff, Dışişleri Bakanlığı'ndan, Talat Paşa'nın ziyaretinin uygun olup olmayacağı konusunda cevap beklediğini ve bu doğrultuda Talat Paşa ile tekrar görüşeceğini belirtiyordu. Zira Bernstorff, Talat Paşa'ya ziyaret konusunda olumlu veya olumsuz herhangi bir cevap verememişti[215].

Alman Dışişleri Bakanlığı'nın ziyareti olumlu karşılaması üzerine, Sadrazam Talat Paşa'nın Berlin ziyareti kesinlik kazanmıştı. Ziyaret ilk önce 31 Ağustos ile 3 Eylül 1918 tarihleri arasında planlanmıştı ve Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki bütün çetrefilli konular bu ziyaret çerçevesinde karşılıklı konuşulacaktı. En önemli problemlerden biri de Gürcistan'ın bağımsızlığı meselesi idi. Zira Osmanlı Devleti savaşın başından beri Gürcistan'ın bağımsızlığına karşı, Almanya ise Gürcistan'ın bağımsızlığını destekleyen politikalar izlemişti. Bu nedenle Sadrazam Berlin ziyaretine çıkmadan önce, Almanya'nın, müttefik Osmanlı Devleti'ne bütün problemleri aşmada bir iyi niyet göstergesi olarak, Gürcistan'ın bağımsızlığını kabul etmediğini beyan etmesini Bernstorff'dan istemişti[216].

215 *PA-AA*, R13804, Bd.19, Pera, den 20. August 1918.

216 *PA-AA*, R13804, Bd.19, Pera, den 26. August 1918.

Gürcistan'ın bağımsızlığı meselesi aslında Birinci Dünya Savaşı'nın başından beri Osmanlı-Alman ilişkilerinde önemli bir sorundu. Fakat bu sorun Ağustos 1918'de bir krize dönüşmüş durumdaydı. Zira bu tarihlerde Almanya, Bolşevik Rusya'nın Berlin temsilcisi olan Joffe ile Gürcistan'ın bağımsızlığı konusunda anlaşmış ve bu çerçevede yazılı bir anlaşma imzalamıştı. Bir de bunu Osmanlı Devleti'nden habersiz yapmıştı. Zira Osmanlı Devleti Transkafkasya'da sadece Gürcistan'ın bağımsız bir devlet olarak kurulmasına karşı idi. Osmanlı Devleti, müttefiklerinin Azerbaycan'ın bağımsızlığını da kabul etmesini istiyordu[217].

Neticede Ağustos ayının sonlarına doğru Sadrazam Talat Paşa, Cavit Bey'den, Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne haber vermeden Gürcistan'ın bağımsızlığını kabul ettiği haberini almıştı. Bu durum hem Talat Paşa'nın hem de kabinedeki diğer bakanların tepkisine neden olmuştu. Bunun üzerine Osmanlı Devleti Erkan-ı Harbiye Reisi olan General Hans von Seeckt durumu düzeltmek ve detaylı bilgi getirmek için Berlin'e gönderilmişti. Fakat Talat Paşa General Seeckt'in bunu başarabileceğine ihtimal vermiyordu. Bunun için de 23 Ağustos 1918'de, Büyükelçi Bernstorff'a, kendisinin bizzat Berlin'i ziyaret ederek, Kafkasya meselesine çözüm bulmak istediğini bildiriyordu. Aksi takdirde Osmanlı hükûmeti sürekli gensorularla uğraşacak ve üretken bir şekilde çalışamayacaktı[218].

Talat Paşa'nın ısrarla Berlin'i ziyaret etmek istemesi, Alman Büyükelçi Berstorff'u da endişelendirmişti. Bernstorff, 27 Ağustos 1918'de Alman Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı şifreli telgrafta şunları yazıyordu:

217 *PA-AA*, R13804, Bd.19, Pera, den 23. August 1918

218 *PA-AA*, R13804, Bd.19, Pera, den 23. August 1918.

"Sadrazam'ın Berlin ziyareti beni endişelendirmektedir. Bugüne kadarki en zor problemlerde bile Talat Paşa ile hep dostane ilişkilerimizi ve ittifakımıza bağlılığı dürüstçe koruyabiliyorduk. Şayet Sadrazam şimdi Berlin'e gidiyorsa, bu ilişkilerin bozulmasına veya tamamen kesilmesine neden olabilir. Buradaki havaya göre Sadrazam başarılı olmuş bir şekilde geri dönmeli ya da öyle görünmeli. Öbür türlü istifa etmek zorunda kalabilir. Böyle bir durumda zaten eski Sultan kadar bize (Almanya'ya) yakın olmayan yeni Sultan, Tevfik Paşa'yı Sadrazamlığa ve Hariciye Nazırlığı'na getirip, İzzet Paşa'yı da Harbiye Nazırı yapar. Şimdiki Bakanlarla olduğu gibi, Tevfik ve İzzet paşalarla da iyi ilişkiler kurabiliriz. Fakat bu durumda, Tevfik Paşa'nın, komitenin ve Talat Paşa'nın muhalefetine karşı dayanıp dayanamayacağı önemli bir problem olarak ortaya çıkar..."[219]

Öyle anlaşılıyor ki Bernstorff, Talat Paşa'nın Berlin'den başarısız bir şekilde dönmesinden ve bunun Osmanlı Devleti'nin iç politikasındaki sonuçlarından endişeleniyordu. Gerçi Almanya, Osmanlı Devleti'ndeki her türlü kabine değişikliğine karşı planlı ve hazırlıklıydı. Talat Paşa'nın yerine kimin sadrazam olabileceği ve muhtemel yeni kabinede kimin Harbiye Nazırlığı'na getirilebileceği öngörülerini yapmıştı. Fakat Bernstorff'un da belirttiği gibi *"Talat Paşa'nın Sadrazam olarak kalması Almanya için en iyisiydi..."*[220].

Talat Paşa'nın Sadrazam olarak kalması, Almanya için en iyi seçenek olarak görüldüğüne göre, Onun Berlin görüşmelerinden başarılı bir şekilde dönmesi Bernstorff'un arzu ettiği bir durumdu. Peki, bu nasıl olacaktı? Bernstorff'a göre Talat Paşa'nın kısa vadede Almanya ile çözmek istediği iki

219 *PA-AA*, R13804, Bd.19, Pera, den 27. August 1918.

220 *PA-AA*, R13804, Bd.19, Pera, den 27. August 1918.

önemli sorun vardı. Birincisi Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'da ve Balkanlardaki sınır problemleri, ikincisi ise Gürcistan'ın bağımsızlığı meselesiydi. Şayet Talat Paşa bu iki meselede Almanya'yı Osmanlı istekleri doğrultusunda ikna edemezse, onun hükûmetteki yeri ciddi bir şekilde sarsılacaktı.

Bernstorff, baştan beri kendisinin Osmanlı Devleti'nin sınırlarını genişletme konusundaki isteklerini desteklediğini bildiriyordu. Ancak Osmanlı Devleti'nin sınırlar konusundaki isteklerine Balkanlarda; Bulgaristan'ın ve Kafkaslarda yeni Rusya'nın ikna edilmesi gerekiyordu. Rusya ve Bulgaristan'ın iknası konusunda Bernstorff, Almanya'nın ara bulucu olması gerektiğini düşünüyordu[221].

Aslında Bernstorff oldukça teknik düşünüyordu. Zira ona göre Almanya ancak bu yolla, ekonomik olarak ihtiyacı olan hammaddeyi ve petrolü Balkanlardan ve Kafkasya'dan alabilirdi. Almanya'nın Balkanlar ve Kafkasya ile hem denizden hem de karadan sınırı yoktu. Dolayısıyla siyasi faaliyetler ve sınırlar konusunda kendisinin Balkanlar ve Kafkasya ile problemleri olamazdı. Bu bağlamda Almanya, Osmanlı Devleti'ne Balkanlarda ve Kafkasyada bazı siyasi imtiyazlar vermek suretiyle kendi ekonomik çıkarlarını koruyabilirdi. Bu durumda da bunu yapması gerekiyordu.

Bernstorff, Almanya'nın ara bulucu olarak ilk icraatının, Berlin'e gelecek olan Talat Paşa'nın, yeni Rusya'nın Berlin temsilcisi Joffe ile görüştürülmesi olabileceğini öneriyordu. Zira Almanya ile Osmanlı Devleti arasındaki önemli anlaşmazlıklardan biri de Bolşevik Rusya'ya karşı İttifak Devletleri'nin uygulayacağı politikalardı. Talat Paşa, Rusya'yı her zaman "ihmal edilebilir" olarak buluyordu. Hâlbuki Almanya, farklı bir bakış açısıyla Kafkasya ve

221 *PA-AA*, R13804, Bd.19, Pera, den 27. August 1918.

Balkanlarda bir çözüme ulaşabilmek için en önemli ülke olarak Rusya'yı görüyordu. Almanya bu bölgelerde ancak Rusya ile sürdürülebilir bir barışın yakalanabileceğine inanıyordu. Dolayısıyla Talat Paşa, Almanya'nın aracılığı ile Osmanlı-Rus ilişkilerini barışçıl bir çizgiye getirebilirse, sınırlar meselesi ve Gürcistan konusunda ilerleme sağlanabilirdi. Bu durumda Talat Paşa, Berlin'den ikna olmuş bir şekilde döner ve Osmanlı iç siyasetinde de güç kazanırdı. Bernstorff'a göre aksi takdirde "*Almanya, Türklere dağlar kadar altın da verse, onlar ne askerlerini Brest-litovsk sınırının gerine çekerler ne de Ermeni Meselesinde geri adım atarlardı*"[222]. Bu bağlamda Almanya, Talat Paşa'nın isteklerine destek vermeli, Rusya ile Bulgaristan'ı da buna ikna etmeliydi.

Bu arada 31 Ağustos ile 3 Eylül arasında yapılması planlanan, Talat Paşa'nın Berlin ziyareti ertelenmişti. Zira yeni Padişah'ın kılıç kuşanma töreni henüz yapılamamıştı. Yeni plana göre Talat Paşa'nın ziyareti 3 Eylül'de başlayacak ve Almanya'nın daveti üzerine bina edilecekti. Bernstorff'un bildirdiğine göre Osmanlı Dışişleri, Almanya'nın Sadrazamı davet etmesini, Kafkasya meselesi bağlamında ele almaktaydı. Dolayısıyla beklentiler, Kafkasya meselesinin bu ziyaret çerçevesinde çözüleceği yönündeydi. Onun için Talat Paşa bu ziyarete Bernstorff'un da katılmasını istiyordu. Zira Bernstorff, yukarıda da değindiğimiz gibi Kafkasya konusundaki Osmanlı isteklerine genel olarak olumlu bakıyordu. Bernstorff'un Talat Paşa ile Berlin ziyaretine çıkması Talat Paşa'nın elini güçlendirecekti. Bernstorff da uzun zamandır kendi dışişleri bakanlığını ziyaret edip, bizzat sözlü bilgi almak ve gözlemde bulunmak istiyordu.

222 *PA-AA*, R13804, Bd.19, Pera, den 27. August 1918.

Dolayısıyla Bernstorff, Berlin ziyareti esnasında Talat Paşa'ya eşlik etme taraftarıydı[223].

Bernstorff, Hariciye Nazırı Nesimi Bey'in, Osmanlı Devleti'ne haber verilmeden imzalanmış olan Alman-Rus antlaşmasından dolayı kızgın olduğunu ve Talat Paşa'nın ziyareti başlamadan evvel Osmanlı hariciyesini rahatlatmak gerektiğini de yazıyordu. Bu bağlamda kendisinin Nesimi Bey ile görüştüğünü ve Almanya'nın Rusya ile yürüttüğü müzakerelerinde, Osmanlı Devleti'ni Kafkasya'da mümkün mertebe imtiyazlı kılmak için çalıştığını ve bunu ona her defasında söylediğini de ifade ediyordu. Türklerin bu savaşta Rusları hep yan unsur olarak gördüğünü, fakat bunun doğru olmadığını da Nesimi Bey'e Bernstorff ifade etmişti[224]. Zira Rusya, her ne kadar bu savaşta başarılı olamamış ise de gerek yer altı kaynakları gerekse demografik yapısı açılarından önemli bir ülke konumundaydı.

Nihayet Bernstorff, 3 Eylül 1918 tarihinde Alman Dışişleri Bakanlığı'na çektiği telgrafta, Sadrazam Talat Paşa'nın bugün akşam Viyana ve Berlin ziyaretine çıkacağını ve Sadrazam'a şu isimlerin eşlik edeceğini yazıyordu[225]:

1. Reşat Hikmet Bey, Devlet Müsteşarı
2. Emin Sait Bey, Dâhiliye Nezareti'nde sekreter
3. Ömer Bey ve İslam Bey, Emir Subayları
4. Ali Nuri Bey, Harbiye Nezareti'nde Kafkasya konusunda uzman ve eski Sadrazamlardan Tevfik Paşa'nın oğlu.

223 *PA-AA*, R13804, Bd.19, Konstantinopel, den 29. August 1918.
224 *PA-AA*, R13804, Bd.19, Konstantinopel, den 29. August 1918.
225 *PA-AA*, R13804, Bd.19, Konstantınopel, den 3. September 1918.

Norddeutsche Allgemeine Zeitung Gazetesi, Sadrazam Talat Paşa'nın beraberindeki üst düzey Osmanlı yöneticileri ile birlikte 6 Eylül 1918'de Berlin'e ulaştığını yazıyordu. Gazete, Almanya'nın vefalı bir dostu ve Osmanlı-Alman ittifakının güçlü bir savunucusu olan Talat Paşa'yı selamlıyor ve ona övgüler yağdırıyordu. Talat Paşa'nın genç Türkiye'nin bel kemiği olduğunu belirtiyordu. Ayrıca gazete, son zamanlarda tırmanan "doğu problemi"nin bu ziyaretteki ana temayı oluşturacağını ve bu konuya her iki tarafı tatmin edici çözüm bulunacağını ifade ediyordu[226].

Nitekim Viyana'dan Berlin'e geçmiş olan Talat Paşa, zaman kaybetmeden 8 Eylül 1918 günü öğleden sonra Alman Dışişleri Bakanı Von Hintze ile görüştü. Bu görüşmeyi rapor eden von Hintze'nin yazdıklarına göre, Talat Paşa hemen Kafkasya konusunu açmış ve Almanya'yı, Rusya ile yaptığı antlaşmada, Osmanlı Devleti'ne verdiği sözleri tutmamakla suçlamıştı. Hintze de buna itiraz ederek elindeki belgelerin tamamını ortaya koymuş, verilen sözlerin tutulmadığı yönündeki anlayışa itiraz ettiğini ve bir yanlış anlaşılma olduğunu Talat Paşa'ya söylemişti[227].

Bu görüşmede Talat Paşa, Osmanlı-Alman ilişkilerinde problem olan konuların çözümü noktasında, kendi planını da Von Hintze'ye sunmuştu. Buna göre; bazı bölgeleri Türkiye'de kalmak kaydıyla Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan, Rusya'ya karşı birer bağımsız tampon devlet olacaklardı. Bakü Azerbaycan'da kalacak, ancak Almanya istediği kadar petrolü buradan alabilecekti. Balkanlarda ise Osmanlı Devleti bütün Dobruca'yı Bulgaristan'a bırakmaya hazırdı. Zira Osmanlı Devleti, Bulgaristan ile iyi ilişkiler kurmakta

226 *PA-AA*, R13804, Bd. 19, Norddeutsche Allgemeine Zeitung, 06. 09. 1918.
227 *PA-AA*, R13804, Bd.19, Berlin, den 8. September 1918.

kararlıydı. Talat Paşa'nın bir de yeni projesi vardı: Türkistan'da on dört milyon Müslüman yaşamaktaydı. Bu Müslümanlar askeri olarak organize edilip, İngiltere ve Rusya'ya karşı savaşa sokulabilirdi. Fakat bunun için Almanya'nın subay ve astsubay yardımında bulunması gerekiyordu. Osmanlı Devleti, Kafkasya konusundaki müzakerelere Bulgaristan ve Avusturya-Macaristan'nın katılmasına karşı değildi. Ama O, her şeyden önce Almanya ile anlaşmak istiyordu[228].

Talat Paşa'nın bu düşüncelerine karşılık Von Hintze, Almanya'nın karşı olmasına ve protestosuna rağmen, Osmanlı Devleti'nin Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan ile imzalamış olduğu ikili antlaşmaları gündeme getirmişti. Talat Paşa, bu konuda Almanya'yı rahatlatacak bir antlaşma sağlanabileceğine emin olduğunu hemen von Hintze'ye söylemişti. Hatta von Hintze'ye şaka yollu olarak, Almanya ile Osmanlı Devleti arasındaki bütün problemleri çözecek bir anlaşma sağlanmadığı takdirde, İstanbul'a geri dönmeyeceğini de eklemişti. Von Hintze'ye göre Talat Paşa bu görüşmede oldukça nazik ve ölçülüydü[229].

Talat Paşa-Von Hintze görüşmesinden anlaşılacağı gibi, Kafkasya konusundaki Osmanlı-Alman anlaşmazlığının giderilmesi için ortak bir zemin oluşmuştu. Buna göre Almanya, Osmanlı Devleti'nin Kafkaslardaki toprak taleplerine destek verecek, Osmanlı Devleti ise Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan ile imzalamış olduğu ikili antlaşmaları Almanya lehine yeniden gözden geçirecek ve Almanya'nın Bakü'de istediği kadar petrol almasını kabul edecekti. Ayrıca Talat Paşa, Bulgaristan ile de iyi ilişkiler içerisinde olmayı istiyordu; Dobruca'yı tamamen Bulgarlara

228 *PA-AA*, R13804, Bd.19, Berlin, den 8. September 1918.

229 *PA-AA*, R13804, Bd.19, Berlin, den 8. September 1918.

bırakıyor, sadece Karaağaç ve Meriç vadisi üzerinde hak iddia ediyordu. Hatta Talat Paşa, Bulgarlar ile bir savunma ittifakı antlaşması imzalamayı bile düşünüyordu[230].

Talat Paşa-Hintze görüşmesi dışında, Berlin'de 7 Eylül 1918 tarihinde yapılan Talat Paşa-Lossow görüşmesi, daha sonra imzalanacak olan Osmanlı-Alman protokolünün esaslarını oluşturmuştu. Bu görüşmede Lossow şunları gözlemlemişti: Şayet Almanya yeteri kadar baskı yaparsa Talat Paşa; Kars, Ardahan ve Batum dışındaki Ermeni topraklarından Türk askerinin çekilmesini kabul edebilirdi. Ayrıca Lossow, Talat Paşa'ya, hâlihazırda Türklerin kontrolünde olan Ermenistan'daki demiryollarının savaş bittikten sonra, boşaltılıp boşaltılmayacağı konusunu sormuştu. Talat Paşa "olabilir" cevabını vermişti. Fakat Talat Paşa, kendisinin Kafkasya konusundaki düşüncelerinin tamamının arkadaşları tarafından paylaşılamayabileceğini de Lossow'a söylemişti[231]. Bu bağlamda Talat Paşa'nın Berlin ziyareti esnasında Güney Kafkasya problemi çözüme kavuşmuş ve Osmanlı-Alman Protokolü imzalanmıştı.

Talat Paşa'nın, Berlin'de yaptığı diğer siyasi ve bürokratik görüşmelerde şu detaylar ön plana çıkmıştı: Osmanlı ordusu, Gürcistan topraklarından çekilecekti. Ermenistan doğal sınırları içerisinde tekrar teşkil edilecekti. Osmanlı Devleti, Ermenistan demiryollarını sadece savaş boyunca kontrolünde tutacaktı. Bağımsız Ermenistan kurulduğunda Bakü'deki Ermeniler kendi ülkelerine gidebileceklerdi. Böylece Bakü'de sadece Türk, biraz Rus ve biraz da İngiliz askeri kalacaktı. Bu da Osmanlı Devleti'nin Bakü'nün sahibi olması anlamına gelecekti ki, Almanya buna engel olmayacaktı.

230 *PA-AA*, R13804, Bd.19, 8. September 1918.

231 *PA-AA*, R14104, Bd. 54, Nr. 7191, Berlin, 8 September 1918.

Türkistan konusuna gelince; Osmanlı Devleti hiçbir şekilde Almanya'nın haberi olmadan, Türkistan Müslümanlarını ayaklandırmak için silah göndermeyecekti ve bu emelinden de vazgeçecekti[232].

Talat Paşa, Berlin'deki siyasi ve diplomatik ziyaretlerini bitirdikten sonra, Spa'da bulunan Alman Genel Karargâhı'nı ve Kayzeri de ziyaret ederek saygılarını sunmak istiyordu. Çünkü Talat Paşa'nın Kayzer II. Wilhelm ve Genelkurmay Başkanı Ludendorff tarafından kabul edilmesi, onun İstanbul'daki siyasi gücünü daha da artıracaktı. Fakat bu ziyaretleri bir an önce tamamlayıp hemen İstanbul'a da dönmesi gerekiyordu. Zira Bulgar Cephesi'ndeki durum ve İstanbul'daki gelişmeler Talat Paşa'nın bir an önce geri dönmesini zorunlu hale getirmişti. Neticede Bulgar Cephesi çöktüğü takdirde, Berlin-İstanbul bağlantısı kopacak ve Talat Paşa İstanbul'a demiryolu ile dönemeyecekti. Bu sebeple Talat Paşa, 17 Eylül akşamı veya en geç 20 Eylül günü İstanbul'a geri dönmek kararındaydı[233].

Bunun üzerine Majesteleri II. Wilhelm, Talat Paşa ile görüşmek üzere onu ve mahiyetini Alman Genel Karagâhı'na davet etti. Kendisi de bu görüşme için 13 Eylül akşamı Genel Karargâh da hazır bulunacaktı[234].

Bu arada Alman Dışişleri Bakanlığı da Talat Paşa'nın Berlin'de yapmış olduğu görüşmeler konusunda Kayzeri bilgilendirmişti. Zira Talat Paşa-Kayzer görüşmesinde Kafkasya ve Dobruca meseleleri gündeme gelirse, Kayzer'in kendi Dışişleri Bakanlığı'nın kabul ettiği esaslar doğrultusunda Talat Paşa'ya açıklamalarda bulunması gerekiyordu.

232 PA-AA, R13804, Bd.19, 8. September 1918.

233 *PA-AA*, R13804, Bd.19, Berlin, 10. September 1918.

234 *PA-AA*, R13804, Bd.19, Berlin, 13. September 1918.

Bu bağlamda özellikle Gürcistan ve Ermenistan'ın Osmanlı Devleti ile olan sınır problemlerinin çözülmesi ve mümkün olduğu kadar hızlı bir şekilde Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan ile dostluk ilişkisi kurması Almanya tarafından destekleniyordu. Ayrıca Majesteleri Kayzerin, yeni Padişah için dostluk vurgusu yapması ve Padişah'ı Almanya'da selamlayabilmeyi ümit ettiğini belirtmesi de Alman Dışişleri tarafından tavsiye ediliyordu[235].

İstanbul'daki iç siyasi gelişmeler ve Bulgar Cephesi'ndeki askeri durum, Talat Paşa'nın bir an önce İstanbul'a dönmesini gerekli kılıyordu. Fakat Alman yetkililer Osmanlı-Alman ilişkilerindeki sorunlara kesin ve kalıcı bir çözüm bulabilmek için Talat Paşa'nın biraz daha Berlin'de kalmasını istiyorlardı. Neticede onu, zorla da olsa 20 Eylül'e kadar kalmaya ikna edebildiler. Bir taraftan da Alman yetkililer, Talat Paşa'nın geri dönüşü için hazırlıklara başladılar. Ayrıca Alman Dışişleri yetkilileri, yukarıda belirttiğimiz nedenlerden dolayı, Talat Paşa'nın Sofya'da durdurulmaması için Bulgar yetkililerine bilgi verdiler[236].

Almanya Dışişleri, daha Talat Paşa Berlin'de iken, devam eden görüşmelerden oldukça memnun olduklarını şifreli bir telgraf ile 13 Eylül'de İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği'ne bildirdi. Zira Alman yetkililer zaman kaybetmeden İstanbul'daki dostlarının elini iç muhalefete karşı güçlendirmek istiyorlardı. Ne de olsa kopma noktasına gelmiş olan Osmanlı-Alman ilişkileri tekrar rayına girmiş gibi görünüyordu. İstanbul'da bu habere en çok sevinen ise Enver Paşa

235 *PA-AA*, R13804, Bd.19, Berlin, 13. September 1918.

236 *PA-AA*, R13804, Bd.19, Berlin, 15. September 1918.

olmuştu[237]. Zira muhalefetin istemediği kişilerin başında Enver Paşa geliyordu.

Her ne kadar Osmanlı-Alman ittifakı Talat Paşa'nın çabaları ile bu Berlin ziyareti esnasında kurtarılmış olsa da, savaşın genel gidişatı artık bu ittifakın sonunu getirmişti. Nitekim 14 Eylül 1918'de Osmanlı Devleti'nin diğer müttefiki olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, İtilaf Devletleri'ne barış teklifinde bulunmuş ve savaşı daha fazla devam ettiremeyeceğini bildirmişti. Zaten bir gün sonra da, 15 Eylül'de başlayan İngiliz ve Fransız saldırıları sonucu İttifak Devletleri'nin Makedonya Cephesi çökmüş ve Berlin-İstanbul bağlantısı kesilme noktasına gelmişti. Ayrıca 18 Eylül'de başlayan İngiliz saldırıları sonucu Osmanlı Devleti'nin Filistin-Suriye Cephesi'nde kurmuş olduğu savunma hattı da çözülmüştü.

Neticede, İttifak Devletleri'nin cephelerde aldığı bu yenilgiler sonucunda, 29 Eylül'de Bulgaristan, İtilaf Devletleri ile Selanik Ateşkes Antlaşması'nı imzalayarak teslim olmuş ve aynı gün Spa'daki Alman Genel Karargâhı'nda, Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'a, onun türlü söylevlerinde ileri sürdüğü görüşlere uygun bir barış için hemen başvurulması kararlaştırılmıştı. Dolayısıyla İttifak Devletleri'nin artık Birinci Dünya Savaşı'nı kaybettikleri Ekim 1918 sonlarında kesinlik kazanmıştı.

237 *PA-AA*, R13804, Bd.19, Berlin, 13. September 1918.

Altıncı Bölüm

AMAÇ KORUMAK MI, ÖLDÜRMEK Mİ? ERMENİLERİN TEHCİRİ MESELESİ VE TALAT PAŞA

"...Osmanlı merkezi hükûmetinin emirleri yerel yöneticiler tarafından uygulanamıyordu. Dolayısıyla Talat Bey'in sevk ve iskân halindeki Ermenilere yardım sözü hep sonuçsuz kalıyordu..." Hohenlohe, 25 Eylül 1915.

"...Ermeni delegasyonu, fırsat buldukça Türk devlet adamlarını ziyaret ediyordu ve çok iyi karşılanıyorlardı. Sadrazam Talat Paşa tarafından kabul edilmeleri esnasında, bağımsız bir Ermenistan kurulması konusundaki çabalarından dolayı Sadrazam'a teşekkür etmişlerdi..." Bernstorff, 24 Haziran 1918.

Birinci Dünya Savaşı esnasında, 1915 yılında alınan Sevk ve İskân Kararı'nın uygulanması yakın tarihimizin önemli tartışma konularından birisidir. Sevk ve İskân Kararı, Osmanlı Meclis-i Vükelâsı tarafından 27 Mayıs 1915'te alınan ve devlet otoritesine karşı gelenlere, savaş halindeki askeri birliklerin tedbir almasını amaçlayan geçici bir kanundur. Bu kanunla askeri birliklere, devlet otoritesine karşı gelen ahaliyi, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde bir başka yere sevk edip iskân etme yetkisi verilmiştir. Bundan dolayı da kamuoyunda bu karara "Tehcir Kanunu" da denmiştir.

Sevk ve iskân Osmanlı Devleti sınırları içerisinde olacağı için konu en çok Dâhiliye Nezareti'ni ilgilendiriyordu. Bu nedenle sevk ve iskân meselesini Dâhiliye Nezareti İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti, yani İçişleri Bakanlığı Aşiret ve Göçmenleri Yerleştirme Müdürlüğü yürütüyordu. Bütün uygulamalar bu kuruma mahsus yönetmelikler çerçevesinde gerçekleştiriliyordu. Sevk ve iskânın uygulandığı tarihlerde Dâhiliye Nazırı Talat Bey olduğu için Sevk ve iskân kararının uygulanması işi de büyük ölçüde onun kontrolünde gerçekleşmiştir. Sevk ve iskân kararı gündeme geldiğinde akla hemen Talat Bey'in gelmesi de bu nedenledir.

Sevk ve iskân kararı, sadece Osmanlı Ermeni vatandaşlarına yönelik çıkartılmış bir karar değildi. Zaten 30 Mayıs 1915 tarihli beş maddelik kararın hiç bir yerinde "Ermeni" kelimesi geçmemekteydi. Daha doğrusu kararda hiçbir etnik veya dini grubun adı yer almıyordu. Bu kararın tam adı "*Vakt-i Seferde İcraât-ı Hükûmete Karşı Gelenler İçin Cihet-i Askeriyece İttihâz Olunacak Tedâbir Hakkında Kanun-ı Muvakkat*" şeklindedir. Dolayısıyla karar, devlet otoritesine karşı isyan etmiş, düşmanla iş birliği yapan bütün gruplar için geçerliydi. Ancak karardan en çok Ermeniler etkilendiği, sevk ve iskâna tabi tutulanların çoğunu Ermeni ahali oluşturduğu içindir ki, sevk ve iskân kararı veya tehcir dendiğinde akla ilk gelen Ermeniler olmaktadır.

Bu bağlamda, sevk ve iskân kararının metni ile uygulanmasına bakıldığında, şöyle bir çıkarımda bulunmanın yanlış olmayacağı kanaatindeyiz: Birinci Dünya Savaşı boyunca, aktif savaşta olan Osmanlı devlet otoritesine karşı en fazla başkaldırı ve düşmanla işbirliği, Ermeni ahaliden geldiği için, Osmanlı Devleti daha çok Ermenileri sevk ve iskâna tabi tutmak zorunda kalmıştır. Yani Osmanlı Devleti, o

dönemin şartlarında kendi varlığını ve otoritesini korumak gibi haklı bir gerekçe ile hareket etmek zorunda kalmıştı.

Osmanlı Devleti, sevk ve iskân kararı ile sadece kendini değil, Ermeni ahaliyi de korumaya çalışıyordu. Zira 1878 tarihli Berlin Anlaşması'nın 61. maddesinde de belirtildiği gibi, Ermenilerin yaşadığı bölgelerde Ermeniler ile Kürtler ve Çerkezler arasında tarihi bir husumet doğmuştu. Zira Osmanlı Devleti'nde hemen hemen aynı coğrafyada yaşayan bu üç halk, aynı topraklar üzerinde hâkimiyet kurmak istiyorlardı. O dönemde Elviye-i Sitte denilen coğrafyada, Ermeni, Kürt ve Çerkez nüfus karışık olarak yaşıyordu.

Bu etnik gruplar, sosyo-ekonomik ve dini mensubiyet açısından da farklılık arz ediyorlardı. Ermeniler ticaret ve sanatla uğraşıyor, kısmen zengin ve genellikle Gregoryan mezhebine mensuptu; Kürtler ve Çerkezler ise tarımla uğraşıyor, fakir ve Müslümandı. Dolayısıyla bu tarihi, coğrafi ve ekonomik nedenlerden dolayı da birbirlerine düşman olmuşlardı. Bu bağlamda Birinci Dünya Savaşı öncesi ve esnasında devletin Doğu Anadolu'da otoritesi zayıflamış, bu üç halk (Ermeniler, Kürtler ve Çerkezler) birbirlerini öldürmeye başlamışlardı. Savaştan dolayı Osmanlı Devleti, kendi vatandaşı olan bu halkların güvenliğini sağlamak için yeteri kadar jandarma birliği ayıramıyordu. Bu duruma Ermenilerin Ruslar ile işbirliği eklenince, Osmanlı Devleti hem Ermenileri, Kürt ve Çerkez çetelerden korumak[238]

238 Hayatları güvende olan ve isyan teşebbüsünde bulunmayan Ermenilerin önemli bir kısmının tehcir edilmesi başlangıçta düşünülmemiştir. Örneğin; Talat Paşa'nın 29 Haziran 1915 tarihli telgrafında Mamuret'ül Aziz Vilayeti'ndeki Alman Protestan misyonunda bulunan Ermenilerin şimdilik sevk edilmemesi bildiriliyordu. Bkz: *Başbakanlı Osmanlı Arşivi (BOA)*, DH. ŞFR, 54/170. Yine aynı şekilde Katolik olan Ermeniler de sevke tabi tutulmamışlardır. Bkz: *BAO*, DH. ŞFR, 54-A/252.

hem de Rus-Ermeni bağlantısını kesmek için çözüm olarak tehciri uygulamıştı. Ayrıca Ermeniler, çoğunlukla gönderilmiş oldukları Deyr-i Zor ve İç Anadolu bölgelerinde üretim yaparak, savaşta zor günler yaşayan Osmanlı ordusunun iaşesine katkıda bulunabilirlerdi. Böylece tehcir sonucunda hem Ermeniler hayatta kalır hem de üretim artardı.

Talat Paşa, kendini savunmak için kaleme aldığı anılarında,[239] Ermeni örgütleri ile birlikte Abdülhamid yönetimine karşı ortak mücadele ettiklerini belirttikten sonra, 1908 meşrutiyeti döneminde yollarının neden ayrıldığını detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Yine aynı şekilde, Birinci Dünya Savaşı başladığında seferberlik ilanı ile birlikte, Osmanlı vatandaşı olan Ermeniler silâh altına çağrıldıklarında, bir kısmının yurt dışına[240] bir kısmının da silahları ile birlikte ülkenin iç kısımlarına kaçıp oralarda bazı çatışmalara katıldıklarını anılarında anlatmaktadır. Talat Paşa devamında şöyle yazmaktadır:

239 Talat Paşa, anılarını yurt dışına çıktıktan sonra, Berlin'de, kendisini savunmak amacıyla kaleme almıştır. Onun için de anılarının önemli bir kısmını Ermeni olaylarına ayırmıştır. Savunma amaçlı olduğu için bu anıların, dönemin anlaşılmasında ana kaynak olamayacağı söylenebilir. Zira Talat Paşa'nın, anlattığı olaylar üzerinden belli süre geçtiği için Paşa, geriye dönüp, sonucu belli olmuş olan olaylar hakkında yazmaktaydı. Bu bağlamda Talat Paşa'nın anıları da diğer anılar gibi kesin doğrular olmayıp tartışmaya açık, spekülatif bilgilerle doludur. Fakat bu gerçek, anıların tamamen değersiz bilgilerle dolu olduğu anlamına gelmez. Anılar, her ne kadar arşiv belgelerine oranla subjektif olsalar da, daha canlı ve daha duygusaldırlar. Fakat tarihi olayların anlaşılmasında önemli katkıları vardır.

240 Ermenilerin bir kısmının, yurt dışına kaçarak (özellikle Rusya'ya) gönüllü birlikler oluşturup Osmanlı topraklarını taciz ettikleri için, sevk ve iskân kararı uygulanmaya başlandıktan kısa bir süre sonra yurt dışına çıkmaları yasaklanmıştır. Bkz: *BOA*, HR. SYS, 2871/4_15.

"Başkumandan Enver Paşa, Ermeni Patriği'ni davet ederek, kendisine Türkiye'nin bu savaşta Ermeni vatandaşlarından bağlılık beklerken, silahları ile birlikte taşraya kaçmış olan Ermenilerin köylere saldırıp memurları öldürdüklerinin resmi raporlardan açıkça anlaşıldığını ve bundan sonra iyi öğütlerde bulunmasını Patrik'e tavsiye etti. Enver Paşa, bundan başka Patrik'e pek açık bir şekilde, bu hareket genelleştiği takdirde askeri hükûmetin en sıkı tedbirleri almak zorunda kalacağını da söyledi. Patrik, bu çeşit rezaletleri yapmaya yeltenenlerin Komite üyesi olduklarını söyledi..."[241].

Seferberliğin ilan edilmesiyle birlikte, Ermenilerin vatandaşı oldukları Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmayıp, silahları ile birlikte bir kısmının yurt dışına bir kısmının da Anadolu içlerine kaçtıklarını, köy basıp devlet memurlarını öldürdüklerini sadece Talat Paşa yazmıyordu. Birinci Dünya Savaşı boyunca Ermenilerin İtilaf Devletleri'ni desteklediklerini, gönüllü birlikler oluşturarak Rus ordusu saflarında Osmanlı Devleti'ne karşı savaştıklarını ve içeride de ayaklanmaya hazırlandıklarını o dönemin ana kaynaklarından, bugün net bir şekilde öğrenebiliyoruz. Zaten Ermeni Patriği de o gün bu durumu inkâr etmemekteydi. Sadece köy basıp, memur öldürenlerin Ermeni "komitacılar" olduğunu söylemekle yetinmekteydi.

Osmanlı Devleti fiilen savaşa girdikten sonra, Ermeni komitacıların Osmanlı Devleti'ne karşı isyanları genişleyerek devam edecek ve Mayıs 1915'te, Osmanlı Devleti'nin toprağı olan Van'ı, Ruslar ile birlikte işgal etmeye kadar varacaktır. Talat Paşa anılarında, bütün bu olayların Osmanlı askeri

241 *Talât Paşa'nın Anıları* (Yay. Haz. Alpay Kabacalı),Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2000, s. 66-67.

birliklerini zor duruma soktuğunu ve kendisinin tamamen karşı olmasına rağmen Osmanlı Meclis-i Vükelâsı'nın Sevk ve İskân Kararı'nı almak zorunda kaldığını belirtiyordu[242].

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na fiilen girdikten sonra Doğu Anadolu'da, Sarıkamış kuşatma harekâtı sonucunda büyük bir felaket yaşamıştı. Rus ordularına karşı Doğu Anadolu'yu savunacak olan Osmanlı III. Ordusu neredeyse yok olmuştu. Bunu fırsat bilen Ermeni komitacılar, Rus ordusunun yardımıyla Osmanlı'nın Doğu Anadolu vilayetlerinde isyanlar çıkartmaya başladı. Bu isyanların en önemlisi 1915 yılının Nisan ayı ortalarında Van'da çıkanıdır. Van isyanı sonucu bölge Ermenileri ile Ruslar birleşip Mayıs ayının ilk haftasında Van'ı işgal ettiler. Aynı tarihlerde, 25 Nisan 1915'de İtilaf Devletleri Çanakkale'ye kara çıkartmasında bulunuyordu. Osmanlı Devleti Çanakkale'de, Kafkaslar'da, Filistin'de ölüm-kalım mücadelesi veriyordu. Devlet belki de tarihinin en zor günlerini yaşıyordu. İşte Ermeni tezlerinde önemli bir simge olan 24 Nisan 1915 tarihi böyle bir zaman diliminde ortaya çıkıyordu.

Bu tarihlerde, 30 Nisan 1915'de, İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Wangenheim, Alman Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta şunları yazıyordu:

"İstanbul'da 25-26 Nisan geceleri içlerinde doktor, yazar, din adamı gazetecilerin de olduğu, her kesimden yaklaşık 500 Ermeni tutuklandı. Ayrıca Taşnaksütyun'un yayın organı olan, yerel gazete Azadamart, yetkililer tarafından kapatıldı ve üyelerinin çoğu tutuklandı. Takip eden günlerde tutuklananların çoğu Anadolu içlerine sürgün edildi. Tutuklamalar üzerine halk arasında kontrol edilemeyen dedikodular başladı. Bu dedikodulara göre, Ermenilerin

242 *Talât Paşa'nın Anıları*, s.67 vd.

evlerinde ve kiliselerinde patlayıcı maddeler, bombalar ve silahlar bulunmuştu. Ermeniler isyana hazırlanıyorlardı."[243]

Tutuklamaların nedenini Dâhiliye Nazırı Talat Bey'e soran Ermeni patriği şu cevabı aldı:

"Mevcut durumda Ermeni halkının siyasi partiler etrafında organize olmaları kamu düzenini bozmaktadır. Bu nedenle çıkabilecek muhtemel bir Ermeni ayaklanmasını önlemek için başkentteki Ermeni ileri gelenlerinin dağıtılması gerekmekteydi."[244].

Wangenheim aynı telgrafında, Ermeni ileri gelenlerinin İstanbul'dan sürgün nedenlerini Talat Bey'in, Alman Büyükelçiliği'ndeki Birinci Dragoman'a şöyle açıkladığını yazmaktaydı:

"Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki farklı dini gruplar politika ile uğraşarak kendi çıkarları doğrultusunda çalışıyorlardı. Artık hükûmet bu dini grupların, politika ile uğraşmalarına son verme kararı almıştı. Hükûmet ortak politikalar takip edebilmek ve konuşarak anlaşabilmek için böyle bir karara varmıştı. Talat Bey'e göre gelecekte Türkiye'de sadece Osmanlı politikaları söz konusu olacaktı."[245].

Wangenheim'a göre, içinde bulunulan savaş durumu, İstanbul'daki Ermenilerin sürgün edilmesini gerekli kılmaktaydı. Belki gönderilenlerin önemli bir kısmının her hangi bir suçu bulunmamaktaydı. Bunu hükûmet dahi inkâr etmiyordu. Fakat sürgüne gönderilenlerin suç işleme potansiyeli bulunuyordu. Wangenheim'ım önemli bir diğer tespiti ise şuydu:

---

243 *PA-AA*, R14085, Bd. 36, Pera, 30. April 1915.
244 *PA-AA*, R14085, Bd. 36, Pera, 30. April 1915.
245 *PA-AA*, R14085, Bd. 36, Pera, 30. April 1915.

"Eğer isterse, hükûmetteki diğer üyelerin onayı olmadan da bu gönderilenlerin dönmesini Talat Bey sağlayabilirdi."

Ayrıca halk arasında dolaşan dedikodulara göre Ermenilerin, Padişah'ın tahta çıkış yıldönümünde bir darbe hazırlığı içinde oldukları iddiasına, Talat Bey ihtimal vermemekteydi.

Wangenheim, İstanbul'da önde gelen Ermeni lider ve entelektüellerin 24 Nisan 1915'de sürgüne gönderilmesinde Talat Bey'in önemli bir rol oynadığını düşünüyordu. Talat Bey, Dâhiliye Nazırı olarak, kamu düzenini sağlamak ve muhtemel bir Ermeni ayaklanmasını önlemek için Ermeni komitacılar üzerine baskı kurduklarını doğrudan patriğe söylüyordu. Dolayısıyla Talat Bey, Ermeni komitacıların kamu düzenini bozduklarını ve Ermeni halkını ayaklanmaya hazırladıklarını düşünürken, Ermeni Patriği de hükûmetin niyetinin Ermenileri askeri gerekçelerden dolayı sürmek olmadığını, asıl niyetin Ermenilerin Anadolu'da kökünü kazımak olduğunu ifade ediyordu. Ermenilerin kamu düzenini bozdukları ve devlete karşı ayaklanacakları söylentileri ise sadece hükûmet tarafından bahane olarak kullanılıyordu. Bu bağlamda Wangenheim'ın bir başka raporuna göre, Dâhiliye Nazırı Talat Bey, Alman Büyükelçiliği'nde görevli Dr. Mordtmann'a kısa bir süre önce şöyle bir açıklamada bulunmuştu:

"Bab-ı Ali bu Genel Savaşı, kendisini iç düşmanlarından, özellikle de Hristiyanlardan kurtarmak için değerlendirecektir. Bunu yaparken de dış ülkelerden gelen hiçbir diplomatik baskıya boyun eğemeyecektir. Almanya'nın da bu durumdan memnun olması gerekiyordu. Zira müttefik Türkiye ancak bu yolla güçlü olabilirdi."[246].

246 *PA-AA*, R14086, Bd. 37, Nr. 7122, Pera, 17. Juni 1915.

Talat Bey gerçekten böyle bir açıklamada bulundu mu veya gerçekten böyle mi düşünüyordu tam bilemiyoruz. Zira Wangenheim, bu sözleri doğrudan Talat Paşa'nın kendisinden değil, üçüncü bir kişi, Dr. Mordtmann'dan duyduğunu yazıyordu. Ayrıca konuyla ilgili Osmanlı belgelerine baktığımızda, Osmanlı Devleti'nin sevk ve iskân kararının uygulamasındaki amacının Ermenileri yok etmek değil, tam tersine onları yaşatmak için sevk ve iskân kararını uyguladığını görmekteyiz. Nitekim Meclis-i Vükelâ'nın 30 Mayıs 1915 tarihli kararına binaen, Ermenilerin sevk ve iskânının düzgün bir şekilde yapılabilmesi için Dâhiliye Nazırı Talat Bey, İskân-ı Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti'ne şu tedbirlerin alınmasını emretmiştir:

1. "*Nakli gerekenler, iskân edilecekleri mahallere refah içinde can ve mal güvenlikleri sağlanarak sevk edileceklerdir.*
2. *Gittikleri yerlerde kesin yerleştirilmelerine kadar, kendilerine göçmen ödeneğinden, geçimlerini sağlayabilmeleri için yardım yapılacaktır.*
3. *Eski mali durumlarına uygun olarak kendilerine arazi ve mal verilecektir.*
4. *Hükûmet tarafından göçmenler için ev yaptırılacaktır.*
5. *Çiftçilere tohumluk, zanaat erbabına alet-edavat verilecektir.*
6. *Terk ettikleri taşınabilir mal ve kıymetler kendilerine ulaştırılacak, bu mümkün olmadığı takdirde bunların karşılığı para olarak ödenecek.*
7. *Boşaltılan şehir ve kasabalarda bulunan Ermenilere ait gayrimenkullerin sayımı yapılacak, bunların*

cinsleri, miktarları ve kıymetleri tespit edildikten sonra köylere yerleştirilecek muhacirlere verilecektir.

8. *Ermenilerden boşaltılacak yerlere iskân edilecek muhacirlerin kullanabilecekleri mallar, yani zeytinlik, dutluk, bağ ve bahçeleri, han, fabrika, depo ve dükkân gibi gelir getirecek taşınmaz mallar açık artırma ile satılacak veya kiralanacak ve bu gelir, sahiplerine verilmek üzere mal sandıklarınca emanete kaydedilecektir."*[247].

Her ne kadar Osmanlı Devleti tarafından akla gelebilecek bütün önlemler alınmaya çalışılmış ise de bu önlemleri uygulayabilmek oldukça güç olmuştur. Zira Osmanlı Devleti belki de tarihinin en zor günlerini yaşıyordu. Bir tarafta Çanakkale muharebeleri diğer tarafta Suveyş Kanal Harekâtı, Sarıkamış Felaketi ve içeride de Ermeni isyanları, hepsi aynı zamanda ve üst üste gelmişti. Savaş Osmanlı Devleti için bütün zorluklarıyla devam ediyordu.

Bütün bunların dışında ayrıca, Osmanlı Hükûmeti ile Ermeniler arasındaki güvensizlik gittikçe artıyordu. Taraflar birbirini düşmanlıkla, ihanetle, birbirilerinin kökünü kazımakla, etnik temizlikle, Anadolu'daki Hristiyanları yok etmekle suçlamaya başlamışlardı. Böyle bir ortamda bölge Ermenilerinin Osmanlı Devleti'ne karşı isyanı ve Rus ordusuna yardımları, 1915 yılının Mayıs ayının ortalarında Van'ın Ruslar tarafından işgali ve yine İtilaf Devletleri'nin İskenderun'a yapacakları bir çıkarma için o bölge Ermenilerinden yardım sözü aldığı iddiaları, Ermenilerin sevk ve iskânına hız kazandırmıştı.

247 Bkz: Hasan Babacan, *Ermeni Meselesi Tehcir mi, Soykırım mı*, Öncü Basımevi, Ankara 2015, s. 79.

Ermeni Sis Katoğikosu'nun Wangenheim'a bildirdiğine göre, 1915 yılının Haziran ayı ortalarına kadar, sadece kendi bölgesinde 30 bin civarında Ermeni tehcire zorlanmıştı. Zeytun ve çevresi ile Elbistan, Dörtyol, Hasanbeyli ve buralara bağlı köylerdeki Ermenilerin tamamı boşaltılmıştı. Diğer yerlerde olduğu gibi bu bölge Ermenileri de iç kesimlerdeki değişik yerlere özellikle de Müslüman nüfusun yoğun olduğu bölgelere dağıtılmıştı. Mesela Zeytun Ermenilerinin bir kısmı Konya, bir kısmı da Deyrizor bölgesine yerleştirilmişlerdi. Erzurum Ermenileri Tercan'a doğru gönderilmişlerdi[248].

Göçe zorlanan Ermenilere en kısa zamanda hazırlanmaları ve birkaç gün içinde evlerini terk etmeleri bildirilmişti. Dolayısıyla birçok Ermeni, yolda ihtiyaçları olacak gerekli malzemeyi yanlarına alamadan evlerinden çıkartılmışlardı. Ayrıca taşınmaz olan değerli mallarını da satmaya zaman bulamamışlardı. Bu nedenle sevk edilen Ermenilerin mallarını tespit etmek ve muhafaza altına almak için, tehcir bölgelerinde maliye ve mülkiye memurlarından oluşan "Emval-i Metruke Komisyonları" kurulmuştu[249].

Ermenilerin sevk ve iskânının uygulanmasının daha başından itibaren Osmanlı merkezi hükûmet ile yerel yönetimler arasında yanlış anlamalara neden olduğu, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerden anlaşılmaktadır. Nitekim Dâhiye Nazırı Talat Paşa, 1 Haziran 1915'de, o tarihte tehcirin uygulandığı vilayetlere gönderdiği bir telgrafta:

248 *PA-AA*, R14086, Bd. 37, Nr. 7122, Pera, 17. Juni 1915.

249 *BOA*, DH. ŞFR, 54/226. Emval-i Metruke Komisyonlarının çalışmaları hakkında ayrıca bkz: İbrahim Ethem Atnur, "Tehcir Uygulamasının Ardında Kalan İki Mesele; Kimsesiz Ermeni Çocuklar ve Kadınları ve Geride Kalan Mallar", *1915'e Hapsedilen Tarih: Ermeni Meslesi*, Kombassan Vakfı Yayınları, Konya 2016, s. 198 vd.

"Ermenilerden müteşebbis ve muzır eşhas ile komite rüesâsının teb'id ve tevkifleri hakkındaki tebligâtın bazı mahallerde yanlış anlaşıldığı ve ekseri yerlerde ale'l-ıtlak göze görünen eşhasın tevkif olunarak bir muhitden yine ona mümâsil ve mevki itibarıyla mücâvir diğer bir mahelle teb'id edildiği ve birçok yerlerde de hakikî erbâb-ı mefsedet hakkında hiçbir muamele yapılmadığı cereyân eden muhaberâtla te'eyyüd etmiştir..."[250] diye yazmaktaydı.

Dolayısıyla Talat Paşa bu telgrafında, Ermenilerden muzır şahsiyetlerin ve komite liderlerinin uzaklaştırılması ve tutuklanması hakkındaki tebligatın bazı yerlerde yanlış anlaşıldığını yazmaktaydı. Tahliye muamelesine de sadece komitacı Ermeniler tabi tutulacak ve isyan çıkaramayacak şekilde dağıtılacaklardı. Aslında merkezi hükûmet ile yerel yöneticiler arasındaki bu tarz yanlış anlaşılmalar tehcir boyunca sürecektir.

Yine bu babdan olmak üzere Talat Paşa'nın Diyarbakır Vilayeti'ne göndermiş olduğu telgraf örnek olarak verilebilir. Zira bu telgrafında Taalat Paşa, Diyarbakır ve çevresinde sadece Ermenilere uygulanması gereken tedbirlerin, Ermeni olmayan gayrimüslimlere de uygulandığı heberlerinin alındığını belirterek; bunun doğru olmadığını, Ermenilere uygulanması gereken tedbirlerin diğer Hristiyanlara uygulanmamasını belirtiyordu[251].

Ermenilerin tehciri esnasında merkezi hükûmet ile yerel yönetimler arasındaki yanlış anlamaların dışında, bir de görevlerini suistimal eden Osmanlı memurları problemi vardır. Nitekim Osmanlı Meclis-i Vükelâ'sı, 29 Eylül 1915 tarihinde, Ermenilerin sevki esnasında kanuna aykırı

250 *BOA*, DH. ŞFR., 53/201.

251 *BOA*, DH. ŞFR., 54/406.

davranan memurların tespiti ve Divan-ı Harb'e sevki için bir tahkikat heyeti kurulmasını karara bağlamıştı[252]. Bu tahkikat heyeti görevini suistimal eden memurları yargılayıp cezalandırmıştır.

Ermenilerin sevk ve iskânı başladıktan kısa bir süre sonra, Ağustos ayı başlarından itibaren, Alman Büyükelçiliği'nden Alman Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen raporlarda, Ermenilerin sevk ve iskân kararının uygulanmasında Alman hükûmetinin, Osmanlı hükûmetini teşvik ettiği kanaatinin, Türk halkı arasında yaygın olduğu belirtiliyordu. Büyükelçi Wangenheim'ın izinde olmasından dolayı, ona vekâlet eden Prens Hohenlohe-Langenburg, bunun doğru olmadığını belirterek, Anadolu'daki Alman konsolosluklarına, bu tür söylemlerle mücadele etmeleri için emir gönderiyordu. Ayrıca Osmanlı hükûmetinin Ermeni politikalarının, bu savaştaki tarafsız ülkeler, özellikle de Amerika Birleşik Devletleri nezdinde Almanya'ya zarar verdiğini düşünen Alman Dışişleri Bakanlığı, Büyükelçi Hohenlohe aracılığı ile 11 Ağustos 1915 tarihinde Bab-ı Ali'ye bir memorandum veriyordu. Talat Bey, Bab-ı Ali'de bulunmadığı için Hohenlohe, Sadrazam tarafından kabul edilmiş ve Almanya'nın memorandumunu Sadrazam Sait Halim Paşa'ya sunmuştu. Sadrazam tehcir edilen Ermenilere kısa zamanda, mümkün olduğu kadar yardım edileceği sözü vermişti. Ayrıca Hohenlohe'nin sorusu üzerine İstanbul Ermenilerinin tehcir edilmeyeceğini de Sadrazam belirtmişti. Hohenlohe'ye göre, Meclis Başkanı Halil Bey, hükûmetin Ermenilere yönelik politikalarını onaylamıyordu. Fakat Ermenilerin çıkarmış

252 *BOA*, MV, 199/35.

oldukları ayaklanmaların da Osmanlı halkına ve ordusuna zarar verdiğini düşünüyordu[253].

Aslında bu, Alman hükûmetinin Osmanlı hükûmetine verdiği ilk memorandum değildi. Wangenheim, 4 Temmuz 1915'te, hem Osmanlı Dâhiliye hem de Hariciye Nezareti'ne birer memorandum göndererek, Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'da Ermenilere karşı almış olduğu askerî tedbirleri desteklemeye devam ettiklerini, ancak suçlular ile suçsuzların iyi ayırt edilmesi gerektiğini, aksi takdirde İtilaf Devletleri'nin bundan yararlanarak, özellikle bağımsız devletler nezdinde propaganda yapıp kendilerini zor durumda bıraktıklarını ve bırakacaklarını belirtiyordu. Yine aynı şekilde Wolff-Metternich, 9 Aralık'ta Sadrazam Sait Halim Paşa ve 18 Aralık'ta da Dâhiliye Nazırı Talat Paşa ile yapmış olduğu konuşmalarda, Neurath da Kasım ayında, Osmanlı Devleti'nin Ermeni politikalarını protesto etmişlerdir[254].

Talat Bey, Alman hükûmetinin bu baskılarını azaltmak ve müttefiklerini Osmanlı Devleti'nin Ermeni politikalarına ikna etmek istiyordu. Bu amaçla 2 Eylül 1915'de Ermeni tehcirinin uygulandığı vilayetlere gönderdiği bazı telgraf emirlerini Büyükelçi Hohenlohe'ye göndermiştir. Böylece Talat Bey, merkezi hükûmetin tehcir sırasında, yollardaki Ermenilere yapılan saldırıları engellemeye çalıştığını ve iaşe sorununu çözmek için, bütün imkânlarını seferber ettiğini, Alman Büyükelçi'ye ispat etmeye çalışıyordu. Büyükelçi bu telgrafları Almanca'ya çevirtmiş, kopyalarını Alman Dışişleri Bakanlığı'na göndermiştir. Bu bağlamda Talat Bey birkaç

253 *Geheimes Staatsarchiv pruessischer Kulturbesitz (Prusya Devlet Gizli Arşivi) Berlin (GStA)* Gesandtschaft in Hamburg Nr. 369, s. 131–132.

254 Geniş bilgi için bkz: Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu...*, s. 168 vd.

gün önce Büyükelçi'ye, "*Ermeni Meselesi diye bir problem yok.*" demişti[255].

Talat Bey, Hohenlohe'ye 1915 yılının Ağustos ayı sonu ile Eylül'ün ilk günlerinde, Hüdavendigar, Angora, Konia, İzmit, Adana, Maraş, Urfa, Halep, Zor, Sivas, Karesi, Niğde, Mamuret'ül Aziz, Diyarbekir, Karahisar, Kayseri ve Erzurum vilayetlerine çektiği telgrafları vermişti. Bu telgraflarda, Ermenilerin devlete isyan etmeleri hasebiyle başka yerlere sevk ve iskân edildikleri belirtiliyor, sevk ve iskânın amacının Ermenileri yok etmek olmadığı ısrarla vurgulanıyordu. Konya vilayetine çekilmiş, 29 Ağustos 1915 tarihli şifreli bir telgrafta, tehcir için Ereğli'de bulunan Ermenilere ekmek ve zeytin dağıtılması, ihtiyaç duyulan harcama miktarının da merkezden istenmesi yazılmaktaydı. Aynı şekilde İzmit, Eskişehir, Kütahya, Hüdavendigar, Konya, Angora, Adana ve Halep'e çekilmiş yine şifreli bir telgrafta buralarda yollarda bulunan Ermenilere ekmek dağıtılması istenmiştir[256].

Talat Paşa'nın, Ermenilerin sevk ve iskânı ile ilgili vilayetlere gönderdiği şifreli telgrafları Alman Büyükelçi'ye sunması dahi Büyükelçi'yi ikna edememişti. Büyükelçi'ye göre, Talat Bey, Almanya'ya karşı ikiyüzlü bir politika takip ediyordu. O, bir taraftan tehcirin durdurulduğunu ve iaşe sorununun giderilmeye çalışıldığını ileri sürerken diğer taraftan Ermenilerin sevki devam ediyor ve yollarda Ermeniler ölüyordu. Büyükelçi, Trabzon Konsolosluğu'ndan gelen raporlara göre; Ağustos'un son günlerinde aralarında Osmanlı Bankası'nda, rejide çalışan memurlar ve kadınlar da olduğu bir grup Ermeni'nin gece yola çıkarıldığını ve şehre yakın bir yerde öldürüldüklerini bildiriyordu. Aynı

255 *PA-AA*, R14087, Bd. 38, Nr. 7126, Pera, 4. September 1915.

256 *PA-AA*, R14087, Bd. 38, Nr. 7126, Pera, 4. September 1915.

şekilde İstanbul'daki Ermeni Patriği'nin söylediğine göre, 30 Ağustos'ta, içlerinde Katolik rahip ve rahibelerin de bulunduğu bir grup Ankaralı Ermeni, sevk edilmek üzere şehirden çıkartılmış ve çoğu, şehre uzak yerlerde öldürülmüşlerdi[257]. Almanya'nın Adana Konsolosluğu'ndan gelen raporlar da sevk ve iskânın devam ettiğini gösteriyordu[258].

Ermenilerin sevk ve iskânında ve iaşe probleminde durumun değişmediğini Anadolu'daki Alman konsoloslukların dan öğrendiğini belirten Büyükelçi Hohenlohe, Talat Bey ile tekrar görüştüğünü Dışişleri'ne yazıyordu. Büyükelçi, Talat Bey'e, Ermenilere yardım sözü verdiğini hatırlatıyor, Talat Bey de Büyükelçiye, merkezi hükûmetin bütün imkânlarını seferber ettiğini belirtiyordu. Hohenlohe bu görüşmede de ikna olmamıştı. Zira ona göre, Osmanlı merkezi hükûmetinin emirleri yerel yöneticiler tarafından uygulanmıyordu. Dolayısıyla Talat Bey'in sevk ve iskân halindeki Ermenilere yardım sözü hep sonuçsuz kalıyordu[259].

Aslında Talat Paşa, Büyükelçi'nin yazdığı gibi Sevk ve iskâna tabi tutulan Ermenilere[260] yardım konusunda hiç de "ikiyüzlü" davranmıyordu. Zira Osmanlı Dâhiliye Nezareti, 7 Ekim 1915 tarihinde bir talimatname yayınlayarak, sevk ve iskâna tabi tutulan Ermenilerin ihtiyaçlarının nasıl karşılanacağını detaylı bir şekilde ortaya koymuş ve bu talimatnameyi uygulamaya çalışmıştı. Bu talimatnameden önce de Ermeni kafilelerin masrafları önce vilayetlerdeki muhacirin tahsisatından karşılanırken, masrafların giderek

257 *PA-AA*, R14087, Bd. 38, Nr. 7126, Pera, 4. September 1915.

258 *PA-AA*, R14087, Bd. 38, Nr. 7127, Pera, 14. September 1915.

259 *PA-AA*, R14088, Bd. 39, Nr. 7129, Pera, 25. September 1915.

260 Sevk ve iskânın vilâyetlere ve livalara göre dağılımı hakkında bkz: Murat Bardakçı, *Talât Paşa'nın Evrak-ı Metrûkesi*, Everest Yayınları, İstanbul 2008, s. 105-147.

artması üzerine İstanbul'dan para gönderilmeye başlanmıştı. Nitekim Eylül 1915'te Adana vilayetine 300.000, Konya vilayetine 400.000, Ankara vilayetine 300.000, Halep vilayetine 300.000, Suriye vilayetine 100.000, İzmit sancağına 150.000, Eskişehir sancağına 200.000 kuruş havale edilmişti. Buna benzer havaleler daha sonraki tarihlerde de artarak devam etmiştir. Ayrıca sevk ve iskâna tabi tutulan Ermenilerin borçları ya tamamen silinmiş, ya ertelenmiş ya da başka kolaylıklar sağlanmıştı[261]. Ancak Alman büyükelçilerinin raporlarına bakılırsa bu yardımlar yetersiz kalmıştı. Dolayısıyla Çanakkale, Kafkasya ve Süveyş cephelerinde savaşı sürdürmeye çalışan Osmanlı Devleti, elindeki bütün imkânları seferber etmiş olmasına rağmen, sevk ve iskâna tabi tutulan Ermenilerin ihtiyaçlarını tam olarak karşılayamadığı görülmektedir.

Talat Paşa, Dâhiliye Nazırı olarak vermiş olduğu bütün çabalarına rağmen, Ermenilerin sevk ve iskânı konusunda Osmanlı Devleti'nin haklılığına, müttefik ülkeler Almanya ve Avusturya-Macaristan'ı ikna edemeyince, Meclis-i Vükelâ'yı devreye sokmaya karar vermiştir. Nitekim yukarıda bahsi geçen Almanya'nın 4 Temmuz 1915 tarihli memorandumuna ve daha sonraki sözlü ve yazılı uyarılarına, Osmanlı hükûmetinin 5 Aralık 1915'te verdiği uzun cevapta, Alman ve Avusturya-Macaristan devletlerinin Ermeni sevk ve iskânı konusundaki istek ve iddialarının kabul edilemez olduğunu bildirmiştir. Zira Meclis-i Vükelâ'ya göre, Osmanlı Ermenilerinin tehciri keyfi bir uygulama olmayıp, Ermenilerin dışarıda İtilaf Devletleri ile beraber hareket etmeleri, içeride

261 Osmanlı Devleti'nin sevk ve iskâna tabi tutulan Ermenilere sağladığı diğer kolaylıklar ve yardımlar hakkında geniş bilgi için bkz: Yusuf Sarınay, *24 Nisan 1915'te Ne Oldu? Ermeni Sevk ve İskânının Perde Arkası*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 238 vd.

ise devlete isyan etmeleri ve Müslüman köyleri basıp, halka zarar vermeleri sonucu asayişi bozmalarından dolayı, askeri tedbirlerin zorunlu bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır[262]. Fakat gerek Dâhiliye Nazırı olarak Talat Paşa'nın ve gerekse Osmanlı hükûmeti olarak Meclis-i Vükelâ'nın savaş sonuna kadar sürecek olan bu ve benzeri çabaları, Ermenilerin sevk ve iskânı konusunda Osmanlı Devleti'nin haklı olduğuna Almanları hiçbir zaman tam olarak ikna etmeyecektir.

Alman Büyükelçilerin, Ermenilerin sevk ve iskânı konusunda Talat Bey'e sürekli sordukları önemli bir konu da Hristiyan Ermenilerin zorla Müslüman edilmeye çalışıldığına dair, Alman konsolosluklarından aldıkları raporlardı. Hohenlohe'den sonra İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği görevini üstlenmiş olan Meternich, 11 Mayıs 1916 tarihli raporunda, Osmanlı Devleti'nin değişik bölgelerinde, sevk yollarında olan Ermenilerin zorla Müslüman edildiği haberlerini aldığını, Talat ve Halil beylere söylediğini belirtiyordu. Hem Talat Bey hem de Halil Bey böyle bir durumdan haberleri olmadığını ve yerel yöneticilere Ermenilerin zorla Müslüman edilmemesi konusunda şiddetli yasaklar getirdiklerini beyan ediyorlardı.

Mart ve Nisan aylarında Meternich'e gelen haberlere göre, Antep, Kayseri, Halep ve Edirne'deki Ermenilerin Müslüman olmaya zorlandıkları bildiriliyordu. Aynı şekilde Urfa'daki Ermeni yetimhanesinde kalanlar ile tehcire tabi tutulmayan kadınlar zorla Müslüman edilmişlerdi. Meternich, Nisan ayı sonunda Bab-ı Ali nezdinde bu duruma son verilmesi için girişimlerde bulunuyordu. Halil Bey, merkezi yönetimin bu konuda haberi olmadığını bildiriyor ve böyle bir duruma müsaade etmeyeceklerinin garantisini

262 *BOA*, HR. SYS., 2873/5_3.

veriyordu. Halil Bey durumu Talat Bey'e bildirdikten sonra Talat, yerel yöneticilere gönderdiği telgraflarla Ermenilerin zorla Müslüman edilmesini şiddetle yasaklıyordu. Talat Bey, sadece gönüllü olarak Müslüman olmak isteyen Ermenilere yardımcı olunmasını istiyordu. Meternich, Talat Bey'in valilere gönderdiği telgrafların ardından, gerçekten de Ermenilerin zorla Müslüman edildiğine dair haberlerin kesildiğini ifade ediyordu[263].

Sevk ve iskân bölgesindeki Alman konsolosluklarının, Ermenilerin zorla Müslüman edildiği yönündeki raporlarının, Hristiyan ülkelerin dikkatini Ermeni tehcirine çekmek için yapılan propagandaların tesirinde yazıldığını söylemek mümkündür. Zira Osmanlı yöneticileri bırakın Ermenileri zorla Müslüman etmeyi, kendi istekleri ile Müslüman olmuş olan Ermenilere bile şüphe ile bakmışlardır. Nitekim Talat Paşa, 4 Kasım 1915 tarihinde sevk ve iskânın uygulandığı vilayetlere çekmiş olduğu telgrafta, ihtida etmek isteyen Ermenilerin Müslüman olmalarının ancak belirli şartlar altında olabileceğini belirtiyordu[264]. Yine aynı şekilde Talat Paşa, 17 Aralık 1916 tarihli Sivas Vilayeti'ne gönderdiği telgrafında, harp bölgelerine yakın olan Kemah, Kuruçay, Zara, Refahiye, Suşehri, Karahisar, Alucra, Giresun ve Tirebolu kazalarında ihtida etmiş olan Ermenilerin casusluk ettiklerini, Başkumandanlık Vekâleti'nden haber verildiğini bildiriyordu[265]. Dolayısıyla Osmanlı yöneticileri din değiştiren Ermenilere fazla güvenmiyorlardı.

Talat Paşa'nın sadrazam olması ile birlikte, onun Ermenilerin sevk ve iskânı esnasındaki ve sonrasındaki

263 *PA-AA*, R14091, Bd. 42, Nr. 7145, Pera, 11. Mai 1916.
264 *BOA*, DH. ŞFR., 57/281.
265 *BOA*, DH. ŞFR., 71/12.

problemlere daha etkili çözümler bulabileceği, Alman Dışişleri Bakanlığı tarafında düşünülmeye başlanmıştı. Talat Paşa'nın hükûmet programını mecliste okuduktan bir gün sonra, İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Kühlmann, bu programın önem arz ettiğini ve Türkiye'nin iç siyaseti için dönüm noktası sayılabilecek prensipler içerdiğini Alman Dışişleri Bakanlığına rapor ediyor ve şöyle devam ediyordu:

"Türkiye'de göreve başladığım günden beri, Talat ile yaptığım ikili ve samimi görüşmelerimde Ermenilerin sevki esnasındaki sorunları konusundaki görüşlerimi açıklamaktan hiç geri kalmadım. Şimdi Talat Paşa'nın gücü ele geçirmesi ve ilk programında Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslimlere eşit haklar verilmesine işaret etmesi önemli bir gelişmedir. Benim sağlam kaynaklardan edindiğim bilgiye göre, Ermenilerin ve belli bölgelerdeki Rumların sevkine kısa zamanda son verilecektir. Hatta bugüne kadar sevk edilmiş olan Ermeniler, şayet eskiden oturdukları memleketleri savaş bölgesi değil ise geri dönebileceklerdir. Fakat bu biraz zaman alabilir."[266].

Kühlmann'a göre, Talat Paşa'nın hükûmet programını uygulamaya koyması tabiî ki Osmanlı Devleti'ndeki aşırı milliyetçi akımların hemen sona ermesine yetmeyecekti. Zira bu bir süreç işiydi ve zaman gerektiriyordu. Fakat O, Türkiye'de bulunduğu süre zarfında (Kühlmann 16 Kasım 1916 – 24 Temmuz 1917 tarihleri arasında Büyükelçilik yapmıştır.) artık yerel yönetimlerin merkezi yönetimin kararlarına uymaya başladıklarını gözlemlemişti. Zira yerel yöneticiler, Talat Paşa hükûmetini, "milli" bir hükûmet olarak görüyorlardı. Dolayısıyla Talat Paşa hükûmetinin, kararları dış baskılar sonucu değil, özgür iradesi ile aldığına

266 *PA-AA*, R14095, Bd. 46, Nr. 7162, Pera, 16. Februar 1917.

inanılıyordu. Buna bağlı olarak Osmanlı Devleti'ndeki yerel yöneticiler hükûmetin özgür iradesi ile aldığı kararları uyguluyor, ama dış baskılar sonucu alınan kararları merkezi hükûmete rağmen uygulamıyorlardı. Kühlmann'a göre şu an Gayrımüslimler ile ilgili Talat Paşa hükûmetinin aldığı kararları, yerel yöneticiler tamamen hükûmetin kendi iradesinden kaynaklandığına inandıkları için uygulamaya başlayacaklardı[267]. Bu da sevk ve iskândan doğan problemlerin önemli ölçüde çözülmesini beraberinde getirecekti.

Kühlmann, Talat Paşa'nın Osmanlı meclisinde bir gün önce okuduğu programını, Osmanlı-Alman ilişkileri için de olumlu buluyordu. Zira İtilaf Devletleri, Osmanlı-Alman ittifakını bozmak için durmadan çalışıyorlardı ve en önemli dayanak noktaları da Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlere karşı uyguladığı politikalarıydı. Fakat şimdi Talat Paşa, Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim politikalarında önemli bir değişikliği haber veriyordu. Bu da Osmanlı-Alman ilişkilerini güçlendirecekti. Kühlmann bir de öneride bulunuyordu: "Almanya, vakit kaybetmeden, Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlere yönelik politikalarını, bu bağlamda Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerini kendi kamuoyuna anlatmalıydı."[268].

Talat Paşa, hükûmet programını okuduktan kısa bir süre sonra, Katolik ve Gregoryan Ermeni temsilcilerini, artık Osmanlı Devleti'nin Sadrazamı olarak kabul ediyordu. Onlara, Ermeni halkının bütün anayasal haklarının güvence altında olduğunun ve bu haklara dokunulmayacağının garantisini veriyordu. Ayrıca eski hükûmetin askeri nedenlerden dolayı almak zorunda kaldığı önlemler sonucu ortaya çıkan zararlarını da mümkün mertebe giderme sözü veriyordu ve

267 *PA-AA*, R14095, Bd. 46, Nr. 7162, Pera, 16. Februar 1917.

268 *PA-AA*, R14095, Bd. 46, Nr. 7162, Pera, 16. Februar Şubat 1917.

bu yöndeki emirlerini yerel yöneticilere telgraf ile bildiriyordu. Bunun üzerine Kühlmann da, Şansölyesine yazdığı raporda, Talat Paşa'nın milliyetler meselesinde samimi ve yeni bir politika takip edeceğine inandığını belirtiyordu.[269]. Kühlmann'ın olumlu raporlarına rağmen, Talat Paşa'nın Sadrazam olarak gerçekleştirdiği ilk Berlin ziyareti esnasında, Ermenilerin sevk ve iskânı meselesi yine gündeme geliyordu. Almanya bu konudaki tutumunu ısrarla Talat Paşa'ya anlatmaya çalışıyordu[270].

Kühlmann'dan sonra Almanya'nın İstanbul'daki Büyükelçisi olan Bernstorff, Talat Paşa hükûmetinin, 1917 yılının sonlarına doğru Ermenileri yeniden tehcire başladığı konusunda haberler almaya başlamıştı. Bunun üzerine 11 Aralık 1917'de Talat Paşa ile konuyu görüşmeye karar vermişti. Bu görüşmede Talat Paşa, Ermenilerin tehcirine tekrar başlanmasının kesinlikle söz konusu olmadığını açık bir şekilde Bernstorff'a ifade etmişti. Aksine, Ruslarla barış antlaşması imzalanır imzalanmaz (Bu sırada Brest-Litovsk'ta görüşmeler devam ediyordu.) Ermeniler için genel bir af ilan edileceğini ve bütçeden Ermeniler için para ayrılacağını samimi bir dille Büyükelçi'ye söylemişti. Ayrıca Talat Paşa, tutuklu bulunan veya sevk edilen Ermenilerin, istedikleri yerlere özgürce geri dönebileceklerini ve masraflarının da devlet tarafından karşılanacağını bu görüşmede belirtmişti. Bernstorff'a göre, Talat Paşa para meselesini halletmek için Cavit Bey ile görüşmeye bile başlamıştı[271].

Bunun üzerine Bernstorff, meseleyi bir de Halil Bey ile görüşmek istemişti. Halil Bey'e, Sadrazamın kendisine,

269 *PA-AA*, R14095, Bd. 46, Nr. 7162, Pera, 24. Februar 1917.

270 *PA-AA*, R14096, Bd. 47, Nr. 7165, Berlin, 6 Mayıs 1917.

271 *PA-AA*, R14098, Bd. 49, Konstantinopel, 11. Dezember 1917.

Rusya ile barış imzalandıktan sonra Ermenilere genel bir af çıkarılacağına dair vermiş olduğu sözü iletmişti. Bernstorff af zamanının geldiğini de eklemiştir. Halil Bey de aynı düşüncede olduğunu belirtmiş ve Sadrazam'ın Ermeni Meselesini Troçki (Rus devrimci ve Brest-Litovsk'taki Rus Delegasyonu Başkanı) ile de görüştüğünü söylemiştir. Zira Talat Paşa, Brest-Litovsk görüşmelerine Osmanlı Delegasyonu Başkanı olarak bizzat katılmış ve bu görüşmeler esnasında Lev Troçki, Karl Radek, Çiçerin, Lev Mihayloviç Karahan gibi Sovyet diplomatları ile tanışmıştı. Fırsat buldukça da bu diplomatlar ile Ermeni Meselesi konusunda fikir alış-verişinde bulunmuştu.

Bernstorff, Alman Dışişleri'nden, Talat Paşa'nın Ermeniler konusunda verdiği sözlerin hayata geçirilmesi için sürekli baskı yapılmasını talep ediyordu[272]. Dolayısıyla Ermenilere af konusu ve topraklarına geri dönmeleri için yapılan çalışmalar Talat Paşa'nın, Brest-Litovsk görüşmeleri sonrasında da devam etmiştir. Alman Dışişleri Bakanlığı'nın isteği üzerine, Bernstorff, Talat Paşa ile Ermenilere genel af çıkarılması konusunu, 3 Mart 1918 tarihinde, Brest-Litovsk Anlaşması'nın imzalandığı gün tekrar görüşmüştür. Bernstorff'a göre, haftalardır Avrupalı devlet adamları ile görüşen ve onların Ermeni Meselesine yaklaşımlarını birebir görüşmeler sonucu öğrenmiş olan Talat Paşa bu konuda daha istekli görünüyordu. En kısa zamanda bir genel af çıkaracaklarını ve Ermenilerin haklarının genişletileceğini belirtiyordu[273].

Talat Paşa'yı, Ermenilerin problemlerinin çözülmesinde istekli gören Bernstorff baskılarını artırıyordu. Talat Paşa ile Alman Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı'nın Bükreş'te oldukları

272 *PA-AA*, R14098, Bd. 49, Nr. 7172, Pera, 11. Dezember 1918.

273 *PA-AA*, R14099, Bd. 50, Konstantinopel, 3. März 1918.

13 Mart 1918 tarihinde, Bernstorff, Müsteşar'a bir telgraf çekerek, Ermenilerle ilgili gelişmeleri Talat Paşa ile görüşmesini istiyordu. Zira Talat Paşa olmadan İstanbul'da yaprak kımıldamadığı için burada bir ilerleme kaydetmek mümkün değildi. Artık Rusya ile barış imzalanmış ve Türk ordusunun ileri harekâtı sonucu Erzurum geri alınmıştı. Dolayısıyla Ermeniler için genel bir af çıkarmanın ve Ermenileri sakinleştirecek önlemlerin alınmasının zamanının geldiğini Sadrazama hatırlatmak gerekiyordu. Zaten Sadrazam da bu konuda söz vermişti[274].

Türk ordusunun, Güney Kafkasya içlerine ilerlediği 1918 yılı Nisan ayı sonlarına doğru Talat Paşa ile tekrar görüşen Bernstorff: "*Şayet Osmanlı Devleti, Almanlardan Kafkasya içlerine doğru ilerleyen ordularının desteklenmesini istiyorsa, en azından Ermenilerin hakları için garanti vermesi...*" gerektiğini ifade ediyordu. Talat Paşa verdiği cevapta: "*Ermeniler için genel bir af ve kendi memleketlerine geri dönmeleri için para yardımı hazırlıklarının devam ettiğini*" söylemişti. Fakat Bernstorff, Ermeni Meselesi konusunda artık Talat Paşa'ya güvenmediğini belirtiyordu[275].

Bernstorff, her ne kadar artık Talat Paşa'ya güvenmediğini ifade etse de 24 Nisan 1918 tarihli telgrafında,

274 *PA-AA*, R14099, Bd. 50, Konstantinopel, 13. März 1918.

275 Bernstorf ile Talat Paşa'nın bu görüşmesinin bir kısmında Enver Paşa da hazır bulunur. O sabah Batum'dan yeni dönmüş olan Enver, Bernstorff'a göre, her zamanki gibi yine tamamen iyimserdi. Enver, Türkler için Kafkasya'da her şeyin yolunda olduğunu anlatıyor ve büyük fırsatlar doğduğunu ifade ediyordu. Enver, bu fırsatları değerlendirmek için Türklerin sadece ileri harekâtlarına devam etmeleri gerektiğini düşünüyordu. Sonra Türklerin ilerleyişine karşı çıkan Gürcüler kendi isteği ile Batum'a gelecek ve barış imzalayacaklardı. Enver bu yöndeki düşüncelerini içeren bir telgrafı Alman Yüksek Ordular İdaresine de göndermişti. *PA-AA*, R14100, Bd. 51, Pera 24.April 1918.

Sadrazam'ın kendisine genel affın hali hazırda Osmanlı toprakları içerisinde bulunan Ermeniler için geçerli olacağını söylediğini belirtiyordu. Zira Osmanlı toprakları dışında bulunan Ermenilerin geri dönmelerinin tehlikeli olacağı düşünülüyordu. Para yardımı ise sevk ve iskân esnasında mal varlığını kaybeden Ermenilerin zararlarını karşılamak üzere yapılacaktı. Eğer mümkün olursa Ermenilere iki seçenek sunulacaktı; ya eski yerleşim yerlerine dönüp mallarına sahip olacaklar ya da yeni yerleşim yerlerinde kalıp para yardımı alacaklardı[276].

Öte yandan Enver Paşa Batum'da iken, Türk idaresine geçen yeni üç vilayette (Kars, Ardahan, Batum) meskûn olan Ermeniler için bir emir çıkararak, isteyenlerin yerlerinde kalabileceklerini, mal ve can güvenlikleri ile özgürlüklerinin garanti altında olduğunu beyan etmişti. Bunun üzerine bu üç vilayetteki Ermenilerin çoğu yerlerinde kalmayı tercih etmişlerdi[277].

Bu arada Güney Kafkasya'da durum değişmiş, Türk ordusu Bakü sınırına dayanmıştı. Bu durum müttefik iki ülke arasında önemli bir problem olmuş ve Osmanlı-Alman ittifakı kopma noktasına gelmişti. İttifak Devletleri, Güney Kafkasya problemine çözüm bulmak için İstanbul'da bir konferans düzenlemeyi düşünüyordu[278]. Alman Büyükelçisi

276 *PA-AA*, R14100, Bd. 51, Konstantinopel, 28 April 1918.

277 *PA-AA*, R14100, Bd. 51, Konstantinopel, 28. April 1918.

278 Osmanlı ordusunun Güney Kafkasya'yı kontrolü altına alması ve Bakü'yü zorlaması, müttefik Almanya'yı endişelendiriyordu. Zira Almanya, Güney Kafkasya demiryollarının, yer altı madenlerinin ve Bakü petrollerinin kendi himayesinde olmasını savaş hedefleri arasına koymuştu. Ayrıca Osmanlı Devleti Güney Kafkasya'daki üç yeni bağımsız devlet (Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan) ile anlaşmalar imzalıyor ve bu devletlerin sınırlarını belirlemeye çalışıyordu. Almanya ise Güney Kafkasya'da bağımsız devlet olarak sadece Gürcistan'ı görmek istiyor-

Bernstorff ve Avusturya-Macaristan temsilcisi, hükûmetlerinden aldıkları yetki ile İstanbul'da Kafkasya Konferansı'nın hazırlıklarını yapmak üzere, Sadrazam Talat Paşa ve diğer Osmanlı yetkilileri ile görüşmeye başlamışlardı. Osmanlı tarafı Kafkasya konferansının toplanabilmesini bir şarta bağlıyordu. O da Gürcistan'ın yanı sıra bu konferansa, Kafkasya'nın diğer yeni bağımsız devletleri olan Ermenistan ve Azerbaycan'ın da katılmalarıydı. Osmanlı yetkilileri, Azerbaycan'ı özellikle üzerine basarak belirtiliyorlardı[279].

Bernstorff ve Avusturya-Macaristan temsilcisi, kendilerinin sadece Gürcistan ile ilgili meselelerin görüşülmesi için hükûmetlerinden emir aldıklarını belirtiyorlardı. Ayrıca Ermenilerin ve Azerilerin böyle bir konferansa katılmak için yeteri kadar çaba harcamadıklarını ileri sürüyorlardı. Öte yandan Rusya'nın bu iki devlete karşı itirazının olması, Almanya ve Avusturya-Macaristan için önemli bir problemdi. Bernstorff ve Avusturya-Macaristan temsilcisi,

---

du. Almanya'ya destek veren Rusya daha da ileri giderek, Azerbaycan'ın bağımsız bir devlet olmasını savaş sebebi olarak görüyordu. Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Güney Kafkasya Osmanlı Devleti, Almanya ve Rusya arasında derin bir problem olmaya başlamıştı. Osmanlı-Alman ittifakı çökme noktasına gelirken, Bolşevik İhtilali ile savaştan çekilen Rusya, tekrar savaşın eşiğine gelmişti. Bu bağlamda Güney Kafkasya problemine çözüm bulmak amacıyla Osmanlı Devleti ve müttefikleri ile üç bağımsız Kafkas devletinin temsilcilerinin katılacağı bir İstanbul Konferansı düşünülmüştü. Konferansın 1918 yılı Temmuz ayı ortalarında, Kasımpaşa'daki Bahriye Nezareti merkez binasının büyük salonunda yapılması planlanmış ve birkaç hafta sürmesi bekleniyordu. Tarafların delegasyonları İstanbul'a gelmiş olmasına rağmen, savaşın genel gidişatının net bir şekilde İttifak Devletleri'nin aleyhine dönmesinden dolayı, Konferans toplanamamış, sadece heyetlerin ikili görüşmeleri ile sınırlı kalmıştır. Geniş bilgi için bkz: Abdurrahman Bozkurt, "Osmanlı Devleti ile Ermenistan Cumhuriyeti Arasındaki İlişkiler", *OTAM*, S. 34/Güz 2013, s. 19-58.

279 *PA-AA*, R14102, Bd. 52, Pera, 13. Juni 1918.

Rusya'nın itirazı üzerinde ısrarla duruyorlardı. Bu argümanın bile tek başına bu iki devletin bu konferansa katılmaması konusunda yeterli olduğunu savunuyorlardı. Osmanlı yetkilileri ise Kuzey Kafkasya'nın iaşesi ve Bakü sorununun çözümü için bu üç devletin ortak desteğinin gerekli olduğunu, zira jeopolitik olarak bu devletlerin birbirine bağımlı olduğunu ısrarla savunuyorlardı[280].

Başta Sadrazam Talat Paşa olmak üzere, Hariciye Nazırı Nesimi ve Halil beyler, Ermenilerin bağımsız devletlerine kavuşması konusunda özellikle gururluydular. Zira bu, Ermeniler ile Türklerin barış içinde yaşayabileceklerinin göstergesiydi. Bunun üzerine Bernstoff, Talat Paşa'ya, bir önceki konferansta Enver Paşa'nın Türk sınırında bağımsız bir Ermenistan istemediğini söylediğini hatırlatıyordu. Talat Paşa'nın Bernstorff'a cevabı netti: "*Ermenilerin artık yeni Rusya'nın yanında yer almaları için bir nedeni kalmamıştı ve Türkler için tehlikeli olmaktan çıkmışlardı.*". Halil Bey, ayrıca Ermenilerin, Bakü'deki Bolşevik Ermeniler ile ara buluculuk yapmayı kabul ettiklerini söylüyordu. Uzun tartışmalar esnasında, Türkler diğer iki Kafkasya devletinin de bu görüşmelere katılmasında ısrar ediyorlardı. Bernstorff'a göre, aslında Osmanlı yetkililerinin, Ermeni delegasyonunu gerçekten İstanbul'da isteyip istemedikleri şüpheliydi[281].

Ermenistan ile Azerbaycan temsilcilerinin İstanbul'daki konferansa katılmaları konusundan Bernstorff'un en önemli çekincesi Rusya idi. Bernstorff'a göre, şayet Rusya, bu iki Kafkasya devletinin delegasyonlarının İstanbul'a gelmesini İttifak Devletleri ile bir savaş nedeni saymayacaksa ve

280 *PA-AA*, R14102, Bd. 52, Pera, 13. Juni 1918.

281 *PA-AA*, R14102, Bd. 52, Pera, 13.Juni 1918.

Almanya'nın Güney Kafkasya'daki askeri durumu da uygun ise bu iki devletin Kafkasya Konferansına katılması düşünülebilirdi. Zira Ermenilerin bu konferansa katılmaları hem Almanya'nın iç ve dış imajının düzelmesine katkı sağlayacak hem de nihai barışın kalıcı olması için etkili olacaktı. Bu bağlamda Bernstorff şöyle düşünüyordu: Dağıstan ve Azerbaycan'dan gelecek olan delegeler tam anlamıyla Osmanlı yetkililerinin düşüncelerini destekleyeceklerdi. Şayet Ermenistan ve Azerbaycan için Rusya'nın onayı alınmaz ise, İstanbul'daki konferans sadece geçici bir barış sağlayacaktı. Bu da en azından geçici olarak Kafkasya'daki savaşların son bulması ve yer altı madenlerinin Almanya tarafından değerlendirilmesi anlamına gelecekti[282].

Neticede Almanya'nın onayı alındıktan sonra, Ermenistan ve Azerbaycan da konferans için İstanbul'a birer delegasyon göndermişlerdi. Ermeni delegasyonu hemen hemen her gün Bernstorff'u ziyaret edip isteklerini dile getiriyordu. Bernstorff, 24 Haziran 1918 tarihli raporunda Ermeni delegasyonunun yine iki saat boyunca kendisini ziyaret ettiğini yazıyordu. Ermenilerin fırsat buldukça Türk devlet adamlarını da ziyaret ettiklerini ve çok iyi karşılandıklarını belirtiyordu. Sadrazam Talat Paşa tarafından kabul edilmeleri esnasında, bağımsız bir Ermenistan kurulması konusundaki çabalarından dolayı Sadrazam'a teşekkür etmişlerdi. Fakat aynı zamanda, kurulacak olan bağımsız Ermeni devletinin sınırlarının, nüfus ve coğrafi konuma uygun şekilde çizilmesi gereğine vurgu yapmışlardı. Zira sadece devletin kurulması değil, aynı zamanda uzun süreli yaşaması da düşünülmeliydi. Delegasyonun iki başkanı Aharonyan ve yardımcısı Hatisyan aynı isteklerini Bernstorff'a

282 *PA-AA*, R14102, Bd. 52, Pera, 13. Juni 1918.

da iletmişlerdi. Ayrıca kurulacak olan bu bağımsız devletin 600.000 Ermeni mülteciyi de barındırmak zorunda kalacağını ifade ediyorlardı[283].

Ermeni delegasyonu bu ziyaretler esnasında Ermenistan'a, Alman ve Avusturya-Macaristan askeri birliklerin gönderilmesi için Bernstorff'dan ricada bulunmuşlardı. Bu delegasyona göre, Alman tarafının bu yardımı olmadan, Ermenistan'daki kaosu sonlandırmak imkânsızdı. Ermeni göçmenlerin, birlik olup Türklere ve Azerilere karşı savaşma ümidi gittikçe kayboluyordu. Şayet Alman ve Avusturya-Macaristan askerleri Ermenistan'da kontrolü üstlenmezler ise, İstanbul'da toplanacak olan konferansta alınacak olan muhtemel kararların uygulanması tehlikeye girecekti. Aharonyan, Ermenistan'daki durumu belirten bir raporu Sadrazam'a sunmuştu. Talat Paşa her zaman verdiği sözleri, Aharonyan'a da tekrarlamıştı. Bernstorff'a göre, "*Tabi ki bu sözler yerine getirilmeyecekti. Çünkü Türk askeri ve sivil yöneticiler merkezden gelen emirleri yerine getirmiyorlardı. Zira çoğu zaman bu tarz emirlerin Alman baskısı altında verildiğini biliyorlardı.*"[284].

Bu arada Talat Paşa'nın uzun zamandır Bernstorff'a karşı dile getirdiği, sevk ve iskâna tabi tutulan Ermenilerin en kısa zamanda yurtlarına geri dönmelerine başlanması için gerekli yasal düzenlemelerin yapılmasını Osmanlı Meclis-i Vükelâsı karara bağlamıştı. Bu kararın alınması kolay olmamıştı. Meclis'te defalarca gündeme gelmiş ve tartışılmıştı. Zira Talat Paşa ve Nesimi Bey'in belirttiklerine göre, Enver Paşa'yı ikna etmek kolay olmamıştı. Enver Paşa, Ermenilerin Osmanlı askeri için hala tehlikeli

283 *PA-AA*, R14102, Bd. 52, Pera, 24. Juni 1918.

284 *PA-AA*, R14103, Bd. 53, Nr. 7185, Pera, 25. Juli 1918.

olduklarını düşünüyordu. O, Güney Kafkasya içlerinde bulunan Osmanlı askeri birliklerinin bölgeden geri çekilmeleri esnasında, Ermeni çetelerin saldırılarına maruz kalabileceklerinden endişe ediyordu[285].

Savaş sebebiyle oturdukları yerlerden askeri nedenlerden dolayı başka yerlere sevk edilmiş olan Ermeni ahalinin tekrar eski yerlerine dönebileceklerine dair Meclis-i Vükelâ kararı, 21 Ekim 1918 tarihinde Dâhiliye Nezareti tarafından, tehcirin yapıldığı vilayetlere telgraf ile bildirilmiştir[286]. İki gün sonra da, 23 Ekim 1918'de geri dönecek olan ahalinin emniyet içinde memleketlerine dönebilmeleri için gerekli tedbirlerin alınması ve bu hususlarda kusuru görülenlerin cezalandırılmasını öngören bir talimatname de Dâhiliye Nezareti Aşâyir ve Muhacirîn Müdüriyet-i Umumiyesi'nce iligili vilayetlere gönderilmiştir[287].

Osmanlı Meclis-i Vükelâsı'nda sevk ve iskâna tabi tutulan Ermenilerin geri dönüşü ile ilgili çalışmaların sonuçlanmış olması, Almanya tarafından memnuniyetle karşılanmıştı. Ancak konferansın hemen toplanmasını ve bu konferansta Osmanlı yetkilileri, Kafkasya devletleri için belirledikleri sınırları Almanların onaylamasını istiyordu. Almanya, Türkler tarafından Kafkasya'da belirlenen sınırları onayladığı takdirde, Osmanlı Devleti, diğer konularda tavizlerde bulunabilecekti. Bernstorff'a göre, bu noktada Almanların durumu oldukça zordu. Zira Avusturya-Macaristan Türklerin Kafkasya'da çizdiği sınırları kabul ediyordu. Bulgaristan da Türklerin, Balkanlarda Bulgar sınırına

285 *PA-AA*, R14103, Bd. 53, Nr 7186, Konstantinopel, 30. Juli 1918.
286 *BOA*, HR. SYS., 2569/1_2.
287 *BOA*, HR. SYS., 2569/1_3.

dokunmamaları şartıyla, Kafkasya'daki isteklerine olumlu bakıyordu[288].

Bernstorff, bu şartlarda Türklerin Kafkasya'daki sınırların belirlenmesi konusundaki isteklerinin, Alman hükûmeti tarafından pazarlık konusu edilmesi gerektiğini kendi dışişleri bakanlığına rapor ediyordu. Zira Türkler bu konuda geri adım atmayacaklardı ve Türklerle ancak pazarlık edilerek anlaşma sağlanabilirdi. Aksi takdirde Türkler, Alman düşmanlarının kucağına itilmiş olacaktı. Almanya'nın Kafkasya konusunda kullanabileceği çok fazla seçeneği de bulunmuyordu. Ayrıca Ermeniler, Almanlara hiçbir zaman güvenmeyeceklerdi. Zira Almanlar savaş boyunca Türklerin müttefiki ve "silah kardeşi" idi. Bernstorff, Güney Kafkasya konusunda şayet Türkler ile anlaşma sağlama yoluna gidilmeyecek ise, o zaman mümkün olduğu kadar fazla Alman askerinin bölgeye gönderilmesini ve bölgede askeri güce dayalı bir politika takip edilmesinin gerekliliğini ifade ediyordu[289]. Bu da Osmanlı-Alman ittifakının sonu ve Almanya'nın Şark politikasının çöküşü anlamına gelmekteydi.

İstanbul Konferansı, tarafların delegasyonları gelmiş olmasına rağmen bir türlü toplanamıyordu. Zira Osmanlı Devleti ile Almanya kendi aralarında anlaşabilecekleri bir zemin oluşturamamışlardı. Bernstorff'a göre, Türkler Brest-Litovsk'ta elde ettikleri Batum'dan vazgeçmeyeceklerdi. Ayrıca Güney Kafkasya'daki demir yollarının yönetimini de Almanlara bırakmayacaklardı. Bernstorff, bu şartlarda konferansın ertelenmesini Alman Dışişleri Bakanlığı'ndan

288 *PA-AA*, R14103, Bd. 53, Nr 7186, Konstantinopel, 30. Juli 1918.
289 *PA-AA*, R14103, Bd. 53, Nr 7186, Konstantinopel, 30. Juli 1918.

istiyordu[290]. Alman Dışişleri de bu şartlarda konferansın toplanmasının mümkün olamayacağı kanaatine varmıştı. Böylece Güney Kafkasya'daki Osmanlı-Alman problemlerinin çözümü için ümit bağlanan İstanbul Konferansı önce ertelenecek ve daha sonra da hiç toplanamayacaktır.

İstanbul Konferansı'nın toplanamayacağı netleşince, Sadrazam Talat Paşa, daha önce beşinci bölümde de değindiğimiz gibi Güney Kafkasya'daki gelişmeler nedeni ile kopma noktasına gelen Osmanlı-Alman ilişkilerini kurtarabilmek için Berlin ziyaretine çıkmaya karar vermişti. Ancak Sadrazam'ın Berlin ziyareti Bernstorff'u endişelendiriyordu. Zira Talat Paşa, şimdiye kadar her türlü zorluğa ve fikir ayrılığına rağmen, Almanya ile iyi ilişkileri sürdürebilmek için çaba harcamış ve Osmanlı-Alman ittifakına sahip çıkmıştı. Şimdi Talat Paşa, Berlin'de istediklerini elde edemez ise Osmanlı-Alman ittifakı çökebilirdi. İstanbul'daki beklentiler Talat Paşa'nın, Berlin'den başarılı bir şekilde döneceği yönündeydi. Şayet beklenen başarı elde edilemez ise, Talat Paşa istifa etmek zorunda kalabilirdi. Bernstorff'a göre bu durumda Tevfik Paşa Sadrazam olur ki, bu Osmanlı-Alman ilişkileri açısından tavsiye edilemez bir durum olurdu[291]. Dolayısıyla Talat Paşa'nın sadrazam olarak kalması Osmanlı-Alman ilişkileri açısından hayati bir önem taşıyordu.

Yukarıda da değinildiği gibi Berlin ziyaretinde Talat Paşa uzun uzun Alman yetkililer ile Güney Kafkasya ve Ermeni meselelerini görüşmüştür. Bu arada Mayıs 1918'den beri savaşın genel gidişatında önemli değişiklikler olmuştu. Batı Cephesi'nde saldırıya geçen Alman orduları İngiliz-Fransız

290 *PA-AA*, R14103, Bd. 53, Nr. 7187, Konstantinopel, 6. August 1918.

291 *PA-AA*, R14104, Bd. 54, Nr. 7191, Konstantinopel, 27. August 1918.

birlikleri tarafından yine durdurulmuştu. Osmanlı Devleti'nde Padişah V. Mehmed ölmüş, yerine İttihatçılarla arası soğuk olan VI. Mehmed (Vahdettin) tahta geçmişti. Amerika Birleşik Devletleri'nin Nisan 1917'den itibaren İtilaf Devletleri safında fiilen savaşa girmesi, sonuçlarını vermeye başlamış ve savaşın genel gidişatı İttifak Devletleri aleyhine dönmüştü. Bu bağlamda Harbiye Nazırı Enver Paşa, Osmanlı cephelerinde alınan yenilgiler üzerine içeride açık bir şekilde eleştirilmeye başlanmıştı. Bu şartlar altında Osmanlı Devleti Kafkasya'da yeni bir macerayı göze alamazdı. Osmanlı Devleti'nin hedefi doğu sınırında Ruslara karşı, Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'dan oluşacak tampon devletler oluşturmaktı. Ayrıca Türkistan'da bağımsız Müslüman bir devletin kurulması Osmanlı Devleti'nin savaş hedefleri arasında yer alıyordu. Aynı zamanda Enver Paşa, bunu siyasi hayatının bir misyonu haline getirmişti.

Güney Kafkasya krizi, yukarıda da değindiğimiz gibi, Talat Paşa'nın Berlin ziyareti esnasında çözüm yoluna girmişti. Ancak İttifak Devletleri'nin Makedonya Cephesi yarıldığı için Bulgaristan, 29 Eylül 1918'de ateşkes imzalamıştı. Bir önceki bölümde de ifade ettiğimiz gibi artık Osmanlı-Alman bağlantısı kesilmiş ve savaş İttifak Devletleri'nin mağlubiyetiyle sonuçlanmıştı. Dolayısıyla Berlin'de imzalanmış olan Osmanlı-Alman Protokolü uygulanamamıştır.

Sonuç olarak, Alman diplomatik belgelerine baktığımızda, Talat Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Ermenilerin tehcire tabi tutulması ile ilgili herhangi bir düşüncesinin olmadığını görüyoruz. Savaş başladıktan, özellikle de Van'ın Rusların eline geçmesinden sonra, Ermenilerin sevk ve iskânı askeri nedenlerden dolayı zaruret halini alınca, Harbiye Nezareti'nin önerisi üzerine Dâhiliye Nazırı olan

Talat Paşa, Ermenilerin tehcirine olumlu bakmıştır. Bu bağlamda Ermenilerin tehcir edilmesi daha önce düşünülüp planlanmadığı gibi herhangi bir hazırlık da yapılamamıştır.

Ermenilerin tehcir edilmesine karar verildikten sonra, bu konuyla ilgili bütçeye acele ile ödenek konmuş, fakat devlet savaşta olduğu ve zaten mali sıkıntı içinde bulunduğundan bu ödeneğin çoğu zaman karşılığı olmamıştır. Dolayısıyla Ermenilerin sevk ve iskânı Talat Paşa'nın istediği gibi uygulanamamış ve ortaya bir "trajedi" çıkmıştır. Bu trajedinin iki önemli nedeni olduğunu söylemek mümlündür; birincisi ödenek sıkıntısı, ikincisi ise plansızlıktı.

Öte yandan müttefik Almanya'nın, Ermenilerin sevk ve iskânı karşısındaki tutumunu ikiye ayırmak gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nde görev yapan üst düzey Alman subaylar, askeri nedenlerden dolayı Ermeni tehcirinin gerekliliğine dikkat çekerken, Alman Dışişleri'ndeki diplomatların yaklaşımı zaman zaman farklılıklar göstermiştir. Alman Büyükelçisi Wangenheim, sevk ve iskân kararının ilk uygulanmaya başlandığı zaman, olumlu destek verirken, tehcirin ilerleyen aşamalarında Alman Büyükelçilerin nota verdiği bile görülmektedir.

Alman Büyükelçiler, siyasi gücünü bildikleri için özellikle Talat Paşa üzerinde baskı kurmaya çalışıyorlardı. Sevk ve iskânın hemen durdurulmasını Talat Paşa'dan isteyen Alman Büyükelçileri olduğu gibi, Ermenilerin şartlarının iyileştirilmesi için "tehdit" edenler de vardı. Talat Paşa, bu istekler karşısında sevk ve iskâna tabi tutulan Ermenilerin şartlarının düzeltilmesi için defalarca yerel yöneticilere telgraflar göndermiştir. Hatta Almanları ikna edebilmek için bu telgrafların bir kısmını Alman Büyükelçilere de sunmuştur. Ancak Talat Paşa'nın yerel yöneticilere

gönderdiği emirlerin, yerel yöneticiler tarafından uygulanmadığını veya uygulanamadığını görmekteyiz.

Bunu iki nedene dayandırmak mümkündür. Birincisi sağlıklı bir sevk ve iskânın yapılabilmesi için Osmanlı yerel yöneticilerinin gerekli araçlardan yoksun olmalarıydı. Zira tehcirin yapılacağı bölgelerde yeteri kadar demir yolu ve diğer ulaşım araçları olmadığı gibi yeteri kadar iaşe de sağlanamıyordu. İaşe zaten Osmanlı ordusu için de önemli bir sıkıntıydı. İkincisi ise bazı Osmanlı yerel yöneticileri, Talat Paşa'nın verdiği bu emirleri, dış güçlerin baskısı altında aldığını ve dolayısıyla "milli" olmadığını düşünerek uygulamak istemiyorlardı. Emirleri uygulamayan yöneticilerin yargılanıp, idam cezası dâhil değişik cezalara çarptırılmalarına rağmen, yerel yöneticiler direniyorlardı.

Talat Paşa ve Ermeniler söz konusu olduğunda, literatürde göz ardı edilen ve üzerinde fazla durulmayan önemli bir konu da, Talat Paşa'nın bağımsız Ermenistan devletinin kurulması için vermiş olduğu mücadeledir. Talat Paşa'nın bu mücadelesini Alman belgeleri açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Şöyle ki; Rusya'da 1917 devrimi başladıktan sonra, Rus Ordusu Güney Kafkasya'dan çekilmek zorunda kalmıştı. Bu durumu değerlendirmek isteyen Güney Kafkasya halkları (Gürcü, Azeri ve Ermeniler) kendi bağımsız devletlerini kurmak istemişlerdi. Talat Paşa ve dolayısıyla Osmanlı hükûmeti Güney Kafkasya'da bağımsız bir Ermenistan ve Azerbaycan kurulmasına destek vermiştir. Hatta Güney Kafkasya meselesini çözüme kavuşturmak için toplanılması planlanmış olan konferans için İstanbul'a gelmiş olan Ermeni delegasyonu Sadrazam Talat Paşa'yı sık sık ziyaret ederek, bağımsız Ermenistan için vermiş olduğu destekten dolayı teşekkür etmiştir.

Talat Paşa'ya göre, bağımsız Ermenistan'ın iki önemli faydası olacaktı; birincisi böyle bir devlet Osmanlı Devleti ile Rusya arasında tampon bir görev görecekti. İkincisi ise Ermeni halkının, güven içerisinde yaşayacağı bir ülkesi olacaktı. Zira tarihi süreç içerisinde Doğu Anadolu'daki Türkler, Kürtler ve Çerkezler ile Ermeniler arasında karşılıklı oluşmuş olan düşmanlıklardan dolayı Ermeniler, artık eski yerlerinde güvende olmazlardı.

Ne var ki, bağımsız Ermenistan devletinin kurulmasına en fazla Almanlar ve Ruslar karşı çıkmışlardır. Hatta Bolşevik Rusya, bağımsız bir Ermenistan'ı savaş nedeni saymıştır. Osmanlı Devleti'ne karşı Ermenileri sürekli kışkırtmış, Ermeni ayaklanmalarına destek vermiş ve Birinci Dünya Savaşı boyunca Ermenilere bağımsız devlet sözü vermiş olan Rusya'nın, savaş bittikten sonra politika değiştirmesi sadece Rusya'da Bolşevik İhtilali'nin olmasıyla açıklanamayacağı ortadadır. Zira Rusya'nın amacı Ermenilerin isteklerine yardımcı olmak değildi. Ermenileri kullanarak Osmanlı Devleti'ni parçalamak ve bundan pay almak, Ermenileri aracı olarak kullanarak, Osmanlı üzerindeki tarihi Rus hedeflerine ulaşmaktı.

Bu bağlamda dikkati çeken bir diğer nokta ise, bugün Rusya ve Almanya'nın İttihatçıları, dolayısıyla Talat Paşa'yı, Ermenilere "soykırım" uygulamakla suçlamalarıdır. Halbuki Haziran 1918'de bağımsız Ermenistan görüşmelerini yapmak için İstanbul'da bulunan Ermeni Delegasyonu Başkanı Aharonyan ve yardımcısı Hatisyan verdiği destekten dolayı Sadrazam Talat Paşa'ya teşekkür ediyorlardı. Aynı tarihlerde Almanya ve Rusya da bağımsız Ermenistan'ın kurulmaması için çaba harcıyordu.

Yedinci Bölüm

ALMAN SİYONİSTLERİ VE TALAT PAŞA: YAHUDİ DEVLETİ'NİN KURULUŞ ÇALIŞMALARI

"...İngilizler Şerif Hüseyin'e de Yahudilere de aynı sözleri veriyorlar. Fakat savaş bittiğinde ne Şerif Hüseyin'e ne de Yahudilere verilen sözler yerine getirilmeyecektir..."
Talat Paşa, Aralık 1917.

"Acaba Osmanlı hükûmeti Filistin'deki yerel yönetime bağlı 'özerk bir Yahudi yönetimine' müsaade eder miydi?" Dr. Becker, Aralık 1917.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, kazanan tarafın yeniden şekillendireceği dünyada, Yahudilere "yurt" bulma probleminin nasıl çözüleceği önemli konulardan biriydi. Alman basınında 1917 yılının son aylarından itibaren, Siyonistlerin Filistin'deki çalışmalarına ve amaçlarına ulaşmasında müttefik Osmanlı Devleti'nin tavrı merak ediliyor ve bu bağlamda çıkan yazıların sayıları gün geçtikçe artıyordu. Zira Birinci Dünya Savaşı boyunca Almanya ile Yahudiler arasında sıkı bir ilişki mevcuttu ve Almanya her fırsatta Siyonistlerin Filistin'deki emellerine ulaşmasında onlara destek vereceğini ifade ediyordu. Hatta Siyonizm konusu Almanya ve İngiltere arasındaki dünya hâkimiyeti

politikalarında önemli bir rekabet alanı oluşturmaktaydı. Zira dünya hâkimiyetine oynayan her iki devlet de, Siyonistlerin dünya politikalarının şekillenmesindeki etkilerinin farkındaydılar. Bu bağlamda Siyonistleri memnun edecek ilk önemli adım İngiltere'den gelmişti.

İngiliz Dışişleri Bakanı Arthur Balfour, 2 Kasım 1917 tarihinde uluslararası siyonist hareketin liderlerinden olan Lord Rothschild'e bir mektup göndermişti. Balfour bu mektubunda İngiltere'nin Filistin'de bir Yahudi devleti kurulmasını kabul ettiğini resmen bildiriyordu. Tarihe "Balfour Deklarasyonu" diye geçen bu mektup, daha sonra kurulacak olan Yahudi Devleti (İsrail) için bir dönüm noktası olarak görülmektedir. Zira deklarasyonu 1918 yılı içerisinde sırasıyla Fransa, İtalya ve Amerika Birleşik Devletleri de kabul etmişlerdir[292]. Böylece deklarasyon dünyanın önde gelen ülkeleri tarafından kabul görmüş ve etkili olmuştur. Aslında Balfour Deklarasyonu ile gündeme gelen, Filistin'de bir Yahudi devleti kurma düşüncelerinin temeli 19. yüzyılın sonlarına kadar inmektedir. Macar bir Yahudi olan Theodor Herzl'in 1897 yılında Basel'de ilk Siyonist kongresini toplaması ve burada "Dünya Siyonist Örgütü"nün kurulması bu konudaki önemli gelişmelerden birisidir. Böylece Siyonizm hareketi dünya çapında örgütlenmeye başlamıştır. Siyonizm kavramından, Filistin'de bir Yahudi yurdunun kurulması faaliyetleri anlaşılmalıdır[293]. Filistin toprakları Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar Osmanlı Devleti hima-

292 Bkz: Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2012)*, Der Yayınları (9. Baskı), İstanbul 2013, s. 712.

293 Siyonizmin tarihi gelişimi ve 20. Yüzyıla etkileri konusunda geniş bilgi için bkz: Antony Best-Jussi M. Hanhimäki-Joseph A. Maiolo..., *20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi* (Çev. Taciser Ulaş Belge), Siyasal Kitabevi, Ankara 2012, s. 123-151.

yesinde olduğu için konu doğrudan Osmanlı Devleti'ni ilgilendiriyordu.

Osmanlı Devleti'nin Filistin'deki Siyonist faaliyetler konusundaki tutumunu en yetkili ağızdan duymak ve yüz yüze görüşerek konuyu müzakere etmek amacıyla Alman Parlamentosu'nda Yahudi bir milletvekili olan Dr. Julius Becker, Aralık 1917'de, Talat Paşa ile görüşmek üzere İstanbul'a gelmiştir. Dr. Becker'in Talat Paşa ile görüşebilmesi için İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Graf von Bernstorff aracılık etmişti. Graf von Bernstorff İstanbul'a gelmeden önce Almanya'nın Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçisi olduğu için Siyonizm konusunda dünyada olup-bitenlere hâkimdi. Zira o tarihlerde de Siyonistlerin en etkili olduğu ülkelerden biri Amerika Birleşik Devletleri idi.

Dr. Becker'in Osmanlı yetkilileri içinde görüşmek için Talat Paşa'yı seçmiş olmasında iki önemli faktörün etkili olduğunu söylemek mümkündür. Birincisi hiç şüphesiz Talat Paşa'nın Sadrazam olması yani Osmanlı Devleti'nin en yetkili ağzı olması, ikincisi ise Talat Paşa'nın Makedonya Rizorta Locası'na kayıtlı bir mason olmasıdır[294]. Makedonya Rizorta Locası İtalya Maşrık-ı Azamı'na bağlı olduğu için İtalyan Konsolosluğu'nun yarı resmi himayesi altındaydı[295]. Dolayısıyla bu loca Sultan II. Abdülhamid'in hafiyelerinin takibinden kısmen de olsa kendilerini koruyabiliyorlardı. Bu bağlamda Makedonya Rizorta Locası, Balkanlardaki İttihatçı hareketinin başlıca faaliyet merkezlerinden biriydi.

294 Talat Paşa'nın masonluğu konusunda Bkz: Orhan Koloğlu, *İttihatçılar ve Masonlar*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2012, s. 51 vd.

295 Bkz: Paul Dumont, *Osmanlıcılık, Ulusçu Akımlar ve Masonluk* (Çeviren: Ali Berkay), Yapı Kredi Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul 2014, s. 64.

İtalya Maşrık-ı Azamı Tarih Arşivi'ndeki yazılı belgelerin de gösterdiği gibi, Selanik'teki Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kurucu üyeleri olan Talat Paşa, Rahmi Bey ve Mithat Şükrü Bey, 1903 yılında *Macedonia Risorta* locasında tekris edilmişlerdi[296]. Yani daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yöneticisi olacak olan bu kişiler, yukarıda belirtilen tarihten itibaren Makedonya Risorta Locası'na kayıtlı mason idiler.

Dr. Becker, Talat Paşa ile olan görüşmesini detaylı bir şekilde Alman Dışişleri Bakanlığı'na rapor etmiş ve onun bu raporuna göre, ilk defa Osmanlı Devleti, Siyonizm konusunda resmi bir ağızdan açıklama yapmıştı. Zira Birinci Dünya Savaşı boyunca Osmanlı Devleti bu konuda hiçbir resmi açıklamada bulunmamıştı. Bu açıklamayı ilk defa Sadrazam sıfatıyla Talat Paşa, Dr. Becker'e yapmıştı[297]. Dolayısıyla Balfour'un mektubundan sonra Osmanlı Devleti'nin de harekete geçtiği anlaşılmaktadır.

Talat Paşa, Dr. Becker'i Bab-ı Ali'deki çalışma odasında güler bir yüzle ve samimi bir eda ile karşılamıştı. Dr. Becker, Talat Paşa'nın kendisine göstermiş olduğu yakınlığı, Alman Büyükelçisi'nin bu görüşme için aracılık etmesine bağlıyordu. Dr. Becker aslında Filistin bölgesine bir ziyarette bulunup, oradaki Yahudilerin durumu hakkında bilgi sahibi olmak istiyordu. Ancak Osmanlı ordusunun Kanal Cephesi'ndeki durumu bu tarihlerde, bölgeye bir ziyaretin yapılmasına müsaade etmiyordu. Şimdi Talat Paşa ile görüşmek istemesinin nedeni de Yahudilerin Filistin üzerindeki emelleri konusunda, Osmanlı yönetiminin düşüncelerini

296 Angelo Iacovella, *Gönye ve Hilal. İttihat-Terakki ve Masonluk*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul 2005, s. 38-39.

297 *PA-AA*, Konstantinopel 394, Konstantinopel, im Dezember 1917.

öğrenmekti. Dr. Becker, Talat Paşa'yı bu nedenle ziyaret ettiğini ve ziyaretinin amacından Sadrazamın, Bernstorff tarafından bilgilendirildiğini düşünüyordu[298]. Dolayısıyla Talat Paşa, Dr. Becker'in kendisini neden ziyarete geldiğini biliyor olmalıydı.

Talat Paşa görüşmeye, "*Osmanlı yöneticilerinin Yahudilere, Yahudilerin de Osmanlı yöneticilerine karşı her zaman iyi hisler besledikleri...*" cümlesi ile başlamıştı. Nitekim Talat Paşa'ya göre, Yahudi düşmanlığının hiçbir zaman olmadığı tek ülke Osmanlı Devleti idi. Zira Osmanlı halkları içerisinde en problemsiz yaşayanlar Yahudilerdi. Dolayısıyla Osmanlı yöneticilerinin de Yahudi düşmanlığını, Yahudilerde de Osmanlı düşmanlığını oluşturacak herhangi bir neden yoktu[299].

Dr. Becker, Talat Paşa'nın bu düşüncelerine tamamen katıldığını nazik bir dille Sadrazam'a ifade ediyordu. Osmanlı vatandaşı olan Yahudiler ile Osmanlı yönetimi arasında fazla problemin olmadığı doğruydu. Fakat Dr. Becker'in bu görüşmeyi istemesinin nedeni Osmanlı vatandaşı Yahudilerin problemleri değildi. O hali hazırda Filistin bölgesinde Yahudi kolonisi oluşturulması çalışmalarına Osmanlı Devleti'nin destek vermesini sağlamak amacıyla bu görüşmeyi istemişti. Dolayısıyla Dr. Becker, Yahudilerin Filistin bölgesinde koloni oluşturma çalışmalarına Sadrazam Talat Paşa'nın destek vermesini istiyordu[300].

Dr. Becker'in bu isteğine Talat Paşa oldukça politik bir cevap veriyordu. Zira Talat Paşa, Filistin'de Yahudilerin bir koloni oluşturma çalışmalarına mevcut Osmanlı hükûmetinin

298 *PA-AA*, Konstantinopel 394, Konstantinopel, im Dezember 1917.
299 *PA-AA*, Konstantinopel 394, Konstantinopel, im Dezember 1917.
300 *PA-AA*, Konstantinopel 394, Konstantinopel, im Dezember 1917.

olumlu baktığını ifade ediyordu. Zaten Osmanlı hükûmeti Filistin'deki Yahudi kolonisine olumlu bakmasaydı, Yahudiler o bölgeye hiç yerleşemez ve kolonileri de sürekli gelişemezdi. Fakat Osmanlı hükûmeti orada yaşayan Yahudilere, diğer Osmanlı vatandaşlarından daha fazla hukuki haklar tanıyamazdı[301]. Zaten buna Osmanlı yasaları da uygun değildi. Böylece Talat Paşa, Filistin'deki Yahudilerin diğer Osmanlı vatandaşlarıyla eşit haklara sahip olduklarını ve onlara "özel bir statü" tanınamayacağını belirtiyordu.

Bunun üzerine Dr. Becker, elini güçlendirmek için konuyu Balfour Deklarasyonu'na getirmişti. Zira Balfour bu bildirge ile İngiliz hükûmetinin, Yahudilerin Filistin'de bir devlet kurma çalışmalarına destek vereceğini beyan ediyordu. Dolayısıyla Dr. Becker, Yahudilerin diğer Osmanlı vatandaşları gibi sıradan vatandaş olmadıklarına, İngiltere tarafından ayrı bir millet olarak tanındıklarına ve Filistin'de Yahudi devleti kurmak için İngiltere'den destek aldıklarına vurgu yapıyordu. Fakat Talat Paşa Balfour Deklarasyonu'nun bir "hata" olduğunu Dr. Becker'e üzerine basarak ifade ediyordu[302].

Dr. Becker, Talat Paşa ile olan konuşmasını Balfour Deklarasyonu üzerinden sürdürmek istiyordu. Zira Siyonizmin çıkarları o yönde idi ve o noktada eli güçlüydü. Talat Paşa'ya bu deklarasyonun dünya kamuoyunun tamamında önemli bir etki yarattığını söyledi. Bunun üzerine Talat Paşa sözlerine şöyle devam etti: "*İngiltere'nin, verdiği bu sözlerin arkasında asla durmayacağına eminim. İngilizler Şerif Hüseyin'e de Yahudilere de aynı sözleri veriyorlar. Fakat savaş bittiğinde ne Şerif Hüseyin'e ne de*

301 *PA-AA*, Konstantinopel 394, Konstantinopel, im Dezember 1917.

302 *PA-AA*, Konstantinopel 394, Konstantinopel, im Dezember 1917.

Yahudilere verilen sözler yerine getirilmeyecektir. İngiltere'nin tek amacı Yahudilerin sempatisini kazanmak ve bu yolla dünyadaki bütün Yahudileri İtilaf Devletleri'nin hedefleri doğrultusunda mobilize etmektir."[303].

Dr. Becker, Balfour mektubunda Osmanlı hükûmetine zarar verecek herhangi bir açıklama bulunmadığına, Talat Paşa'nın dikkatini çekti. Dolayısıyla bundan, İngiliz hükûmetinin Siyonizme sempati ile bakmasına rağmen, İngiliz Siyonistlerinin Osmanlı hükûmetini karşılarına almak istemedikleri ve İngiliz hükûmeti üzerindeki nüfuzlarını bu yönde kullandıkları görülmekteydi. Ayrıca yine Balfour mektubunda dünya Yahudilerinin Osmanlı Devleti'ne sadık kaldıkları sonucu çıkarılabilirdi. Bunun üzerine Talat Paşa, Belfour mektubunda Osmanlı hükûmetine zarar verecek herhangi bir açıklamanın olmadığının ve Siyonistlerin Osmanlı'ya karşı sadık davrandıklarının farkında olduğunu ifade etti. Ayrıca Talat Paşa'ya göre, Siyonistler bu güne kadar İtilaf Devletleri'nin maşası olmamakla akıllılık etmişlerdi[304].

Dr Becker, Talat Paşa'nın nezaketli davranışlarından ve açık sözlülüğünden cesaret alarak, acaba Osmanlı hükûmetinin Filistin'deki Yahudi kolonisinin isteklerinin, hiç değilse bir kısmını yerine getirip getirmeyeceğini de Talat Paşa'ya soruyordu. Örneğin kolonide en önemli problemler idari konularda çıkıyordu. Acaba Osmanlı hükûmeti idari konularda bir iyileşmeye müsaade edemez miydi?

Talat Paşa bu soruya verdiği cevapta iki noktaya dikkat çekmişti:

303 *PA-AA*, Konstantinopel 394, Konstantinopel, im Dezember 1917.

304 *PA-AA*, Konstantinopel 394, Konstantinopel, im Dezember 1917.

1. Osmanlı Devleti'nin Filistin'deki Yahudi kolonisinde, bu güne kadar idari konularda bazı hak kısıtlamalara gitmesinin en önemli nedeni, kolonide yaşayan Yahudilerin büyük bir kısmının Rus vatandaşı olmasıydı. Zira Filistin'e göç eden Yahudilerin çoğu Rusya'dan geliyordu ve geri dönme ihtimaline karşı Rus vatandaşlıklarını koruyorlardı. Dolayısıyla Filistin'deki Yahudi kolonisinde yaşayan Yahudilerin büyük çoğunluğu Osmanlı vatandaşı değillerdi. Bu durumda Osmanlı Devleti, yasaları gereği, Rus vatandaşı Yahudilere "yabancı" muamelesi yapmak zorunda kalıyordu. Bu durum Osmanlı yöneticilerinin de arzuladığı bir durum değildi.
2. Kapitülasyonlardan dolayı Osmanlı Devleti'nde yaşayan yabancı vatandaşların hukuki haklarını, yabancı devletlerin Osmanlı toprakları üzerindeki konsoloslukları takip ediyordu. Dolayısıyla Filistin bölgesindeki Yahudilerin hakları Osmanlı yöneticilerinden daha ziyade yabancı konsolosluklar tarafından takip ediliyordu. Hatta bu yolla yabancı konsolosluklar Osmanlı yerel yöneticilerine, sömürgelerindeki yerel yöneticileri gibi davranıyorlardı. Kapitülasyonları sömürgeci zihniyetlerinin bir aracı olarak görüyorlardı. Dolayısıyla Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan yabancı uyruklu vatandaşlar, Osmanlı yerel yöneticileri ile konsolosluklar arasında hep problem oluşturuyordu. Fakat artık Osmanlı Devleti kapitülasyonlardan kurtulmuştur. Bu yeni dönemde Filistin'deki Yahudilerin idari konulardaki engelleri kaldırılabilirdi. Fakat bunun için gerekli olan şart, Osmanlı topraklarında yaşamak isteyen Yahudilerin

Osmanlı vatandaşlığına geçmeleriydi. Dolayısıyla Filistin bölgesindeki Yahudiler, Osmanlı vatandaşı oldukları takdirde, diğer Osmanlı vatandaşlarının sahip oldukları hak ve sorumluluklarının tamamına sahip olabileceklerdi[305].

Dr. Becker bu görüşmede, Yahudilerin Filistin bölgesine göç etmeleri önündeki engeller ve ekonomik faaliyetlerde bulunurlarken karşılaştıkları zorluklar konusunu da Talat Paşa ile paylaşmıştı. Talat Paşa'nın bu konudaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: *"Osmanlı vatandaşı olmak kaydıyla her Yahudi Filistin'e göç edebilirdi. Ancak bölgede iaşe problemi vardı. Buna dikkat edilmesi gerekiyordu. Yahudilerin ekonomik faaliyetleri konusunda ise hiçbir zaman herhangi bir kısıtlama yoktu. Zira Osmanlı Devleti Yahudilerin ticaretteki başarılarının farkındaydı."*[306].

Dr. Becker Filistin'deki Yahudilerin dini ve kültürel hayatlarını gündeme getirdiğinde Talat Paşa, bu güne kadar hiçbir Yahudinin dini ve kültürel hayatlarında engellemelerle karşılaştıkları konusunda şikâyetçi olmadıklarını belirtti. Yahudilerin yaşadıkları şehirlerde ve kolonilerinde çocuk yuvaları ve okulları vardı. Hatta kendilerine ait yüksek okulları bile vardı. Osmanlı Devleti hiçbir zaman bu konularda Yahudilere engel olmamıştı. Talat Paşa, Yahudilerin bu konuda Osmanlı Devleti içinde özgür oldukları kadar, başka bir hiçbir ülkede özgür olmadıklarını da iddialı bir şekilde belirtiyordu. Kurdukları bütün okullarda, hiçbir engellemeyle karşılaşmadan, tamamen kendi iradeleri doğrultusunda İbranice eğitimlerini yapıyorlardı ve dillerini de yayma özgürlüğüne sahiplerdi. Aynı şekilde gazete

305 *PA-AA*, Konstantinopel 394, Konstantinopel, im Dezember 1917.

306 *PA-AA*, Konstantinopel 394, Konstantinopel, im Dezember 1917.

ve dergilerini çıkarma ve dağıtmada hiçbir engelle karşılaşmıyorlardı. Dini inançlarını yaşamaları noktasında ise Osmanlı'nın zaten meşhur olan toleransı mevcuttu. Geçmişte, Yahudiler inançlarını Osmanlı toprakları üzerinde istedikleri şekilde yaşamışlardı. Bu, günümüz için de devam etmekteydi[307].

Dr. Becker görüşmenin sonlarına doğru, can alıcı soruyu Talat Paşa'ya sordu. Soru şuydu: Acaba Osmanlı hükûmeti Filistin'deki yerel yönetime bağlı "özerk bir Yahudi yönetimine" müsaade eder miydi? Talat Paşa bu soruyu gayet diplomatik bir şekilde cevaplarken, Dr. Becker'e bu görüşmenin başında söylediklerini tekrarlıyordu. Filistin'deki Yahudi kolonisine, diğer Osmanlı vatandaşlarından farklı haklar verilemezdi. Fakat Osmanlı hükûmeti, yeni bir yasal düzenleme ile yerel yönetimlerin kendi bölgelerinde daha fazla yetki kullanmalarını mümkün kılmak için çalışmalar yürütmekteydi. Bu çalışmalar sonuçlandığında Osmanlı vilayetleri ve sivil toplulukları (Gemeinde) yönetimde şimdiye kadarkinden daha fazla etkili olacaklardı. Bu yasal düzenleme hayata geçirildiğinde nüfusu, bulundukları bölgelerde 5000'inin üzerinde olan cemaatler yönetimde daha fazla etkili olabileceklerdi. Yahudi kolonisi ve cemaati de bu çerçevede istediği bütün haklara sahip olabilecekti. Bütün bunların dışında Osmanlı hükûmeti her zaman Yahudi cemaati ve kolonisine karşı iyi niyetli ve onların huzurlu yaşamaları için elinden gelen çabayı harcamaktaydı. Talat Paşa ayrıca, şayet bu görüşmedeki beyanatları Yahudi cemaatini ve kolonisini rahatlatacak ise, bunun gazetelerde yayınlanmasına karşı olmadığını da ifade

307 *PA-AA*, Konstantinopel 394, Konstantinopel, im Dezember 1917.

etti. Daha sonra Talat Paşa, Dr. Becker'e iltifat ederek bu görüşmeyi sonlandırdı[308].

Bu görüşmeden yaklaşık bir ay sonra, 24 Ocak 1918'de Siyonizmin Almanya'daki önde gelen isimleri Berlin'deki Kaiserhof otelinde, kahvaltı toplantısında bir araya geldiler. Toplantının temel amacı Talat Paşa'nın Siyonizm konularındaki görüşmeler için tam yetki verdiği bir Osmanlı Yahudisi ve meşhur ittihatçı olan Emanuel Karasso'yu[309] konuk etmekti. Karasso, Makedonya Locası'nın "büyük üstadı" ve İtalya Maşrık-ı Azamı ile ittihatçılar arasında bağlantı sağlayan önemli bir ittihatçıydı[310]. Karasso, meşrutiyetin ilanından önce Selanik'teki ittihatçıların gizli toplantılarını Makedonya Risorta locasının binasında yapmalarını sağlamış ve hatta iki yıl boyunca İttihat ve Terakki'nin bütün gizli arşivini burada saklamasını temin etmiş[311] bir Selanik Yahudisi idi. Belli ki dünyadaki gelişmeler ve müttefik Almanya'nın baskıları sonucu Sadrazam Talat Paşa, bir "Yahudi yurdu" kurulmasıyla ilgili olarak Karasso'yu görevlendirmişti.

Yukarıda bahsi geçen toplantıya katılan Alman Siyonistleri şunlardı: Dr. Nathan, Eugen Landau, Geheimrat

308 *PA-AA*, Konstantinopel 394, Konstantinopel, im Dezember 1917.

309 **Emanuel Carasso (Karasso)**, 1862'de Selanik'te doğdu. Tanınmış bir Yahudi tüccar ailesine mensuptu. Karasso, hukuk eğitimini bitirdikten sonra Selanik'te avukatlık yapmaya başlamıştı. Selanik Hukuk Mektebi'nde kriminoloji dersleri de vermiştir. Kendisine kentte saygın bir yer yapmıştır. Makedonya Rizorto locasının Büyük Üstatlığına getirilmiştir. London Times'ın 8 Haziran 1934 tarihli nüshasında yer alan ölüm ilanında belirtildiğine göre, ittihatçılara mason localarında toplanmayı öneren, o olmuştu. Geniş bilgi için bkz: Koloğlu, *İttihatçılar ve Masonlar*, s. 53 vd.

310 Bkz: Angelo Iacovella, *Gönye ve Hilal*, s. 40.

311 Bkz: Paul Dumont, Osmanlıcılık, *Ulusçu Akımlar ve Masonluk*, s. 69.

Timendorfer, Dr. Bernhard Cahn, Direktor Mankiewitz, Dr. Hantke, Dr. Klee, Lichtheim, Dr. Heymann, Profesor Oppenheimer, Profesor Sobernheim, Geheimrat Israel, Profesor Ludwig Stein, Kommerzienrat Gerson Simon, Geheimrat Fuchs, Justizrat Plonsker, Kommerzienrat Eisner[312].

Toplantının başında Karasso ve Profesor Stein, 23 Ocak 1918'de, yani bir gün önce Osmanlı-İsrail Derneği yetkililerinin Sadrazam Talat Paşa ile yapmış oldukları görüşme hakkında bilgi verdiler. Zira bu görüşmede Talat Paşa önemli bir karar vermişti: Bundan sonra Osmanlı sınırları içerisindeki Yahudilerin problemleriyle ilgilenmek üzere Karasso görevlendirilmişti. Osmanlı Devleti'nin Siyonist kuruluşlar ile olan görüşmelerini Karasso yürütecekti. Bu bağlamda Karasso'nun bu konuyla ilgili vereceği kararlar Osmanlı Devleti'nin kararları sayılacaktı. Ayrıca Profesör Stein'ın bildirdiğine göre, Almanya'da dağınık bir şekilde bulunan Yahudi kuruluşlarının bir araya gelerek yeniden organize olmaları haberini Talat Paşa olumlu karşılamıştı. Talat Paşa, yeni organizasyon fikrinin Siyonistlerden gelmiş olmasını da önemsiyordu.

Almanya'daki yeni organizasyonu Karasso da "kalpten selamladığını" ifade etmiştir. Karasso'ya göre, Osmanlı Devleti'ndeki Yahudilerin problemlerinin çözümünde böyle bir organizasyon daha verimli olacaktı. Ayrıca bu yeni organizasyon Osmanlı Devleti'nde gelecekte bir "Yahudi Merkezi"nin açılmasına da ön ayak olabilirdi[313]. Öyle anlaşılıyor ki Alman Siyonistlerinin birlikte hareket edebilecekleri bir "çatı kuruluşu" henüz mevcut değildi. Dolayısıyla Siyonistler

312 *PA-AA*, Konstantinopel 394, Berlin, den 25 Januar 1918.

313 *PA-AA*, Konstantinopel 394, Berlin, den 25 Januar 1918

arasında henüz bir fikir ve eylem birliği oluşmamış, bu da Osmanlı Devleti ile olan görüşmeleri zora sokuyordu.

Kaiserhof toplantısından sonra Dr. Heymann ve Liechtheim'ın, Karasso'yu davet etmeleri üzerine öğleden sonra Berchardt'ın evinde ikinci bir yemekli toplantı yapılmıştır. Bu toplantıya da Profesör Warburg, Dr. Klee, Dr. Hantke, Liechtheim ve Heymann katılmışlardı. Burada da Karasso, Alman Yahudi Organizasyonu temsilcilerinin Talat Paşa ile olan görüşmelerinden bahsetmişti. Yahudi temsilcileri üç saat boyunca Osmanlı Devleti'ndeki Yahudilerin haklarının korunması ve gelecekteki durumlarının iyileştirilmesi konusundaki düşüncelerini Karasso ile paylaşmışlardı. Fakat bu toplantı aceleye geldiği için, Yahudilerin bütün temsilcilerini bir araya getirmek mümkün olmamıştı[314].

Berlin'deki bu toplantılara Almanya'daki bütün Yahudi derneklerinin katılımının sağlanamamış olması, Talat Paşa üzerinde olumsuz bir etki bırakmıştı. Zira Talat Paşa, Yahudi kuruluşları arasında problemler olduğu, birlik ve beraberliğin olmadığı kanaatine varmıştı. Bu, tehlikeli bir durumdu. Zira Yahudilerin birlik olamaması ve kendi aralarında problemler olması, onların gelecekle ilgili beklentilerinin ve bugüne kadarki emeklerinin boşa çıkmasına neden olabilirdi. Fakat bu noktada Karasso devreye girerek, Talat Paşa ile görüşmüş ve Yahudi meselesini tam anlamıyla sahiplenerek bu olumsuz gidişatı düzeltmeye çalışmıştır[315].

Bu çerçevede Karasso, öncelikle Alman Siyonistlerini sağlam bir organizasyona kavuşturmak gerektiği kanaatine varmış, bundan sonra yapılması gerekenleri bir plan dahilinde Berlin'deki ikinci toplantıda şöyle sıralamıştır:

314 *PA-AA*, Konstantinopel 394, Berlin, den 25 Januar 1918.

315 *PA-AA*, Konstantinopel 394, Berlin, den 25 Januar 1918.

Önce Osmanlı Yahudileri ile ilgilenen Almanya'daki bütün Siyonist gruplar "tek bir çatı" etrafında organize edilecekti. İkinci adım olarak Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan'daki Yahudi kuruluşlarının da onay vereceği bir program ortaya konacaktı. Son olarak da bu programı uygulayacak ve merkezi İstanbul olacak bir "Yahudi Komitesi" oluşturulacaktı. İstanbul'daki komite; Berlin, Viyana, Budapeşte ve Sofya'daki "çatı Yahudi organizasyonları" ile sürekli ilişki halinde olacak ve Osmanlı Devleti'ndeki bütün Yahudilerin haklarını savunan bir statüye sahip olacaktı. İstanbul'daki komite özellikle de Filistin'de özel haklarla donatılmış bir Yahudi kolonisi için çaba harcayacaktı. Bu bir anlamda "özerklik" demekti. Ayrıca Yahudilerin dini liderleri de Küdüs'e taşınmalıydı. Bunların olabilmesi için önce Yahudi toplumu kendi statüleri konusunda aralarında bir anlaşmaya varmalıydılar. Sonra Osmanlı hükûmeti ile müzakere yapılabilirdi[316].

Osmanlı Devleti'ndeki Yahudi okulları konusunda ise Karasso'nun gelecekle ilgili planları şu şekildeydi: Yahudi okullarında İbranice mutlaka öğretilmeliydi. Okullardaki yönetim Yahudilerin ellerinde olacaktı. Fakat Osmanlı yetkilileri bu okulları kontrol etme hakkına sahip olacaklardı. Karasso, genel anlamda Osmanlı Yahudileri için siyasi hak taleplerinin devam etmesi gerektiğini, ancak bu hak taleplerini Filistin'deki koloni kurma çalışmalarıyla karıştırılmaması gerektiği açıklamasını yapmıştı. O, Osmanlı Devleti ile Yahudiler arasındaki müzakereleri komplike olmaktan çıkarıp basitleştirmek istiyordu. Bunun için de siyasi problemler ile Finans meselelerini mümkün mertebe ayrı başlıklar halinde ele almak gerekiyordu.

316 *PA-AA*, Konstantinopel 394, Berlin, den 25 Januar 1918.

Karasso'nun Alman Siyonistlerine sunmuş olduğu bu program üzerinde anlaşma sağlanmıştı. Ancak bu toplantılara katılan Yahudi temsilciler bir noktaya dikkat çekmişlerdi. O da Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'nin Siyonizm ile ilgili yaptıkları açıklamalardan sonra İtilaf Devletleri'ndeki Yahudilerin beklentilerinin yükselmiş olmasıydı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin yukarıdaki program çerçevesinde atacağı adımların bu Yahudileri tatmin edip etmeyeceği şüpheliydi. Toplantıda bulunan Yahudi temsilcileri Karasso'dan, Talat Paşa'nın dikkatinin bu noktaya çekilmesini istemişlerdi. Bunun üzerine Karasso, dünyadaki yeni gelişmelerin, Osmanlı Devleti ile Siyonistler arasında müzakere zemini hazırladığını ve bu süreci hızlandırmak için Osmanlı hükûmeti nezdinde elinden geleni yapacağını tekrarlamıştı[317].

Karasso'nın belirlediği programın içeriği ile ilgili olarak, Alman Siyonizminin önemli isimlerinden biri olan Rabbiner Horovicz, İstanbul'da İttihat ve Terakki'nin önemli isimlerinden olan Mithat Şükrü Bey ile görüşmüştür. Bu görüşme tutanaklarından bir nüsha da İstanbul'daki Alman Büyükelçisi'ne gönderilmişti[318]. Alman Büyükelçisi Bernstorff, bir gün sonra, 23 Şubat 1918'de gelişmelerden kendisinin haberdar edilmesinden duyduğu memnuniyeti ifade ederek, Siyonizm davasının takipçisi olduğunu ifade ediyordu[319]. Böylece Bernstorff'un İstanbul'daki Siyonizm ile ilgili görüşmelerin odağında yer aldığı bir kez daha teyit edilmiş oluyordu.

317 *PA-AA*, Konstantinopel 394, Berlin, den 25. Januar 1918.

318 *PA-AA*, Konstantinopel 394, Berlin, den 22. Februar 1918.

319 *PA-AA*, Konstantinopel 394, Konstantinopel, den 23. Februar 1918.

Bir başka Alman Siyonisti, Dr. Alfred Herzog, yine Büyükelçi Bernstorff'un destekleriyle 1918'in Şubat - Mart - Nisan aylarında İstanbul'da Talat Paşa ve Karasso ile sık sık bir araya geliyordu. Bu görüşmelerin konusunu, Filistin'deki Yahudi kolonisinin ve genel olarak Osmanlı Yahudilerinin hukuki statülerini iyileştirecek olan, Karasso'nun Berlin görüşmelerinde çerçevesini çizdiği temelde bir anlaşma yapmak oluşturuyordu. Nihayet Alman Siyonistlerinin temsilcileri ile Osmanlı hükûmeti temsilcilerinin 18 Haziran 1918'de bir araya gelmeleri konusunda bir mutabakat sağlanmıştı. Ancak 9 Haziran 1918 tarihinde Alman Dışişleri Bakanı Kühlmann'ın, İstanbul'daki Alman Büyükelçisi'ne çektiği bir telgrafta, görüşmeler için İstanbul'a gelecek olan Alman Siyonist hareketinin temsilcilerinin pasaportlarında bir sorun çıktığı için 18 Haziran'da İstanbul'da olamayacakları ve görüşmelerin Temmuz ayına ertelenmesinin uygun olacağı belirtiliyordu[320]. Muhtemelen Alman Siyonistleri, Osmanlı hükûmeti ile müzakere edecek konularda kendi aralarında anlaşamamışlar ve bir anlaşma zemini oluşturana kadar zaman kazanmaya çalışmışlardı. Ayrıca bu yazışmalar, Siyonizmin Osmanlı Devleti'ndeki çıkarları için sadece Büyükelçi Bernstorff değil, Alman Dışişleri Bakanlığı'ndaki diplomatların da ellerinden gelen çabayı harcadıkları ve Siyonistlere yardımcı olduklarını göstermektedir.

Alman Siyonistlerinin Osmanlı Devleti'ndeki Yahudilerin siyasi ve sosyal haklarının daha da iyileştirilmesi için harcadıkları çabanın ekonomik alanda da sürdüğünü görmekteyiz. Nitekim merkezi Hamburg'da bulunan M.M. Warburg&Co. adını taşıyan bir şirket, İstanbul'daki Alman

320 *PA-AA*, Konstantinopel 394, Berlin, den 9. Juni 1918.

Büyükelçiliği'ne 12 Haziran 1918 tarihinde "çok gizli" ibareli bir yazı ile başvurarak, Alman Siyonistlerinden Bernhard Kahn'nın görüşme talebinin kabul edilmesini ve Kahn'ın görüş ve düşüncelerine destek verilmesini istiyordu. Zira Kahn, Hamburg'daki bu şirketin isteklerini Bernstorff'a aktarmakla görevliydi ve şirket bu istekleri önemli buluyordu.

M.M. Warburg şirketinin istekleri, "Türkiye ile Yapılacak Olan Müzakerelerin Esasları" başlıklı bir rapor ile Bernstorff'a Kahn aracılığı ile ulaştırıldı. Bu rapordaki istekler özetle şunları içeriyordu: Merkezi İstanbul'da olmak üzere "Sociêtê Israêlite Ottomane de Colonisation" adıyla yeni bir şirket kurulacaktı. Bu yeni şirketin hisseleri Osmanlı vatandaşı olsun veya olmasın herkese açık olacaktı. Şirketin en önemli görevi Osmanlı topraklarına göç etmek isteyen Yahudilere yardımcı olmak olacaktı. Yani bu şirket Göçmen Yahudilerin koloni oluşturmaları için dışarıdan Filistin'e göç edecek olan Yahudilerin ulaşım ve yerleşim problemleri ile doğrudan ilgilenecekti[321]. Bu bağlamda M.M. Warburg şirketi, Filistin'de kurulacak olan Yahudi kolonisinin haklarını garanti altına alacak bir hukuki düzenlemeyi de Osmanlı hükûmetine kabul ettirtmeye çalışıyordu.

İstanbul'da kurulacak olan şirketin ve bu şirketin organize edeceği Yahudi kolonisinin statüsü de M.M. Warburg şirketi tarafından şöyle tasarlanmıştı: Şirketin sermayesi sınırsız olacaktı ve Osmanlı Devleti şirketi kontrol etme hakkına sahip olacaktı. Şirket direk kendisi veya kendisine bağlı başka bir şirket aracılığı ile Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde toprak tasarruf etme hakkına sahip olacaktı. Şirketin önemli sorumluluk alanlarından biri

321 *PA-AA*, Konstantinopel 394, Hamburg, den 12. Juni 1918.

de Osmanlı Devleti'ne göç eden Yahudilerin problemlerine çözüm bulmak olacaktı.

Şirket göçün her aşamasında etkili olacaktı; göç için gerekli gemilerin karşılanması, göçmenlerin yerleştikleri yerlerdeki iaşe problemlerinin çözülmesi, mal-mülk alımında ve toprak alım-satımında yardımcı olunması, ev sahibi olmalarına yardımcı olunması, özellikle Filistin'deki Yahudi kolonisinin alt yapı çalışmalarına katkı sağlanması, göçmenlerin yerleştikleri yerde yer altı madenlerinin çıkarılmasına ve bu madenlerin işlenebilmesi için gerekli fabrikaların kurulmasına destek verilmesi, sulama kanallarının yapılması, bataklıkların kurutulması, elektrikli aydınlatmanın sağlanması gibi alanlarda şirket faaliyet gösterecekti. Şirketin bu belirtilen alanlarda faaliyet göstermesi için Osmanlı yasaları uygundu. Dolayısıyla ayrıca izin istemeye gerek bulunmuyordu[322].

Şirket, Osmanlı topraklarındaki Yahudi topluluklarının sadece ekonomik ve sosyal haklarıyla ilgilenmiyordu, hukuki ve siyasi haklarıyla da ilgileniyordu. Nitekim şirketin hazırlamış olduğu taslağa göre, şayet bir Yahudi ile aynı bölgede oturan başka bir milletten bir Osmanlı vatandaşı arasında bir ihtilaf doğarsa, Yahudi vatandaş "hakem mahkeme" talebinde bulunabilecekti. Aynı şekilde Yahudi cemaatine mensup bir vatandaş ile yerel yönetimler arasında bir şikâyet söz konusu olduğunda İstanbul'daki Osmanlı Dâhiliye Nezareti meseleyi çözüme kavuşturacaktı. İhtilaf konusu taşınmaz mülkler ile ilgili ise bu defa İstanbul'daki meslek odaları çözüm bulacaktı. Ayrıca Osmanlı topraklarına göçmen olarak gelmiş bir Yahudi, yerleştikten

322 *PA-AA*, Konstantinopel 394, Hamburg, den 12. Juni 1918.

bir yıl sonra Osmanlı vatandaşlığını talep edebilecekti ve talebi işleme konacaktı[323].

Dini ve kültürel konularda ise şirket, Osmanlı Yahudi kolonisi için tam bir serbestiyet istiyordu. Yahudiler modern anlamda kültür dernekleri kurabilecekler ve bu derneklerin ihtiyaç duyacağı mekânları alabileceklerdi. Kültür derneklerinin başında üst düzey bir haham bulunacaktı. Filistin'deki haham başı Kudüs'te oturacaktı. Kültür ve dinle ilgili dernekler, cemiyetler ve okullar tam bir bağımsızlığa sahip olacaklardı. Orta ve yüksek derecedeki okullarda Türkçe zorunlu ders olacaktı. Bunun dışında Yahudi Kolonisine bağlı okullarda ders programı ve eğitim dili serbest bırakılacaktı. Buna okul yönetimleri karar verecekti. Devlet bu okulların ihtiyaçlarının karşılanmasında desteğini esirgemeyecekti. Fakat okulların organizasyonundan ve finans problemlerinden Yahudi cemaati sorumlu olacaktı. Bu Yahudi cemaatinin okulları, özellikle de Osmanlı yönetiminin doğrudan etkisinde olmayan Filistin'deki Yahudi kolonisinin okulları, hiçbir şekilde Osmanlı Devleti karşıtı olabilecek derslere ve faaliyetlere müsaade etmeyeceklerdi. Yahudi kültür kuruluşlarında ve okullarında İbranice, esaslı bir şekilde öğretilecek, bunun için gerekli olan ders materyalleri zaman kaybedilmeden temin edilecekti. Yahudi cemaati kendi ana dilinde gazete ve dergi çıkartabilecekti. Osmanlı mahkemeleriyle işleri olduğunda, tercüman isteyebileceklerdi[324].

Şirket, Yahudi cemaatinin örgütlenmesi konusuna da önem veriyordu. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'ndeki Yahudiler Siyonist örgüt kurabilecek ve Siyonizm için yasal

323 *PA-AA*, Konstantinopel 394, Hamburg, den 12. Juni 1918.

324 *PA-AA*, Konstantinopel 394, Hamburg, den 12. Juni 1918.

olarak çalışabileceklerdi. Osmanlı Devleti'nde kurulacak olan bu Siyonist dernekler, Osmanlı Devleti'nin varlığına kast eden gruplar ile de mücadele edeceklerdi. Yahudi kolonisinde yaşayanlar kuracakları derneklerin yönetimlerini de kendileri belirleyeceklerdi. Bu dernekler okullar açabilecek, yol ve kanalizasyon yapabilecek, güvenlik birimleri oluşturabilecek ve yaşlıların bakımı için çalışabileceklerdi. Bu tarz dernekler özellikle Filistin'de kurulacaktı[325].

Osmanlı Devleti'ndeki Yahudi nüfusu İstanbul'daki Mebusan ve Ayan Meclislerinde de temsil edileceklerdi. Buna göre, Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan her 50 bin Yahudi için bir milletvekili seçilecekti. Filistin bölge meclisi ise senatoya iki üye gönderecekti. Yahudi nüfusunun yoğun olduğu yerlerde, özellikle Filistin'de, vilayet nezdinde Yahudi cemaatinden bir temsilci bulunacaktı. Osmanlı yönetiminin onayını da almış olan bu temsilci, Yahudi kolonisinin veya cemaatinin çıkarlarını savunacaktı. Gerektiğinde Dâhiliye Nezareti'nin veya vilayetlerin Yahudiler hakkında aldıkları kararlara itiraz edebilecekti[326].

Bütün bunların dışında, Yahudi kolonisinde oturan veya yerleştirilmiş olan kişiler Osmanlı mahkemelerine karşı sorumlu olacaklardı. Fakat Yahudi cemaatinin önderleri, cemaate mensup kişiler arasında bir problem çıktığında ara buluculuk yapabilecekti. Kolonide oturanların veya yerleştirenlerin hakem mahkemelerine başvurma hakları olacak. Fakat hakem mahkemelerinin verdiği kararlar, Osmanlı yerel mahkemeleri tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girecekti. Ayrıca kolonide oturan veya oraya yerleştirilen Yahudiler Osmanlı vatandaşlığını aldıktan sonra askere

325 *PA-AA*, Konstantinopel 394, Hamburg, den 12. Juni 1918.
326 *PA-AA*, Konstantinopel 394, Hamburg, den 12. Juni 1918.

alınabileceklerdi. Fakat bunlar cepheden ziyade kendi kolonilerinin iç güvenliğini sağlamakta kullanılacaklardı. Bu özellikle Filistin Bölgesi için uygulanmalıydı. Böylece Osmanlı Yahudilerine askerlikte kolaylık sağlanıyordu. Osmanlı topraklarına yeni göç etmiş olan Yahudiler aynen muhacirler gibi beş yıl askerlikten ve vergiden muaf olmalıydılar[327].

Yahudi kolonisinde eşitlik ve adaletin sağlanması için ayrıca Osmanlı Devleti aşağıdaki kanuni düzenlemeleri yapmalıydı:

1. Osmanlı vatandaşı olan Yahudiler, Osmanlı vatandaşı olan Türklerin sahip oldukları bütün haklara sahip olmalıydılar. Osmanlı sınırları içinde yaşayıp da Osmanlı vatandaşı olmayan Yahudiler, vatandaşı oldukları ülkenin haklarına göre muamele göreceklerdi. Yahudilerin bu belirtilen hakları önündeki engeller kaldırılacaktı.
2. Osmanlı hükûmeti Filistin topraklarında kendi içinde bir bütünlük arz eden bir "Filistin Vilayeti" oluşturacak ve Yahudi kolonisi meselesi bu vilayet bağlamında ele alınacaktı. Vilayetin merkezi Kudüs, sınırları da güneyde Mısır, kuzeyde Ürdün-Banias, doğuda çöle kadar uzanan topraklar ve batıda Hicaz demiryoluna kadar uzanan topraklar şeklinde olacaktı.
3. Filistin Vilayeti'nde Türkçe ve Arapça'nın yanı sıra, İbranice de resmi dil olarak tanınmalıydı. Yahudiler yazılı ve sözlü olarak İbraniceyi öğrenme hakkına sahip olacaklardı. İbranice gazete ve dergi çıkarabilecekler, toplantılarda İbranice konuşabilecekler

327 *PA-AA*, Konstantinopel 394, Hamburg, den 12. Juni 1918.

ve Osmanlı mahkemelerinde İbranice tercüman isteyebileceklerdi[328].

Bu arada Osmanlı devlet yönetiminde önemli değişiklikler olmuştu. Sultan Mehmed Reşat'ın ölümü üzerine 3 Temmuz 1918'de Osmanlı tahtına VI. Mehmed Vahdeddin geçmişti. Yeni Padişah, Talat Paşa'yı yeniden Sadrazam olarak atadıktan sonra, ondan Araplara karşı barışçıl bir politika takip edilmesini istemişti. Ayrıca Cemal Paşa tarafından daha önce cezalandırılan çok sayıdaki Arap ileri gelenlerini, Majesteleri Sultan affetmişti. Yine bu bağlamda Sultan Vahdeddin, Arapları kazanmak için Şam'a bir ziyaret düşünüyordu. Böyle bir ziyarete Talat Paşa da eşlik edecekti[329]. Öyle anlaşılıyor ki, Osmanlı Devleti, Siyonistlerin Filistin'de yurt edinme çabalarına karşı, eskiden beri Araplara verdiği desteği daha güçlü hissettirmek istiyordu.

Daha önceden de belirttiğimiz gibi Osmanlı hükûmeti ile Siyonistler arasında yapılan görüşmelerin her aşamasında Büyükelçi Bernstorff önemli bir rol oynuyordu. Nitekim Bernstorff, 20 Temmuz 1918'de Alman Şansölyesi Grafen von Hertling'e yazdığı uzunca bir raporunda (5 sayfa) Osmanlı Devleti'ne yönelik Siyonist faaliyetlerden detaylı bir şekilde bahsediyordu. Muhtemelen Alman şansölyesi Siyonistlerin Osmanlı hükûmetinden beklentilerinin neden karşılık bulmadığını ve Yahudiler lehine yapılması gerekli görülen iyileştirmelerin yavaş gitmesinin nedenlerini büyükelçisine soruyordu ve bu konuda Alman İmparatorluğu'nun üzerine düşen görevleri yerine getirip getirmediğini soruyordu. Büyükelçi Bernstorff verdiği cevapta, "Filistin Kulübü"nün, Almanlardan istediği desteği aldığını

328 Bkz: *PA-AA*, Konstantinopel 394, Hamburg, den 12. Juni 1918.

329 *PA-AA*, R13804, Bd. 19, Pera, 16. Juli 1918.

belirtiyordu. Hatta Bernstorff iddialı bir şekilde, şayet kendisi İstanbul'da her fırsatta Talat Paşa, Karasso ve Hahambaşı ile görüşmeseydi, Siyonizmin Osmanlı topraklarındaki nüfuz alanının bu seviyeye bile gelemeyeceğini ifade ediyordu. Hiç olmazsa Osmanlı hükûmeti ile Siyonistler arasında müzakerelere başlamış ve yavaş da olsa ilerliyordu. Bernstorff'a göre "*Türkiye'yi tanıyan herkes bilir ki, burada siyasi işlerin olgunlaşması ve meyve vermesi ancak sabırla ve inatla işlerin takip edilmesiyle oluyordu.*" Dolayısıyla Bernstorff'un düşüncesinde, şu aşamada yapılması gereken, Talat Paşa'nın Siyonist beklentiler ile ilgili görüşlerinin netleşmesini beklemek gerekiyordu. Şayet kısa bir zamanda Talat Paşa'dan somut bir adım gelmezse, o zaman hükûmetteki diğer üyeler üzerinde çalışmalar yapmak gerekecekti[330].

Bernstorff bu raporunda bir probleme daha dikkat çekiyordu; o da Yahudilerin, Filistin'de bir Yahudi kolonisi kurulması ve Osmanlı Yahudilerine hangi ayrıcalıkların verilmesi gerektiği konusunda farklı düşüncelere sahip olmalarıydı. Bu noktada örnek olarak Bernstorff "Filistin Kulübü"nün raporunu vermekteydi. Bernstorff'a göre, Filistin Kulübü'nün raporu okunduğunda Siyonizm'in, Yahudilerin Filistin'deki çalışmaları ve "Filistin'deki Yahudi Kolonisi" kavramları sanki gizlenmiş gibidir. Hâlbuki bu doğru değildi. Siyonizm Yahudilerin "milli Davası" idi ve Yahudiler bu yolla tekrar yurt edinmeyi düşünüyorlardı. Yahudiler şunu da iyi biliyorlardı; milletler önce "yurt" sahibi olurlar sonra kısa zamanda devletlerini kurarlardı. Yahudilerde de öyle olacaktı. Siyonizmin zorluğu da tam bu noktadaydı. Zira Filistin'deki Araplar ve Türkler, şayet

330 *PA-AA*, Konstantinopel 394, Pera, den 20. Juli 1918.

Siyonizm başarıya ulaşırsa bu topraklardan atılacaklarını düşünüyorlardı. Bernstorff'a göre böyle bir durumun insanlık için faydalı mı yoksa zararlı mı olacağı tartışma konusuydu. Dolayısıyla Filistin bölgesinde mülklerini korumaya çalışan Türkler ve Araplar bu yüzden suçlanamazlardı. Çünkü onlar Siyonizm için topraklarını terk etmek istemiyorlardı. Ayrıca bir de aşırı dindar Yahudiler grubu vardı. Zira bu grup Yahudiliği bir "dini cemaat" olarak ve Filistin'e göç etmeyi dini bir görev olarak görüyordu. Bunlar devlet istemiyorlardı. Sadece o topraklara yerleşip dini vecibelerini yerine getirmeyi istiyorlardı. Hâlbuki Siyonistlerin geneli bağımsız bir Yahudi devleti peşindeydiler ve Siyonistler dinlere karşı eşit mesafede duruyorlardı. Bu açıdan bakıldığında Siyonistlerin din algısı, Protestanların din algısına benzemekteydi. Dolayısıyla Filistin'deki Türkler ve Arplar, aşırı dindar Yahudileri, kendileri için tehlikeli görmüyorlardı. Zira onlar devlet ve toprak istemiyorlardı. Sadece kendi topraklarında ibadet etmek istiyorlardı. Onun için bölgede Türkler ve Araplar, aşırı dindar Yahudilerden rahatsız olmamakta, fakat Siyonistlerden ve onların hedeflerinden rahatsız olmaktaydılar. Bu çerçevede bakıldığında Bernstorff, sadece Siyonist amaçlar taşıyan örgütlerin Osmanlı hükûmeti ile müzakereler yürütmesinin yanlış olduğunu ifade ediyordu. Örnek olarak da "Filistin Kulübü"nü gösteriyordu. Zira bu ve benzeri derneklerin müzakereleri yürütmesi gelecekte bölgeye zarar verebilirdi[331].

Bernstorff'a göre, Siyonist örgütlerin Osmanlı Devleti ile olan görüşmelerinin şimdiye kadar bir sonuca ulaşamamasının önemli bir nedeni İngiltere'nin ikiyüzlü politikalarıydı. Bu bağlamda İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın son açıklaması

331 *PA-AA*, Konstantinopel 394, Pera, den 20. Juli 1918.

önemliydi. Bu açıklamada İngiltere'nin Siyonistlere verdiği sözün arkasında durmayacağı anlamını çıkartmak mümkündü. Öyle görünüyor ki, Siyonistleri harekete geçiren İngiltere, aynı Siyonistlerden korkmaya başlamıştı. İngiliz Bakan Yahudilerin, Filistin'deki diğer halklar ile beraber yaşamak zorunda olduklarını ifade ediyordu. Bu açıklama Balfour'un Yahudilere vermiş olduğu sözlerden farlı bir anlam ifade ediyordu. Zira Balfour Yahudilerin "Milli Evi" için söz vermişti. Bernstorff'a göre, Arapların Siyonizme karşı göstermiş oldukları güçlü tepki İngilizleri yeniden düşünmeye sevk etmişti. Ayrıca Siyonizm, Araplar ile Türklerin yeniden birbirine yakınlaşmasını da sağlamıştı. Fakat bu Arap-Türk yakınlaşması, Osmanlı hükûmetinin bir gereği gibi düşünüleceğinden Bernstorff'un endişeleri bulunmaktaydı. Bernstorff'a göre, Osmanlı hükûmeti Arapları ve Siyonistleri birbirinin rakibi olarak görmekteydi. Dolayısıyla Osmanlı hükûmeti bunlardan hangisini, politikaları açısından faydalı bulacaksa, onunla yoluna devam edecek gibi bir politika takip edecektir[332].

Osmanlı Devleti, Yahudilerin Filistin'e göçünü kolaylaştırıp Yahudi göçmenlerin bölgeye gelmesini sağlayabilirse, Bernstorff, bundan Osmanlı'nın büyük ekonomik fayda sağlayabileceğini düşünmekteydi. Fakat bu noktadaki problem Yahudilerden gelecek olan paranın devlet kasasına girmeyecek olmasıdır. Bu para ile sadece bazı kişiler zenginleşecektir. Bu da genel anlamda ekonomik bir iyileşmeyi sağlayamayacaktır. Dolayısıyla da halkın önemli bir kısmında Filistin'in, Siyonistlerin siyasi çalışmaları sonucu olarak Osmanlı Devleti'nden koparıldığı düşünülecekti. Öte yandan "Filistin Kulübü"nün göç ettirilecek Yahudiler ile

332 *PA-AA*, Konstantinopel 394, Pera, den 20. Juli 1918.

ilgili abartılı rakamlar vermesi, Osmanlı Devleti'ndeki üst düzey yöneticileri korkutmuştu. Filistin'e milyonlarca Yahudinin geleceği söylemi belki Siyonistlerin kulağına hoş geliyordu. Ama bu abartı Osmanlı yöneticilerini rahatsız etmişti. Bernstorff ise, dünya Yahudilerinin dörtte birinin Filistin'e göç edeceği şeklindeki Siyonist söylemleri abartılı buluyordu. Zaten şayet böyle bir durum gerçekleşirse, Filistin'de Yahudilerden başka hiçbir millete yer kalmayacaktı. Böyle bir planı belki de Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson da desteklemeyecekti. Zira o, Amerika'daki üç milyon Yahudinin seçimlerde onun için oy kullanmasını isteyecektir. İngiltere de böyle bir planın gerçekten uygulanması taraftarı olamazdı. Zira İngiltere bir İngiliz-Arap İmparatorluğu kurma hedefi gütmekteydi. Osmanlı Devleti de Siyonist planlara olumlu bakmıyordu. Onun için Bernstorff, Siyonistlere, hedefe adım adım ve bütün problemlerin ve milliyetlerin farkında olarak yürümelerini tavsiye ediyordu. Bernstorff'a göre bazı Siyonistlerin düşündüğü gibi, problem sadece Arap mülklerine ve topraklarına yüksek fiyatlar verilerek çözülemezdi. Mesele bu kadar basit değildi. Araplara çok paralar ödense bile Arap direnci kırılamayacaktı. Ayrıca Osmanlı hükûmeti ikna edilmeliydi ve meselenin uluslararası boyutu çözüme kavuşturulmalıydı. Mesele sadece finans meselesi olsaydı, Siyonistler şimdiye "milli ordularını" bile kurabilirlerdi. Bernstorff'a göre *"Araplar parayı çok sevmelerine rağmen, oturdukları şehirlerden kolay vazgeçmeyeceklerdir."*[333]. Dolayısıyla Bernstorff, Filistin'e ancak siyasi amaç gütmeyen Yahudilerin göç etmesinin kolay olacağını düşünüyordu. Bu bağlamda Filistin'de bir devlet kurmak istemeyen dindar Yahudilere

333 *PA-AA*, Konstantinopel 394, Pera, den 20. Juli 1918.

hem Osmanlı hükûmeti hem de Araplar sıcak bakmaktaydılar. Zira Filistin topraklarının nüfusa ihtiyacı vardı.

Bernstorff, Almanya'da yaşayan 500 bin Yahudiden, Filistin'e göç etmek isteyenlerin çok az sayıda olacağını düşünüyordu. Zira Alman Yahudilerinin çoğu asimile olmuştu. Dolayısıyla Avrupa Yahudilerinin Filistin'e göçü meselesi Almanya'yı doğrudan ilgilendirmiyordu. Bu meselede Almanya'yı dolaylı olarak ilgilendiren iki husus vardı; birincisi Doğu Yahudilerinin Almanya'ya göçü azalacaktı, ikincisi ise Filistin'in kolonizasyonu sayesinde müttefik Osmanlı Devleti ekonomik olarak güç kazanacaktı. Ayrıca bu konunun Almanya açısından propaganda değeri mevcuttu. Savaş sonunda yapılacak olan barış antlaşmaları görüşmesinde Almanya, önemli bir koz elde edecekti. Bernstorff: "*Şayet biz Filistin'i silahla kazanamazsak, diplomatik yollarla kazanabiliriz.*" diye yazıyordu. Bunu için de kutsal bölgelerde yaşayan Hristiyan, Yahudi ve Arapların desteği gerekmekteydi. Bu bağlamda Almanya, Yahudilere destek verirken, Arapları karşısına almaktan kaçınmalıydı. Yine Bernstorff'a göre, şayet Yahudiler Osmanlı hükûmetinden istedikleri "serbest göç hakkı" ve hukuki tavizleri alırlarsa, amaçlarına ulaşması için gerekli olan adımlar sonradan "doğal olarak" gelecekti. Bu adımlar için gerekli olan tek güç Yahudilerin kendi aralarında anlaşmalarıdır. Zaten Yahudiler kendi aralarında anlaşamaz iseler hiçbir güç "Davut ve Süleyman İmparatorluğu"nun kurulmasını sağlayamazdı[334].

Bu arada farklı Yahudi delegasyonları ile Talat Paşa arasında süren görüşmeleri takip eden Alman Dışişleri Bakanlığı 12 Ağustos 1918'de bu görüşmelerden bir sonuç alınıp alınmadığını İstanbul'daki Alman Büyükelçisi'ne

334 *PA-AA*, Konstantinopel 394, Pera, den 20. Juli 1918.

tekrar sormuştu. İstanbul'dan gelen cevapta, Siyonistler ile Osmanlı hükûmeti arasında süren görüşmeler sonucu bir antlaşmaya varıldığı bildiriliyordu. Nitekim Siyonist delegasyonunda yer alan Bay Perlmutter, 13 Ağustos 1918'de İstanbul'dan ayrılmadan önce Talat Paşa ile görüştüğünü, Talat Paşa'nın kendisine Osmanlı Meclis-i Vükelâsı'nın son toplantısında Filistin'deki Yahudilere yönelik sınırlandırmaları tamamen kaldırdığını ifade ettiğini belirtiyordu. Yahudiler serbestçe Filistin'e göç edebilecek ve yerleşebileceklerdi. Filistin'e göç eden Yahudiler, o bölgede yaşayan halklarla eşit haklara sahip olacaklardı. Yine Talat Paşa'nın bildirdiğine göre, Osmanlı hükûmeti, yetkili valiye bu konudaki kesin talimatlarını vermişti[335].

Perlmutter–Talat Paşa görüşmesinde, Siyonistlerin Filistin'de kurmak istedikleri "Yahudi Merkezi" de gündeme gelmişti. Talat Paşa "Yahudi Merkezi"nin kurulması ile neyin amaçlandığını sorması üzerine, Perlmutter Yahudilerin "dinî ve millî" faaliyetlerinin organize edileceği bir merkez düşündükleri cevabını vermişti. Bunun üzerine Talat Paşa'nın bahsi geçen merkezin kurulmasını onayladığını Perlmutter yazmıştır. Zira Talat Paşa, Yahudilerin Filistin'de kültürel ve dini hayatlarını rahatça yaşayabilmeleri için gerekli olan kurumlarını kurmaları taraftarı olduğunu ifade ediyordu. Filistin'e gelecek olan göçmenlerin problemlerini bu Yahudi kuruluşları çözmeliydi. Zira Talat Paşa, Yahudilerin Filistin'de bir koloni oluşturmalarını Osmanlı Devleti için önemli ve faydalı buluyordu. Talat Paşa, Yahudi kolonisini Osmanlı Devleti'nin himayesine almak istiyordu. Zira ona göre, bu durum Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığı

335 *PA-AA*, Konstantinopel 394, Konstantinopel, den 12. August 1918.

ile bağlantılı bir durumdu. Aynı zamanda da Filistin'deki diğer halkların haklarıyla ilgiliydi[336].

Talat Paşa, bu Meclis-i Vükelâ'nın yeni kararları ışığında, kısa zamanda özel bir komisyonun oluşturulup detaylı bir şekilde çalışmaya başlayacağını ifade ediyordu. Bu komisyon kararlarının uygulanması ile ilgili projesini sunduktan sonra Talat Paşa, tekrar Yahudi delegasyonları ile müzakerelere devam edecekti[337]. Öyle anlaşılıyor ki Talat Paşa konuyu tekrar bir komisyona havale ederek zaman kazanmaya çalışıyordu

Perlmutter de Talat Paşa'ya, Meclis-i Vükelâ'nın, Filistin'deki Yahudilerin önündeki sınırlandırmaları kaldırması ve Filistin'e göçü serbest bırakma kararının dünyadaki bütün Yahudiler tarafından olumlu karşılanacağını ifade etmiştir. Ayrıca Perlmutter Yahudi delegasyonunun en kısa zamanda "özel komisyonu" oluşturarak çalışmaya başlayacağını ve projesini ortaya çıkaracağını belirtiyordu. Perlmutter, bu projenin Osmanlı'nın tam bağımsızlık hakları ile çelişmeyeceğini ve bölgede Arapların haklarına da zarar vermeyeceğini Talat Paşa'ya ifade etmiştir[338].

Her ne kadar Perlmutter, Talat Paşa'nın Filistin'de kurulacak olan "Yahudi Merkezi"ni onayladığını belirtmiş olsa da, bu konunun problem olmaya devam ettiğini, Siyonistlerin iç yazışmalarından görmekteyiz. Zira 17 Ağustos 1918'de, yani Perlmutter-Talat Paşa görüşmesinden yaklaşık beş gün sonra ve Perlmutter Viyana'da iken, Berlin'de bulunan von Rosenheim, İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği'ne bir telgraf çekmişti. Bu telgrafta, Filistin'de kurulması

336 *PA-AA*, Konstantinopel 394, Konstantinopel, den 12. August 1918.
337 *PA-AA*, Konstantinopel 394, Konstantinopel, den 12. August 1918.
338 *PA-AA*, Konstantinopel 394, Konstantinopel, den 12. August 1918.

düşünülen "Yahudi Merkezi"nin, Osmanlı hükûmetinin tasarladığı şeklinin, Alman Siyonistlerce olumlu karşılanmadığı bildiriliyordu. Zira Talat Paşa daha önce Perlmutter'e Yahudi Merkezi'nin Osmanlı Devleti'ne bağlı olması gerektiğini söylemişti. Bu durum Siyonistleri rahatsız etmişti. Rosenheim bu telgrafında, Berlinli bir Siyonist olan Jacobson'un, bu durumu düzeltmek ve Bernstorff ile görüşmek üzere İstanbul'a hareket ettiğini yazıyordu. Jacobson'a göre, "Yahudi Merkezi"nin Osmanlı hükûmetinin kontrolünde olması, mevcut duruma göre, merkezin uluslararası güçler tarafından kullanılmasını beraberinde getirecektir. Zira Osmanlı Devleti mevcut haliyle uluslararası güçler karşısında kendini yeterince koruyamyordu. Bu durumun doğuracağı sonuçları ise Siyonistlerin kabul etmesi mümkün değildi. Onun için Osmanlı hükûmeti ile kısa zamanda uzlaşmak gerekiyordu. Böyle bir anlaşma için gerekirse "merkez" kelimesi metinden de çıkartılabilirdi[339].

Rosenheim'ın bu telgrafı, bir gün sonra 18 Ağustos 1918 tarihinde Bernstorff tarafından Viyana'da bulunan Perlmutter'e iletilmiştir[340]. Perlmutter'in Viyana'dan Bernstorff'a 20 Ağustos 1918'de yazdığı mektupta Siyonist delegasyonu ile Talat Paşa arasındaki anlaşmazlığın detayları ortaya çıkıyordu. Buna göre, Perlmutter ile Talat Paşa üzerinde anlaştıkları ve Osmanlı hükûmetinin Yahudilerle ilgili yapacağı resmi açıklamanın orijinal metninde "le centre juif réligieux et national en Palestine" (Filistin Milli ve Dini Yahudi Merkezi) tanımlaması yer alıyordu. Fakat daha sonra Talat Paşa bu ifadeyi değiştirerek "le centre juif réligieux en Palestine" (Filistin Yahudi Dini Merkezi) haline getirmişti. Yani Talat

339 *PA-AA*, Konstantinopel 394, Berlin, den 17. August 1918.

340 *PA-AA*, Konstantinopel 394, Pera, den 18. August 1918.

Paşa Yahudi Merkezi'ndeki "Milli" kavramını kaldırmıştı. Perlmutter'e göre bu köklü bir değişimdi ve hem kendisinin hem de Yahudi delegasyonundaki diğer üyelerinin bundan haberi yoktu. Bu değişim ancak, Yahudi delegasyonundaki bütün üyelerin onayı alındıktan sonra kabul edilebilirdi[341].

Talat Paşa'nın Filistin topraklarında kurulacak olan Yahudi merkezinin isminde "milli" kelimesini çıkartması önemli bir ayrıntı idi. Zira "milli" kavramının kullanılması, ileride kurulması düşünülen bağımsız Yahudi devletinin ilk önemli adımı olarak görülüyordu. Hâlbuki Talat Paşa, Yahudilerin her halükarda Osmanlı himayesinde kalmaları konusunda ısrar ediyordu. Doğal olarak Osmanlı Devleti'nden toprak koparılmasına karşı çıkıyordu. Filistin bölgesini iyi tanıyan ve orada 4. Ordu komutanlığı yapmış olan Cemal Paşa da, Talat Paşa gibi düşünüyordu. Cemal Paşa, Yahudilerin Filistin bölgesinde rahat bir şekilde yaşamaları için elinden geleni yaptığını ve bölgeye göç etmek isteyen Yahudilere yardımcı olduğunu belirtiyordu. Hiçbir zaman antisemitist olmadığını da belirten Cemal Paşa, fakat Siyonistlerin Filistin bölgesinde "milli" bir devlet kurmalarına karşı olduğunu ifade ediyordu. Bir kere mevcut askeri durum böyle bir devleti imkânsız kılıyordu[342]. Zira Osmanlı Devleti yavaş yavaş bölgeyi terk etmek zorunda kalabilirdi.

İstanbul'dan, Berlin'deki "Siyonist Merkez Bürosuna" 2 Eylül 1918'de yazılan bir mektupta, bir gün önce "Osmanischen Lloyd"da yayınlanan bir yazıdan bahsedilmekteydi. Yazının konusu Filistin'de kurulacak olan "Yahudi Din Merkezi" ile ilgiliydi. Bu yazıda din merkezinin içeriği Talat Paşa ile Perlmutter arasında sağlanan görüş

341 *PA-AA*, Konstantinopel 394, Wien, den 20. August 1918.
342 *PA-AA*, R13802, Bd. 17, Pera, den 21. August 1917.

birliği ile temel esaslarda aynıydı. Fakat adı geçen yazı bu görüş birliğini Talat Paşa ile Perlmutter arasında değil de Talat Paşa ile Yahudi delegasyonu arasındaymış gibi vermekteydi. Yazının sonlarına doğru özellikle Haham Horovitz ismi ön plana çıkıyordu. Yazıda bir diğer yanlış da Siyonist Delegasyonunun Osmanlı hükûmeti ile yürüttüğü müzakerelerde, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun İstanbul Büyükelçisi'nin, Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi kadar etkili olduğunun yazılmış olmasıdır. Gerçekte ise müzakerelerin başından sonuna Alman Büyükelçisi etkili olmuş ve bu konuda defalarca Talat Paşa ile görüşmüştür. Avusturya-Macaristan Büyükelçisi ise sadece bir kere, içlerinde Haham Horovitz'n de olduğu bir Siyonist delegasyonunu kabul etmiş ve gelişmeler hakkında bilgi almıştı. Onun ötesinde Yahudilerin Siyonist davasına fazla da bir katkısı olmamıştır[343].

Öyle anlaşılıyor ki, Haham Horovitz isminin, adı geçen yazıda ön plana çıkartılması kamuoyunun dikkatini çekmek içindi. Zira kamuoyu, Filistin'deki Yahudi merkezini sadece dini bir merkez olarak bilecekti. Onun için Perlmutter "Yahudi Dini Merkezi" konusunun kamuoyuna açıklanmasında geri planda kalmayı tercih etmiş olabilir. Böylece dini amaçlı bir merkezin, kamuoyunun tanıdığı bir din adamı (Haham Horovitz) ile anılması daha uygun olacaktı. Aslında, Siyonist delegasyonu tam olarak onaylamasa da ve müzakerelerin ruhuna uymasa da böyle bir durumun ortaya çıkması Yahudilerin geneli açısından bir başarı olarak görülüyordu. Fakat Yahudilerin çoğunu rahatsız eden husus, Haham Horovitz'in bütün müzakereleri yürütmüş ve anlaşmayı sağlamış gibi gösterilmesiydi.

343 *PA-AA*, Konstantinopel 394, Konstantinopel, den 2. September 1918.

Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ndeki konu ile ilgili belgelerden anlaşıldığına göre, Alman Siyonistlerinin, Alman hükûmetinden aldıkları destekle, Talat Paşa ile olan görüşmelerini, Talat Paşa hükûmetinin son günlerine kadar devam ettirmişlerdir. Şöyle ki Alman Dışişleri Bakanlığı'ndan, Bernstorff'a 5 Eylül 1918'de çekilen bir telgrafta, Almanya'daki "Yahudi Yardımlaşma Derneği"nin ekimde toplanması planlanan "Komisyon Toplantısına" katılıp katılmayacağı konusunda karar vermediği bildiriliyordu. Ancak Alman hükûmeti tarafından davet edilirlerse katılmalarının söz konusu olabileceği ifade ediliyordu. Bu konuda Bernstorff'un görüşü isteniyordu[344].

Bu telgrafa İstanbul'daki Alman Büyükelçiliğinden Waldburg imzası ile 17 Eylül 1918'de gelen cevapta, Talat Paşa'nın Alman Büyükelçiliği'nin devreye girmesiyle Alman Yahudi Yardımlaşma Derneği ile müzakerelerde bulunmayı ve bir araya gelmeyi kabul ettiği belirtiliyordu. Yoksa Osmanlı Devleti'nin, Siyonistlerin amaçlarından ve hedeflerinden hoşnut olmadığı bilinen bir gerçekti. Hatta Osmanlı'da Siyonistler düşman olarak görülüyorlardı. Dolayısıyla Waldburg her ne kadar Alman Yahudi yardımlaşma Derneği'nin müzakereleri yürütmesi bir başarı sayılsa da bu müzakereler Siyonistlerin istediği hedeflere ulaşması ile sonuçlanmayacaktır. Bu bağlamda Almanya da müzakerelerin sonuca ulaşması konusunda, Alman Yahudi Yardımlaşma Derneği'ni daha fazla cesaretlendirmemeliydi. Dolayısıyla Waldburg, Eylül'de toplanması planlanan "komisyon toplantısı"na Almanya'nın mesafeli durmasını istemekteydi. Zira bu toplantıya Osmanlı Devleti de pek olumlu bakmamaktaydı[345].

344 *PA-AA*, Konstantinopel 394, Berlin, den 5. September 1918.

345 *PA-AA*, Konstantinopel 394, Pera, den 17. September 1918.

Eylül'de toplanılmasına karar verilen komisyon toplantısı, hiçbir zaman toplanamadı. Zira Eylül 1918 ayı içindeki askeri gelişmeler sonucu hem savaşı İtilaf Devletleri'nin kazandığı netleşecek, hem de Osmanlı ordusu Filistin-Suriye bölgesini boşaltarak Halep'in Kuzeyine kadar çekilecektir. Dolayısıyla artık Filistin bölgesi tamamen İngiliz kontrolündeydi. Ayrıca bu gelişmeler sonucunda Talat Paşa hükûmeti de 8 Ekim 1918'de istifa etmişti.

Bütün bu belgelerin ışığında, Talat Paşa'nın Filistin'de milli bir Yahudi yurdu kurulmasına baştan beri karşı olduğunu söylemek mümkündür. Zira Filistin, Osmanlı Devleti'nin bir parçası idi ve hükûmetinin kuruluşundan istifasına kadar, "Osmanlı birliğini" savunmuş olan Talat Paşa'ya göre, devletin himayesinde olan herhangi bir toprak parçasının terk edilmesi düşünemezdi. Ne var ki Balfour Deklarasyonu ile Siyonistlerin "Yahudi Milli Yurdu" kurma projeleri, özellikle İtilaf Devletleri safında yer alan ülkelerden önemli bir destek görmüştür. Birinci Dünya Savaşı'nı kazanabilmek için dünyadaki Yahudi örgütlerinin dışlanmaması gerektiğini düşünen dönemin Alman hükûmeti, Alman Siyonistlerin Sadrazam Talat Paşa ile müzakere isteklerine destek vermiş ve İstanbul'daki Büyükelçiliği'ni bu yönde harekete geçirmiştir. Aralık 1917'ye kadar Alman Siyonistler ile görüşmeyi hep reddetmiş olan Sadrazam Talat Paşa, Alman Büyükelçisi Bernstorff'un aracılık etmesiyle birlikte belirtilen tarihten itibaren, Siyonistlerin Osmanlı topraklarındaki hedefleri ile ilgili görüşmelere başlamıştır.

Bu görüşmelerin her aşamasında Talat Paşa, Alman Siyonistlerin Osmanlı topraklarındaki isteklerine genel anlamda karşı çıkmıştır. Her defasında, Osmanlı Yahudileri ile Osmanlı hükûmetinin problemleri bulunmadığını ve her

Osmanlı vatandaşı gibi Yahudilerin de haklarının yasalarla garanti altına alındığını ifade ederek, Yahudilere diğer Osmanlı vatandaşlarından farklı imtiyazlar sağlanamayacağını açık bir şekilde ifade ediyordu. Fakat Alman Siyonistler ısrarla Filistin'de bir "Milli Yahudi Yurdu" kurulmasını talep ediyorlardı. Bu bağlamda Talat Paşa "milli" kelimesine karşı çıkıyor ve bunun bağımsızlıkla sonuçlanabileceğine dikkat çekerek bu yöndeki Siyonist taleplerine karşı çıkıyordu.

Bu nedenle Aralık 1917'de başlayan görüşmelerden, Talat Paşa hükûmetinin istifa ettiği 8 Ekim 1918'e kadar herhangi bir sonuç alınamamıştı. Osmanlı hükûmeti ile Alman Siyonistleri arasındaki müzakerelerde bir sonuç alınamamasının iki önemli nedeni vardı: Birincisi Almanya'daki Siyonist derneklerin bir "çatı dernek" oluşturamamaları, dolayısıyla "yekvücut" olamamaları ve Siyonist derneğin farklı amaçlar peşinde olması, ikincisi ise zaten Alman Siyonistlerinin Osmanlı Devleti'ndeki hedeflerine olumlu bakmayan Talat Paşa'nın, ilk nedeni de iyi kullanarak başarılı bir diplomasi ile Siyonistleri sürekli oyalamasıdır. Aslında Talat Paşa Birinci Dünya Savaşı sürecinde gerek Dâhiliye Nazırı gerekse Sadrazam olduğu dönemlerde Yahudi kişi ve derneklerden gelen talepleri hep sürüncemede bırakmıştır[346].

Ayrıca Rus Bolşevikleri, Birinci Dünya Savaşı sürecinde imzalanmış olan gizli antlaşmaları kamuoyuna açıklayınca görüldü ki, İngiltere Balfour deklarasyonu ile Filistin'de Yahudilere söz vermiş olduğu toprakların aynısını kurulacak

346 Talat Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı sürecinde Yahudi dernek ve kişilerden gelen talepleri sürüncemede bırakması konusunda bkz: Mustafa Balcıoğlu-Sezai Balcı, *Rothschildler ve Osmanlı İmparatorluğu. İlk Kez Yayınlanan Belgelerle*, 2. Baskı, Erguvani Yayınevi, Ankara 2017, s. 415-430.

olan "Arap Krallığı"nın topraklarına dâhil etmiştir. Aslında Talat Paşa, İngiltere'nin Şerif Hüseyin'e ve Yahudilere aynı sözleri verdiğini Aralık 1917'de Alman Siyonistlerine söylemişti. Fakat Yahudiler "Milli Yurt" hedeflerinde o kadar ısrarcıydılar ki, bu paradoksal durumu uzun vadede çözeceklerini düşünüyorlardı. Nitekim her şeye rağmen Siyonistler, İkinci Dünya Savaşı sonrasında İsrail devletini kurmayı başarmışlardır.

Seskizinci Bölüm

ÖLÜME YOLCULUK: İSTANBUL BOĞAZI'NDAN HARDENBERGSTRASSE'YE

Talat Paşa: "*Ben yatağımda ölmeyeceğim.*"[347]

İngiliz Büyükelçisi: "*...İstanbul'da beni aldatmayan tek kişi Talat Paşa idi...*"[348].

Amerika Birleşik Devletleri'nin Nisan 1917'den itibaren İtilaf Devletleri safında fiilen Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle beraber savaştaki denge, İttifak Devletleri aleyhine dönmüştü. Fakat Talat Paşa son ana kadar savaşın kazanılacağından ümitliydi. Zira Alman Büyükelçiliği'ne vekâlet eden Waldburg, 30 Eylül 1918'de "acil" ibaresi ile Alman Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta Talat Paşa ile görüştüğünü Sadrazam'ın hala savaşın kazanılacağına dair büyük ümit taşıdığını yazıyordu. Talat Paşa'ya göre, İttifak Devletleri kuvvetleri hızlı bir şekilde Bulgaristan'a sevk edilip, Bulgaristan'ın işgali önlenebilirdi. Ayrıca Talat Paşa, ne olursa olsun bundan sonra da Alman ittifakına kesinlikle sadık kalacaklarının garantisini de veriyordu. Fakat şunu

347 Çavdar, *Talât Paşa...*, s. 519.

348 *Deutsche Allgemeine Zeitung*, "zur Ermordung Talaat Paschas", 16.3.1921 (Sabah Baskısı).

da ekliyordu: "*...Öyle bir duruma gelebiliriz ki istifa etmek zorunda kalabilirim... Şayet Bulgaristan barış imzalayıp, İtilaf Devletleri Bulgaristan'ı işgal ederlerse ve Bulgaristan ile beraber Osmanlı üzerine yürürlerse, Suriye ve Filistin'deki askeri durumumuz da göz önünde bulundurulduğunda savaş kaybedilmiş demektir. Ben böyle bir barış imzalamak istemediğim için de, o zaman istifa ederim.*"[349].

Talat Paşa, Osmanlı Devleti'nin sonu olacak bir barış anlaşmasını, İtilaf Devletleri ile imzalamak istemiyordu. Onun yerine istifa etmeyi tercih ediyordu. Nitekim Almanya'nın İstanbul'daki Askeri Ataşesi, Alman Ordular Yüksek Komutanlığı'na, 8 Ekim 1918'de Osmanlı kabinesinin istifa ettiğini, yeni kabine kurma çalışmalarının başladığını bildiriyordu. Yeni kabine henüz tam olarak teşekkül etmemişti. Tevfik Paşa'nın, çok yaşlı olmasından dolayı Sadrazam olmasına karşı çıkılıyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, sadaret makamı için teklifi İzzet Paşa'ydı. Padişah'ın da onayı alındıktan sonra İzzet Paşa, kabinesini kurmaya başlamıştı. İzzet Paşa, Harbiye Nazırı olmak isteyen Mustafa Kemal'in, bu isteğini reddetmişti. İzzet Paşa kabinesini, sadece seçilmiş kişilerden kurmaya çalışıyordu. Almanya için en önemlisi, İzzet Paşa Osmanlı-Alman ittifakı taraftarı olduğundan Almanya için problem büyük değildi[350].

Neticede Osmanlı Devleti'nin artık Birinci Dünya Savaşı'nı kaybedeceğinin anlaşılması üzerine Talat Paşa, sadrazamlıktan 8 Ekim 1918'de istifa etmiş ve iktidarı elinde bulunduran İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelenleri ile zaman zaman genel merkezde bir araya gelerek, ne yapmaları gerektiği konusunda önemli bir karara varmışlardır:

349 *PA-AA*, R13804, Bd. 19, Pera, 30. Eylül 1918.

350 *PA-AA*, R13804, Bd. 19, 9.10.1918.

"Ortalık durulup memleket yabancı işgalcilerden kurtulduktan sonra tekrar İstanbul'a dönmek üzere geçici bir süre için"[351] örgütün lider kadrosu İstanbul'u terk edecekti. Zaten İttihat ve Terakki Cemiyeti de 1 Kasım 1918 sabahı son kongresini yaparak, Cemiyetin feshedilmesine, "Teceddüt Fırkası" isimli bir parti kurulmasına ve bu partinin İttihat ve Terakki'nin varisi sayılmasına karar vermişti.

Aslında Talat ve arkadaşlarının ülkeyi terk etme kararını daha önce verdikleri anlaşılmaktadır. Zira İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Bernstorff, İttihatçılar ülkeyi terk etmeden dört gün önce, 27 Ekim tarihli şifreli telgrafında, Talat Paşa, Enver Paşa ve eskinin diğer güçlü ittihatçılarının ülkeyi terk etmek istediklerini Alman Dışişleri Bakanlığı'na bildiriyordu. Yeni Sadrazam İzzet Paşa ise bir taraftan ittihatçı liderlere yardımcı olmak istiyor, diğer taraftan da, daha sonraları bu konudan dolayı suçlanmaktan endişe ediyordu. Onun için ileride kendisi baskı altında kaldığında ve baskılar sonucu ittihatçı liderlerin iadesini talep etmek zorunda kaldığında, Almanya'ya sığınacak olan bu ittihatçı liderleri Almanya'nın iade edip etmeyeceğini Bernstorff'a soruyordu[352].

Bernstorff, İzzet Paşa'nın bu sorusunu Alman Dışişleri Bakanlığı'na iletiyor ve Dr. Solf imzalı cevabi telgrafta şu ifadeler yer alıyordu: *"Bizimle ittifak antlaşması imzalamış ve hep yanımızda olmuş olan Talat ve Enver paşalar için Almanya'nın kapıları sonuna kadar açıktır. Şayet onlar Türkiye'deki siyasi durumlardan dolayı ülkelerini terk etmek zorunda kalırlarsa, lütfen onlara yardımcı olunuz. İzzet Paşa tarafından istenen açıklamayı Almanya veremez. Şayet İzzet Paşa size bu konuyu tekrar sorarsa, ona*

351 Babacan, *Mehmed Talât Paşa...*, s.192.

352 *PA-AA*, R14104, Bd. 54, Nr. 7191, Konstantinopel, 27 Ekim 1918.

Almanya ile Osmanlı Devleti arasındaki mevcut 11 Ocak 1917 tarihli iade antlaşmasına bağlı kalacağımızı söyleyiniz."[353].

Alman Dışişleri Bakanlığı'nın Sadrazam İzzet Paşa'nın sorusuna cevabı netti. İttihatçı liderler Almanya'ya sığındıkları takdirde iade edilmeyeceklerdi. Hem de Almanya bu kararı daha ittihaçı liderler yurtlarını terk etmeden vermişti. Böylece İzzet Paşa zor durumda kalmıştı. Bir taraftan ittihaçı liderlerin yurdu terk etmesine yardımcı olmak istiyor, diğer taraftan da daha sonra bu yüzden saldırıya uğramaktan çekiniyordu. Aslında İzzet Paşa bu zor durumdan kurtulmak için, Alman hükûmetine, ileride ittihatçı liderler istendiği takdirde Osmanlı hükûmetine iade edilip edilmeyeceği konusunda bir açıklama istiyordu[354].

Bir iddiaya göre de, Talat Paşa ve arkadaşlarının yurdu terk etmeleri gerektiği düşüncesi Sadrazam İzzet Paşa'dan gelmişti. Şöyle ki: "*...(savaşın kaybedildiği anlaşılınca) İttihat ve Terakki erkânının muhakeme edilmek üzere tevkif edilmesi fikri ortaya atılmıştı. Hatta Bedri ve Cemal Azmi Beyler tevkif edilmiş sonra da serbest bırakılmıştı. İşte bu sırada idi ki, Sadrazam Müşir Ahmet Paşa'dan, Talat Paşa'ya Ali Fethi Bey (Okyar) vasıtası ile Talat Paşa'nın bir müddetdir beklediği haberi geldi. Bu haberde Talat Paşa'dan hayatının en büyük fedakârlığı isteniyordu... Memleketi terk etmelerinde zorunluluk vardı. Sadrzam İzzet Paşa, Talat Paşa'dan memleketi terk etmesini istiyordu.*"[355].

353 *PA-AA*, R14104, Bd. 54, Nr. 7194, Berlin, 30 Ekim 1918.

354 *PA-AA*, R13804, Bd. 19, Pera, 27. Oktober 1918.

355 Bkz: Seyhun Tunaşar, *Dört Mason Sadrazam (2).Vahdettin Dönemi Talat Paşa, Ali Rıza Paşa*, Piramit Yayıncılık, Ankara 2003, s. 55.

Ahmet İzzet Paşa'nın, Talat Paşa ve diğer önde gelen ittihatçıların memleketi terk etmelerini istemesindeki gerekçeleri şöyleydi: İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında mütareke imzalandığı takdirde, İngilizler savaş suçlularının kendilerine teslim edilmesini isteyeceklerdi. Böyle bir durumda harp kararı veren ve bu harbi devam ettiren Talat, Enver ve Cemal paşaların İngilizlere teslim edilmesi gerekecekti. Fakat Ahmet İzzet Paşa bunu yapmak istemiyordu. Yapmadığı takdirde ise İngilizler bunu bahane ederek bütün vatanı işgal edeceklerdi. Bunun için Ahmet İzzet Paşa, Talat Paşa'dan "*...yanlarına sureti katiyyede Enver ve Cemal Paşa ile diğer ileri gelenleri alıp geçici bir zaman için memleketi terk etmesi...*"[356] için ricada bulunuyordu. Sadrazam İzzet Paşa, daha da ileri giderek Talat Paşa ve arkadaşlarının yurdu terk etmemeleri durumunda istifa edeceğini Fethi Bey aracılığı ile Talat Paşa'ya iletmişti.

Sadrzam Ahmet İzzet Paşa'nın, gerçekten Fethi Bey aracılığı ile Talat Paşa'ya böyle bir haber gönderip göndermediğini arşiv kaynaklarında ispatlamak bu güne kadar mümkün olmamıştır. Bu iddia sadece anılara dayanmaktadır. Dolayısıyla ana kaynaklarca doğrulanmaya ihtiyacı vardır. Fakat arşiv belgelerinden öyle anlaşılıyor ki, Talat Paşa ve arkadaşları ülkeyi terk etmeden önce, Alman hükûmetinden iade edilmeyeceklerine dair güvence istemekteydiler. Zira İttihatçı liderler, Osmanlı toprakları İtilaf Devletleri'nin işgali altındayken iade edilmek istemiyorlardı.

Hayatının önemli bir bölümünü İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çalışmaları ve siyasî faaliyetleri için harcamış, kendini bu Cemiyet ile özdeşleştirmiş ve Cemiyetin "ruhu" olarak görülen Talat Paşa önce, ülkeyi terk etmek istememiştir.

356 Tunaşar, *Dört Mason Sadrazam (2)...*, s. 55-56.

Ancak İstanbul işgal altındayken İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin adil olmayan bir yargılama sonucu idam edilme ihtimalleri yüksekti. Bu nedenle Talat, Enver ve Cemal paşalar ile İttihat ve Terakki'nin ileri gelen altı önemli şahsiyeti[357] 1 Kasım'ı 2 Kasım'a bağlayan gece İstanbul Boğazı'nda açıkta bekleyen Alman torpidosu[358] ile yol alıp 3 Kasım günü Sivastopol'a ulaştılar[359]. Aynı gün Kırım'daki Alman Askerî yetkililerin yardımı ile Ak Mescit'e (Simferopol), oradan da 7 Kasım'da takma isimlerle gizli bir şekilde, mahiyetleriyle birlikte Berlin'e varmak üzere yola çıktılar. Berlin'e doğru hareket eden İttihatçılar arasında Enver Paşa yoktur. Enver Paşa, Ak Mescit'te kalıp Transkafkasya'da İslâm ordusu kurma çalışmalarını sürdüren kardeşi Nuri Paşa'nın yanına geçmek istemişse de Almanlar -kendi çıkarlarına aykırı buldukları için- buna müsaade etmemişlerdir[360].

357 Enver, Talat ve Cemal paşalar ile birlikte İstanbul'u terk eden diğer İttihatçılar şunlardır: Beyrut Valisi Azmi, eski Polis Müdürü Bedri, Dr. Nazım, Dr. Bahaettin Şakir, Cemal Azmi ve İsmail Hakkı Paşa Bkz: *PA-AA*, R 13805, Bd. 20, Kiew, den 9 November 1918; Babacan, a.g.e., s. 175.

358 Talat Paşa ve yukarıda isimlerini verdiğimiz diğer İttihatçıları taşıyan Alman deniz aracının niteliği hakkında değişik bilgiler mevcuttur. Çavdar'a göre, "*Talat Paşa ve arkadaşlarını İstanbul'dan Odesa'ya götüren Alman gemisinin niteliği de değişik olarak anlatılmıştır. Kimine göre bu gemi denizaltıdır. Kimine göre de bir torpidodur.*" (Bkz: Çavdar, Talât Paşa..., s. 470). Babacan da Mithat Şükrü Bleda'ya dayanarak, bunun bir denizaltı olduğunu yazmaktadır (bkz: Babacan, *Talat Paşa*..., s. 175). Alman belgelerine göre ise, Talat Paşa ve arkadaşlarını Sivastopal'a taşıyan deniz aracı bir torpido idi. (Bkz: *PA-AA*, R13805, Bd. 20, Kiev, den 4 November 1918). Dolayısıyla Talat Paşa ve arkadaşlarını Sivastopol'a taşıyan deniz aracının bir Alman torpidosu olduğunu kabul etmek gerekir.

359 *PA-AA*, R 13805, Bd. 20, Kiew, den 4 November 1918.

360 İstanbul'da Alman Büyükelçiliği görevini yürüten Waldburg, Alman Dışişleri'nden Enver Paşa'nın Kafkasya'ya geçmesine müsaade edilmemesini, böyle bir durumun İstanbul'da kabine krizine neden olabileceğini ve bunun sonucunda yeni kurulacak kabinede İtilâf Devleti taraftarlarının ağır-

Talat Paşa ve arkadaşlarının yurdu terk ettikleri öğrenilince İstanbul'da kurulmuş olan yeni hükûmet, İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği aracılığı ile Kırım topraklarında bulunan bu İttihatçıların iade edilmesini istemiştir. O sıralar İstanbul'da Alman Büyükelçiliği görevini yürüten Waldburg, Sadrazam'ın bu isteğini 3 Kasım'da Alman Dışişleri'ne iletmiş; ancak bu isteğe ek olarak, Cemal Paşa da dâhil olmak üzere[361] İttihatçıların İstanbul'a geri gönderilmelerinin Alman İmparatorluğu'nun güvenilirliliğini ve çıkarlarını zedeleyeceğini, Alman dostu olan bu kişilerin hiçbir şekilde İstanbul'a iade edilmemelerini ve Kırım'daki Alman askerî makamlara bu yönde talimat verilmesi gerektiğini de Alman Dışişleri'ne bildirmiştir[362].

Aslında Sadrazam İzzet Paşa da, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartlar nedeni ile İttihatçıların İstanbul'da tarafsız bir mahkemede yargılanmalarının mümkün olmayacağı kanaatinde olduğundan, iade edilmelerinin doğru olmayacağı düşüncesindeydi. Ancak İstanbul'daki Ermeni ve

lık kazanacaklarını ve bunun da Alman çıkarlarına uygun olmayacağını belirtmekteydi. Bkz: *PA-AA*, R 13805, Bd. 20, Pera, den 4 November 1918.

361 İstanbul'daki Alman Bahriye Ataşesi, Cemal Paşa'nın diğer İttihatçılardan ayırt edilmemesini, Enver ve Talat paşalara gösterilen ihtimamın Cemal Paşa'ya da gösterilmesini Alman Genel Kurmayı'ndan istemekteydi. (Bkz: *PA-AA*, R 13805, Bd. 20, den 8. November 1918). Zira Cemal Paşa Fransız kültürüne yakınlığı ve sempatisi ile tanınıyordu.

362 Bkz *PA-AA*, R 13805, Bd. 20, Pera, den 4 November 1918. İngilizlerin baskısı ile Osmanlı Devleti'nin daha sonraki iade taleplerinde Cemal Paşa, Dr. Nazım Bey, Bedri Bey, Azmi Bey ve Bahaeddin Şakir Bey'in isimleri ön plâna çıkarak, bu kişilerin Ermenilerin tehcirinde yetkilerini kötüye kullandıkları ve İstanbul'u terk ederlerken yanlarına devlet kasasından yüklü miktarda para aldıkları gerekçeleriyle İstanbul'da yargılanmak üzere iade edilmeleri istenmiştir. Ancak Alman hükûmeti Osmanlı Devleti'nin ileri sürdüğü bu iddiaların delilsiz olduğu kanaatindeydi. (Bkz: *PA-AA*, R 13805, Bd. 20, Berlin, den 29. November 1918; *PA-AA*, R 13805, Bd. 20, Türkei und Bulgarien, 28. Dezember 1918).

Rum azınlığı ile İngilizlerin baskısı ve İtilâf Devletleri lehine dönmüş İstanbul'daki bir kısım yerli basına karşı koyabilmek için İzzet Paşa 5 Kasım'da, Waldburg'dan, Kırım topraklarında bulunan bu İttihatçıların hiç değilse askerî kanadından olan Enver ve Cemal paşaların iade edilmesini talep etmiş ve bunların İstanbul'da yargılanacaklarını beyan etmiştir.

Ayrıca İzzet Paşa, bu iki kişi iade edilmediği takdirde İngilizlerin, Osmanlı topraklarında bulunan yaklaşık 700 Alman subayı ile 11.000 Alman personeli esir alacakları tehdidinde bulunduklarını da Alman Büyükelçiliği'ne bildirmiştir[363]. Waldburg, Alman Dışişleri'ne gönderdiği 6 Kasım tarihli telgrafta, durumun İzzet Paşa'nın belirttiği kadar ciddi olmadığını, kaldı ki İttihatçıların yurdu terk etmelerine İzzet Paşa Hükûmeti'nin göz yumduğunu ve bu durumda Alman hükûmetinin sorumlu tutulamayacağını belirtiyordu[364]. Dolayısıyla Alman Dışişleri Bakanlığı'nın, İttihatçıların İstanbul'u terk ettiği ilk günden itibaren bunları iade etmeme yönündeki tutumunu kararlılıkla sürdürdüğünü görmekteyiz.

Alman hükûmeti özellikle Talat Paşa'yı iade etmeyi, hiçbir şekilde düşünmüyordu[365]. Zira Talat Paşa, hem üst düzey Alman yöneticileriyle dostluklar kurmuş hem de Alman kamuoyunda olumlu etkiler bırakabilmiş bir devlet adamıydı. Alman kamuoyu onu Osmanlı Devleti'ni modernleştirmek için çaba sarf eden bir devrimci ve kadim bir Alman dostu olarak tanıyordu. Özellikle onun, Nisan 1917'de Sadrazam olarak Berlin'e yaptığı gezi sırasında Alman gazeteleri ondan övgüyle bahsetmişlerdir. Meselâ önemli bir Alman ga-

363 *PA-AA*, R 13805, Bd. 20, Konstantinopel, den 6 November 1918.

364 *PA-AA*, R 13805, Bd. 20, Pera, den 5 November 1918.

365 *PA-AA*, R 13805, Bd. 20, Türkei und Bulgarien, 28. Dezember 1918.

zetesi şöyle yazmıştır: "*...yeni Türkiye'nin enerjik ve çok güçlü kurucularından birini (Talat Paşa) selamlıyoruz ki, onların kahraman ve cesur çocukları değişik cephelerde kendilerini ispat ettiler. Almanya'nın gerçek ve halis dostlarına saygılarımızı sunuyoruz...*"[366].

Ayrıca Alman hükûmeti, Talat Paşa'ya, hem Avrupa'nın değişik ülkelerinde dağınık bir halde bulunan hem de Osmanlı Devleti sınırları içinde kalmış olan ittihatçılarla kolay haberleşebilme imkânı sağlıyordu. Böylece Talat Paşa'da ittihatçıları tekrar organize etme ve yeni devletin kurulmasında önemli bir rol oynama ümidi yaşıyordu. Bu durumdan, Anadolu'yu işgal etmeye başlamış olan İtilaf Devletleri de şikâyetçiydi. Nitekim İstanbul'da kurulmuş olan Muhtar Paşa hükûmetine, Anadolu'da İtilaf Devletleri'ne karşı başlamış olan direnişlerin arkasında, Almanya'da bulunan Talat, Enver ve Cemal paşalar gibi İttihatçı liderlerin olduğu ve Alman yetkililerden destek aldıkları yönünde, İtilaf Devletleri temsilcilerinden şikâyetler geliyordu[367].

Talat Paşa ile birlikte ülkeyi terk eden İttihatçılar bir süre Berlin'in 50 km uzağında, Postsdam kenti yakınlarında ünlülerin sayfiye yeri olan Neubabelsberg'e, büyük ihtimalle Alman yetkililerce yerleştirilmişlerdi. Talat Paşa burada uzun süre oturmayıp Berlin'in merkezine taşındı. Eşi Hayriye Hanım ile birlikte Charlottenburg semtindeki Hardenberg Sokağı 4 numarada, birinci katta kendine tahsis edilen 9 odalı geniş bir evde ikamet etmeye başladı[368].

366 Bkz: *Berliner Tageblatt und Handels-Zeitung*, "Zum Besuch Talaat Paschas in Berlin", Mittwoch 25. April 1917.

367 Bkz: *PA-AA*, R 14162, Bd. 8, Bern, den 28 Februar 1919.

368 Talat Paşa'nın Hardenberg sokağında oturduğu 4 numaralı ev, II. Dünya Savaşı'nda Berlin'in şiddetle bombalanmasından nasibini aldığından bugün yerinde bulunmamaktadır.

Talat Paşa'nın evi yalnız Almanya'dan değil, Avrupa'nın her yerinden gelen ittihatçıların buluşma merkezi olmuştu[369]. Talat Paşa, öldürüldüğü gün olan 15 Mart 1921 tarihine kadar Berlin'de bu evde, kimliğini gizleyerek, ekonomik ve sağlık sıkıntıları içinde sade bir hayat sürdürmüştür[370].

Talat Paşa'nın eşi Hayriye Hanım yıllar sonra Berlin'deki sıkıntılı günlerini: "*Berlin'de beş parasız kaldığımız günlerimiz oldu. Parmağımdaki yüzükleri sattık. Nihayet kendisine (Talat Paşa) verilen son hatıraları ve nişanları bile...*" şeklinde ifade etmiştir. Aynı şekilde Talat Paşa'nın yakın dostu Cavid Bey de: "*...Talat Almanya'ya geldiği vakit 70 bin markı varmış. Son günlerde bu para bitmiş, eşya, nişan ve mücevher satarak geçiniyormuş. Yakında bu menba'lar da bit-tabi tükenecek...*"[371] diye yazmaktadır.

Talat Paşa, Berlin'de geçirdiği yaklaşık iki buçuk yılı aşkın bir zaman zarfında Mustafa Kemal ile mektuplaşarak Anadolu'daki Millî Mücadeleciler ile iletişim kurmaya çalışmış, Avrupa'nın değişik şehirlerine dağılmış olan İttihat ve Terakki ileri gelenleri ile temasa geçmiş[372] ve kendisine yakın gördüğü yabancı çevreler ile ilişkiye girmiştir. Berlin'deki Alman Elçiliği'nin Alman Dışişleri Bakanlığı'na bildirdiğine

369 Dilek Zaptçıoğlu, "Talat Paşa Davası", *Cumhuriyet*, 23 Nisan 1993.

370 Bkz: "Eşi Hayriye Hanım Talat Paşa'yı Anlatıyor", *Yakın Tarihimiz*, C. 2, Yıl: 1962, s.194'den nakleden Babacan, Mehmed Talat Paşa..., s. 205.

371 Hasan babacan-Servet Avşar, *Cavid Bey Meşrutiyet Ruznâmesi*, C. IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 258.

372 Örneğin; Bern'deki Alman Konsolosluğu'ndan Alman Dışişleri Bakanlığı'na 19 Kasım 1919 tarihinde gönderilen bir yazıda, Talat Paşa'nın bu ayın başlarında Cavit Bey ve Necmettin Molla ile Lozan'da görüşmeler yaptığı, programında İttihat ve Terakki'nin kurucularından olan Ahmet Rıza ile de görüşme olduğu, ancak Ahmet Rıza'nın Roma'dan Lozan'a gelmesinin gecikmesi üzerine, Talat Paşa'nın Ahmet Rıza ile görüşemeden Almanya'ya geri döndüğü ifade edilmiştir. Bkz: *PA-AA*, R 13805, Bd. 20, Bern, den 19 November 1919.

göre, Talat Paşa ve bağlantıda olduğu İsviçre'deki İttihatçı arkadaşları kendilerine yakın Fransız dostlarıyla görüşüyor ve Fransa ile yakınlık kurmaya çalışıyorlardı. Bu çerçevede daha önceleri Osmanlı Devleti'nde Tütün Reji Genel Müdürü olarak görev yapmış ve Paris'te İaşe Komisyonu Başkanlığı'nda bulunmuş olan Ernst Weil ile de görüştüklerini Almanya'nın Bern Konsolosu yazmaktadır. Bu rapora göre Cavit Bey, Fransız dostu Pichon üzerinden Fransız hükûmeti ile ilişki kurmaya çalışıyordu. Alman konsolosa göre, İttihatçıların İtilaf Devletleri'ne yanaşmaları, Alman menfaatleri açısından tehlikeli olabilirdi[373].

Talat Paşa ve Avrupa'daki diğer ittihatçıların faaliyetleri hakkında İlhan Tekeli-Selim İlkin şunları yazmaktadır: "*...İttihat ve Terakki önderleri Berlin'e Spartaküs hareketinin en civcivli günlerinde ulaşmışlardır. İlk ayları hareketin yatışmasını beklemek ve kendilerini çevreye kabul ettirmeğe uğraşmakla geçmiştir. Daha sonra değişik İttihat ve Terakki önderleri kendilerine yakın gördükleri, İtalyan, İngiliz, Fransız, Alman ve Bolşevik çevreleri ile temaslar aramışlardır. Değişik Avrupa kentlerine dağılmış olan İttihatçılar bu kentlerde basın büroları ve benzeri çevreler kurarak örgütlenmişlerdir. Bu çevreler merkez Berlin ve Talat Paşa olmak üzere, Lahey, Lozan, Münih, Roma'da oluşmuştur. Eski İttihatçılar yalnız ülke dışında değil, ülke içinde de örgütlenmektedir. Talat Paşa ülkeyi terk ederken kendisine yakın olan Kara Vasıf Bey ve Kara Kemal'e örgütlenmelerini salık vermişlerdir, onlar da "karakol" teşkilâtını kurarak etkinliklerini artırmak yolundadırlar...*" [374].

373 *PA-AA*, R 14162, Bd. 8, Bern, den 14 Januar 1920.

374 Geniş bilgi için bkz: İlhan Tekeli-Selim İlkin, "Kurtuluş Savaşında Talât Paşa İle Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları", *Belleten*, C. XLIV, Nisan

İtilâf Devletleri, Talat Paşa'nın Anadolu'daki hareketle ilgilenmesinin ve bu hareketin ileri gelenleri ile temas kurmasının arkasında, Alman Dışişleri Bakanlığı'nın isteklerinin ve teşviklerinin olduğunu iddia ediyorlardı[375]. Dolayısıyla İtilâf Devletleri'ne göre Berlin'de yaşayan İttihatçılar Alman çıkarları doğrultusunda, Alman hükûmeti tarafından yönlendiriliyordu[376]. Ancak Alman belgelerine baktığımızda, Talat Paşa'nın bir an önce Osmanlı topraklarına dönüp, Anadolu'daki mücadeleye katılmak istediğini ve İtilaf Devletleri'nin kendisi hakkında Ermeni Meselesi konusundaki olumsuz propagandaları karşısında, tarafsız bir mahkemeye çıkıp suçsuz olduğunu, tescil ettirmeyi istediğini görüyoruz[377].

Talat Paşa'nın oturduğu mahalle olan Charlottenburg (Şarlotenburg) polisi, 15 Mart 1921 Salı günü şöyle bir açıklama yapmıştır: "*Yabancı uyruklu biri, bugün öğleden önce*

1980, s.174, s.301-346. Ayrıca Talat Paşa'nın Berlin'deki diğer faaliyetleri için bkz: Cemal Kutay, *Şehit Sadrazam Talât Paşanın Gurbet Hatıraları*, C. I-III, İstanbul 1983; Çavdar, *Talat Paşa...*, s. 481 vd. Babacan, *Mehmed Talat Paşa...*, s. 181 vd.

375 Burada İtalya'yı diğer İtilâf Devletleri'nden farklı bir yere koymak gerekmektedir. Zira Birinci Dünya Savaşı'nda galip gelen bloğun içinde yer almasına rağmen, savaş sonrasındaki paylaşımda umduğunu bulamayan ve özellikle İngiltere ve Fransa ile araları açılmış olan İtalya ile Talat Paşa'nın özel görüşmeleri olduğunu görmekteyiz. Nitekim İtalya Dışişleri Bakanlığı'ndan Grafen Sforza imzasıyla 14 Mart 1921'de Talat Paşa'ya yazılmış olan mektupta, İtalya'nın baskıları sonucu, İngiltere'nin Malta'da sürgünde bulunan Gençtürklerin İstanbul'a dönmelerine müsaade ettiği bildirilmekteydi. Bu mektup Talat Paşa'nın öldürülmesinden sonra Berlin'e ulaştığı için, ancak Talat Paşa'nın eşi Hayriye Hanım'a verilebilmiştir. Bkz: *PA-AA*, R 13805, Bd. 20, Berlin, den 20 März 1921.

376 İtilâf Devletleri Berlin'deki İttihatçıların sadece Alman Dışişleri ile değil, Prof. Jaeckh gibi Alman şarkiyatçılarıyla da gizli temas halinde olduklarını ve Alman Hükûmeti'nin bunları koruduğunu ileri sürüyorlardı. Bkz: *PA-AA*, R 13805, Bd. 20, Bern, den 29 Februar 1918.

377 Bkz: *PA-AA*, R 13805, Bd. 20, Türkei und Bulgarien, 28 Dezember 1918.

saat 11:30'a doğru Charlottenburg Mahallesi'ndeki Hardenberg Sokağı'nda 17 nolu evin önünde yaşlı bir adamı arkadan kurşunladı. Suçlu, elindeki silahını attıktan sonra kaçmaya çalıştı. Ancak etraftaki halk tarafından yakalanarak Mommsen Polis Karakolu'na götürüldü. Fazla Almanca bilmeyen ve kendisine bir tercüman isteyen katilin kimliği burada tespit edildi; katil Solomon Teilirian adında 24 yaşında İran'ın Salmas kentinde doğmuş bir öğrenci. Charlottenburg'da oturuyor ve cinayeti kıskançlık yüzünden işlemiş olmalı. Üzerinde 12 000 Mark nakit para bulunmuştur. Öldürülen kişinin üzerinde bulunan kartvizitlerden ise maktulün Türk kökenli Sali Ali Bey olduğu zannedilmektedir."[378]. Aynı günün akşam baskısında Berliner Tageblatt Gazetesi Charlottenburg polisinin açıklamasına ek olarak verdiği yorumda öldürülen kişinin Sali Ali Bey değil, Sadrazam Talat Paşa olduğu ve cinayetin de kıskançlık yüzünden değil tamamen siyasi nedenlerden dolayı işlendiği haberleri yer almıştır. Bu haber ertesi gün Charlottenburg polisi tarafından doğrulandı ve cinayetin detayları açıklandı[379].

Katil Teilirian'ın halk tarafından linç edilmesini polis engellemiş, ancak başında bir bastonun yol açtığı 20 santimetre uzunluğunda derin bir yaradan dolayı kan kaybetmiş ve o gece ateşler içinde kıvranarak sayıklamıştır. Ertesi gün, 16 Mart 1921 sabahı Charlottenburg Polis Karakolu Cinayet Masası'ndan Müfettiş von Manteuffel tarafından bir tercüman aracılığıyla sorgulanmıştır. Teilirian sorgusunda:

378 *Berliner Tageblatt*, "Mord auf offener Strasse", Dienstag 15. März 1921 (Akşam Baskısı); Dilek Zaptçıoğlu, "Talat Paşa Davası", *Cumhuriyet*, 23 Nisan 1993.

379 *Berliner Tageblatt*, "Die Ermordung Talaat Paschas in Berlin", Mittwoch 16. März 1921.

"...Almanya'ya sadece Talat Paşa'yı öldürmek için geldim... Ailem Ermeni tehcirinde öldü. Ben tesadüf eseri ölümden döndüm. Daha o zaman Talat Paşa'yı öldürmeye ant içtim."[380] diyerek bu cinayeti kasten işlediğini ve uzun süredir plânladığını belirtmiştir[381]. Ancak daha sonra, bizim de aşağıda değineceğimiz gibi, mahkemesi sırasında Teilirian, *"böyle bir şey dediğimi hatırlamıyorum"* diyerek sözlerini yalanlayacaktır.

Karakoldaki sorgusunun devamında Teilirian şunları anlatmıştır: *"Ermeni asıllı bazı vatandaşlar bana Talat Paşa'yı öldürmem için para verdi. Epeydir Berlin'deyim. Çeşitli pansiyonlarda kaldım. Birkaç hafta evvel Talat Paşa'nın Hardenberg Sokağı 4 numaralı evin ikinci katında*

380 *Berliner Tageblatt*, "Das Verständnis des Mörders Talaats Paschas" Mittwoch 16. März 1921 (Akşam Baskısı); *Vossische Zeitung*, "Die Ermordung Talaat Paschas", Mittwoch, 16. März 1921; Zaptçıoğlu, a.g.m., Cumhuriyet, 23 Nisan 1993.

381 Babacan'a göre, Talat Paşa'nın öldürülmesine dair kesin karar Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi üzerine, mütareke döneminde Erivan'da Ermeni ihtilalcıları tarafından toplanan bir kongrede alındı. *"Bu kongrede Birinci Dünya Harbi esnasında Ermenileri tehcir eden hükûmet üyeleri ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bazı nüfuzlu üyelerinin öldürülmesine karar verilmişti. Bu karara Talat Paşa da dâhildi. Bu komiteler tehcir emriyle ilgili olan kişileri öldürmek için fedailer seçmişlerdi. Bu sırada Talat Paşa'yı öldürme görevini de, Ermeni ordusu yüzbaşılarından Gorganyan isminde biri üzerine aldı. Bu kişi daha sonra başka bir işe tayin edildi. Talat Paşa'yı öldürme görevi de Nazaryan isminde meşhur bir komitacıya verildi. Nazaryan komita tarafından yapılan bu teklife itiraz etti; 'Almanca bilmiyorum. Lisanını bilmediğim bir memlekette, böyle önemli bir görevi başarıyla sonuçlandıramam. Bu görevi Solomon Teilirian'a veriniz, memnuniyetle kabul edecektir.' dedi. Teilirian kendisine yapılan teklifi, en küçük bir tereddüt göstermeden kabul etti ve derhal Berlin'e gitti."* Bkz: A. Haluk Dursun, *Ermeni Terörünün Kaynakları*, İstanbul 1982, s. 547-550'den nakleden Babacan, Mehmed Talat Paşa..., s. 206, Dipnot 627; Arşavir Şıracıyan, *Bir Ermeni Teröristin İtirafları*, İstanbul 1997, s. 84-90 vd.; *Tasvir-i Efkâr*, 13 Kanunuevvel 1942. s. 3.

oturduğunu öğrendim. Onu rahatça izlemek ve alışkanlıklarını ezberlemek için tam karşısındaki binada oda tuttum... Talat Paşa her sabah saat 9'a doğru hayvanat bahçesi civarında oturan bir akrabasını ziyaret etmek ve sabah gazetelerini okumak için evden çıkardı. O gün evden saat 11'i geçerken çıktı."[382]. Fakat mahkemedeki savunmasında Teilerian, "*Ermeni asıllı bazı vatandaşlar bana Talat Paşa'yı öldürmem için para verdi.*" şeklinde polise verdiği ifadesini yalanlamıştır. Bunun yerine, tehcirden sonra 1916 yılı sonlarında Erzincan'a geri döndüğünü ve ailesinin toprağa gömmüş olduğu 4800 altın lirayı çıkarttığını ve Talat Paşa'yı öldürene kadar bu parayla geçindiğini, yakalandığında üzerinde bulunan 12 000 Markın kaynağının da bu para olduğunu söylemiştir[383].

Teilirian ve arkadaşları[384] Talat Paşa'yı karşıdaki kaldırımdan takip etmişler, gözden kaybetmemeye çalışmışlardır. Teilirian yalnız bulunuyor, arkadaşları ise bir otomobil ile onu beş on adım geriden takip ediyorlardı. Tam 17 numaralı evin önüne geldiğinde, katil, Paşa'nın omzuna dokunur, Paşa arkaya döndüğünde aralarında çok kısa bir konuşma geçer ve Paşa'nın başına bir kurşun sıktıktan sonra silahı olay yerine atarak kaçmaya çalışır. Talat Paşa hemen orada can vermiştir. Etrafta bulunanlar kaçmaya çalışan katili yakalayıp polise teslim etmişlerdir[385].

382 *Berliner Tageblatt*, "Das Geständnis des Mörders Talaat Paschas", Mitwoch 16. März 1921 (Akşam Baskısı); Zaptçıoğlu, Aynı yer.

383 Bkz: *Der Völkermord an den Armeniern*..., s.10-11.

384 Mahkemedeki savunmasında Teilirian suikast sırasında yalnız olduğunu, kendi başına bu işi yaptığını söylemiştir. Fakat kendisine Şahan Natali isimli bir teröristin yardım ettiği bilinmektedir. Bkz: Şıracıyan, *a.g.e.*, s. 218-219'den nakleden Babacan, *Mehmed Talat Paşa*..., s. 206, Dipnot 628.

385 Babacan, *Mehmed Talat Paşa*..., s. 206.

Teilirian, işlediği cinayetten hiç vicdan azabı duymadığını belirtmiştir: *"Kitle katili Talat Paşa'nın öldüğünü duyan vatandaşlarım, rahat bir nefes alacak ve bu başarımdan ötürü benimle iftihar edeceklerdir. Bunu düşününce seviniyorum. Cinayeti sadece bu duyguyu tatmak için işledim. Bu cinayeti soğukkanlılıkla önceden hesaplayarak, hazırlanarak işlediğimi itiraf ediyorum. Sorumluluğu vicdan rahatlığıyla taşıyorum."*[386] diyerek cinayeti kasten işlediğini itiraf etmiştir.

Teilirian'ın polisteki sorgusunda ve daha sonradan mehkemedeki savunmasında *"...Talat Paşa'nın öldüğünü duyan vatandaşlarım, rahat bir nefes alacak ve bu başarımdan ötürü benimle iftihar edeceklerdir..."* gibi propaganda içerikli sözleri, onun ciddi bir "beyin yıkama" sürecinden geçtiğini göstermektedir. Dolayısıyla cinayetin arkasında, tetikçi Teilirian'ı azmettirenlerin kimler olduğu bugüne kadar net olarak ortaya çıkmamıştır. Fakat bilinen bir gerçek var ki, o da Talat Paşa ve diğer birçok ittihatçının Ermeni teröristler tarafından öldürülmesi planlarının Taşnak Cemiyeti tarafından yapıldığı ve bu cinayetlere de eski Yunan intikam tanrıçasının adıyla "Operasyon Nemesis" dendiğini bilmekteyiz[387]. Fakat Teilirian Berlin'de cinayet hazırlığı yaparken kimlerden, hangi yardımı aldığını tam olarak bilememekteyiz. Ancak Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi gizli belgeler kısmında, 3 Şubat 1926 tarihli bir belgede, Talat Paşa cinayetini işleyen katillerin Bulgaris-

386 *Berliner Tageblatt*, "Das Verständnis des Mörders Talaats Paschas", Mitwoch 16. März 1921 (Akşam Baskısı); Zaptçıoğlu, Aynı yer.

387 Operasyon Nemesis hakkında bkz: Rolf Hosfeld, *Operation Nemesis*, Kiepenheuer &Witsch, Köln 2005; Mustafa Çolak, "Cemal Paşa Cinayeti ve Ermenilerin Nemesis Operasyonu", *Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör* (Ed. Osman Köse), Samsun 2009, s. 411-423.

tan'ın Silistre şehrinde oturdukları belirtilmektedir[388]. Fakat bunların kimlikleri hakkında detaylı bir bilgi verilmemektedir. Bu belgeden yola çıkarak Alman istihbaratının Teilirian'a, Berlin'de kimlerin yardımcı olduğunu bildiği ortaya çıkmaktadır. Fakat aşağıda da anlatılacağı gibi mahkeme sürecinde bu konu üzerine gidilmemiştir. Zira katilin suç ortaklarına işaret eden görgü tanıklarının ifadeleri mahkemede kayda geçmemişti. Aynı şekilde Teilerian'ın çelişkili ifadeleri de mahkeme tarafından araştırılmamıştı.

Talat Paşa'nın İngiliz istihbaratı tarafından öldürülme ihtimalinin de yüksek olduğunu savunan araştırmalar bulunmaktadır. Bu araştırmalara göre İngilizler Talat Paşa'yı önce Berlin yolunda, sonra da Berlin'de yakalayıp tutuklamayı planlamışlardı[389]. Fakat bu planları değişik nedenlerden dolayı gerçekleşememişti. İngilizler Talat Paşa'yı, kendi sömürgeleri olan Hindistan ve Mısır Müslümanları için tehlikeli buluyorlardı. Çünkü Talat Paşa, Birinci Dünya Savaşı boyunca sömürge altındaki Müslümanları İtilaf Devletleri'ne karşı ayaklandırmak için Almanya ile birlikte ortak projeler yürütmüş bir devlet adamıydı ve Talat Paşa'nın Müslüman halkların kanaat önederleri ile bağlatıları devam etmekteydi. Bu da İngiltere'nin İslam coğrafyasındaki sömürgelerinin geleceği için önemli bir tehdit oluşturuyordu.

Talat Paşa'nın cenazesi 19 Mart 1921 tarihinde Hardenberg sokağındaki evine getirtilmiş ve burada saat 11'de bir

388 *PA-AA*, R 30648k, Türkei Pol. 2, Politische Beziehungen zu Deutschland –Geheimakten-, Berlin, den 3. Februar 1926.

389 Bkz: Hasan Babacan, "Talat Paşa Neden ve Kimler Tarafından Öldürüldü?", *1915'e Hapsedilen Tarih: Ermeni Meselesi* (Ed. Ferudun Ata), Kombasan Vakfı, Konya 2016, s. 143-166; Halil Ersin Avcı, "Dış Destekli Uluslararası Terör Örgütü Örneği: Daşnaksutyun ve Faaliyetleri (1890-1922), *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, C. 3(1), Yıl 2012.

cenaze merasimi düzenlenmiştir. Berliner Tageblatt Gazetesi'ne göre: *"Türk bayrağına sarılı Talat Paşa'nın tabutunun önüne değerli çelenkler kondu. Törene katılanlar arasında Talat Paşa'nın eşi, Türk Konsolosluk yetkilileri, Alman Dışişleri eski Bakanı Kühlmann ve Müsteşarı Zimmermann, General von Seeckt ile daha önce Türkiye'de görev yapmış çok sayıda yüksek rütbeli Alman subayı bulunuyordu."*[390] Buradaki törenden sonra cenaze, daha sonra Türkiye'ye gönderilecek fırsat bulunana dek geçici olarak Berlin Neukölln'deki Türk mezarlığına defnedilmiştir[391].

Talat Paşa'nın Ermeni terörüne kurban gitmesi, Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti'ni terk edip

390 *Berliner Tageblatt*, "Trauerfeier für Talaat Pascha", Sonnabend,19. März 1921. Dr. Nazım bir mektubunda: *"Cenazede ümidimizin fevkinde bir kalabalık vardı. Bu kalabalığın en mühimini Talat'ın Türkiye'de tanıdığı resmî Almanlar teşkil ediyordu. Ondan sonra şark akvamı geliyordu. Reisicumhur, Başvekil, Hariciye ve Adliye Nazırları, diğer erkânı hükûmet taziye için memuru mahsuslar gönderdiler. İmparator'un Başmabeyincisi cenazede hazır bulunmuştur..."* diye yazmaktadır. Geniş bilgi için bkz: Çavdar, Talat Paşa..., s. 520 vd.

391 Bugün hala Berlin'in Neukölln semtinde mevcut olan ve içinde mezarlığın yanı sıra, minareli cami, çay ocağı, kitaplık, dükkân vb. gibi birimleriyle küçük bir külliye görünümünde olan "Berlin Türk Mezarlığı'nın" tarihi 1798 yılına kadar inmektedir. Osmanlı Devleti'nin elçisi olarak 1797 yılında Berlin'e gitmiş olan Ali Aziz Efendi bir yıl sonra vefat edince Berlin'e gömülmüştür. Bu tarihten itibaren Prusya hükümdarları Osmanlı Devleti ile olan iyi ilişkileri sonucu Berlin'de vefat edenler için bir "Türk mezarlığı" oluşturmaya çalıştılar ve birkaç yer değişikliğinden sonra 1866'da bugünkü yer olan Neukölln'deki Colombiadamm mevkiinde "Türk Mezarlığı" yerini bulmuşlardır. Talat Paşa'nın cenazesi tahnit edilmiş bir şekilde, İstanbul'a getirilme tarihi olan 20 Şubat 1943'e kadar bu mezarlıkta kalmıştır. Talat Paşa'nın yanı sıra yine Berlin'de 18 Nisan 1922'de Ermeni terörüne kurban gitmiş olan İttihatçılar Bahaeddin Şakir ve Cemal Azmi'de bu mezarlığa defnedilmiş ve mezarları hala burada bulunmaktadır. Bkz: *Berlin für Orientalisten. Ein Stadtführer*, Yayına Hazırlayanlar: Gerhard Höpp ve Norbert Mattes, İkinci Baskı, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 2002, s. 9 vd.

Almanya'ya yerleşmiş olan ittihatçılar arasında can güvenliklerinin olmadığı şeklinde yorumlandığından huzursuzluğa neden olmuştur. Zira Talat Paşa'nın katli, ferdi bir olay olmayıp, "Tehcir Olayı" ile bağlantılı olarak Ermeni terör örgütleri tarafından organize edilen ve o dönemdeki etkili Osmanlı devlet adamlarını hedef alan bir olaydı. Bu nedenle Almanya'da yaşayan İttihatçıların can güvenliği kalmamıştı. Bu tedirginlik içerisinde İttihatçılar, can güvenliklerinin sağlanması için o dönemde Türkiye'nin Almanya'daki temsilciliğini yürüten İsviçre Elçiliği'ne müracaat etmişlerdi.

Berlin'deki İsviçre Elçiliği 18 Nisan 1921'de Alman Dışişleri Bakanlığı'na bir nota vererek, Almanya'daki İttihatçıların can güvenliklerinin sağlanmasını ve bu yönde önlemler alınmasını talep etmiştir. Bu notada birinci derecede korunmaları gereken üç isim de yer alıyordu: İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Merkez Komite Üyeleri Dr. Bahaeddin Şakir, Dr. Nazım Bey ve Trabzon eski valisi Cemal Azmi Bey[392]. Zira bu üç isim, Talat Paşa'nın öldürülmesinden sonra, Avrupa'da bulunan ve Anadolu'daki bağımsızlık mücadelesine destek veren Türklerin örgütlü bir şekilde çalışmalarına devam etmesi için büyük çaba harcıyorlardı. Ankara hükûmeti ile sürekli temas halindeydiler. Ankara'dan kendilerine ulaşan en son haber ise Yemen, Afganistan ve Mezopotamya temsilcilerinin Ankara'ya gelerek, Millî Mücadele'ye destek verdikleriydi. Berlin'deki İttihatçılar ile Ankara hükûmeti arasındaki ilişkiden Alman hükûmeti de haberdardı ve bu ilişkiyi kendi çıkarları doğrultusunda değerlendirmeye çalışıyordu[393].

392 *PA-AA*, R 13805, Bd. 20, Berlin, den 18 April 1921.

393 Bkz: *PA-AA*, R 13805, Bd. 20, Abschrift, Berlin, den 21 Mai 1921.

Alman Dışişleri Bakanlığı'ndan, İsviçre'nin Berlin Elçiliğine, 26 Nisan'da verilen cevapta, Almanya'daki ittihatçıların Alman makamları tarafından iyi korundukları ve yukarıda bahsi geçen notada adı geçen kişilerin özel korunmaya alındıkları ve bu notadan sonra koruma önlemlerine dikkat edilmesi hususunda yerel makamların dikkatinin çekildiği belirtilmiştir[394]. Ancak ilginç bir rastlantı sonucu, Berlin'deki İsviçre Elçiliği'nin 18 Nisan 1921 tarihinde İttihatçıların can güvenliği için koruma istediği ve özellikle Alman makamlarına isimlerini verdiği bu üç kişiden ikisi, Dr. Bahaeddin Şakir ve Cemal Azmi Bey, bu notadan tam bir yıl sonra 18 Nisan 1922'de Berlin'de Ermeni teröristler tarafından kurşunlanmışlardır.

Talat Paşa'nın öldürülmesiyle birlikte "Tehcir Olayı"nın yanı sıra, onun maceralı hayat hikâyesi ve Almanya ile olan ilişkileri de Berlin gazetelerinde haber ve yorum olarak ön plâna çıkmaya başlamıştır[395]. Bu gazete haberlerinde Talat Paşa genellikle enerji dolu, sorumluluğunu bilen, açık sözlü, görüştüğü devlet adamlarını etkileyebilen, ittihatçıların "en yetenekli lideri" ve kadim bir Alman dostu olarak görülmektedir. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce İstanbul'da görev yapan İngiliz Büyükelçisi'nin "*...İstanbul'da beni aldatmayan tek kişi Talat Paşa idi...*"[396] dediğini Alman ga-

394 *PA-AA*, R 13805, Bd. 20, Berlin, den 26 April 1921.

395 Bkz: *Deutsche Allgemeine Zeitung*, "Talaat Pascha in Berlin Ermordet", 15. 3. 1921 (Akşam Baskısı). Aynı gazetenin 16.3.1921 tarihli "zur Ermordung Talaat Paschas" adlı makale; *Vorwärts*, "Talaat Pascha", 16.3.1921; *Der Tag*, "Der Werwolf. Zum Tode Talaat Paschas", 16. 3. 1921, (Akşam Baskısı); *Berliner Tageblatt* "Talaat Pascha" Mittwoch 16. März 1921; *Berliner Tageblatt*, "Das Verständnis des Mörders Talaats Paschas", Mitwoch 16. März 1921 (Akşam Baskısı); *Vossische Zeitung*, "Die Ermordung Talaat Paschas", Mittwoch, 16. März 1921.

396 Bkz: *Deutsche Allgemeine Zeitung*, "zur Ermordung Talaat Paschas", 16.3.1921 (Sabah Baskısı).

zeteleri yazıyordu. Talat Paşa'nın açık sözlü ve güvenilir devlet adamlığının yanı sıra, doğru dürüst okul hayatının olmamasına rağmen akıcı bir şekilde Fransızca konuşması ve savaş esnasında bile Almanca öğrenmesi ise Deutsche Allgemeine Zeitung tarafından onun öğrenme kabiliyetinin yüksek olmasına yorumlanıyordu[397]. Vorwärts gazetesi ise Talat Paşa'yı "*...nadir rastlanan kabiliyetli devlet adamlarından biri...*" olarak değerlendirmiştir[398].

Peki Alman gazetelerin genellikle övgü ile bahsettiği Talat Paşa'yı, müttefik Almanya neden koruyamamıştı veya korumak istememişti? Kanaatimizce, Talat Paşa'nın yeterince korunamamasının nedeni Almanya'nın o gün içinde bulunduğu durum ile ilgilidir. Zira Talat Paşa, Sivastopol, Ak Mescit üzerinden Almanya topraklarına vardığında, Almanya o Birinci Dünya Savaşı esnasındaki müttefik Almanya değildi. Tarihe "Kasım Devrimi" diye geçen ve 4 Kasım'da başlamış olan halk ayaklanması yayılmaya başlamış ve Berlin Sokakları Karl Liebknecht ve Rosa Luxemburg liderliğindeki Spartakistler ile Alman muhafazakârları arasındaki çatışmalara sahne oluyordu. Spartakistlerin "Ocak Ayaklanması" 19 Ocak 1919'da "Berlin Muhafız Tümeni (Berlin Freikorpssoldaten der Garde-Kavallerie-Schützen-Division)" tarafından bastırılmış ve bu ayaklanmanın liderleri olan Karl Liebknecht ile Rosa Luxemburg işkenceli bir sorgulamadan sonra kurşuna dizilmişlerdi[399]. İttihatçıla-

397 *Deutsche Allgemeine Zeitung*, "Talaat Pascha in Berlin Ermordet", 15.3.1921 (Akşam Baskısı).

398 *Vorwärts*, "Talaat Pascha", 16. 3. 1921.

399 Birinci Dünya Savaşı'nın halk üzerindeki bıkkınlığından ve Rusya'daki Bolşevik İhtilâli propagandasından yararlanarak Almanya'da devrim yapmak isteyen Spartakistlerin liderleri Karl Liebknecht ile Rosa Luxemburg'un hazin sonunu, Der Tag gazetesi "devrim kendi çocuklarını yutar" sözü çerçevesinde ele alarak, yine devrimci bir yapıya sahip olan

rın müttefiki Alman Kayzeri II. Wilhelm, Almanya'yı terk ederek Hollanda'ya yerleşmiş, iktidarın gerçek hâkimleri olan Alman Orduları Komutanları Ludendorff ve Hindenburg görevlerinden ayrılmışlardı. Neticede Ocak 1919'da Spartakistlerin isyanı bastırılmış liderleri idam edilmiş ve Almanya'nın Weimar şehrinde cumhuriyet ilân edilmiştir. Bu Almanların ilk cumhuriyet deneyimidir ve İkinci Alman İmparatorluğu'nun sonu, Üçüncü İmparatorluğu'na uzanan yolun başlangıcı olmuştur.

Berlin Üçüncü Eyalet Mahkemesi

Geçtiğimiz yüzyıl birçok ilginç duruşmalara sahne olmuştur. Kanaatimize göre bu ilginç duruşmalardan en önemlilerinden biri tarihe "Talat Paşa Davası" olarak geçen ve 2-3 Haziran 1921'de Berlin Üçüncü Eyalet Mahkemesi'nde görülen davadır. Duruşmanın ilginçliği sadece bir buçuk gün sürmesi, katilin serbest bırakılıp maktulun suçlu bulunması, kararın önce temyize götürülüp ardından hemen geri çekilmesi[400], tanık seçimi ve bunların çok azının dinlenmesi gibi hususlarda kendini göstermektedir. Fakat bunların yanı sıra bu duruşmayı ilginç kılan bir diğer nokta ise, duruşmaya verilen isimde bulunmaktadır. Duruşma sanığın adıyla yani "Teilirian Davası" olarak değil, davacının adıyla yani "Talat Paşa Davası" olarak adlandırıldı ve Alman basınında böyle yer aldı. Dolayısıyla

Talat Paşa'nın Berlin'de kurşunlanması arasında bağlantı kurumaktadır. Bkz: *Der Tag*, "Der Werwolf. Zum Tode Talaat Paschas", 16. 3. 1921, (Akşam Baskısı).

400 "Talat Paşa Davası"nda katil Teilirian duruşmadan sonra serbest bırakılınca iddia makamı davayı hemen temyize göndermiştir. Ancak daha sonra elinde yeterli belge olmadığı ve Teilirian'ın Almanya'yı terk ettiği gibi gerekçelerden dolayı temyizden vazgeçmiştir. Bkz: *PA-AA*, R 13805, Bd. 20, Abschrift zu III T 971/21, Berlin, den, 15. Juli 1921.

Teilirian'ın değil de Talat Paşa'nın yargılandığı bir mahkeme oldu. Sanığın polise verdiği ifadesi ile mahkemeye verdiği ifadesi ve duruşma süresince söylediklerinin birbiriyle çelişmesi, ancak mahkeme heyetinin bu çelişkilerin üzerinde fazla durmaması yine bu duruşmanın ilginç taraflarındandı. Belki de rüyaların anlatıldığı ve bu rüyaların davanın gidişatında önemli rol oynadığı, tarihin tanık olduğu tek mahkemedir.

Daha mahkeme başlamadan Berlin'de yaşayan ittihatçılar, mahkemenin yanlış yönlendirilme ihtimaline karşı, Alman makamlarına endişelerini dile getirmeye çalışıyorlardı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Merkez Komite Üyesi ve Talat Paşa'nın öldürülmesinden sonra Berlin'deki İttihatçı örgütlenmenin dağılmasını önlemeye yönelik büyük çaba sarf eden, Dr. Bahaeddin Şakir, Teilirian'ın yargılanması için yaklaşan mahkemede, "Ermeni Meselesi"nin gündeme getirilerek mahkemenin politizeleştirileceği ve "Talat Paşa'nın yargılanması" şekline dönüştürüleceği konusunda endişelerini Alman yetkililere karşı dile getirmiştir. Bahaeddin Şakir'e göre, Teilirian, İran vatandaşı ve İran pasaportu taşıyordu. Ailesi de İran topraklarında ölmüş olabilirdi. Dolayısıyla bu mahkemede Türk toprakları üzerinde vuku bulmuş olaylar tartışılmamalıydı[401].

Bir Berlin gazetesi olan Vossische Zeitung, 2 Haziran1921 tarihli sayısında Talat Paşa davasının ilk günü için ayırdığı uzunca yazısının ilk paragrafında şöyle diyordu: "*...Düzen ve disiplini seven Alman yargı sistemi şimdi dışarıda ve içeride ayrı ayrı kontrol edilmesi mümkün olmayan karmakarışık açıklamaları ile olayları aydınlatmaya çalışıyor. Talat Paşa'nın büyük siyasi trajedisinin son perdesi*

401 Bkz: *PA-AA*, R 13805, Bd. 20, Abschrift, Berlin, den, 21 Mai 1921.

aramızda oynandığı için bunu açıklığa kavuşturmak Alman yargısının hakkı ve görevidir. Türk devlet adamını öldüren katil, kendi isteğiyle Ermenistan içlerinden kalkıp, büyük bir yolculuğa çıkmış; ta ki Berlin'de kurbanını bulana kadar. Şimdi mahkemenin cevabını aradığı temel soru şudur: Katil daha bu yolculuğun başından itibaren kurbanını bulup öldürmek niyetinde miydi yoksa bu ani bir ruh hali ile mi olmuştur?"[402].

Her ne kadar Teilirian, cinayetten sonra polis karakolundaki ifadesinde "*...o (Talat Paşa) yabancı uyruklu, ben de yabancı uyrukluyum. Bunun size, Almanya'ya bir zararı yok...*"[403] dese de "Talat Paşa trajedisinde son perde" Alman topraklarında oynanmıştı ve bu "trajediyi" yargılamak da Alman yargı sisteminin görevi haline gelmişti. Gerçi Teilirian, polisteki ifadesinde cinayeti kasten ve plânlayarak işlediğini itiraf etmişti. Buna rağmen mahkemede, temel soru olan cinayetin "kasten" mi, yani önceden plânlanarak mı, yoksa "ani bir ruh haliyle" mi işlendiğine karar verilebilmesi için geniş bir bilirkişi heyeti oluşturulmuştu. Zira sanık hakkında C.J. 22/21 numaralı dosya ile açılan kamu davasında 31 Mayıs 1870 tarihli Alman Ceza Kanunu'nun "*Adam öldüren kişi, eğer öldürme fiilini kasten yerine getirdiyse cinayet suçundan ölüm cezasına çarptırılır.*" hükmünü içeren 211. maddesinin uygulanabileceği gibi, 212. madde de uygulanabilirdi ve buna göre eğer sanık Talat Paşa'yı kasten öldürmediyse beş yıldan hafif olmamak üzere ağır hapis cezasına mahkum edilebilirdi. Sanık hakkında uygulanabilecek diğer maddeler ise 213. ve 51. maddelerdi. Bunlardan 213. madde "tahrik" unsurunu,

402 *Vossische Zeitung*, "Die Ermordung Talaat Paschas", Donnerstag 2. Juni 1921.

403 *Vossische Zeitung*, "Die Ermordung Talaat Paschas", Freitag, 3. Juni 1921.

51. madde ise "cezai ehliyetin olmadığı" şartlarını içeriyordu. Eğer sanık cinayeti işlediği anda şuursuz veya ağır akıl hastası ise "özgür iradesinin çalışmadığı" kabul edilerek 51. maddeye göre serbest bırakılabilirdi. Dolayısıyla cinayetin "kasten" mi yoksa şuursuz bir ruh haliyle mi işlendiği sorusuna bilirkişi heyetinin vereceği cevap, kararı doğrudan etkileyebilecekti.

Bu nedenle sanığın sadece ruh ve beden sağlığı hakkında karar verecek beş kişilik bir bilirkişi heyeti oluşturuldu. Bunların arasında Berlin'in en büyük ve tam teşekküllü araştırma hastanesi Charite'nin Sinir Kliniği Başhekimi Psikiyatrist Dr. Edmund Forster ve Berlin Üniversitesi onur Profesörü Dr. Hugo Liepmann gibi saygın psikiyatrist ve nörologlar bulunuyordu. Daha sonra bilirkişi heyetinde yer alan bu sinir ve psikiyatri uzmanları mahkemede birbiriyle çelişkili raporlar verecek; bilirkişiler Teilirian'ın cezai ehliyeti konusunda anlaşamayacaklardır[404]. Mahkemede sa-

404 Sanığın ruh ve beden sağlığı hakkında rapor veren bilirkişilerin beşi de sanığın epilepsi olduğu konusunda mutabıktı. Ancak sanığın cinayeti "özgür iradesinin çalışmadığı" şuursuz bir anda işlediği ve dolayısıyla "cezai ehliyetin olmadığı" ve Alman ceza yasasının 51. maddesine göre serbest bırakılması konularında bilirkişiler farklı görüşler beyan etmişlerdir. Dr. Störmer 51. maddenin sanık hakkında uygulanamayacağını savunurken, Dr. Haak ve Prof. Förster uygulanması gerektiğini, Prof. Liepmann ile Prof. Förster ise 51. maddenin hem uygulanabileceğini hem de uygulanamayacağını belirtmişlerdir. Bilirkişi raporları hakkında geniş bilgi, mahkeme heyeti ve "Talat Paşa Davası" mahkeme tutanakları için bkz: Armin T. Wegner, *Der Prozeß Talaat Pascha*, Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte m.b.H., Berlin 1921. Aynı eseri Tessa Hofmann da bir önsöz ekleyerek yayınlamıştır. (Bkz: Der Völkermord an den Armeniern vor Gericht, Der Prozeß Talaat Pascha, yayına hazırlayan Tessa Hofmann, Gesellsachaft für bedrohte Völker, Göttingen, Wien 1980). Hoffman bu esere yazdığı önsözde, Talat Paşa'ya atfedilen Andonian belgelerinin doğruluğunu kabul ederek, Talat Paşa'nın Ermeni halkının sistematik bir şekilde yok edilmesi için emirler verdiği-

nığın savunmasını Berlinli ünlü avukatlar, Dr. Adolf von Gorden ve Dr Johannes Werthauer[405] ile Kiel Üniversitesi Hukuk Profesörü Dr. Niemeyer üstlenmişlerdi. Bu ünlü Avukatların Teilirian'ı savunması için Amerika'da yaşayan Ermeni örgütleri büyük gayret sarf etmişler ve hem savunma masraflarının karşılanması hem de hasta olduğu belirtilen Teilirian'ın tedavi edilmesi için de 10 bin dolar yardım göndermişlerdi[406].

Mahkeme sonunda kararı ise hepsi Berlinli değişik meslek guruplarından on iki Alman jüri üyesi verecekti. Alman yasalarına göre Talat Paşa'yı mahkemenin savcısı Gollnick savunacaktı. Almanca bilmeyen sanığa tercümanlık etmek üzere de Berlin Ermeni Cemaatinden, Teilirian'ı önceden tanıyan ve ona hayranlık duyan Vahan Zalariantz ve Georg Kalusdiyan adında iki Ermeni çağrılmıştı.

Mahkemeye olan ilgi oldukça yüksek düzeydeydi. Mahkeme salonu tamamen dolmuştu. İzleyiciler arasında *"katile ateşli bir şekilde destek veren"*[407] Ermeniler çoğunluktaydı. Davayı çok sayıda yabancı uyruklu gazeteci de izlemeye

---

ni ve 1894 ile 1922 yılları arasında "Türk fanatiklerinin" 2 milyona yakın Ermeni'yi öldürdüklerini bilimsel bir dayanağı olmadan provakatif bir dille yazmaktadır. Talat Paşa Davası tutanaklarının Türkçesi için bkz: *Talat Paşa Davası, Tutanaklar*, Yay. Hazırlayan: Doğan Akhanlı, Belge Yayınları, İstanbul 2003.

405 Werthauer, Talat Paşa'nın öldürülmesinden hemen sonra, 26 Mart 1921'de Teilirian'ın savunmasını üstlendiğini, 3-4 hafta içerisinde başlayacak olan mahkemede Teilirian'ın beraat edeceğini, zira Alman Dışişleri'nden Lepsius'un yayınlamış olduğu belgelerin dışında, Talat Paşa'nın "Ermeni Tehciri" olayında suçlu olduğunu gösteren çok sayıda belge elde ettiğini bir yakın arkadaşına anlatmıştır. Bkz: *PA-AA*, R 13805, Bd. 20, 26 März 1921.

406 *PA-AA*, R 13805, Bd. 20, Abschrift, Berlin, den 21. Mai 1921.

407 *Vossische Zeitung*, "Die Ermordung Talat Paschas", Donnerstag 2. Juni 1921.

gelmişti. Suçlu sandalyesinde ise "*...kısa boyu, ince ve zayıf yapısı ile koyu renkli bir elbisenin içinde solgun yüzü ve donuk bakışlarıyla tam bir fanatik tipi...*"[408] olan Salomon Teilirian oturuyordu.

Teilirian'ın avukatlarına göre, Teilirian'ın aklanması ancak, mahkeme "*Talat Paşa Ermeni katliamlarından dolayı yargılandığı bir salona*" dönüştürülebilirse mümkün olabilirdi ve savunma Avukatı Niemeyer'e göre "*...Teilirian, ailesinin ve çok sayıda Ermeni'nin ölümünden Talat Paşa'yı sorumlu gördüğü için öldürmüştü...*"[409]. Nitekim mahkemenin seyri, başladıktan kısa bir süre sonra tamamen değişti. Mahkeme artık temel soru olan, cinayetin "kasten" mi, yani önceden plânlanarak mı, yoksa "ani bir ruh haliyle" mi işlendiğine karar vermek yerine, Talat Paşa'nın "Tehcir Olayı"nda ne kadar suçlu olduğuna karar vermeye çalışıyordu. Mahkemeye Erzincan'daki tehcirin şahitleri olarak 1915 Haziranı'nda bölgede Kızılhaç adına bulunan hemşire Thora von Wedel-Jarsberg ile Eva Elvers'in yanı sıra bir Alman misyoneri olan Didszun ve Halep'de öğretmenlik yapmış olan Spieker de davet edilmişlerdi. Bu şahitlerin ortak özelliği Osmanlı toprakları üzerinde misyoner olarak bulunmuş olmaları ve "Tehcir Olayını", "*Hristiyanlığı ilk kabul eden halklardan biri olan Ermenilerin Anadolu topraklarından silinmesi*" şeklinde propaganda ederek dünya kamuoyuna duyurmaya çalışmalarıydı. Bu şahitlerin Teilirian'ın söylediklerine katkıda bulunmak ve onu doğrulamak amacıyla çağrılmış oldukları açıktı. Zira tehcir hakkında esas doğru bilgiyi verebilecek durumda olan ve tehcir esnasında gerek Osmanlı başkentinde gerekse tehcir

408 *Berliner Tageblatt*, "Der Mord an Talaat Pascha vor dem Schwurgericht", Donnerstag 2. Juni 1921 (Akşam Baskısı).

409 *PA-AA*, R 13805, Bd. 20, Aufzeichnung, Berlin, den 27. Juli 1921.

bölgesinde bulunan ve bulundukları görev gereği olay hakkında detaylı bilgi sahibi olan üst düzey Alman yetkilileri mahkemeye davet edilmemişlerdi. Mahkemenin bir diğer şahidi ise, Paris'te yaşayan ve 1920'de "Documents Officiels Concernant les Massacres Armeniens" (Ermeni Katliamlarıyla İlgili Resmi Belgeler) adlı kitabı yayınlanmış olan Aram Andonian'dır. Andonian Berlin'e gelirken Ermenilerin katledilmesini emreden ve Talat Paşa'nın imzasını taşıdığını iddia ettiği telgrafların orijinallerini getirmiş ve savunma makamına delil olarak sunmuştur. Hâlbuki bu belgelerin bir kısmı sahte, bir kısmı da tahrif edilmişti[410]. Fakat mahkeme bu belgelerin doğru olup olmadığını araştırma gereği duymamıştır.

"Talat Paşa Davası"nın tutanaklarını ilk yayınlamış olan ve mahkemeye çağrıldığı takdirde sanık lehine seve seve şahitlik yapacağını eserinin önsözünde belirten Armin T. Wegner bu duruşma hakkında genel olarak şunları yazmaktadır: "*...Davada garip bir dönüşüm oldu. Acı çeken sanık daha tek bir kelime etmeksizin, geçmişte yaşadığı olayların ağırlığıyla (Tehcir Olayı) davacı konumuna geçti. Artık sanık sandalyesinde oturan Salomon Teilirian değil bir ölünün kanlı gölgesiydi. Bu durum sanki esrarengiz şu deyimi doğruluyordu: Suç öldürende değil ölendedir! Bu dava Talat Paşa'nın kişiliği konusunda da son noktayı koymamıştır. Çelimsiz Ermeni öğrenci ve geniş omuzlu Talat Paşa bu davada arka plânda kalmışlardır. Ön plâna çıkan ise yarısına yakını imha edilmiş bir halkın*

410 Aram Andonian'ın yayınladığı bu telgrafların sahte ve tahrif edilmiş olduğuna dair bkz: Türkkaya Ataöv, *Talât Paşa'ya Atfedilen Andonian "Belgeleri" Sahtedir!*, Ankara 1984; Şinasi Orel-Süreyya Yüce, *Ermenilerce Talat Paşa'ya Atfedilen Telgrafların Gerçek Yüzü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983.

mezarından ayağa kalkıp, savaşın çirkinliğine ve onun cellâtlarına çürümüş elleriyle uzanmaları ve bu mahkemenin tribünlerinde o tanımlanamaz acıyı dünyaya haykırmalarıydı. İşte bu durum, bu davayı Almanya'nın bu güne dek gördüğü en önemli davası haline getirmiştir. Burada anlatılan olayların gücü öylesine etkili olmuştur ki; Jüri apaçık bir cinayete rağmen beraat kararı vermiştir..."[411].

Apaçık bir cinayete rağmen mahkemede beraat kararının çıkması Alman basınında değişik tepkilere yol açmıştır. Biz burada bu tepkileri detaylı bir şekilde ele almayacağız. Zira bu konuda müstakil bir araştırma mevcuttur[412]. Ancak Teilirian'ın serbest bırakılmasına dair bir tepkiye burada değinmeden geçemeyeceğiz ki, o da Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı Genelkurmay Başkanı (Erkan-ı Harbiye Reis-i Sani) sıfatıyla "Tehcir Olayı"nın içinde bizzat yer almış ve konuya vakıf olmasından dolayı, bu mahkemenin kararına adeta isyan etmiş olan Fritz Bronsart von Schellendorf'un yazısıdır. Von Schellendorf şöyle yazıyor: "*...Mahkeme, katilin akli dengesinin yerinde olma-*

411 Armin T. Wegner, *Der Prozeß Talaat Pascha*, s. 1. Yukarıda çevirisini verdiğimiz metne Doğan Akhanlı'nın eserinde de rastlamak mümkündür. Ancak Akhanlı çeviri yaparken cümlelerin anlamını değiştirecek derecede serbest davranmıştır. Buna yukarıdaki kısa metinden iki örnek verebiliriz: Birincisi, metnin aslında "acı çeken sanık" olarak geçen ve bizim yukarıda ikinci cümlenin içinde verdiğimiz yeri, Akhanlı "acı çeken mağdur sanık" olarak çevirmiştir. Asıl metinde yer almamasına rağmen buraya "mağdur" kelimesi eklenmiştir. İkincisi ise bizim buraya aldığımız metnin ortalarına doğru yer alan "yarısına yakını imha edilmiş bir halkın" kısmını "imha edilmiş bir halkı" şeklinde çevirmiştir ki, bundan halkın tamamının imha edildiği anlamı çıkmaktadır. Bkz: Akhanlı, *a.g.e.*, s. 9.

412 Bkz: Ramazan Çalık, "Talat Paşa'yı Vuran Teröristin Affının Alman Basınındaki Yankısı", *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, Sota-Yeni Türkiye, Haarlem - Ankara 2001.

dığını açıkladı. Fakat aynı katilin fantezi dolu ölüm hikâyelerini gerçekçi buldu. Garip, çok garip. Ya olaylarla fazla ilgisi olmayan ya da şahit olduklarını söyledikleri hikâyeleri sadece "kulaktan duyan" kişiler tanık olarak dinlendiler. Gerçekleri gözleriyle görmüş olan tanıklar davet edilmediler... Belki de okuyucu (böyle bir yargılamanın) zenci devleti Liberya'da olduğunu düşünüyordur. Hayır! (Bu yargılama) yeni Almanya'da, bir Alman mahkemesinde oldu..."[413].

Peki bu mahkemede neler anlatılmıştı ki, cinayeti işlediği, gün gibi ortada ve bunu kabul etmiş olan bir katil beraat ettirilmişti? Hangi anlatılanların gücü buna yetmişti? Yine bu anlatılanların gücü nasıl olmuş da bir buçuk gün zarfında katili davacı, maktulü davalı duruma düşürmüştü? Sanığın çelişkili ifadeleri üzerine neden gidilmemiş ve mahkeme neden bir buçuk günde bitirilmişti? "Talat Paşa Davası" ile ilgili bu tür soruları çoğaltmak mümkündür. Bu soruların cevabının aranması ile ancak bu ilginç mahkemede olup bitenlerin anlaşılabileceği kanaatindeyiz. Bu nedenle biz burada önce mahkemede olup bitenlerle başlamak istiyoruz.

Mahkemenin ilk günü öğleden önce sanık Teilirian'ın sorgusu ve şahitlerin ifadesi alınmıştı. Öğleden sonra ise bilirkişi olarak Papaz Johannes Lepsius, General Liman von Sanders ve Metropolit Krikoris Balakian ile[414] adli bi-

413 Fritz Bronsart von Schellendorf, , "Ein ungesühntes Verbrechen", *Liwa-el İslam*, Nr. 4 (1. August 1921), s. 13.

414 Mahkemeye Türk-Ermeni ilişkileri konusunda "bilirkişi" sıfatı ile Birinci Dünya Savaşı esnasında Almanya'nın Halep Konsolosu olan W. Rössler de davet edilmişti. Ancak Alman Dışişleri Bakanlığı bu talebi mahkemenin başladığı gün savunma makamına göndermiş olduğu bir yazı ile reddetmiş ve Rössler'in kişisel yorumları hariç tutulmak üzere, yolladığı

lirkişiler, ikinci günü ise savunma avukatları dinlenmiş, deliller toplanmış, tanıkların yazılı ifadeleri alınarak jürinin kararı alınmıştı.

İki gün sürmüş olan mahkemenin gidişatını savunma avukatlarının stratejileri yönlendirmişti. Savunma avukatlarının stratejisi iki ana noktada toplanmıştı:

Birincisi, bir yandan sanığı temsil ederken, öte yandan ve her şeyden önce Alman İmparatorluğu'nun çıkarlarını temsil etmekti. Mahkeme başkanı Lemberg, daha duruşmayı açar açmaz savunma avukatı Gordon ile aralarında geçen konuşmada, Gordon üzerine basa basa iki defa bu davanın Alman çıkarlarıyla ilgili olduğunu ve burada kendilerinin Alman çıkarlarının da savunucusu olduklarını belirtmiştir[415]. Savunma avukatları bu yolla hem vatansever Alman jüriyi ve Alman kamuoyunu etkilemek hem de Ermenilerin tehciri konusunda, Almanya'ya yöneltilen suçlamaları uluslararası diplomaside etkisiz hale getirmek istemişti.

İkincisi ise, bu davada, Osmanlı toprakları üzerindeki "Ermeni Meselesi"ni ön plâna çıkartarak konuyu geniş bir alana ve zamana dağıtmaktı. Böylece hem yıllardır İtilâf Devletleri'nin "Ermeni Meselesi" konusundaki propagandaları doğrultusunda fikir beyan ederek, savaşı kazanmış güçlerin yanında yer alınacak, hem duygulara hitap ederek mahkeme jürisi üzerinde etkili olunacak, hem de iddia makamının delil toplaması imkânsız hale getirilecekti.

---

raporların gerçekleri yansıttığını belirterek, bu raporların yayınlandığını ifade etmiştir. *PA-AA*, R 13805, Bd. 20, Berlin, den 2. Juni 1921. Bu raporların Johannes Lepsius tarafından çarpıtılarak ve tahrif edilerek yayınlanmış olduğuna yukarıda değinmiştik.

415 Bkz: *Der Völkermord...*, s. 2-3.

Nitekim dava başlar başlamaz sanığın sorgulanmasına geçilmiş ve kimlik bilgilerin sorulmasından hemen sonra konu tehcirin Erzincan'da uygulanışına çekilmiştir. Zira katil Erzincan Ermenisi olduğunu iddia ediyordu. Böylece artık katilin suçu "kasten" mi yoksa "bir anlık ruh hali" ile mi işlediği sorusu yerine, "Ermenilerin öldürülmesi için Talat Paşa emirler verdi mi, vermedi mi?" sorusuna cevap aramak mahkemenin gündemini oluşturmuştu. Teilirian'ın sorgusu başladıktan kısa bir süre sonra mahkeme salonuna, artık aklın ve hukukun arka plâna itilip, duyguların ön plâna çıkarılmasıyla halisünasyonların, rüyaların anlatıldığı bir psikolojik durum hâkim olmuştu. Bu duygusal-psikolojik durum öyle bir noktaya ulaşmıştı ki, Teilirian bu durumu değerlendirmek için rüyalarını bile anlatır olmuştu. Buna göre, Teiliran mahkeme başkanına, bir gece annesini rüyasında gördüğünü ve annesinin ona Talat'ı öldür dediğini bunun üzerine uzun ve dolambaçlı bir yolculuktan sonra Berlin'e ulaştığını ve Talat Paşa'nın oturduğu evin karşısında bir odaya taşındığını anlatır. Ancak mahkeme başkanının "annenizi rüyanızda gördüğünüz andan itibaren mi Talat Paşa'yı öldürmeye karar verdiniz ve bu amaçla mı Talat Paşa'nın evinin karşısına taşındınız?" sorusuna "Yeni evime taşındığımda annemin bana söylediklerini unuttum."[416] diye cevap vermişti.

Cinayet anını ise şöyle anlatmıştı: "*Odamda kitap okuyor, volta atıyordum. Talat'ı önce balkonda sonra sokağa çıkarken gördüm. Talat dışarı çıkarken annemin ruhu tekrar gözümün önüne geldi. Annemin, babamın ve kardeşlerimin öldürülmesinden sorumlu olan bu adam işte önümdeydi... O anda bavulumdaki silahı kaptığım gibi arkasına*

416 *Der Völkermord...*, s. 15 vd.

düştüm ve ateş ettim."[417]. Oysa, bizim yukarıda değindiğimiz gibi, karakolda verdiği ifadesinde *"...Talat her sabah dokuza doğru evden çıkardı... Almanya'ya sadece Talat Paşa'yı öldürmek için geldim... Ailem Ermeni tehcirinde öldü. Ben tesadüf eseri ölümden döndüm. Daha o zaman Talat Paşa'yı öldürmeye ant içtim."*[418] demişti.

Teilirian; anne, baba ve kardeşlerinin öldürüldüğünü iddia ettiği Erzincan olaylarından sonra Berlin'e kadar nasıl geldiğini mahkemede özetle şöyle anlatmaktadır: *"O günden itibaren anne, baba ve kardeşlerimi görmedim. Bu olaydan yaralı olarak kurtulduğumda dağda bir Kürt köyüne sığındım. Kürtler bana iyi davrandı. Orada yaşlı bir kadın beni himayesine aldı. Yaralarım iyileşince bana burada daha fazla kalamayacağımı, çünkü Türk hükûmetinin, yanlarında Ermenileri barındıranları ölümle cezalandırdığını söyledi ve İran'a gitmem tavsiye edildi. İki Ermeni arkadaşımla bazı günler sadece ot yiyerek dağlarda İran'ın yolunu tuttuk. İki yol arkadaşımdan biri ot zehirlenmesinden olsa gerek, yolda öldü. Öbürü çok zeki bir adamdı. Gündüzleri uyuyor geceleri yol alıyorduk. Rus ordusuyla karşılaşana kadar yaklaşık iki ay geçti. Üzerimizde Kürt elbiseleri vardı. Ruslar bizi sorguya çektikten sonra serbest bıraktılar. Önce Kafkasya'ya gitmek istedim. Ruslar buna izin verdi. Ancak savaşın olmadığı İran içlerine doğru yöneldim. Sonra arkadaşımla Tiflis yolunu tuttuk. Ben Salmas'ta hastalanıp bir yıl kaldım. Burada bir kilise bana yemek ve para verdi. Arkadaşım burada beni terk*

417 *Der Völkermord...*, s. 19.

418 *Berliner Tageblatt*, "Das Verständnis des Mörders Talaats Paschas", Mittwoch 16. März 1921 (Akşam Baskısı); *Vossische Zeitung*, "Die Ermordung Talaat Paschas", Mittwoch, 16. März 1921; Zaptçıoğlu, a.g.m., *Cumhuriyet*, 23 Nisan 1993.

etti. Bir yıldan fazla burada kaldıktan sonra Erzincan'ın Ruslar tarafından ele geçirildiğini duydum. Ailemi ve akrabalarımı aramak için 1916 yılı sonlarına doğru Erzincan'a geri döndüm. Evimizin bir kısmının yerle bir olduğunu kapılarının kırıldığını görünce bayılmışım. Ne kadar süre baygın kaldığımı bilmiyorum. Kendime geldiğimde, şehirde bulduğum iki Ermeni ailenin yanına gittim. Müslüman oldukları için sadece o iki aile kendilerini kurtarabilmişlerdi. (Halbuki Müslüman olan Ermeniler de tehcir edilmiştir.) Bir buçuk ay Erzincan'da kaldıktan sonra Tiflis'e, oradan 1919 yılı başlarında İstanbul'a, İki ay sonra Selanik'e, oradan Sırbistan'a, sonra tekrar Selanik'e, oradan 1920 yılı başlarında Paris'e, burada yaklaşık bir yıl kaldıktan sonra 21 Kasım 1920'de Cenevre'ye, aynı yılın Aralık ayı başlarında ise Berlin'e geldim."[419].

Mahkemedeki sorgulaması sırasında Teilirian, 1916 yılı sonlarında Erzincan'a geri döndüğünde ailesinin toprağa gömmüş olduğu 4800 altın lirayı çıkarttığını ve Talat Paşa'yı katledene kadar bu parayla geçindiğini, yakalandığında üzerinde bulunan 12000 Markın kaynağının da bu para olduğunu belirtmiştir[420]. Oysa polisteki sorgulamasında *"Ermeni asıllı bazı vatandaşlar bana Talat Paşa'yı öldürmem için para verdi."*[421] şeklinde ifadesini vermişti. Yine karakoldaki sorgulamasında Teilirian bu parayı, elinde hazır bulunan çek aracılığı ile olaydan iki gün önce bankadan temin ettiğini ve olaydan sonra kaçmak amacıyla bu parayı kullanacağını söylemişti[422].

419 *Der Völkermord...*, s. 9-15.

420 Bkz: *Der Völkermord*, s. 10-11.

421 *Berliner Tageblatt*, "Das Geständnis des Mörders Talaat Paschas", Mitwoch 16. März 1921 (Akşam Baskısı)

422 *Deutsche Allgemeine Zeitung*, "Die Ermordung Talaat Paschas", 16.3.1921

Teilirian'ın polisteki ifadesinde verdiği bilgiler ile mahkemedeki sorgulamasında verdiği bilgilerin çeliştiğini yukarıdaki birkaç örnek ile ortaya koymaya çalıştık. Bu örneklerin sayısını çoğaltmak mümkündür. Acaba mahkeme heyeti bu çelişkiler üzerine neden gitmedi? Dava neden bir buçuk günde sonuçlandırıldı? Duruşma bir başka tarihe ertelenip, bu zaman zarfında çelişkilerin olduğu noktalarda derinlemesine inceleme ve araştırma yapılamaz mıydı? Zira yukarıda örneklerini verdiğimiz gibi, Teilirian mahkemedeki sorgulanması sırasında ispatlanması ya mümkün olmayan ya da uzmanların onayına muhtaç bilgiler vermişti. (Annesini rüyasında görmesi, yerin altından para çıkartması, Kürt köyünde yaşlı kadının yaralarını iyileştirmesi gibi) Diğer yandan bu cinayetin işlenmesi için Teilirian'a kimler yardımcı olmuştu?

Berlin Üçüncü Eyalet Mahkemesi, Talat Paşa cinayetini hangi örgütün organize ettiğini bulamamış veya bulmak istememişti. Bugün artık biliyoruz ki, bu cinayeti, o gün merkezi Amerika Birleşik Devletleri'nde, Boston'da bulunan ve kendilerine eski Yunan'da "kutsal cezalandırma, öç alma ruhu" anlamına gelen "Nemesis" ismini koymuş olan, çoğu Ermeni Taşnakçılardan oluşan bir örgüt işlemiştir. Talat Paşa ile birlikte, Ermenilerin tehciri konusunda sorumlu gördükleri diğer Osmanlı ve Azeri devlet adamlarına karşı işledikleri cinayetler için de "Nemesis Operasyonu" yani "öç alma operasyonu" kavramını kullanmışlardır. Talat Paşa cinayetini baştan sona planlayan ve Teilirian'ı tetikçi olarak kullanan, yardım eden, maddi destek sağlayan da bu örgüt olmuştur. Hatta mahkeme Teilirian'ı serbest bıraktıktan sonra, onun hemen Amerika Birleşik Devletleri'ne

(Akşam Baskısı).

kaçmasını sağlayan orada geçimini sağlayan da bu örgüt olmuştur[423]. Teilirian'ın Amerika'ya kaçırılması o kadar gizli yapılmıştır ki, Teilirian serbest kaldıktan sonra, onu takip etmek isteyen Alman polisi bile, tüm araştırmalarına rağmen izine rastlamamıştır[424].

Kanaatimize göre, Teilirian yargılaması ile ilgili yukarıda sorduğumuz soruların cevapsız kalmasının en önemli nedenlerinden biri, aşağıda ele alacağımız gibi, Alman Dışişleri Bakanlığı'ndan Prusya Adalet Bakanlığı'na gönderilmiş olan resmi bir yazıdaki isteklerdi. Zira Alman Dışişleri Bakanlığı'nın bu yazısı, Talat Paşa davasının hukuktan ziyade, siyasi bir dava olduğunu gösterir önemli bir belgedir.

Siyaset mi, Hukuk mu? Alman Menfaatleri ve Teilirian'ın Yargılanması

Teilirian'ın muhakemesi başlamadan yaklaşık bir hafta önce, 26 Mayıs 1921 tarihinde Alman Dışişleri Bakanlığı'ndan, Prusya Adalet Bakanlığı'na, üzerine "acil" damgası basılmış önemli bir yazı iletilmişti. Bu yazıda şöyle deniyordu: "*Bu günlerde başlayacak olan Talat Paşa Davası'nda bir dizi siyasî meselenin ortaya atılarak kamuoyunda büyük çalkantıların meydana gelmesinden, kamu düzeninin ve daha henüz kurulma aşamasında olan yeni Türkiye ile Almanya arasındaki ilişkilerin bozulmasından endişe edilmektedir... Savunma makamının, olayı, Türk hâkimiyetinden kurtulmaya ve bağımsızlığını elde etmeye çalışan kahraman ve Hristiyan Ermeni milletinin uğradığı zulümler sonucu ortaya çıktığını iddia edeceği kesin*

423 Bkz: Rolf Hosfeld, Operation Nemesis, Kiepenheuer&Witsch, Köln 2005.

424 Bkz: *PA-AA*, R 13805, Bd. 20, Der Polizeipräsident Abteilung I.A., den 11 August 1921.

olarak beklenmektedir. Böylece olay siyasi ve dinî bir zemine çekilmiş olacaktır... Bu bir taraftan kamu düzeninin bozulmasına neden olurken, diğer taraftan da Birinci Dünya Savaşı esnasındaki Alman-Türk ittifakının Ermeni Meselesine yansımasının gündeme gelmesine neden olabilir. Belki de savunma makamı Alman Dışişleri Bakanlığı'ndan "Tehcir Olayı" esnasında Alman diplomasisinin tutumu hakkında bilgi bile talep edebilir. Daha da kötüsü mahkeme esnasında, bir Alman dostu olan Talat Paşa'nın bütün siyasî faaliyetleri ve özellikle Alman İmparatorluğu ile olan ilişkileri gündeme gelebilir... Bu siyasi nedenlerden dolayı meselenin şu sırada alenen tartışılması tarafımızdan kesinlikle arzu edilmemektedir."[425].

Alman Dışişleri Bakanlığı'nın mesajı açıktı; Ermeni Meselesi şu sıra kesinlikle tartışma konusu edilmemeliydi ve bu dava kısa sürede kamuoyunu rahatsız etmeyecek ve Alman hükûmetini zor durumda bırakmayacak bir şekilde sonuçlandırılmalıydı. Zira Ermeni Meselesinin tartışılması Alman kamu düzenini bozabilirdi ve daha da önemlisi, mahkeme, Alman hükûmetinden tehcirle ilgili soruların cevaplandırılmasında bazı açıklamalar isteyebilir, Alman Dışişleri Bakanlığı'nı zor duruma düşürebilirdi.

Öte yandan "Talat Paşa Davası"nda Mahkeme başkanı olan Lemberg'in duruşmayı açar açmaz savunma avukatı Gordon ile aralarında geçen konuşmada, Gordon'un üzerine basa basa iki defa bu davanın Alman çıkarlarıyla ilgili

425 *PA-AA*, R 13805, Bd. 20, , Berlin, den 26. Mai 1921. Zaptçıoğlu, çalışmasında Alman Dışişleri'nden Prusya Adalet Bakanlığı'na iletilmiş olan bu yazının "Talat Paşa Davası"nın başlamasından bir gün önce olduğunu yazmaktadır (Bkz: Zaptçıoğlu, a.g.m., *Cumhuriyet*, 22 Nisan 1993). Hâlbuki bu belge 26 Mayıs tarihlidir ve "Talat Paşa Davası" 2 Haziran'da başlamıştır. Aynı hataya Zaptçıoğlu'ndan alıntı yapmış olan Babacan da düşmüştür. (Bkz: Babacan, Mehmed Talat Paşa, s. 214).

olduğunu ve burada kendilerinin Alman çıkarlarının da savunucusu olduklarını belirttiğini yukarıda açıklamıştık. Savunma avukatları bir yandan sanığı temsil ederken, öte yandan ve her şeyden önce Alman İmparatorluğu'nun çıkarlarını temsil etmeyi ve bu yolla jüriyi etkilemeyi istiyorlardı. Ayrıca savunma avukatlarının böyle bir stratejiyi takip etmelerinin önemli bir nedeni de yukarıda Almanca metninin çeviri özetini verdiğimiz Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasî Daire Başkanlığı'ndan Prusya Adalet Bakanlığı'na Talat Paşa Davası ile ilgili gönderilen yazıdır. İşte bu yazı çerçevesinde davayı siyasî bir zemine çekmeme ve Alman çıkarlarını koruma konusunda savunma makamı ile iddia makamı arasında bir söz birliği sağlanmıştı[426].

Hâlbuki duruşmadan önce Talat Paşa'nın eşi Hayriye Hanım'ın avukatı ile görüşen mahkeme savcısı: "*...olay adi bir cinayet suçudur. Şayet savunma makamı olayı adi bir cinayet suçu olmaktan çıkarıp siyasi bir cinayete dönüştürür ve mahkeme heyeti de buna hak verirse, olayın siyasi yönü ile ilgili belge ve bilgiyi elde etmek için duruşmanın ertelenmesini talep edeceğim..*"[427] sözünü Hayriye Hanım'ın avukatına vermişti. Nitekim mahkeme başladıktan kısa bir süre sonra savunma makamı "Tehcir Olayı"nı gündeme getirerek konuyu siyasî ve dinî bir zemine taşımıştır. Böylece iddia makamı hazırlıksız yakalanmıştır. Ayrıca Alman Dışişleri Bakanlığı'nın mahkeme ile ilgili öngörüsü ortaya çıkmış ve savunma makamı konuyu siyasi ve dini bir zemine çekmeyi başarmıştı. Bu durum Alman Devleti'nin çıkarlarına zarar verdiği için iddia makamını zor durumda bırakmıştır. Neticede iddia makamı, sanığın

426 Bkz: *PA-AA*, R 13805, Bd. 20, St. S. Pol. zu III T 644.

427 Bkz: *PA-AA*, R 13805, Bd. 20, Im Namen des Türkischen Klubs, Berlin, 4. Juni 21.

duruşma esnasında Ermeni tehciri ve Ermeni Meselesi ile ilgili anlattıkları hakkında belge ve bilgi toplamayı imkânsız görmüştür[428]. Zirâ bu anlatılanların tamamı Alman toprakları dışında -Osmanlı Devleti, İran, Tiflis, Avrupa ülkeleri- geçmiş zamanda ve savaş esnasında vuku bulmuştu. Bir kısmı rüya, bir kısmı hatıra ve bir kısmı da hayal mahsulü olaylardan oluşuyordu. Dolayısıyla iddia makamı duruşmayı erteleme talebinin bir anlam taşımayacağı kanaatine varmıştır. Zaten Alman Dışişleri Bakanlığı da kamu menfaati gereği duruşmanın hemen bitirilmesini istiyordu.

Şimdi, bir taraftan Berlin Üçüncü Eyalet Mahkemesi'nde "mazlum Ermenilerin Anadolu topraklarında katledilmesi" duruşmasına dönen "Talat Paşa Davası" görülürken, diğer taraftan bahsi geçen dönemde Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Alman hükûmeti bu konuda kendisine soru sorulmamasını istiyordu. Kanaatimizce, Alman hükûmetinin böyle önemli bir konuda kendisine soru sorulmasını istememesinin nedeni Almanya'nın tehcir olayında oynadığı veya İtilaf Devletleri'nin Almanya'ya yüklemek istedikleri rolle ilgilidir. Zira İtilâf Devletleri'nin "Tehcir Olayı"nı kendi siyasi, ekonomik ve stratejik çıkarları doğrultusunda kullanacaklarını daha önceden bilen Almanya, Birinci Dünya Savaşı sona erdikten hemen sonra, "Tehcir Olayı" ile ilgisi olmadığını ispatlamak için çeşitli bilimsel[429], ve siyasî çalışma-

428 *PA-AA*, R 13805, Bd. 20, Abschrift zu III T 971/21, Berlin, den 15 Juli 1921.

429 Birinci Dünya Savaşı sona erdikten hemen sonra 1919 yılı içerisinde Alman Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Dr. Solf, Johannes Lepsius'u arayarak, Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ndeki Ermeni Meselesi ile ilgili diplomatik belgeleri yayınlamasını istemiştir. Lepsius, bu belgeleri taraflı bir şekilde, seçerek yayınlamıştır. Amaç Almanların, Ermenilerin tehcirinde katkıda bulunmadıklarını ispatlamaktı. Dolayısıyla Lepsius'un hem taraflı belge seçiciliğ yaparak hem de belgeleri tahrif ederek Almanya'nın tehcir olayı ile ilgisinin olmadığını ispatlamaya çalışmıştır. Lepsius'un

lara başlamıştı. Peki, acaba gerçekten Almanya "Tehcir Olayı"nda etkili olmuş muydu? Osmanlı hizmetindeki Alman subaylar tehcirin uygulanmasında görev almışlar mıydı?

Osmanlı Devleti'nin Ermenileri tehcir etmeye başlamasıyla birlikte, İtilaf Devletleri, özellikle İngiltere ve Fransa, başlattıkları yoğun bir propaganda ile İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin kendi toprakları üzerinde yaşayan Hristiyanları yok ederek, savaştan sonra sadece Müslümanlardan oluşan bir devlet kurmayı hedeflediklerini ileri sürmüşlerdir[430]. İtilaf devletleri bu yolla, savaşta henüz tarafsız olan Hristiyan Avrupa devletlerini ve özellikle de Amerika Birleşik Devletleri'ni kendi saflarında savaşa sokmayı hedeflemişlerdi. Bu amaçla Amerikan misyonerlerinin etkin propagandası, ardından İngilizlerin Osmanlı cephelerinde zaafiyet yaratma düşüncesi bir araya gelince tehcir "*mazlum Hristiyan Ermenilerin kıyımı ve sürülmesi*" olarak çok daha farklı boyutlarda dünya kamuoyuna duyurulmuştu[431]. İtilâf Devletleri'ne göre, "Tehcir Olayı"nı Alman-

bu çalışması hakkında aşağıda daha detaylı bilgi verilmiştir. Ayrıca Almanya'nın "Ermeni Meselesi" ile ilgili suçlamalarda kendini aklama çalışması hakkında geniş bilgi için bkz: Selami Kılıç, *Ermeni Sorunu ve Almanya Türk-Alman Arşiv Belgeleriyle*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003.

430 İtilâf Devletleri'nin bu şekildeki propagandalarını, Taner Akçam doğru kabul edip daha da ileri gitmiş ve tehcir olayı ile Nazi Almanyası'ndaki Yahudi soykırımı (Holocaust) arasında anlaşılması güç bir bağlantı kurmuştur. (Bkz: Taner Akçam, *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, İkinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s. 114 vd.). Bununla da yetinmeyen Akçam, İttihatçıların Anadolu'yu Türkleştirme politikası sonucu tehcirin gerçekleştiğini savunarak şöyle demektedir: "*...bazı kesimlerin iktisaden zenginleşmelerinin yanısıra asıl büyük fayda (tehcirden kaynaklanan fayda) Anadolu toprakları üzerinde ulusal devletin kurulma koşullarının oluşturulması noktasında elde edilmiştir...*" (Bkz: Akçam, *a.g.e.*, s. 123 vd).

431 Celalettin Yavuz, "Ermenilerin Arkasında Hep Birileri mi Olacak?", *Kök Araştırmaları*, (Ayrı Basım), C. III, S.1 (Bahar 2001), s. 21.

lar düşünmüş, Osmanlı Devleti uygulamış[432] ve Osmanlı Devleti hizmetindeki bir kısım Alman subay ve diplomat da Ermenilerin tehcir edilmesinde Osmanlı Devleti'ne yardım etmişlerdi[433]. Bu propagandalarıyla İtilaf devletleri, hem Osmanlı Devleti'ni hem de Almanya'yı, Hristiyanlığı kabul eden ilk milletlerden biri olma özelliğine sahip Ermenileri yok eden iki devlet olarak dünyaya tanıtıyorlardı.

Almanya, bir yandan müttefiki olduğu Müslüman Osmanlı Devleti'ni kendi saflarında tutmaya çalışırken[434],

---

432 Savaştan sonra Fransa'da "Tehcir Olayı"nı ele alan yayınlarda, "Tehcir Olayı'nın Alman kökenli" olduğu iddiaları yer almıştır. Bkz: Zaptçıoğlu, a.g.m., *Cumhuriyet*, 22 Nisan 1993.

433 Ermenilerin tehciri esnasında İngiliz basınında başta Almanya'nın Halep Konsolosu von Rößler olmak üzere, Urfa, Antep ve Muş bölgelerinde görev yapan bazı Alman diplomat ve subayların, tehcire tabi tutulan Ermenilerin öldürülmesinde Osmanlı yetkililerine yardım ettiklerine dair haberler çıkmıştır. Savaştan hemen sonra Alman diplomasisinin "Tehcir Olayı"ndaki rolünü ortaya koymak için , "Ermeni Meselesi" ile ilgili Alman arşiv belgelerini yayınlamış olan Johannes Lepsius, yukarıda belirtilen yerlerde Almanların "Ermenilerin öldürülmesi" olaylarına karışmadıklarını ortaya koyduğunu iddia etmiştir (Bkz: Johannes Lepsius, *Deutschland und Armenien 1914-1918. Sammlung Diplomatischer Aktenstücke*, Der Tempel Verlag, Potsdam 1919, s. LV-LXI). Ancak Lepsius'un bu eserinin güvenilir olmadığı ve yayınladığı belgeleri tahrif ettiği bilinmektedir. Bkz: Mustafa Çolak, "Kaynak Kritiği ve Tehcir Olayında Belge Tahrifatı -Johannes Lepsius Örneği-", *Belleten*, C. LXVI, S. 247, Ankara 2003. s. 967-985. Türkiye'yi ve Türkleri iyi tanıyan ve bu konuda çok sayıda araştırması bulunan Gotthard Jäschke, Lepsius'un yukarıda adı geçen eseri hakkında şunları yazıyor: "*... Lepsius bu çalışmasıyla; Alman Hükûmeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki konsolosları aracılığı ile Ermenilerin durumunu iyileştirmek ve kolaylaştırmak için hemen hemen her şeyi yaptığını ve dolayısıyla Almanya'nın 'Ermenilerin yazgısından' tamamen suçsuz olduğunu kanıtlama uğraşı içerisinde...*" Jäschke, Gotthard, "Johannes Lepsius. Zum Hundertsten Geburtstag am 15 Dezember", *Die Zeichen der Zeit* (Evangelische Monatsschrift für Mitarbeiter der Kirche), 12 (1958), s. 448'den nakleden Selami Kılıç, "Bazı Alman Çevrelerindeki "Soykırım" İddialarına Eleştirisel Bir Yaklaşım", *Yeni Türkiye*, 2001/37, s. 332.

434 Zira Çanakkale Muharebeleriyle birlikte Alman siyasî çevrelerinde Os-

diğer yandan da bu olayları Hristiyan-Müslüman çatışması şablonuna koymak isteyen ve bu yönde propaganda yaparak, diğer tarafsız devletler üzerinde etkili olmaya çalışan, İtilâf Devletleri'nin propaganda furyasına karşı koymaya çalışıyordu. İtilâf Devletleri'nin propagandası ile müttefiki Osmanlı Devleti arasında kalan Almanya'nın Ermenilerin tehciri konusundaki diplomatik tutumunu en iyi, İstanbul'daki Büyükelçisi Wangenheim'ın 4 Temmuz 1915 tarihli memorandumu ortaya koymaktadır. Hem Osmanlı Dâhiliye ve hem de Hariciye Nezareti'ne gönderilen bu memorandumda Wangenheim, Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'da Ermenilere karşı almış olduğu askerî tedbirleri desteklemeye devam ettiklerini, ancak suçlular ile suçsuzları iyi ayırt etmek gerektiğini, aksi takdirde İtilaf Devletleri'nin bundan yararlanarak, özellikle bağımsız devletler nezdinde propaganda yapıp kendilerini zor durumda bırakabileceklerini belirterek: "*...Savaş sona erdikten sonra, yabancı güçlerin Ermeni Meselesini yeniden bahane ederek, Türkiye'nin iç işlerine karışacakları tahmininde bulunmak zor değildir. Onun için Büyükelçilik (Almanya), tehcir edilmiş olan Ermenilerin hem tehcir sırasında hem de iskân edildikleri yerlerde, canlarını ve mallarını emniyete alacak tedbirlerin alınmasını acele olarak gerekli görmektedir.*"[435] demek suretiyle, hem Osmanlı Devleti'ni kırmamaya, hem de İtilâf Devletleri'nin Almanya'yı suçlu göstermeye çalışan propagandalarına engel olmaya çalışı-

manlı Devleti'nin ayrı bir barış imzalayarak savaştan çekileceği endişesi yaygınlaşmıştı. (Bkz: Mustafa Çolak, "Çanakkale Savaşı'nda Yalnız Bırakılan Bir Müttefik: Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na Yardım Çabaları", *Türkler*, C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 377-383).

435 Mustafa Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası 1914-1918*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s.173.

yordu. Birinci Dünya Savaşı boyunca Almanların, bir taraftan Kafkas Cephesinde, Rus ve Ermeni birliklerine karşı savaşan Osmanlı ordusuna destek verirken diğer taraftan da Almanya'daki Ermeni derneklerine ve Ermeni din adamlarına destek vermesi ancak, Almanya'nın yukarıda belirttiğimiz politikası ile açıklanabilir[436].

Nitekim "Talat Paşa" davası görülürken bilirkişi olarak mahkemeye çağrılmış ve görüşlerini belirtmiş olan Johannes Lepsius, "Ermeni katliamları" ile ilgili olarak bu mahkemede şahitlerin ve sanığın anlattıklarının tamamen doğru olduğunu, ancak İtilaf Devletleri'nin propaganda ettikleri gibi Almanya'nın bu olayda bir suçu olmadığını, bilâkis Almanya'nın Ermenileri korumaya çalıştığını, bunun belgelerinin Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde mevcut olduğunu beyan etme gereği duymuştur[437]. Başka bir ifade ile "bilirkişi" Lepsius Alman İmparatorluğu'nu savunma

436 Ermenilerin bu derneklerinden bir tanesi olan Deutsch-Armenische Gesellschaft (Alman-Ermeni Derneği)'ın başkanı olan Johannes Lepsius, Alman siyasilerinden de aldığı destekle Birinci Dünya Savaşı boyunca zaman zaman İstanbul'a gelerek, Ermenilerin tehciri konusunda Alman Büyükelçisi, Enver Paşa ve Talat Paşa gibi kişilerle üst düzey görüşmeler yapmıştır (Bkz: Çolak, "Kaynak Kritiği ve Tehcir Olayında Belge Tahrifatı -Johannes Lepsius Örneği-", *Belleten*, C. LXVI, S. 247, Ankara 2003. s. 971 vd.). Aynı dernek Talat Paşa Davası" esnasında ve sonrasında Alman basınında neşrettiği yazılarla ve mahkemede katilin savunmasına yardımcı olmakla önemli bir rol oynamıştır. Hem bu derneğin propagandasına karşılık vermek hem de katilin serbest bırakılmasıyla Türk tarafının uğradığı mağduriyeti dünya kamuoyuna duyurmak amacıyla Almanya'da yaşayan bazı Türk aydınları tarafından da bazı neşriyatta bulunulmuştur. Bunlardan özellikle iki tanesi "Talat Paşa Davası" ve "Ermeni Meselesi" hakkında detaylı bilgi vermektedir: Bkz: Emir Schekip Arslan, *Das armenische Lügengewebe. Frivole Haltung der Gönner Armeniens*, Morgen- und Abendland Verlag, Berlin 1921; Mansur Rıfat, *Das Geheimnis der Ermordung Talaat Paschas. Ein Schlüssel für das englische Propagandasystem*, Morgen- und Abendland Verlag, Berlin 1921.

437 Bkz: *Der Völkermord...*, s. 56-61.

görevini üstlenmiştir. Yine mahkemenin bir başka bilirkişisi Liman von Sanders ise sanığın ve şahitlerin ifadelerine katılmamakla beraber, Alman makamlarının Ermenilere karşı yapılan uygulamaları engellemek için girişimlerde bulunduğunu ifade ederek, şöyle devam etmiştir: "*...Alman hükûmeti bu meseleye (Tehcir Olayı) ilişkin olarak elinden gelen her şeyi yapmıştı. Fakat çok zor bir işti. Alman Büyükelçisi Graf Metternich'in Ermenilere karşı yürütülen uygulamalara karşı kararlı bir protestoda bulunduğundan özel olarak haberdarım.*"[438] diyerek o da Alman İmparatorluğu'nu savunma gereği duymuştur.

Alman hükûmeti, "Tehcir Olayı" esnasında düştüğü ikilemin bir benzerini, "Talat Paşa" davasında, katilin serbest bırakılmasıyla tekrar yaşamıştır. Zira Ermenilerin tehciri esnasında Almanya, bir yandan müttefiki olduğu Osmanlı Devleti'ni kendi saflarında tutmaya çalışırken, diğer yandan da tehciri, Hristiyan-Müslüman çatışması şablonuna koymak isteyen ve bu yönde propaganda yaparak, diğer tarafsız devletler üzerinde etkili olmaya çalışan, İtilâf Devletleri'nin propaganda furyasına karşı koymaya çalışıyordu. Şimdi ise Alman hükûmeti, bir taraftan savaşı kaybetmiş ve yeniden yapılanmaya çalışan kendi ülkesinin çıkarları için, "Talat Paşa Davası"nın bir an önce sonuçlandırılmasının gerekliliğine inanırken, diğer taraftan da sadece Osmanlı Devleti'nin değil, bütün İslâm dünyasının etkili şahsiyeti Talat Paşa'nın katilinin serbest bırakılmasının Türklerde ve İslâm dünyasında bırakacağı olumsuz "Alman imajı"nın düzeltilmesi yönünde çaba harcıyordu. Zira "Talat Paşa Davası"nın

438 Bkz: *Der Völkermord...*, s. 62.

sonucundan memnun olmayan İslâm ülkelerinden Alman hükûmetine önemli tepkiler gelmiştir[439].

Bitmeyen Dava: Yine Ermenilerin Tehciri Meselesi

Teilirian'ın avukatlarının, Teilirian'ın yargılandığı mahkemeyi "Talat Paşa'nın Ermeni katliamlarından dolayı yargılandığı bir salona" dönüştürmeyi amaçladıklarını ve bunda da başarılı olduklarını yukarıda ifade etmiştik. Dolayısıyla bu mahkemede ve mahkeme haberlerini veren dünya basınında Talat Paşa, Tehcir olayındaki rolü ile tartışılmaya başlanmıştı. Aslında bu çalışmanın altıncı bölümünde "Amaç Korumak mı, Öldürmek mi? Ermenilerin Tehciri Meselesi ve Talat Paşa" başlığı altında, Talat Paşa'nın Ermenilerin tehcirindeki rolü tartışılmıştı. Fakat Teilirian'ın yargılaması esnasında bu konu mahkemeyi uzun süre meşgul ettiği için burada, Teilirian'ın yargılanması çerçevesinde konuyu tekrar ele almak gerekir.

439 Örneğin Hindistan Müslümanlarının Alman Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir yazıda, "Talat Paşa Davası" sonucunda Teilirian'ın serbest bırakılmasından Alman hükûmetinin de memnun olmadığını basına ve İslâm ülkeleri halklarına açıklaması gerektiğini, aksi takdirde siyasî ve adlî olan bu konunun ekonomik boyutunun da olabileceği ve şimdiye kadar Almanya'ya sempati ile bakan Hindistan Müslümanlarının bundan böyle Almanya ile ticaret yapmaya olumsuz bakabilecekleri belirtilmiştir. Bkz: *PA-AA*, R 78588, Türkei, Rechtswesen 16 sdh, Bd. 9, Berlin, den 30. Juni 1921. Ayrıca Berlin'de yaşayan İslâm ülkelerinin temsilcileri (Mısır, Arap, Azerbaycan, Hindistan, İran Tatar ve Türk) Teilirian'ın serbest bırakılmasının hemen ertesi günü, 4 Haziran 1921 günü bir araya gelerek Alman devlet başkanına sert bir dille yazdıkları bir mektupta "Talat Paşa duruşmasının sonucunun adil ve hukukî olmadığını" belirterek, kararın revize edilmesini istemişlerdir. Bkz: *PA-AA*, R 13805, Bd. 20, Berlin, den, 4. Juni 1921.

Bilindiği gibi, Ermenilerin tehcirine dair Dahiliye Nezareti'nin tezkiresi Meclis-i Vükelâ'dan 30 Mayıs 1915'de çıktığında[440], Talat Paşa Dahiliye Nazırı ve aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen liderlerindendi. "Tehcir Olayı" İtilaf Devletleri'nin propagandası ile "mazlum Hristiyan Ermenilerin kıyımı ve sürülmesi" olarak dünya kamuoyuna tanıtılınca, Talat Paşa, Ermenilerin tehcir işlemlerini yürütmüş olan Dahiliye Nezareti'nin nazırı olarak bu olaydan sorumlu önemli bir yetkili durumuna gelmişti. Üstelik Osmanlı Devleti'ni Birinci Dünya Savaşı'na sokan İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenleri, Osmanlı Devleti'nin bu savaştan yenik çıkmasıyla birlikte yurdu terk ettiklerinden, cemiyet dağılmaya başlamıştı. İstanbul, İtilâf Devletleri tarafından işgale uğrayınca İstanbul Divan-ı Harbi Örfi'de İttihat ve Terakki ileri gelenleri yargılanmış idam cezası da dahil değişik cezalara çarptırılmışlardı. Talat Paşa da bu mahkemelerde yargılanmış ve Enver Paşa, Cemal Paşa ve Dr. Nazım ile birlikte gıyaben idam cezasına çarptırılmıştı. Unutmamak gerekir ki, İstanbul Divan-ı Harb-i Örfi'de görülen davalar ve alınan kararlar, Batılı güçlerin İstanbul'u işgal ettikleri ve zafer kazanmış taraf olarak kendi hukuklarını egemen kılmaya çalıştıkları bir döneme denk gelmektedir. Ayrıca bu yargılamaların önderliğini yıllardır muhalefette kalmış olan Hürriyet ve İtilaf Partisi ile İstanbul'da İttihat ve Terakki sonrası kurulmuş olan Padişah yanlısı hükûmetler yapıyorlardı. Dolayısıyla bu yargılamaların tarafsız ve bağımsız olduğunu söylemek oldukça güçtür[441].

440 BOA, MV., 198/24.

441 İstanbul Divan-ı Harbi Örfi' de yargılanan sanıklara atfedilen suçlar ve Talat Paşa'nın bu suçlamalara karşı cevabı hakkında geniş bilgi için bkz: *Talât Paşa'nın Anıları*, Yayına Hazırlayan: Alpay Kabacalı, İletişim Ya-

İstanbul Divan-ı Harb-i Örfi'de görülen davalar ve alınan kararlar üzerinde detaylı olarak durmayacağız. Zira bu konuda müstakil çalışmalar bulunmaktadır[442]. Burada konuyu, Teilirian'ın Berlin Üçüncü Eyalet Mahkemesi'nde anlattıklarıyla sınırlı tutacağız.

Talat Paşa cinayetinin katili Teilirian'ın karakoldaki ilk sorgusunda cinayeti "Tehcir Olayı"ndan dolayı işlediğini açıklaması üzerine, Alman gazetelerinde "Tehcir Olayı"nda Talat Paşa'nın kişisel etkinliği konusunda haberler ve yorumlar çıkmaya başlamıştır. Hatta Talat Paşa ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelen diğer yöneticilerinin "Tehcir Olayı"ndaki rolleri karşılaştırılmıştır. Cinayetten bir gün sonra Berliner Tageblatt şöyle yazmaktadır: "*...Ermenistan'daki o korkunç olaylardan dolayı ona (Talat Paşa) suçluluk duygusu, suç hissi yüklenemez. Bu halkın (Ermeniler) yok edilmesine, Talat Paşa'nın komitenin*

yınları, İkinci Baskı, İstanbul 1990, s. 149-182. Taner Akçam ise bizim bu mahkemelerin bağımsız ve tarafsız olamayacaklarına dair yukarıda belirttiğimiz nedenlere katılmayıp, bu mahkemelerin Ermeni soykırımını belgelediklerini ve bu yönü ile insan haklarına katkıda bulunduğunu iddia etmektedir (Bkz: Taner Akçam, *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu. İttihat ve Terakki'den Kurtuluş Savaşı'na*, İmge Yayınları, Ankara 1999). Hatta iddiasını biraz daha ileri götürerek: "*...(Bu yargılamaların) önemi sadece Osmanlı topraklarında 1915-7 yılları arasında işlenmiş cinayetler ve katliamlar hakkında son derece önemli bilgi ve belgeleri gün ışığına çıkartması ile sınırlı değildi. Bu yargılamalar ve bununla paralel Paris Barış Görüşmelerinde yürütülen tartışmalar, daha sonra Nazilerin yargılanması için Nürnberg'de kurulan mahkemelerin hukuki temelleri için önemli bir 'ön hazırlık' niteliği de taşıdılar.*" diye yazmak suretiyle (Bkz: Taner Akçam, *Ermeni Tabusu Aralanırken: Diyalogdan Başka Bir Çözüm Var mı?*, Su Yayınları, Ankara 2000. s. 73) bu yargılamalar ile üst düzey Nazilerin yargılandığı Nürnberg mahkemeleri arasında anlamsız bir bağ kurarak anakronizm hatasına düşmektedir.

442 Feridun Ata, *İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

(İttihat ve Terakki) diğer üyeleri ve Enver'in açgözlü, ganimet avcısı akrabalarından daha az katkıda bulunduğu kabul edilmelidir..."[443]. Yine aynı günkü gazete, Johannes Lepsius'un Alman Dışişleri Bakanlığı ile anlaşarak, bu bakanlık bünyesinde bulunan ve Osmanlı toprakları üzerinde Birinci Dünya Savaşı esnasında vuku bulan Ermeni olayları ile ilgili yayınlamış olduğu belgelere dayanarak (Lepsius'un bu belgelerinin tahrif edilmiş olduğuna yukarıda dipnot 433'de değinmiştik.) şunları yazmıştır: "*...Alman Büyükelçiliği'nde görevli Dr. Mordtmann ile bir görüşmesinde (Talat Paşa) içteki düşmanı tamamen temizlemeyi ve Dünya Savaşı'ndan bu yolla faydalanmayı düşündüğünü söylemiştir...*"[444].

Bu yazısı ile Berliner Tageblatt, Alman Büyükelçisi Wangenheim'ın 17 Haziran 1915 tarihli raporuna atıfta bulunmaktaydı. Zira bu raporunda Wangenheim, Talat Paşa'nın Büyükelçilik çalışanlarından Dr. Mordtmann'a şöyle dediğini iddia etmektedir: "*...Bab-ı Ali bu Genel Savaşı, kendisini iç düşmanlarından, özellikle de Hristiyanlardan kurtarmak için değerlendirecektir. Bunu yaparken de dış ülkelerden gelen hiçbir diplomatik baskıya boyun eğemeyecektir. Almanya'nın da bu durumdan memnun olması gerekiyordu. Zira müttefik Türkiye ancak bu yolla güçlü olabilirdi.*"[445].

Böylece gazete Talat Paşa'yı "*Osmanlı toprakları üzerindeki gayrimüslimleri yok ederek*" Osmanlı'nın devamını ve birliğini sağlamaya inanmış bir politikacı olarak görmekte, bu yönü ile Talat Paşa'yı İspanya kralı II. Filip'e benzetmektedir. Ancak buna rağmen Talat Paşa'nın Ermenilerin

443 *Berliner Tageblatt*, "Das Ende Talaats", Mitwoch 16. März 1921.
444 *Berliner Tageblatt*, "Das Ende Talaats", Mitwoch 16. März 1921.
445 *PA-AA*, R14086, Bd. 37, Pera, 17 Haziran 1915.

tehciri konusunda Enver Paşa'nın akrabalarından ve İttihat ve Terakki'nin diğer ileri gelenlerinden daha ılımlı olduğunu yazmaktadır.

Talat Paşa'nın hayatını konu alan aynı günkü Berliner Tageblatt, onun mücadeleci ve inandığı yolda yılmadan savaşan yapısına işaret etmiştir. Bu özelliğinden dolayı, onun fanatik derecede hayranlarının ve nefret edenlerinin olduğuna dikkat çekmektedir. Bu açıdan Ermenilerin ondan aşırı derecede nefret ettikleri ve cinayetin bu nefretin ürünü olduğu üzerinde durmaktaydı. Aslında Talat Paşa "Tehcir Olayı"na başta karşıydı. Ancak Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin asker kanadı onu Ermenilerin tehcir edilmesine ikna etmeyi başarmışlardı. Zira bu askerî bir gereklilikti. Talat Paşa ikna olduktan sonra bütün gücüyle Ermeni tehciri konusunda çalışmıştır[446]. Tehcir esnasında yolda meydana gelen iaşe sıkıntısının giderilmesi ve tehcire tabi tutulan Ermenilerin can güvenliğinin sağlanması için en fazla çalışanlardan biri de Talat Paşa idi[447]. Talat Paşa, Ermenilerin iaşe ve can güvenliğinin sağlanması için yerel makamlara telgraflar ile emirler vermiş ve Osmanlı merkez yönetiminin, Ermenilerin tehcirden dolayı zarar görmemesi için ciddi bir şekilde çalıştığını ispatlamak için bu telgraflarının bir kısmının kopyalarını müttefik Alman İmparatorluğunun İstanbul'daki Büyükelçisi'ne de vermiştir[448].

"Talat Paşa'nın yargılanmasından" karar çıkıp katil serbest bırakıldıktan bir gün sonra Berliner Tageblatt'da Dr. Ernst Feder ismiyle yayınlanan yazıda Talat Paşa'nın Ermeni

446 Bkz: *Berliner Tageblatt*, "Talaat Pascha", Mitwoch 16. März 1921.

447 Bkz: *PA-AA*, R14087, Bd. 38, Pera, den 4. September 1915.

448 *PA-AA*, R14087, Bd. 38, Pera, den 25. September 1915.

tehcirinde kişisel olarak ne kadar sorumlu olduğu sorusu soruluyordu. Yazar bu makalesinde, Almanya'daki genel kanıda olduğu gibi[449] Lepsius'un belgelerini doğru kabul ederek Talat Paşa'nın "Birinci Dünya Savaşı'ndan faydalanarak içteki düşmanı tamamen temizleme" gibi bir düşüncesi olduğunu ve bu yolla Osmanlı topraklarındaki bütün gayrimüslimler konusuna nihai çözüm getirileceğine inandığını belirtmektedir[450].

Lepsius'un kendisi ise, "Talat Paşa Davası" mahkemesi esnasında "bilirkişi" sıfatı ile verdiği ifadede "*Tehcir kararı Genç Türkler Komitesi tarafından alındı. Dahiliye Nazırı Talat Paşa ve Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından plânlanarak, Genç Türk teşkilâtları tarafından uygulandı...*"[451] demek suretiyle Talat Paşa'nın baştan beri Ermenilerin tehcirine taraftar olduğunu belirtiyor ve devam ediyor: "... *Vahşeti (Ermeni tehciri) engellemek için en küçük bir girişimde dahi bulunmayan, komitenin ruhu ve güçlü kişisi Talat, imha emrini veren kişidir. Türk ve Alman belgeleri bunu kanıtlamaktadır...*"[452].

Lepsius'un burada bahsettiği ve "*komitenin ruhu ve güçlü kişisi Talat, imha emrini veren kişi*" savını dayandırdığı Türk ve Alman belgelerine Tarih metodolojisindeki kaynak kritiği çerçevesinde baktığımızda bu belgelerin güvenilir olmadığını görmekteyiz. Zira bahsi geçen Alman belgeleri, Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ndeki belgelerdir ki, bunların Lepsius tarafından çarpıtılarak ve tahrif edilerek yayınlanmış olduğuna yukarıda değinmiştik.

449 Örneğin bkz: *Vossische Zeitung*, Freitag 3. Juni 1921.

450 Feder, Ernst, "Die Lehre des Talaat Prozesses", *Berliner Tageblatt*, Sonnabend, 4 Juni 1921.

451 *Der Völkermord...*, s. 56.

452 *Der Völkermord...*, s. 60.

Lepsius'un ifadesinde bahsi geçen Türk belgelerinden kastedilen Talat Paşa'nın İstanbul Divan-ı Harb-i Örfi'de yargılanması sırasında mahkemeye sunulan belgelerdir ki, bu belgeler de yine aynı şekilde güvenilir değildir. Zira yukarıda da değindiğimiz gibi İstanbul'daki yargılamalar sırasında, İstanbul İtilâf Devletleri işgali altında idi.

Nitekim Berlin'deki mahkemenin bir başka bilirkişisi ve Birinci Dünya Savaşı boyunca Osmanlı Devleti'nde, Çanakkale ve Suriye'de ordu komutanlıklarında bulunmuş olan Mareşal Liman von Sanders: "*...Ben, Ermenilere ilişkin olarak Talat tarafından imzalanmış bir emir kesinlikle almadım...*"[453] diyerek Lepsius'un iddialarını kabul etmemiştir.

Talat Paşa, daha hayatta iken, kendisine ait "Tehcir Olayı" konusundaki tüm suçlamaların dünya kamuoyunda giderek artması üzerine, Ermeni Meselesi konusunda kendisini savunmak zorunda kalmıştır. Ancak kimliğini gizlediği için kamuoyuna açıklamalar yapamıyor, sadece yaptığı özel görüşmelerde bu konuda bilgiler veriyordu. Ateşkesin ilânından bir süre sonra Talat Paşa, İngiliz ajanı Aubrey Herbert'e bir mektup yazarak, "*...Ermeni kıyımından sorumlu tutulmaması gerektiğini, bunu kanıtlayacak durumda olduğunu ve kanıtlamayı çok istediğini...*"[454] belirtiyor ve görüşme talebinde bulunuyordu.

Talat Paşa'nın bu görüşme isteği ancak 1921 yılının Şubat ayı sonlarında gerçekleşmiştir. Almanya'nın Hamm ve Düsseldorf şehirlerinde gerçekleşen bu görüşmelerde Talat Paşa adeta kendisinin, İttihat ve Terakki'nin ve icraatlarının savunucusu olmuş ve İngiltere ile Türkiye arasında iyi

453 *Der Völkermord...*, s. 62.

454 *Talât Paşanın Anıları*, Yay.Haz. Mehmet Kasım, Say Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 1986, s. 182.

ilişkilerin kurulmasına Herbert'i ikna etmeye çalışmıştır. Herbert'e göre Talat Paşa bu görüşmelerde, Ermenilerin tümüyle yok edilmesine her zaman karşı olduğunu anlatmıştı. Talat Paşa'ya göre böyle bir şey yapılamazdı; Çünkü bu tür yöntemleri uygulamaya kalkışan bir ülke uygarlıkla arasındaki bağları koparmış olurdu. Paşa, buna karşı çıktığını, hatta Ermeni Meselesi ile ilgili olarak suçlu birkaç Türk ve Kürdün idam edilmeleriyle sonuçlanan soruşturmanın açılmasını sağladığını ifade ediyor ve İngiltere'nin madalyonun sadece bir yüzünü gördüğünü ekliyordu. Ayrıca Talat Paşa, savaş başlamadan Ermenilerle değişik defalar görüşüldüğünü, kendilerinin Ermenilere çok geniş azınlık hakları vermeyi istediklerini (Otonom verilemezdi. Çünkü Kafkasya'daki sürgün Ermeniler dönseler bile Ermeni nüfusu hiçbir Osmanlı ilinde çoğunluk teşkil etmiyordu.) ve hatta Ermenilerin yoğun oldukları bölgelere bir İngiliz valisi bile düşündüklerini, ancak bütün bunlara rağmen savaşın başlamasıyla birlikte Ermenilerin, Osmanlı Devleti'ni arkadan vurduklarını ve düşmanla birlikte hareket ettiklerini söylüyordu[455]. Talat Paşa bunları Herbert'e anlatmakla Osmanlı Devleti'nin, Ermenileri tehcir etmekteki haklılığını ortaya koymaya çalışıyordu.

Kanaatimizce İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ve Osmanlı hükûmetinin önde gelen siyasî bir lideri olarak Talat Paşa, başlangıçta Ermenilerin tehcir edilmesine karşıydı. Zira böyle bir durum Osmanlı Devleti'ni, başta müttefikleri Almanya ve Avusturya-Macaristan olmak üzere, hem savaşta tarafsız kalmış devletler nezdinde hem de İtilaf Devletleri karşısında zor duruma düşürecekti. Talat Paşa, tehcirin gerçekleşmesinin o günkü Osmanlı Devleti'nin içinde

455 *Talât Paşanın Anıları*, s. 183-203.

bulunduğu şartlarda mümkün olmayacağını da belirterek "*...ben bu kanunun (Göç ve İskân) tamamıyla uygulanmasına karşıydım... Geleceği düşünerek bu kanunun uygulanmamasında ısrar ettim ve yürürlüğe girmesini geciktirmeyi de başardım...*"[456] demek suretiyle tehcir konusunda başlangıçtaki tutumunu ortaya koymuştur. Ancak tehcir askerî açıdan zorunlu bir hal alınca, Talat Paşa askerî yetkililerin raporları doğrultusunda tehcire destek vermiştir.

Sonuç olarak, Talat Paşa anılarında, Ermeni çetelerin Müslüman kadın, çocuk, ve erkekleri vahşice katlettiklerini Rus subayların raporlarına dayanarak anlattıktan sonra şöyle devam etmektedir: "*...Bütün bu vahşilik ve cinayetler karşısında savaşı kazananlar susuyor ve eylemleri yapanları alkışlıyorlar. Demek ki dünyada, biri kazananlara, biri yitirenlere özgü olmak üzere iki türlü adalet varmış. Gerçekte yalnız bir tek adalet bulunmalı; bu adalet uygulanamadığı takdirde yerine getirecek manevî bir güç vardır ve zaman da uygulanmasına engel olamayacaktır.*"[457]. Talat Paşa'nın bu görüşlerinin ne denli isabetli olduğu, Teilirian'nın Berlin'deki yargılanmasında kendini bir kere daha göstermiştir. Cinayet işlemiş bir sanık savaşı kazanan güçlerin etkisiyle alkışlanmış ve "*kazananlara özgü bir adaletle*" serbest bırakılmıştır. Maktul ise "*kaybedenlere özgü bir adaletle*" yargılanmış ve mahkûm edilmiştir. Zira Birinci Dünya Savaşı'nı hem Talat Paşa hem de onun Almanya'daki dostları kaybetmiştir.

Teilirian'ı yargılayan mahkemeye bakıldığında, "bilirkişi" sıfatıyla mahkemede görüş beyan eden ve görüşleriyle

156 *Talât Paşanın Anıları*, s. 81-82.

157 *Talât Paşanın Anıları*, s. 144; Zaptçıoğlu, a.g.m., *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1993.

jüri üyelerini önemli ölçüde etki altında bırakan Papaz Johannes Lepsius'un, ve Mareşal Liman von Sanders'in tehcir konusunda "bilirkişi" olabilecek niteliklere sahip olmadıklarını görmek mümkündür. Lepsius'un, gerek tehcir öncesi ve gerekse tehcir sonrası bitmek tükenmek bilmeyen Türk düşmanlığı, fanatizmi sergileyen tutumu dolayısıyla konuya tarafsız yaklaşması düşünülemezdi. Lepsius, zaman zaman Osmanlı Devleti'ne seyahatler yapmakla beraber Doğu Anadolu'daki askerî ve siyasî gelişmeleri daha çok Almanya'dan takip etmiş ve tehcir ile ilgili Alman belgelerini taraflı bir şekilde kullanarak tahrif etmiştir. O Kafkas Cephesi ve Doğu Anadolu'daki gerçek durumu yaşamamış, olayları kendisinin de bir parçası olduğu Almanya'daki Ermeni dernekleri penceresinden "takip" etmiştir. Sanders ise Birinci Dünya Savaşı boyunca Osmanlı Harbiye Nezareti emrinde "Alman Askeri Misyonu Başkanı" olarak aktif görevler üstlenmekle beraber hiçbir zaman tehcire neden olan Kafkas Cephesi'nde bulunmamıştır. Bu durumu Sanders'in kendisi de mahkemede beyan etmiş ve ayrıca Osmanlı Devleti hizmetinde bulunduğu süre içerisinde, Talat Paşa'dan Ermenilerin yok edilmesine dair hiçbir emir almadığını kesin bir dille ifade etmiştir. Ermenilerin tehciri esnasında Kafkas Cephesi'nde Üçüncü Ordu Kurmay Başkanı olarak görev yapan Alman Felix Guse[458] ise mah-

458 Teilirian'ın yargılanması esnasında Liman von Sanders, Osmanlı Kafkas Cephesi'nde Alman subayı bulunmadığını belirtmiştir. Hâlbuki Kafkas Cephesi'nde savaşı yürüten Osmanlı Üçüncü Ordusunun Kurmay Başkanı bir Alman olan Felix Guse idi. Yine savaş başladığında gönüllülerden oluşan birliği ile Ruslara karşı bu bölgede saldırılarda bulunan Yarbay Stange de bir Alman'dı Aynı şekilde belli bir süre Erzurum'da Alman Konsolosluğu ve "İrtibat Subaylığı" görevlerini yürütmüş olan Dr. von Scheubner-Richter'de bir Alman subayı ve diplomatı idi. Guse'nin Üçüncü Ordu Kurmay Başkanlığı görevi, Ruslarla ateşkes antlaşmasının imzalandığı 7 Aralık 1917'ye kadar devam etmiştir. Osmanlı Üçüncü Ordu-

kemeye hiç davet edilmemiştir. Aynı şekilde belirtilen dönemde Osmanlı Harbiye Nezareti emrinde çalışan üst rütbeli Alman subayları da -von Schellendorf, von Seeckt gibi- mahkemeye davet edilmemiştir. Zira olaya vakıf olan bu Alman subaylarına göre, tehcir, Kafkas Cephesi'nin askerî durumu ve bölgedeki sivil Müslüman halkın güvenliği için uygulanması zorunlu bir hal almıştı. Başvurulara rağmen mahkemede "Tehcir Olayı"na vakıf hiçbir Türk yetkilinin dinlenmemesi de dikkat çekicidir.

Teilirian'ın yargılanması esnasında mahkeme boyunca konuşulan, üzerinde durulan, tartışılan konulara bakıldığında, cinayetin Berlin'de değil de Anadolu'da işlenmiş olduğu izlenimi edinilmektedir. Mahkeme cinayetten daha çok "Tehcir Olayı" ile ilgilenmiş ve "Ermeni Meselesi"ni ön plâna çıkartmıştır. Bunun böyle olmasını özellikle savunma avukatları istemiş ve mahkemeyi de savunma avukatları yönlendirmişlerdir. Zira Teilirian'ı ancak "mazlum Hristiyan Ermenilerin katliamı" propagandası kurtarabilirdi. Mahkeme heyeti de, Teilirian'ın kimliği dahil, mahkemede söylediklerini, iddia ettiklerini araştırmaya gerek duymadan doğru kabul etmiş ve hükmünü bir buçuk günde vermiştir. Mahkeme bir taraftan Teilirian'ın epilepsi hastası olduğunu ve olayı işlediği anda şuurunun yerinde olmadığını kabul ederek onu serbest bırakmış diğer yandan bu hasta adamın mahkemede kendisi ve ailesinin tehciri

sunun Ruslara karşı vermiş olduğu mücadeleleri ve Türk halkı hakkındaki kendi görüşlerini topladığı *Die Kaukasusfront im Weltkrieg bis zum Frieden von Brest* (Leipzg 1940) eserde Ermeni çetelerinin ve isyanlarının Üçüncü Ordu'ya verdiği zararlardan sık sık bahsederek, Ermenilerin tehcir edilmesiyle Üçüncü Ordu'nun büyük bir tehlikeden kurtarıldığını belirtmektedir (Bkz:Guse, a.g.c., s 63).

ile ilgili söylediği ve Talat Paşa'yı suçladığı sözlerini doğru olarak kabul etmiştir.

Mahkeme boyunca, gerek dünya basınında gerekse duruşmalar esnasında, Talat Paşa'nın şahsını ve devlet adamlığını hedef alan birçok iddia ortaya atılmış ve çok sayıda belge ve bilgi mahkeme heyetine sunulmuştu. Ancak bu belgelerin önemli bir kısmının sahte olduğu ve çarpıtıldığı, Teilirian yargılanmasından çok daha sonraları ortaya konmuştur.

Teilirian'ın yargılanmasını, Almanya'nın o günkü iç siyasî durumu da etkilemiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin müttefiki Kayzer II. Wilhelm ve ekibi iktidardan uzaklaştırılmış ve Almanya ilk cumhuriyetini kurmuştu. Fazla uzun ömürlü olamayan bu Weimar Cumhuriyeti'nin Dışişleri Bakanlığı, Teilirian'ın yargılanmasının hükûmete her hangi bir soru sorulmadan bir an önce sonuçlandırılmasını istiyordu. Dönemin Alman Dışişleri'ne göre Alman menfaatleri bunu gerektiriyordu. Zira dava, uluslararası bir boyut kazanmıştı ve uzadıkça Almanya bundan zarar görebilirdi. Böylece Teilirian'ın yargılandığı mahkemeye siyasî irade karışmış oluyordu.

Kanaatimize göre, gerek "Ermeni Meselesi" ile ilgili Almanya ve Avrupa'daki araştırmalar, gerekse burada konumuz olan Talat Paşa'nın "Tehcir Olayı"ndaki kişisel rolü konularında en önemli yanılgılardan biri, Lepsius'un yayınlamış olduğu belgelerin doğru kabul edilmesidir. Aynı hataya Teilirian'ın yargılaması esnasında Berlin Üçüncü Eyalet Mahkemesi de düşmüştür. Üstelik bu mahkeme hem Lepsius'un belgelerini hem de Andonian'ın belgelerini doğru kabul etmiştir. Hâlbuki bu her iki araştırıcının belge tahrifatı yaptıkları sonraları anlaşılmıştır.

Tüm bunların dışında, Birinci Dünya Savaşı'nda Almanlarla birlikte aynı cephelerde çarpışmış ve "Talat Paşa Davası" esnasında Anadolu'da ölüm-kalım mücadelesi veren Türk halkına yönelik küçük düşürücü, aşağılayıcı sözler, Teilirian'ın yargılanması boyunca Türk-Ermeni ilişkileri çerçevesinde ve Talat Paşa'nın şahsında sarf edilmiş, mahkeme de bunlara göz yumduğu gibi Teilirian'ı da serbest bırakarak Berlin ve Berlin dışında yaşayan İttihatçılara yönelik daha sonraki terör saldırılarına (Dr. Bahaeddin Şakir, Cemal Azmi, Cemal Paşa) zemin hazırlamıştır. Düzen, disiplin çalışkanlık ve adaleti ile ünlü Almanların bir mahkemesinin böyle bir karar alması Alman basınının önemli bir kısmı tarafından eleştiri ile karşılanmıştır.

Teilirian'ın Serbest Bırakılmasına Berlin Müslümanlarının Tepkisi

Talat Paşa davası kararının açıklanmasıyla birlikte, Berlin'de yaşayan Müslüman halkların tepkisi de gecikmeden ortaya çıkmıştır. Zira Talat Paşa, sadece Osmanlı Devleti'nde değil, onu tanıyan doğulular ve batılılar tarafından takdir edilen ve sevilen bir politikacıydı. Yakın arkadaşlarından biri olan Cavid Bey'e göre: "*...Müthiş siyasi hatalara rağmen bu kadar sevilen, aranan ve beklenen bir şahsiyet tarihte yoktu...*"[459]. Böyle bir politikacının cineyete kurban gitmesi ve katilinin serbest bırakılması Berlin'de yaşayan Müslümanların tepkisine neden olmuştu.

İlk yazılı tepki, kararın açıklanmasından bir gün sonra, 4 Haziran 1921'de Şark Kulübü'nden *(Orientklub)* gelmiştir.

459 Hasan Babacan-Servet Avşar, *Cavid Bey Meşrutiyet Ruznâmesi*, C. IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 246-247.

Şark Kulübü adına yapılan açıklamada[460], önce "Ermeni Meselesi"nin İtilaf Devletleri diplomatları tarafından çıkarıldığı belirtilmiş ve bundan amaçlananın da Türklerle Ermenileri birbirlerine düşürerek bu yolla kendi emperyalist emellerine ulaşmak olduğunun altı çizilmiştir. Devamında ise:*"...akan kan ve intikam duyguları için, bu iki halktan hangisinin ve bu halklardan kimlerin sorumlu ve bugün hangi halkın baskı altında olduğunu, bulmak kolay değildir. Bunun gerçek cevabını ancak tarih verebilecektir."*[461] denilmiştir. Böylece "Ermeni Meselesi"nin karmaşık bir hale sokulduğu ve bundan İtilaf Devletleri'nin sorumlu olduğu, ayrıca hali hazırda kabul edildiği gibi olayların müsebbibinin Türkler olmadığı, aksine olayları başlatanların Ermeniler olduğu ifade edilmiştir.

Şark Kulübü'nün bu açıklamasında "Ermeni Meselesi" genel olarak belirttiğimiz yukarıdaki tablonun içine yerleştirildikten sonra, söz Talat Paşa davasına getirilmiştir. Talat Paşa cinayetinin, Alman toprakları üzerinde işlendiğine ve bu vesile ile Almanların "Ermeni Meselesi"ni bütün cihetleriyle kendi çıkarları için dış dünyaya karşı kullandıklarına değinilmiş ancak; temel sorun olan cinayetin ise, bütün esrarını koruduğu belirtilmiştir. *"...Alman yargısı gibi Alman hükûmeti de Türk-Ermeni probleminden ziyade, suikastla ilgilenmek zorunda olmalıydı. İran uyruklu biri tarafından Türk devlet adamına karşı işlenmiş olan bu cinayet, Almanya için normal bir cinayetten daha*

460 Bu açıklamayı Şark Kulübü (Orientklub) adına, Mısırlıları Mustafa Fuad, Azerbaycanlıları A.M. Ali Sadır, Arapları İbrahim Mansur, Hindistanlıları Dr. Pellai, İranlıları Mirza Hasan, Türkleri Ali Burhanettin ve kulüp başkanı adına Dr. A. Faik isimleri imzalamışlardır. Bkz: *PA-AA*, R13805, Bd. 20, İm Namen des türkischen Klubs, Berlin 4. Juni 21.

461 Bkz: *PA-AA*, R13805, Bd. 20, İm Namen des türkischen Klubs, Berlin 4. Juni 21.

fazla bir anlam taşımamalıydı..."[462] denilerek, şarklıların beklentilerine cevap vermemiş olan Alman hükûmeti ve yargısına sitemde bulunulmuştur. Zira Şark Kulübü yetkilileri, Talat Paşa davası esnasında cinayet olayından çok "Ermeni Meselesi"nin konuşulmasındaki ve davanın cinayet davasından çıkarılarak, Teilirian yerine, "Talat Paşa'nın Ermenilerin tehcirinden dolayı yargılandığı bir davaya" dönüştürülmesindeki rahatsızlıklarını dile getirmişler ve bunun "normal bir cinayet davası" olduğunu ifade etmişlerdi.

Yine bu belgede, Almanya'da yaşayan Müslüman halkların, Alman polisinden sırlarla dolu Talat Paşa cinayetini aydınlatmayı bekledikleri, ancak polisin bu beklentileri boşa çıkarttığı ifade edilmiştir. Şimdi verilen bu mahkeme kararıyla birlikte daha da vahim bir durumla karşı karşıya gelindiği dile getirilen bu belgede şöyle devam edilmiştir: "*...Bütün halklar nezdinde tarafsız adaleti ile ün yapmış olan Alman yargısını, Talat Paşa Davası kararında görmek mümkün değildir...*"[463]. Böylece bu davanın tarafsız ve adil bir şekilde karara bağlanmadığı açıklanmış oluyordu. Bu kararın adil bir karar olmadığı düşüncesinin, sadece Almanya'da yaşayan Müslüman halklarda değil, gerçeklerin ortaya çıkmasını isteyen bazı Alman gazetecilerinde de mevcut olduğu belirtilmiş, yargılamanın taraflı ve eksik olduğunun kamuoyu tarafından anlaşılabilmesi için şu noktalara dikkat çekilmiştir:

1. Katilin kimliği ve mahkemede söylediklerinin doğru olup olmadığı ciddi bir şekilde araştırılmamıştır. Sanığın mahkemede söylediği her şey doğru kabul edilmiştir[464].

462 Bkz: Aynı belge.

463 Bkz: Aynı belge.

464 Nitekim katil Teilirian mahkemede Birinci Dünya Savaşı başladığında ve Ermeniler tehcire tabi tutulduğunda ailesiyle beraber Erzincan'da olduğunu ve tehcire tabi tutulduklarını en acıklı hikâyelerle süsleyerek

2. Katil ile aynı evi paylaşmış olan arkadaşlarının cinayet hakkında bilgi sahibi olmadıklarını kabul etmek imkânsızdır. Fakat mahkeme heyeti bu kişileri sanık lehine tanık olarak dinlemiştir[465].

3. İtirazlara rağmen, tarafsız olmayan ve sanık lehine ifade verebilecek bilirkişiler mahkemeye davet edilmiştir. Hatta mahkeme heyeti Papaz Lepsius'un[466] saatlerce fantastik açıklamalarda bulunmasına ve mahkeme jürisinin bu açıklamalardan etkilenmesine müsaade etmiştir.

---

beyan etmiştir. Hâlbuki I. Dünya Savaşı başladığında katil Sırbistan'da ve 1915'te de gönüllü olarak Ruslar tarafında Osmanlı'ya karşı savaşıyordu. Talat Paşa'yı da mahkemede beyan ettiği gibi tek başına ve ailesinin tehcir edilmesinden onu sorumlu gördüğü için değil merkezi Amerika'da olan ve başında Erzurum eski mebusu Dr. Pastırmacıyan'ın (Armen Garo) olduğu "Nemesis" adlı Ermeni intikam örgütünden aldığı emir üzerine öldürmüştür. Teilirian'ın yargılaması sırasında bu ve buna benzer konularda çoğu zaman yalan ve yanlış beyanatta bulunduğu daha sonraları tespit edilmiştir Geniş bilgi için bkz: Rolf Hosfeld, *Operation Nemesis*, Kiepenheuer&Witsch, Köln 2005. Öyle anlaşılıyor ki Teilirian'ın mahkemede anlattıkları, gördükleri ve yaşadıkları değil Ermeni komitacılarından ve misyonerlerden duyduğu propagandalardı.

465 Mahkeme tanık olarak Teilirian'ın ev sahibeleri Elisabeth Stellbaum, Bayan Dittmann, yakın arkadaşı Leon Eftian, dil dersi hocası Lola Beilenson gibi kişileri dinlemiştir. Mahkemede şahit olarak dinlenenler hakkında geniş bilgi için bkz: *Der Völkermord an den Armeniern vor Gericht, Der Prozeß Talat Pascha,* Yayına Hazırlayan: Tessa Hofmann, Gesellschaft für bedrohte Völker Göttingen und Wien April 1980, s. 24 vd.

466 Lepsius'un Ermeni Meselesindeki taraftarlığı ve Alman Dışişleri Bakanlığı'ndaki Ermeni Meselesi ile ilgili belgeleri çarpıtması konusunda geniş bilgi için bkz: Mustafa Çolak, "Kaynak Kritiği ve Tehcir Olayında Belge Tahrifatı -Johannes Lepsius Örneği-", *Belleten,* C. LXVI, S. 247, Ankara 2003; Cem Özgönül, *Der Mythos eines Völkermördes,* Önel Verlag, Köln 2006. Ayrıca Lepsius'un "Talat Paşa Davası"ndaki tutumu hakkında bkz: Mustafa Çolak, "Tehcir Olayı'nın Propaganda Sürecindeki Doruk Noktası: Talat Paşa Davası" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* Cilt: XX, Sayı: 58 (Mart 2004) s. 1-47.

4. Başvurulara rağmen ne Türklerden ne de Osmanlı Devleti'nde görev yapmış ve Ermeni olayları hakkında tarafsız bilgi verebilecek, Talat Paşa'nın Ermeniler ile olan ilişkilerine vâkıf üst düzey Almanlardan herhangi birinin mahkemede dinlenmesine izin verilmemiştir. Bu durum mahkeme jürisinin tarafsız karar vermesine engel olmuştur.

5. Mahkeme savcısı mahkemeden önce Talat Paşa'nın eşi Hayriye Hanım'ın avukatına: *"Olay adi bir cinayet olayıdır. Şayet savunma avukatları olaya siyasi bir çehre kazandırmaya yönelirlerse, olayın politik yönü ile ilgili daha fazla belge ve bilgi toplamak için mahkeme heyetinden davanın başka bir tarihe ertelenmesini isteyeceğim."*[467] demesine rağmen, mahkeme başladıktan kısa bir süre sonra Ermenilerin tehcir edilişi tartışılmaya başlanmış, buna karşın savcı erteleme talebinde bulunmamıştır.

6. Yargılama tarafsız olmamıştır. Mahkeme başkanı sanığın ve tanıkların retorik bir şekilde anlattıkları fantastik hikâyelerin etkisinde kalmıştır.

7. Böyle karışık bir olay aceleye getirilerek bir buçuk günde bitirilmiş ve yargılama sonunda sanık serbest bırakılarak kahraman ilan edilmiştir.

Bütün bunların yanı sıra, bu açıklamada, Türk halkının Anadolu'da ölüm-kalım mücadelesi verdiği ve bu mücadelesinin düşmanlarının bile hayranlığını kazandığı bir dönemde, dost bir ülkenin mahkemesinde, Talat Paşa davası esnasında Türk halkını ve Talat Paşa'yı küçük düşürücü sözlerin sarf edilmesinin ve mahkeme heyetinin buna müsaade etmesinin Talat Paşa'yı seven bütün İslam ülkeleri halklarının tepkisine yol açtığı belirtilerek: *"Özetle, üst*

467 Bkz: *PA-AA*, R13805, Bd. 20, İm Namen des türkischen Klubs, Berlin 4. Juni 21.

düzey Alman gazetelerinin Alman hukuk sistemi ile ilgili şikayetleri de göstermektedir ki, Talat Paşa davası hak-hukuk çerçevesinde görülmemiştir. Bu dava sonsuza değin Alman hukukunun bir namus lekesi olarak kalacaktır. Bu dava Berlin'de hem adaletin hem de adaleti sağlayacak hâkimlerin olmadığını gösterdi."[468] denilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin ve dolayısıyla İslam halklarının Birinci Dünya Savaşı'ndaki müttefiki ve hala dost olarak anılan Alman hükûmeti ve adaletini kınayan bu açıklamanın sonunda ise, Berlin'deki "Şark Kulübü" yetkilileri, Türk ve İslam halklarının onurunu inciten ve rencide eden bu yargı kararını protesto ettiklerini ve bunun düzeltilmesini istediklerini beyan etmişlerdir.

Talat Paşa davası kararına gösterilen tepki, "Şark Kulübü"nün bu açıklamasıyla sınırlı kalmamıştır. Alman yetkililer nezdinde etkili olabilmiş bir tepki de Hintlilerden oluşan bir heyetten gelmiştir. Alman Dışişleri Bakanlığı'nı ziyaret eden Hintli bir heyet, Alman hükûmetinin Talat Paşa davası kararı konusunda İslam halklarını rahatlatacak bir açıklama yapıp yapmayacağını ve bu cinayeti işlemiş olan Teilirian'a karşı bir tavır alıp almayacağını sormuştur. Zira bu Hintli heyete göre, Alman hükûmeti Talat Paşa davası kararını düzeltmek için herhangi bir girişimde bulunmadığı takdirde, İslam ülkeleri halkları, Alman mallarını satın almayı protesto edeceklerdi. Kaldı ki bu halklar, Almanya'nın İslam ülkeleri ile olan ilişkilerini olumsuz yönde etkileyecek bir dizi eylem hazırlıkları içinde bulunuyorlardı[469].

---

468 Bkz: *PA-AA*, R13805, Bd. 20, İm Namen des türkischen Klubs, Berlin 4. Juni 21.

469 *PA-AA*, R 78588 Türkei, Rechtswesen 16 sdh, Bd. 9, Berlin, den 30. Juni 1921.

Alman Dışişleri Bakanlığı, Alman Başbakanı'na bu Hintli heyetin kendilerine ilettiği İslam Halklarının Alman mallarını boykot etme eylemenin abartı ya da blöf olmadığını yazmıştır. Zira Talat Paşa, İslam halkları tarafından sevilen bir devlet adamı idi ve olay "şark" mantalitesi çerçevesinde ele alındığında, Talat Paşa davası kararının bu ülkelerde uzun süre unutulmayacağı söylenebilirdi. Yine aynı yazıda Adalet Bakanlığı ile görüşmelerin devam ettiği ve Talat Paşa davası kararında hukuki engel teşkil etmeyecek şekilde nelerin yapılabileceği konusunda çalışmaların sürdürüldüğü belirtilmiştir. Ayrıca İslam ülkelerinden Alman hükûmetine zarar gelmemesi için acilen bir basın açıklamasının yapılması ve bu açıklamanın mümkün olduğu kadar yaygınlaştırılması tavsiye edilmiştir[470].

Talat Paşa davası kararına, Şark Kulübü ve Hint Heyeti'nin yanı sıra ferdi mahiyette tepkiler de olmuştur. Bunlardan en önemlisi Birinci Dünya Savaşı başlarından itibaren Almanya'da yaşamış olan Mısırlı Dr. Mansur Rıfat'ın Alman Cumhurbaşkanı Ebert'e yazmış olduğu ve Alman basınında da yer almış olan telgraftır[471]. Bu telgrafında Dr. Rıfat, Talat Paşa davası kararının neden adaletsiz olduğunu bir örnekle açıklamakta ve bu adaletsizliğin üstesinden ancak cumhurbaşkanının gelebileceğini belirtmektedir. Dr. Rıfat'a göre, Liman von Sanders mahkemede Talat Paşa lehine ve Türk tarafını haklı çıkaracak beyanlarda bulunmak istemiş, ancak mahkeme heyeti buna müsaade etmemiştir[472]. Bu olay, mahkemenin taraflı olduğunu gös-

470 Aynı belge.

471 Mansur Rıfat, *Talaat Paschas Prozeß, sein Verlauf und sein Ende. Ein Letztes wort zur armenischen Frage*, Morgen- und Abendland – Verlag, Berlin 1921, s. 54-55

472 Liman von Sanders mahkemede bilirkişi sıfatıyla konuşmuştur. Bkz: Der

termektedir. Öte yandan, mahkeme Türk-Ermeni ilişkilerini "din şablonu" çerçevesinde ele almıştır. Dr. Rıfat böyle bir hatanın İslam dünyasında karşılıksız kalmayacağını da belirtmiş ve mahkemenin vermiş olduğu kararı bu telgraf ile protesto etmiştir.

Ayrıca Dr. Mansur Rıfat, Talat Paşa davası ile ilgili Alman basınında çıkmış olan ve bu dava kararını tenkit eden yazıları da toplayıp bir broşür halinde yayınlamıştır. Bu broşürde Talat Paşa yargılamasındaki taraflılığı, hukuksuzluğu ve yargılamanın seyrini, Alman gazetelerine yansımış şekliyle görmek mümkündür[473].

Talat Paşa davası kararına ferdi olarak tepki gösteren ve bu yönde yayınlarda bulunan bir diğer isim ise, son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Havran mebusu olarak görev yapmış olan Şekip Arslan[474] idi. Şekip Arslan'ın Talat Paşa davası kararına tepkisini daha çok basın yolu ile gösterdiğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda onun *Der Neue Orient* dergisinde Johannes Lepsius'a yazmış olduğu açık mektubu da zikretmek gerekir[475]. Arslan Bey, bu mektubunda daha çok Johannes Lepsius'un eserinde Ermeni Me-

---

Völkermord..., s. 61 vd.

473 Bkz: Mansur Rıfat, *Talaat Paschas Prozeß, sein Verlauf und sein Ende. Ein Letztes wort zur armenischen Frage*, Morgen- und Abendland - Verlag, Berlin 1921. Mansur Rıfat ayrıca daha "Talat Paşa Mahkemesi" başlamadan, "Ermeni Meselesi"nin tarihi kökenlerini, büyük devletlerin bunda oynadığı rolü ve Talat Paşa - Tehcir Olayı ilişkisini ortaya koyan bir broşür yayınlamıştı. Bkz: Mansur Rıfat, *Das Geheimnis der Ermordung Talaat Paschas. Ein Schlüssel für das englische Propagandasystem*, Morgen-und Abendland-Verlag, Berlin 1921.

474 Şekip Arslan'ın kimliği, düşünce yapısı ve biyografisi için bkz: William I. Cleveland, *Batıya Karşı İslam. Şekip Arslan'ın Mücadelesi* (Çevr., Selahattin Ayaz), Yöneliş Yayınları, İstanbul 1991.

475 Bkz: Emir Şekip Arslan Bey, "Offener Brief an Herrn Lepsius", *Der Neue Orient*, Bd. VII, Heft 4, Berlin 1920.

selesi ile ilgili konulardaki tespitlerinin yanlışlığını ortaya koyarak, Lepsius'un Ermeni Meselesini din şablonu çerçevesinde ele almasına karşı çıkmaktadır[476]. Bu açık mektup üzerine Talat Paşa davası kararı ve Ermeni Meselesi ile ilgili tartışmalar *Der Neue Orient*'in daha sonraki sayılarında da devam etmiştir.

Alman hükûmeti, Berlin'deki Müslüman halkların gösterdikleri tepkilerin temelsiz olmadığını, takip ettiği İslam ülkeleri basınında yer alan yazılardan da biliyordu. Zira Almanya'da II. Wilhelm iktidarı ile birlikte takip edilmiş olan "İslam-Orientpolitik"in ve Birinci Dünya Savaşı'ndaki Osmanlı-Alman ittifakının bir sonucu olarak, Müslüman halklarının önemli bir kısmı -Almanya'da iktidar değişikliği olmasına rağmen- Almanya'ya sempati ile bakıyorlardı. Özellikle Osmanlı Devleti'nin etkili olduğu Müslüman topluluklarda, Almanya, "dost ülke" olarak görülüyordu. Dolayısıyla Alman adaletinin Tehlirian'ı serbest bırakacağı Müslümanlar tarafından beklenmiyordu. Bu bağlamda Berlin Üçüncü Eyalet Mahkemesi'nin kararı dünya Müslümanları tarafından hayal kırıklığı ve protestolar ile karşılanmıştır. Almanya'ya karşı gösterilen protestoların İslam toplulukları arasında artmasından endişe duyan Alman hükûmeti, zaman kaybetmeden bir takım önlemler almayı uygun görmüştür.

476 Emir Şekip Arslan'ın bu mektubu ve "Talat Paşa Davası" kararının Alman basınındaki yankıları için bkz: Ramazan Çalık, "Talat Paşa'yı Vuran Teröristin Affının Alman Basınındaki Yankısı", *Pax Ottomane. Studies in Memoriam Prof.Dr. Nejat Göyünç*, Sota – Yeni Türkiye Yayınları, Haarlem – Ankara 2001, s. 465-504. Ayrıca Emir Şekip Arlan'ın "Ermeni Meselesi" ile ilgili düşünceleri için bkz: Emir Schekip Arslan, *Das Armenische Lügengewebe. Frivole Haltung der Gönner Armeniens*, Morgen und Abendlandverlag, Berlin 1921.

Tepkiler Karşısında Alman Hükûmetinin Tutumu

Talat Paşa davası kararına gösterilen tepkilerin, İslam toplulukları arasında giderek yayılmasından endişe duyan Alman hükûmeti, zaman kaybetmeden Talat Paşa davası kararı ile ilgili bir açıklama yapma gereği duymuştur. Bu açıklamaya göre, Alman hükûmeti, Alman İmparatorluğu'nun samimi dostu ve Almanya ile "doğu halkları" arasında uzun süredir devam eden dostane ilişkilerin kurulmasında ve devamında önemli bir yeri olan Talat Paşa'nın Alman toprakları üzerinde bir siyasi cinayete kurban gitmesinden büyük üzüntü duymaktaydı. Ayrıca Alman hükûmeti, olayın bütün ayrıntılarının incelenip ortaya çıkması için gerekli çabayı harcamış ve bu incelemeler sonucu cinayetin yabancı uyruklu biri tarafından işlendiğini ve hiçbir Almanın olayla ilişkisi olmadığını ortaya koymuştur. Alman halkı da olayı üzüntü ve nefretle karşılamıştır[477].

Bu açıklamada, Mahkemenin suçlu hakkında verdiği karara da değinen Alman hükûmeti şöyle diyordu: "*...Alman hükûmeti bu talihsiz olayın kefaretini ödemek için elinden geleni yapmıştır. Suçlu, olaydan hemen sonra yakalanıp, tutuklanmış ve mahkemeye sevk edilmiştir. Alman yasalarına göre suçlu hakkındaki kararı jüri mahkemesi verecekti. Diğer ülkelerde olduğu gibi Alman yasalarında da jüri kararını vermede bağımsızdır. Alman Anayasası'na göre hükûmetin jüri üzerinde herhangi bir etkide bulunması kesinlikle imkansızdır.*"[478]. Anlaşıldığı üzere, Alman hükûmeti "bağımsız" mahkemelerin kararlarına müdahale yetkisinin olmadığını belirterek, politik bir açık-

477 *PA-AA*, R 78588 Türkei, Rechtswesen 16 sdh, Bd. 9.

478 Bkz: *PA-AA*, R 78588 Türkei, Rechtswesen 16 sdh, Bd. 9.

lama ile durumu geçiştirmeye çalışıyordu. Hâlbuki Alman hükûmetinin Talat Paşa davasına müdahale ettiğine yukarıda değinmiştik.

Aynı açıklamada Alman yasalarına göre jüri, mahkeme heyetinin oluşumu ve karar verme şekline de açıklık getiriliyordu. Buna göre, bu mahkemelerde bir de savcı bulunuyordu ve Talat Paşa davasında savcı, katilin suçlu olduğunu belirterek cezalandırılmasını istemişti. Ancak jüri üyeleri katili suçsuz bulmuşlardı ve yasalar gereği jüri üyeleri kararlarını her hangi bir gerekçe göstermeden verirlerdi.

Talat Paşa davası kararına gelen tepkiler karşısında, Alman hükûmetinin kendisini savunan bu açıklamasına benzer bir savunma da, mahkeme savcısından gelmiştir. Nitekim Talat Paşa Mahkemesi savcısı Gollnick, Berlin Yüksek Mahkemesi'ndeki *(Kammergericht)* Genel Savcıya 15 Temmuz 1921 tarihinde gönderdiği "çok gizli" başlıklı yazıda[479] şunları dile getiriyordu. Talat Paşa davası kararının temyize gönderilmesinden vazgeçilmiştir, gerekçe olarak da temyiz için gerekli olan materyallerin elde bulunmaması ve sanık Teilirian'ın Alman topraklarını terk etmiş olması gösterilmiştir.

Savcıya göre, Müslüman halkların dava kararına gösterdikleri tepkilere ve eleştirilere hukuki açıdan bakıldığında, bu eleştirileri yapan kişiler Alman yargı sisteminin temellerini ve şartlarını göz ardı etmişlerdir. Bu kişilere göre karar, hukuki nedenlere değil de siyasi nedenlere dayanmaktadır. Hâlbuki mahkemede sanığın cinayet anındaki ruh durumu konusunda görüşlerine başvurulan, Berlin'in en iyi beş ruh hekimi, sanığın epilepsi olduğuna kanaat getirmişlerdir ve bundan dolayı da sanığın serbest kalmasına

479 Bkz: *PA-AA*, R 13805, Bd. 20, Berlin, den 15. Juli 1921.

neden olan Alman Ceza Yasası'nın 51. maddesinin uygulanması gerektiğini iki doktor açık bir şekilde ifade etmişlerdir. Jüri üyeleri doktorların ifadelerini kendi aralarında yaklaşık iki saat tartışmışlar ve kararlarını ona göre vermişlerdir. Dolayısıyla mahkeme savcısına göre, Talat Paşa davası kararı hukuki olarak doğru verilmiş bir karardır.

Mahkeme heyetinin fazla araştırma yapmadan aceleyle davayı karara bağladığı şeklindeki eleştirilere ise, mahkeme savcısı şu şekilde cevap vermektedir: Mahkeme mümkün olduğu kadar olayların doğruluğunu araştırmaya çalışmıştır. Ancak; *"...sanığın beyan ettiği birçok ifadeyi araştırmak imkânsızdı. Anadolu, İran, Tiflis, Paris ve diğer şehirlerde geçmiş olan olayların bir ceza mahkemesi çerçevesinde hangi yolla araştırılıp incelenmesi gerektiği konusunda davacı taraf da bir yol göstermemiştir..."*[480]. Savcı bu açıklaması ile yargılama sürecinde araştırma ve incelemelerdeki zorluklara ve ayrıca mahkemenin bu konuda yetersizliğine dikkat çekmiştir. Ayrıca olay öncesi ve sonrası sanığın durumu hakkında bilgi verebilecek kimsenin bulunamaması ve olayın gerçekleştirilmesi sürecinde sanığa yardımcı olmuş birilerin tespit edilememesi, sanığın mahkemede söylediklerinin doğruluğunun ispatlanması yönünde önemli bir güçlük oluşturmuştur.

Talat Paşa mahkemesinin savcısına göre, sanık avukatları daha mahkemenin başından itibaren davayı bir "ceza davası" olmaktan çıkarıp, "Ermeni Meselesi"ni de işe katarak, politik yönü ağır basan siyasi nitelikte bir yapıya dönüştürmeğe çalışıyorlardı. Jüri heyeti başkanının da buna olumlu bakması üzerine dava siyasi bir zemine çekilmişti. Bunun üzerine sanık avukatları Talat Paşa'nın Ermenilerin

480 Bkz: *PA-AA*, R 13805, Bd. 20, Berlin, den 15. Juli 1921.

tehcirinde suçlu olduğuna dair, aralarında Sırbistan, Paris ve Manchester'da oturan kişilerin de bulunduğu 15 kişilik bir şahitler listesini mahkeme başkanına sunmuştu. Eğer bu şahitler dinlenmiş olsaydı, bunlara karşı savunma makamı da Talat Paşa'ya yakın ve onun Ermeni olaylarında suçsuzluğunu savunacak olan Türk veya Osmanlı Devleti'nde görev yapmış Türk dostu Alman şahitleri mahkemeye çağıracaktı. Böylece bu mahkeme, günlerce "Ermeni Meselesi"nin tartışılacağı bir mahkeme olacaktı. Oysaki Alman menfaatleri açısından, davanın hızlı bir şekilde sonuçlandırılması gerekiyordu. Bunun için de, sanık avukatlarının şahit olarak gösterdiği kişilerin önemli bir kısmının mahkemede dinlenmemesi, Türk veya Osmanlı Devleti'nde görev yapmış Türk dostu Almanların ise mahkemeye hiç çağrılmaması gerekiyordu. Bu başarılmış ve bu başarıda savcının katkısı büyük olmuştur[481].

Savcının bu düşüncelerinden mahkemenin bir an önce bitirilmek istendiğini ve bunun için de fazla şahit dinlenmeye gerek duyulmadığını anlamak mümkündür. Bunu da Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkmış Alman İmparatorluğu'nun, "Ermeni Meselesi" gibi İtilaf Devletleri tarafından propaganda malzemesi olarak kullanılan bir konunun kendi toprakları üzerinde tartışılmasını çıkarları açısından zararlı bulmaları düşüncesi ile açıklamak gerekir. Nitekim savcı bu raporunda şöyle yazmaktadır: *"...dehşetin (Tehcir Olayı) mahkeme önünde tartışılması, Almanya'nın düşmanlarına, Almanya'nın da bu olayda suçlu olduğunu isnat etme fırsatı doğuracak ve bu bahane ile yukarı Silezya sorunu gibi Almanya'nın güvenliğini tehlikeye sokabilecek bir takım sorunlara (İtilaf Devletleri) el atacaklardır..."*[482].

481 Bkz: *PA-AA*, R 13805, Bd. 20, Berlin, den 15. Juli 1921.

482 Bkz: *PA-AA*, R 13805, Bd. 20, Berlin, den 15. Juli 1921.

Hatta sanık avukatları daha da ileri giderek mahkemede "Tehcir Olayı"nın hangi boyutta ve ne şekilde ele alınması gerektiği konusunda Alman Dışişleri Bakanlığı yetkilileri ile görüşüp, onların tavsiyeleri doğrultusunda hareket etmişlerdir. Bu da bize adaleti ve güveni ile ünlü Alman yargısının, Talat Paşa yargılamasında bağımsız olamadığını ve Alman Dışişleri Bakanlığı'nın etkisi altında kaldığını göstermektedir.

Alman Dışişleri Bakanlığı'nın Talat Paşa davasına olan ilgisi, sadece sanık avukatları ile olan görüşmeleriyle sınırlı değildi. Yukarıda da değindiğimiz gibi, Alman Dışişleri Bakanlığı'ndan Prusya Adalet Bakanlığı'na 26 Mayıs 1921 tarihli ve üzerine "acil" ibaresi yazılmış önemli ve resmi bir yazı iletilmiştir. Bu yazıda: " *Bu günlerde başlayacak olan Talat Paşa davasında bir dizi siyasi meselenin ortaya atılarak kamuoyunda büyük çalkantıların meydana gelmesinden, kamu düzeninin ve daha henüz kurulma aşamasında olan yeni Türkiye ile Almanya arasındaki ilişkilerin bozulmasından endişe edilmektedir... Savunma makamının, olayı, Türk hâkimiyetinden kurtulmaya ve bağımsızlığını elde etmeye çalışan kahraman ve Hristiyan Ermeni milletinin uğradığı zulümler sonucu ortaya çıktığını iddia edeceği kesin olarak beklenmektedir. Böylece olay politik ve dini bir zemine çekilmiş olacaktır... Bu bir taraftan kamu düzeninin bozulmasına neden olurken, diğer taraftan da Birinci Dünya Savaşı esnasındaki Alman-Türk ittifakının Ermeni Meselesine yansımasının gündeme gelmesine neden olabilir. Belki de savunma makamı Alman Dışişleri Bakanlığı'ndan "Tehcir Olayı" esnasında Alman diplomasisinin tutumu hakkında bilgi bile talep edebilir. Daha da kötüsü mahkeme esnasında, bir Alman dostu olan Talat Paşa'nın bütün siyasi faaliyetleri ve özellikle Alman İmparatorluğu*

ile olan ilişkileri gündeme gelebilir... Bu politik nedenlerden dolayı meselenin şu sırada alenen tartışılması tarafımızdan kesinlikle arzu edilmemektedir."[483] deniliyordu.

Alman Dışişleri Bakanlığı'nın mesajı açıktı; Ermeni Meselesi şu sıra kesinlikle tartışma konusu edilmemeliydi ve Talat Paşa davası kısa sürede kamuoyunu rahatsız etmeyecek ve Alman hükûmetini zor durumda bırakmayacak bir şekilde sonuçlandırılmalıydı. Zira Ermeni Meselesinin tartışılması Alman kamu düzenini bozabilirdi ve daha da önemlisi, mahkeme Alman hükûmetinden tehcirle ilgili soruların cevaplandırılmasında bazı açıklamalar isteyerek, Alman Dışişleri Bakanlığı'nı zor duruma düşürebilirdi. Onun için mahkeme, davayı uzatmadan kısa bir süre içinde kararını vermeliydi. Nitekim dava sürecini takip ettiğimizde, mahkeme heyetinin, Alman Dışişleri Bakanlığı'ndan gelen uyarıları ciddiyetle dikkate aldığını açıkça görmekteyiz.

Sonuç olarak, sadece bir cinayet davası olması gerekirken, siyasal bir dava haline getirilmiş ve Osmanlı coğrafyasında vuku bulmuş Ermeni olaylarını Berlin'e taşımış olan Talat Paşa davası", "Tehcir Olayı"nın propaganda unsuru olarak kullanıldığı doruk noktalardan birisi olmuştur. Talat Paşa davası kararına Berlin'deki Müslüman halkların gösterdiği tepkiler, dava sürecinde konuşulan konuların ele alınış yöntemi ile paralellik arz etmiştir. Şöyle ki, özellikle sanık avukatlarının ve Johannes Lepsius'un etkisi ile yargılama süreci boyunca Ermeni Meselesi bir Hristiyan–Müslüman çatışması olarak gündeme gelmiş ve bu şekilde değerlendirilmişti. Dolayısıyla Berlin'deki Müslüman halkların mahkeme kararına gösterdikleri tepkilerde daha çok "Batı'ya karşı İslam'ın tepkisi" şablonu içerisinde yer almış; Şekip Arslan ve Hint heyeti

483 *PA-AA*, R 13805, Bd. 20, Berlin, den 26. Mai 1921.

örneklerinde görüldüğü gibi olaylara din gözlüğü ile bakan grup ve kişiler tarafından bu tepkiler desteklenmiştir. Ayrıca bu tepkiler esnasında, Talat Paşa davası kararından özellikle tüm İslam dünyasının rahatsız olduğu ve bunun ifadesi olarak Alman mallarının bu halklarca boykot edileceği vurgulanmıştır. Böylece Alman Kayzeri II. Wilhelm'in iktidarı süresince kullanmış olduğu "İslampolitik" silahının Almanya'ya karşı etkili olacağı düşünülmüştür.

Talat Paşa davası kararına gösterilen tepkilerde, davanın işleyiş süreci ve kararın veriliş şekli hakkında da bilgiler edinebilmekteyiz. Bu bağlamda Talat Paşa davasının adil bir yargılama olmadığını, adaletten daha çok siyasetin ve Alman çıkarlarının düşünüldüğünü ve ona göre karar verildiğini söylemek mümkündür. Hatta Talat Paşa davası kararına yönelik olumsuz eleştiriler dönemin Alman basınında da görülmüştür. Yargılanması gereken Teilirian iken, Talat Paşa yargılanmış ve Talat Paşa lehinde mahkemede ifade vermek isteyen Osmanlı Devleti'nde görev yapmış üst düzey Alman yetkilisine mahkeme heyetince müsaade edilmemiştir.

Bütün bunların yanı sıra, Talat Paşa davası kararına Berlin'deki Müslüman halkların göstermiş oldukları tepkilerin Alman hükûmeti nezdinde çok da etkili olduğu söylenemez. Bu durumu Almanya'nın o günkü siyasi, askeri, ekonomik vb. faktörleriyle açıklamak mümkündür. Zira Almanya'da, Kaiser II. Wilhelm dönemi sona ermiş, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile işbirliği yapmış olan devlet adamları yönetimden uzaklaştırılmış ve Weimar'da cumhuriyet ilan edilmişti. Almanya yeni bir dönemin eşiğinde bulunuyordu ve böyle bir dönemde Talat Paşa Davası kararına gösterilen tepkilerin Alman hükûmeti çevrelerinde gerektiği kadar dikkate alınması beklenemezdi.

Dokuzuncu Bölüm

AHDE VEFA: TALAT PAŞA'NIN MEZARININ YENİDEN DÜZENLENMESİ

Türkiye Cumhuriyeti'nin Berlin Büyükelçisi Kemalettin Sami Paşa, Büyükelçi Rosenberg'in şerefine verilen bir kahvaltı esnasında, Alman Dışişleri Bakanlığı'nın önemli bir yetkilisi olan Neurath'a Berlin'deki Türk kolonisinin bir arzusundan bahsetmişti. Şöyle ki, Berlin'deki Türk kolonisi yetkilileri, Türk Büyükelçiliği'ne giderek, 1921 yılında Berlin'de bir suikast sonucu öldürülmüş olan eski Sadrazamlardan Talat Paşa'nın mezarının bakımsız ve dağınık bir halde olmasından rahatsızlık duyduklarını belirtmişlerdi. Talat Paşa'nın mezarına bir anıt taşı konularak, düzenli ve kendisine layık bir hale getirilmesi isteniyordu. Kemalettin Sami Paşa, Berlin'deki Türk kolonisinin bu isteğini Ankara'ya da iletmiş ve mevcut Türk hükûmetinin de değer verdiği eski Sadrazam Talat Paşa için bu düzenlemenin yapılmasının Türk hükûmetini memnun edeceği cevabını Ankara'dan almıştı[484]. Talat Paşa'nın kabri Berlin-Hasenheide Parkı'nın yanındaki Türk Mezarlığında bulunuyordu.

484 *PA-AA*, R78552, Bd. 2, Berlin, den 20 November 1933.

Kemalettin Sami Paşa, Talat Paşa'nın mezarının, onarılıp bakımının yapılmasından Türk hükûmet inin memnun olacağı konusundaki düşüncelerini, 28 Kasım 1933 tarihinde Alman Dışişleri Bakanlığına resmi bir yazı ile bildirmiştir. Bu yazıda, Türk inin adı geçen mezarın bakım ve onarımının Alman hükûmeti tarafından yapılmasının daha şık olacağı ve dostane ilişkilerin bir nişanesi olarak görüleceği de yer alıyordu. Zira mevcut Türk yöneticileri, Talat Paşa'nın şahsına ve Türkiye'ye geçmişteki hizmetlerinden dolayı önem veriyordu[485]. Öyle anlaşılıyor ki, Türk hükûmeti, Birinci Dünya Savaşı'ndaki Alman "silah kardeşliğinin" mimarlarından biri olan Talat Paşa'nın, bu vesile ile Almanlar tarafından da hatırlanmasını istemekteydi.

Alman Dışişleri Bakanlığı'ndaki konuyla ilgili yetkililer, Talat Paşa'nın mezarının bakım ve onarımının Alman hükûmeti tarafından yapılmasına olumlu bakıyorlardı. Hatta Alman Dışişleri Bakanlığı'ndaki bir heyet hiç zaman kaybetmeden, Talat Paşa'nın mezarının durumunu tespit etmek için mezarlığa bir ziyaret gerçekleştirmiş ve mezarın yeniden düzenlenmesi gerektiğine yerinde şahit olmuş ve karar vermişti. Bu ziyaret esnasında, Talat Paşa'nın mezarının sağında ve solunda bulunan ve yine Berlin'de Ermeni teröristlerce katledilmiş olan Cemal Azmi ve Dr. Bahaeddin Şakir'in mezarları incelenmiş ve aynı şekilde onların da bakım ve onarıma ihtiyaçları olduğu tespit edilmiştir. Aslında Talat Paşa'nın, mezarının istenilen şekilde yeniden düzenlenebilmesi için mevcut mekânından daha geniş bir mekâna ihtiyaç duyulmuştu. Bunun için de Talat Paşa'nın yeni yapılacak olan anıt mezarına yer açmak için, Paşa'nın mezarının sağında ve solunda yer alan Cemal Azmi ve Dr. Bahaeddin Şakir'in mezarlarının da yeniden ele alınması gerekmekteydi[486].

485 *PA-AA*, R78552, Bd. 2, Berlin, den 28 November 1933.

486 *PA-AA*, R78552, Bd. 2, Berlin, den 28 November 1933.

Adı geçen mezarların bakım ve onarım kararı alındıktan sonra bu işin maliyeti hesaplanmıştır. Alman Dışişleri Bakanlığı'ndaki yetkililerin hesaplamalarına göre kaliteli bir mermerle çevrilecek olan Talat Paşa mezarının maliyeti 1340 Mark olacaktır. Cemal Azmi ve Dr. Bahaeddin Şakir mezarlarının düzenlenmesi için de 145'er Mark harcanacaktı. Çevre düzenlemeleriyle birlikte yaklaşık 2000 Marklık bir harcama yapılması gerekiyordu. Bu paranın harcanabilmesi için gerekli yazışmalar başlatılmıştı[487].

Alman Dışişleri Bakanlığı tarafından mezarın bakım ve onarımının yapılması kararı alınıp ve tahmini bütçesi de hesaplandıktan sonra, Berlin-Tempelhof'da bulunan Richard Ehrich Marmor-und Granit- Industrie adlı şirket ile bağlantıya geçilmiştir. Şirket iki kroki çizerek, maliyetleriyle birlik bu krokileri 26 Kasım 1933 tarihinde Alman Dışişleri Bakanlığı'na sunmuştur. Birinci krokiye göre, anıt mezar 0.80 x 0.18 x040 m. Ebatlarından oluşan bir soket şeklinde olacaktır. Üst bölümü 0.76 x 015 x 1.36 metre ve İsveç granitinden oluşan ön tarafı cilalı, geri kalan yerleri ince dövülmüş olacak şekilde, fiyatı 730 Mark olarak hesaplanmıştı. İkinci krokiye göre ise soketin ebatları 0.80 x 0.18 x 0.40 metre ebatlarında, üst kısmı 0.76 x 0.15 x 1.30 metre olacak şekilde fiyatı 625 Marktı. Her iki krokide de mezarın uzunluğu 1.80 m. genişliği ise 0.80 m olarak hesaplanmıştı. Mezarın kenarlarının ve üstünün düzenlemeleri için yine İsveç graniti kullanılacağından, bunun maliyeti de 560 Mark olarak hesaplanmıştı. Dolayısıyla bu fiyatlara işçilik de eklendiğinde, mezarın onarımı 1500 ile 2000 Mark arasında tamamlanmış olacaktı[488].

487 *PA-AA*, R78552, Bd. 2, Berlin, den 28 November 1933.

488 *PA-AA*, R78552, Bd. 2, Berlin, Tempelhof, den 26 November 1933.

Öyle anlaşılıyor ki, Talat Paşa'nın mezarının bakım ve onarımı Temmuz 1934'de tamamlanmıştı. Zira Talat Paşa'nın eşi olan ve o tarihlerde İstanbul-Harbiye'de yaşayan Hayriye Hanım, Alman Dışişleri Bakanlığı'ndan Herr Prüferr'in kendisine göndermiş olduğu Talat Paşa'nın mezarının fotoğrafları için çok teşekkür ediyordu[489]. Bu fotoğraflarda Talat Paşa'nın mezarının yeni hali yer alıyordu. Ayrıca Hayriye Hanım, Talat Paşa'nın mezarının düzenlenmesi hususunda vermiş olduğu destekten dolayı, dönemin Alman Cumhurbaşkanı Freiherr von Hindenburg'a ve Alman halkına teşekkür eden bir telgrafı da 21 Temmuz 1934'de göndermiştir[490]. Yine Hayriye Hanım benzer bir telgraf ile 2 Ağustos 1934 tarihinde dönemin Alman Başbakanı Adolf Hitler'e de teşekkür etmiştir[491].

Çok Sevdiği Vatanına Kavuşması: Talat Paşa'nın Naaşının İstanbul'a Getirilmesi

İkinci Dünya Savaşı'nın kanlı muharebelrinden biri olan Stalingrad Savaşı'nın yapıldığı günlerde, Hitler Almanyası ile dönemin Türkiye Cumhuriyeti hükûmeti arasında yapılan müzekereler sonucu, Talat Paşa'nın naaşının İstanbul'a getirilmesine karar verilmişti. Talat Paşa'nın cesedi, 15 Mart 1921'de öldürüldükten sonra tahnit edilmiş ve yukarıda da belirttiğimiz gibi Berlin'deki Türk Şehitliği'ne defnedilmişti. Talat Paşa'nın naşının nakli için Türkiye tarafı Aralık 1942'de bir heyet oluşturarak Almanya'ya göndermişti. Bu heyetin çalışmaları sonucu Talat Paşa'nın naaşı, 20 Şubat 1943'de çiçeklerle sarılmış bir tabutun içinde, Berlin'den İstanbul'a özel bir vagonla getirilmiştir. Vagonun

489 *PA-AA*, R78552, Bd. 2, 4 Juli 1934.

490 *PA-AA*, R78552, Bd. 2, İstanbul, den 21 Juli 1934.

491 *PA-AA*, R78552, Bd. 2, 2. 8. 1934.

bağlı olduğu ekspres tren, yurda girişinden itibaren, bütün istasyonlarda idareciler ve halk tarafından törenle, sevgi gösterileriyle karşılanmıştır. Özellikle Paşa'nın doğum yeri olan Edirne'de, cenazesi coşkuyla karşılanmıştı[492].

Talat Paşa'nın naaşının Türkiye'ye getirileceği haberleri duyulmaya başlandığı andan itibaren Türkiye'de ve Almanya'da Talat Paşa'nın kişiliği ve öldürülmesi tekrar basında gündeme gelmiş ve onu tanıyanlar, onunla ilgili yazılar yazmaya başlamışlardı. Türk basınında Hüseyin Cahit, Yunus Nadi ve Orhan Seyfi gibi yazarlar eski sadrazamın kişiliği hakkında yazılar yazmışlardır[493]. Benzer bir durumu Alman basınında da görmekteyiz. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Talat Paşa'yı tanıyan Lersner, Türkische Post gazetesinde kaleme aldığı "Talat Paşa" başlıklı yazıda şöyle diyordu: "*Bir katil, enerji dolu, önemli bir hayata kıydı. Gönülden isterdik ki o cesur arkadaşımız, çok sevdiği vatanının üzerinde Atatürk liderliğinde güneşin doğduğunu görebilsin. Şimdi o çok sevdiği, hayatını adadığı vatan topraklarına döndü. Vatan toprağına dönen bu yüce dostu selamlıyoruz.*"[494].

Yine Türkische Post Gazetesi'nde, 26.02.1943 tarihinde yayınlanan "Büyük Bir Vatan Sever, Kendi Vatanında Defnedildi" başlıklı yazının alt başlığında "Talat Paşa Hürriyet-i Ebediye Tepesine Devlet Töreni ile Taşındı" denilmekte ve devamında şunlar yazılmaktaydı: "*Berlin'den getirilen eski Sadrazamlardan Talat Paşa'nın naaşı, büyük bir halk katılımıyla dün devlet töreniyle Hürriyeti Ebediye Tepesi'nde toprağa verildi.*"[495]. Gazete haberine göre, Talat Paşa'nın na-

492 Babacan, *Mehmed Talât Paşa*..., s. 246vd.

493 Bu yazılar için bkz: Çavdar, Talat Paşa..., s. 538 vd.

494 *Türkische Post*, "Talât Paşa", Nr. 48, 26.2.1943.

495 *Türkische Post*, "Ein grosser Patriot in heimatlicher Erde beigesetzt", Nr. 48, 26.2.1943.

aşının geçeceği Nişantaşı'ndaki Sıhhat Yurdu'nda daha saat 12'ye varmadan binlerce insan toplanmıştı. Bu insanlar yabancı bir ülkede öldürülmüş olan İttihat ve Terakki'nin bu liderine son yolculuğunda eşlik etmek istiyorlardı. Saat 14'e doğru Türk bayrağına sarılmış tabut bir top arabasına konuldu ve Şişli'ye doğru harekete geçildi. En önde flamalarıyla beraber askeri bir tören birliği yer alıyordu. Onları bir polis birliği takip ediyordu. Sonra rengarenk çiçekleriyle uçsuz bucaksız çelenkler yer alıyordu. Çelenkler arasında Türk Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Başbakanı Saracoğlu'nunkiler özellikle dikkat çekiyordu. hükûmet üyelerinin, bürokratların, meslek odalarının ve Talat Paşa'yı sevenlerin kişisel çelenkleri de bulunuyordu. Kişisel çelenkler arasında bir postane müdürünün çelengi özellikle dikkat çekiyordu. Bu müdür Talat Paşa'nın eski bir posta memuru olmasını hatırlatmak istiyordu. Bunların arkasında 6 atın çektiği ve üzerinde Talat Paşa'nın tabutunun olduğu top arabası geliyordu. Askerler tarafından eskortluk edilen top arabasının her iki tarafında onbinlerce insan yer alıyordu. Bu insanların en önünde Türk Cumhurbaşkanı adına, Cumhurbaşkanı Genel Sekreteri Kemal Gedeleç, Başbakan adına Müsteşar Cemal Yeşil, İstanbul Vali ve Belediye Başkanı Dr. Lütfi Kırdar, Garnizon Komutanı General Sabit Noyan, Cumhuriyet Halk Fırkası İstanbul İl Başkanı Hayri Ürgüplü ve diğer çok sayıdaki yönetici ve vatandaş adım adım ilerliyordu. Bunların arasında eski Sadrazamın birçok yakın arkadaşını tanımak mümkündü. Eski Adalet Bakanlarından Necmettin Kocataş bunlardan sadece biriydi. İster mevcut hükûmetin yetkilileri isterse eski İttihat ve Terakki'nin ileri gelenleri olsun, cenazeye katılan herkesin bu eski özgürlük savaşçısı ve büyük bir Türk evladı olan arkadaşlarının acı sonunun hüznünü içlerinde hissediyorlardı. Bu cenaze töreninde Almanya'yı, Alman Büyükelçiliği'nden

Deniz Ataşesi von der Marwitz temsil etmiştir. Bu hüzünlü topluluk Şişli den yürüyüşüne devam ederek, Talat Paşa'nın naaşını Hürriyet-i Ebediye Tepesi'nin Batı tarafına defnetti[496].

Almanya'nın Ankara'daki Büyükelçisi Franz Von Papen de, Talat Paşa'nın eski eşi olan Hayriye Hamdi Bafralı'ya gönderdiği telgrafta Talat Paşa'yı "büyük bir vatanperver ve Alman dostu" olarak belirtiyordu[497].

Talat Paşa'nın naaşının İkinci Dünya Savaşı'nın dönüm noktasına denk gelen bir zamanda Türkiye'ye getirilmesi dış ve iç politikada farklı yorumları da beraberinde getirmiştir. Dış politikayla ilgili yorumlar İkinci Dünya Savaşı'nın gidişatıyla ilintiliydi. Zira 1943 yılı başlarından itibaren savaş Hitler Almanyası'nın aleyhine dönmüştü. Almanya'nın, Sovyetler karşısında düştüğü zor durumdan kurtulmak için Türkiye'yi kendi saflarına çekme planları olduğu düşünülmeye başlanmıştı. Bu bağlamda Talat Paşa'nın naaşının, Almanya tarafından Türkiye'ye iade edilmesi, Almanya'nın Türkiye'ye bir jesti olarak da değerlendirilmiştir. İç politikada ise konu Mustafa Kemal-İsmet İnönü çekişmesi bağlamında ele alınmıştır. Talat Paşa'nın naaşının Mustafa Kemal'in cumhurbaşkanlığı döneminde değil de İsmet İnönü döneminde getirilmiş olması, İnönü'nün Mustafa Kemal'in gözden çıkardığı ittihatçı liderlere sahip çıkması olarak yorumlanmıştır.

Talat Paşa İçin İade-i İtibar Çabaları

Berlin Üçüncü Eyalet Mahkemesi, Talat Paşa'nın katili Teilirian'ı 2 Haziran 1921'de serbest bıraktıktan hemen

496 *Türkische Post*, "Ein grosser Patriot in heimatlicher Erde beigesetzt", Nr. 48, 26.2.1943.

497 *Türkische Post*, "Telegramm von Papens an Die Gattin des Großwesirs", 25.2.1943.

sonra, kararın haksızlığını savunan Almanya'daki Müslümanlar ve bazı etkili Almanlar, mahkeme kararından dolayı itibarı zedelenmiş ve haksızlığa uğramış olan Talat Paşa için iade-i itibar davasının açılmasını değişik yollarla talep etmişlerdir. İade-i itibar davasını ilk isteyen, Berlin'de yaşayan Türk ve Müslümanların kurmuş olduğu "Türk Kulübü" olmuştur. Dr. A. Faik imzasıyla (Bu Dr. Bahaeddin Şakir'in takma ismiydi) Türk Kulübü, Teilirian'ın serbest bırakılmasından iki gün sonra, 4 Haziran 1921'de yaptığı açıklamada bu kararı sert bir şekilde eleştirmiştir. Yargılamadaki eksiklikler ve tarafgirlik, bizim de bu çalışmanın "Teilirian'ın Serbest Bırakılmasına Berlin Müslümanlarının Tepkisi" başlığı altında verdiğimiz gerekçeler çerçevesinde eleştirildikten sonra şunlar yazılıyordu: "*...Talat Paşa-Teilirian Davası hak ve adalet ölçüleri çerçevesinde sonuçlanmamıştır. Nitekim hak ve adalet için yazan bazı Alman gazetelerinin, mahkemenin kararını eleştirmeleri bizim haklılığımızı göstermektedir. Bu yargılama Alman adaleti için kara bir leke olarak kalacaktır. Bu aynı zamanda Berlin'de ne yargıç ne de adalet olmadığını göstermektedir. Yukarıda saydığımız bütün bu nedenlerden dolayı kararın revize edilmesini talep etmekteyiz. Ayrıca bu kararla birlikte Türk ve Müslüman halkların itibarı zedelendiği için kararı protesto ediyoruz.*"[498].

Türk Kulübü, Berlin'de yaşayan ittihatçıların kontrolündeydi ve bu bildiri ile arkadaşları Talat Paşa'ya sahip çıkıyorlardı. Ayrıca mahkemedeki adaletsiz uygulamalara da bu yolla dikkat çekmek istiyordu.

İade-i itibar davasını ikinci defa dile getiren Max Freiherr von Oppenheim olmuştur. Oppenheim, Birinci Dünya

498 *PA-AA*, R78551, Po 11 No.3, Bd.1, Berlin, den 4. Juni 1921.

Savaşı'ndan önce uzun yıllar Mısır'da "ataşe" sıfatıyla görev yapmış ve savaş yıllarında da Berlin'deki "Şark Haber Alma Kurumu"nu (Nachrichetenstelle für Orient) yönetmiş, dolayısıyla Osmanlı ve şark kültürünü, insanını oldukça iyi tanıyan, iyi derecede Arapça bilen ve Almanya'nın savaş öncesi ve esnasındaki İslam politikasını yürüten önemli kişilerden biriydi ve muhtemelen Berlin'de yaşayan ittihaçılar ile bağlantısı devam ediyordu.

Oppenheim, Berlin üçüncü Eyalet Mahkemesinin Teilirian kararından kısa bir süre sonra, 7 Temmuz 1921'de dönemin Alman Dışişleri Bakanı ile olan samimiyetine güvenerek, Bakan'a uzun bir mektup yazmıştır. Bu mektubunda Oppenheim önce Almanya'daki ve şarktaki Müslümanların Berlin mahkemesinin kararından sonraki haleti ruhiyelerine değinir. Oppenheim'a göre, aradan bir aydan fazla bir süre geçmiş olmasına rağmen Berlin Mahkemesi'nin Talat Paşa'nın katilini serbest bırakmasına, Müslümanların olan öfkesi hala dinmemişti. Müslümanlar, mahkeme başkanının taraflı davrandığını, Birinci Dünya Savaşı esnasındaki Ermeni olaylarının gerçek şahitlerinin dinlenmediğini sadece katilin söylediklerini destekleyecek kişilerin mahkemeye davet edildiklerini düşünüyorlardı. Mahkemede konuşulanlar ve iddia edilenlere bakıldığında, Talat Paşa'nın Osmanlı Devlet çarkındaki yerinin tam olarak anlaşılmadığı ortaya çıkmaktadır. Dolayısyla bu mahkeme hukuki olmaktan çok, siyasi bir karar almıştı.

Ayrıca mahkemenin savcısı da adeta sanığın istediği gibi bir iddianame yazmıştır. Savcı, sanığın anlattıklarına iddianamede uzun uzun yer verirken, Talat Paşa'nın savaş esnasında, özellikle Almanya ile olan ilişkilerine ve savaşta Almanya'ya sağladığı katkılar üzerinde hemen hemen hiç

durmamıştı. Hâlbuki Talat Paşa, Almanya'yı şarka bağlayan ana damarlardan biriydi.

Mahkeme sürecinde, hâkimin ve savcının etkisinde kalan Alman basını da bağımsız kalamamış ve Talat Paşa'yı suçlayıcı yazılar yazarak, sanık lehine kamuoyu oluşturmuşlardı. Bu süreçte Alman gazeteleri adeta Türkleri sevenler ve sevmeyenler olarak ikiye ayrılmışlardı. Alman gazetelerinin bir kısmı da susmayı tercih etmişlerdi. Hâlbuki savaşta düşman olmalarına rağmen Fransız ve İngiliz gazetelerinin önemli bir kısmı, dava sürecinde Talat Paşa ve Türkler lehine yazılar yazmışlardı.

Bütün bunların Almanya'nın şarktaki çıkarlarına ve Müslümanlar nezdindeki imajına zarar verdiğini belirten Oppenheim, durumu düzeltmek için Almanya'nın geç kalmadığını belirtiyordu. Almanya bir jest yaparak Talat Paşa'nın Almanya için önemli bir devlet adamı olduğunu unutmadığını gösterebilirdi. Almanya kendi topraklarında yaşayan Talat Paşa'nın hakkını koruyamadığı ve katili sağlık nedenlerinden dolayı serbest bırakmak zorunda kaldığı için üzgün olduğu konusunda bir açıklama yapabilirdi. Hatta Oppenheim bir adım daha ileri giderek şu teklifte bulunuyordu: "*...Alman Dışişleri Bakanlığ'na, yukarıda saydığım nedenlerden dolayı, Tehlirian davasının yeniden ele alınması için girişimde bulunmasını teklif etme cesaretinde bulunuyorum...*"[499].

Böylece Oppenheim, belirtmiş olduğu makul ve mantıklı gerekçelerden dolayı Berlin Üçüncü Eyalet Mahkemesi'nin Talat Paşa'yı itibarsızlaştıran kararının yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini düşünen ve Alman Dışişleri Bakanlığı'na teklif eden ilk Alman oluyordu. Belli ki Oppenheim, eski

499 *PA-AA*, R 30648k, Tür Politische Beziehungen zu Deutschland -Geheimakten-, Berlin W, Kurfürstendamm 203, 7.7.21.

görevlerinden dolayı Müslümanlara karşı duyduğu sempatinin ve Talat Paşa'ya yapılan haksızlığın vicdani sorumluluğunu yerine getirmek için böyle bir teklifte bulunmuştu.

Talat Paşa'ya itibarının iade edilmesi konusuna değinen üçüncü kişi Almanya'nın Bağdat eski Konsolosu (1910-1917) Hesse idi. Hesse, Openheim'dan yaklaşık bir hafta sonra 15 Temmuz 1921 tarihinde Alman Dışişleri Bakanlığı'na, iade-i itibar konusunda üç sayfalık bir rapor yazmıştır. Bu rapora göre, Berlin'de yaşayan Türkler ve onların yakın dostları, eski Sadrazamlardan Talat Paşa'nın serbest bırakılan katilinin yeniden yargılanmasını organize etmek için çalışmalara başlamışlardı. Hesse, meselenin hukuki yönünü pek bilmediğini fakat siyasi yönünün dikkat çekici olduğunu ifade ediyordu. Tam da Fransızların Leipzig'deki bir Alman mahkemesine müdahale ettikleri bir dönemde, Teilirian'ın serbest bırakılmasının da siyasi nedenlerden dolayı olduğunu bir kere daha gündeme getirmesi mümkündü. Ayrıca Hesse'ye göre, Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı topraklarında Ermenilerin tehcir edildiği bölgelerde konsolos olarak çalışmış hiç bir Alman yetkilinin, kendi gözlemlerine dayanarak, Ermenilerin yok edilmesine dair resmi bir emir olduğunu bilmesi mümkün değildi. Aynı şekilde Talat Paşa'nın da gerek Dâhiliye Nazırı olarak gerekse Sadrazam olarak, Ermenilerin yok edilmesini emreden şifreli ve gizli bir telgrafı bulunmamaktadır. Fakat tehcirle ilgili bütün telgraflarda gerek Dâhiliye Nazırı gerekse Sadrazam olarak, İttihat ve Terakki'nin etkili lideri Talat Paşa önemli bir rol oynamıştır. Dolayısıyla Hesse'ye göre, Talat Paşa Ermenilerin tehciri konusunda sorumlu bir Osmanlı devlet adamıydı.

Hesse, Teilirian'ın serbest bırakılmasının, ülkesini kurtarmaya çalışan Ankara hükûmeti nezdinde Alman çıkarlarını tehlikeye düşüreceği şeklindeki Oppenheim'ın öngörüleri de gerçeği yansıtmıyordu. Zira Mustafa Kemal'in ittihatçılarla aynı olduğunu, Talat ve Enver'e sempati duyduğunu söylemek doğru değildi. Tam tersine Ankara hükûmetinin önemli isimleri olan Mustafa Kemal, Rauf , Bekir Sami Beylerin eskiden beri Enver ve Talat yönetimine muhalif oldukları bilinen bir gerçektir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, savaş esnasında birçok defa Enver Paşa'yı ağır bir dille eleştirmiş ve Birinci Dünya Savaşı esnasındaki hükûmetlerin politikalarını tasvip etmediği beyanında bulunmuştur.

Hesse'ye göre, yukarıda belirttiği nedenlerden dolayı, Ankara hükûmetinin Teilirian'ın serbest bırakılmasından çok fazla rahatsızlık duyduğu doğru değildi. Zaten Ankara hükûmetinin geleceği, İstanbul'u ve bir kısım Türk topraklarını işgal etmiş olan İtilaf Devletleri'nin tutumuna bağlıydı. İtilaf Devletleri nezdinde ise Talat Paşa çok itibar gören bir devlet adamı değildi[500]. Dolayısıyla Hesse, kurulmaya çalışılan yeni Türkiye ile Almanya'nın ilişkilerini düzeltmek adına, Teilirian'ı yeniden yargılamanın siyasi açıdan doğru bir karar olmayacağı görüşündeydi ve böyle bir kararın Alman menfaatlerine hizmet etmeyeceğini düşünüyordu. Böylece Hesse, Teilirian'ın yeniden yargılanmasına karşı olduğunu diplomatik bir dil ile ifade ediyordu.

Hesse'nin Teilirian'nın yeniden yargılanması meselesine hukuki ve ahlaki açıdan değil de siyasi ve Alman çıkarları açısından baktığını söylersek yanlış olmaz kanaatindeyiz. Ayrıca Hesse'nin "...*Ankara hükûmetinin Teilirian'ın serbest*

500 *PA-AA*, R 30648k, Türkei Pol. 2, Politische Beziehungen zu Deutschland -Geheimakten-, Berlin, den 15 Juli 1921.

bırakılmasında rahatsızlık duymadığı..." şeklindeki tespitleri doğru değildi. Ankara hükûmeti Talat Paşa'nın katilinin serbest bırakılmasından duyduğu memnuniyetsizliği, Berlin'deki temsilciliği aracılığıyla o günkü Alman yetkililere gücü nispetinde iletmişti[501]. Ayrıca daha sonraları, yeni Türkiye Cumhuriyeti Talat Paşa'ya sahip çıktığını, onun eşi Hayriye Hanım'a maaş bağlayarak göstermiştir.

Hesse'nin yanıldığı diğer bir nokta ise, Ankara hükûmetinin nezdinde Enver Paşa ile Talat Paşa'ya bakışın aynı olduğunu düşünmesidir. Hâlbuki başta Mustafa Kemal olmak üzere, milli mücadelecilerinin çoğu Enver ile Talat Paşa'ya farklı bakıyorlardı. Ankara hükûmeti Talat Paşa ile görüşmelerini devam ettirirken ve onun yurda geri dönmesinde bir sakınca görmez iken, Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçme çabalarını şiddetle engellemiştir. Hatta Ankara hükûmetinin temsilcisi Bekir Sami Bey, Roma'da Talat Paşa ile görüşmüş, Anadolu'nun düşmandan temizlenmesi konusunda görüş alışverişinde bulunmuşlardı[502]. Dolayısıyla, Hesse'nin, Teilirian'ın yeniden yargılanması bağlamında Alman-Türk ilişkileri konusundaki analizlerinin eksik bilgiler üzerine kurulduğunu söylemek mümkündür.

Böylece Talat Paşa'ya iade-i itibar konusunda Türk Kulübü ve Oppenheim girişimlerde bulunurken, Hesse bunun Alman çıkarlarına aykırı olacağını düşünüyordu. Nitekim bugüne kadar da böyle bir dava açılmamıştır. "Bugün açılabilir mi?" sorusunun cevabını ise günümüz hukukçuları verecektir.

---

501 *PA-AA*, R 30648k, Türkei Pol. 2, Politische Beziehungen zu Deutschland -Geheimakten-, Aufzeichnung, 25 Juli 1921.

502 *PA-AA*, R 30648k, Türkei Pol. 2, Politische Beziehungen zu Deutschland -Geheimakten-, Berlin, den 15 Juli 1921.

SONUÇ

Talat Paşa, sosyo-ekonomik ve kültürel olarak Osmanlı toplumunun orta sınıfına mensup bir aileden geliyordu. Buna rağmen küçük bir posta memurluğundan, Osmanlı Devleti'nin en üst düzey memuriyeti olan sadrazamlık makamına kadar yükselebilmeyi başarmış, "kurt" bir politikacıydı. Hukuk tahsilini yarıda bırakıp, o dönemin Balkan coğrafyasında yaygın olan komitacılığa başlamıştı. Vatanperverliği, iradesi, enerjisi ve cesareti ile tipik bir ittihatçı özelliği taşıyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin birleştirici liderlerindendi. Devrimci bir ruha sahipti. Vatanı "hemen kurtarmak" istiyordu. Zira kaybedecek hiç zamanı yoktu. Fakat diğer bütün ittihatçılar gibi tecrübesizdi, plansızdı ve fanatik bir vatanperver olduğu için "dönemin ruhunu", dünyanın gidişatını tam olarak anlayamıyordu.

Bu özellikleri ile Talat Paşa, dünya tarihinin o güne kadarki en büyük krizinin çıktığı senelerde, yani Birinci Dünya Savaşı'nda, "hasta adam" olarak bilinen bir imparatorluğu,

önce Dâhiliye Nazırı sonra da Sadrazam olarak yönetmiştir. Bu gücü ve yeteneği kendinde görmüştü. Zira ona göre o, tehlikelerin içinde büyümüş ve en büyük tehlike olan emperyalizme, meydan okuyarak "ihtilalci" olmuştu.

İttihatçı arkadaşlarıyla birlikte iyi birer komitacı ve ihtilalci olduklarını, 1908 yılında Sultan II. Abdülhamid'e anayasayı tekrar ilan ettirerek göstermiş oldular. En büyük destekçileri, Enver, Niyazi ve Cemal Beylerdi. Bu lider kadro, cemiyet üyelerini uyum içinde çalıştırabiliyordu. Talat Paşa'nın kendisi sivil kanattan geliyor olmasına rağmen, askeri kanattan gelen arkadaşlarının yardımıyla neredeyse Osmanlı'nın Balkan ordusunun tamamını cemiyetin etkisi altına alabilmişlerdi. Fakat cemiyetin taşra teşkilatı henüz istenilen boyutta organize edilememişti. Gerçi taşradaki birçok memur cemiyet üyesiydi. Ancak Talat Bey, bu memurları tam anlamıyla kontrol altında tutmak istiyordu. Ona göre, cemiyet, İstanbul ve Selanik'te olduğu gibi, taşrada da herkese, çok güçlü olduğunu ve ona muhalefet etmenin anlamsızlığını ispatlamak zorundaydı.

Talat Bey'in, cemiyetin taşrada güçlendirilmesi fikri, meşrutiyetin ilanı ile birlikte Merkez-i Umumi tarafından hemen uygulanmaya konmuştur. Cemiyet önce Balkanlardaki teşkilatlarını güçlendirerek, buralardaki Hristiyan nüfusun "Osmanlı" vatandaşlık bağı ile Osmanlı Devleti'ne bağlanması yönünde çalışmalar yapmıştır. Fakat 1912-13'de Balkanların elden çıkmasıyla, bu çalışmaların başarısız kaldığı görülmüştür. Zira gayrimüslim Balkan halkları Osmanlı vatandaşı olarak kalabilmek için mücadele etmemişlerdir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin taşrada güçlendirilmesi politikları aşamalı olarak Anadolu'da da uygulanmış, burada

başarılı olunmuştur. Nitekim Birinci Dünya Savaşı sonunda Anadolu'nun işgaline karşı başlayan direnişler İttihat ve Terakki Cemiyeti şubeleri tarafından organize edilmiş ve neticede Türkiye Cumhuriyeti kurulabilmiştir.

Talat Bey ve ittihatçı arkadaşları, meşrutî yönetimi tekrar getirmişlerdi ama seçimlerle tam anlamıyla iktidar olamamışlardı. Hâlbuki vatanı bir an önce kurtarmak için, tek başına iktidar sahibi olmak gerekiyordu. Bu nedenle cesaret gerektiren titiz bir hükûmet darbesi planı yaptılar. Türk tarihine Bab-ı Âli Baskını olarak geçen bu hükûmet darbesi, aynı zamanda başarı için iyi bir iş bölümü ve koordinasyon gerektiğinin bir göstergesi olmuştur; Enver Bey ve yanındakiler silah zoru ile güç kullanarak baskını gerçekleştirirken, Talat Bey devlette otorite boşluğunun doğmaması için, devlet yönetimini zaman kaybetmeden kontrolüne almıştır. Planlamada can kaybının olmamasına ve kan akıtılmamasına özen gösterilmiş olmasına rağmen, uygulamada Harbiye Nazırı Nazım Paşa ve sayıları tam bilinmeyen bazı memurlar hayatlarını kaybetmişlerdir.

Elimizdeki arşiv belgelerinde Nazım Paşa'yı, Enver Paşa'nın vurmadığı anlaşılmaktadır. Bab-ı Âli Baskını'ndan sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti tek başına ve tam anlamıyla Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar Osmanlı Devleti'nin yönetici erki olmuştur. Ayrıca Bab-ı Âli Baskını'nın, silah zoru ile iktidarın ele geçirilmesinden dolayı, Türk demokratik kültürüne önemli bir olumsuz etki bıraktığı muhakkaktır.

Her ikitidarın, totaliter sistemlerde gizli, demokratik sistemlerde ise açık bir muhalefeti olur. İttihat ve Terakki Cemiyeti de Bab-ı Âli Baskını'ndan sonra tam anlamıyla iktidar olunca muhalefeti eksik olmadı. Talat, Enver,

Halil ve Cemal Beylere muhalefet hem Cemiyet içinden hem de Cemiyetin dışından geliyordu. Ayrıca bu dörtlü lider grubu, kendi aralarında da gizli bir iç çekişmeye girmişlerdi. Hatta İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Metternich, 23 Mayıs 1916'da şöyle yazıyordu: "*...Bunlardan biri (Talat, Enver, Cemal) kendini güçlü hissettiği anda diğerini devirecektir...*"

Cemiyet içerisinde Enver, Talat ve Cemal Beylere muhalefet edenlerin amacı, İngiltere ile anlaşma zemini bulup, Osmanlı Devleti'ni Birinci Dünya Savaşı'ndan ayrı bir barış antlaşması ile çıkarmaktı. Cemiyet içerisindeki bu iktidar-muhalefet çekişmesi Mayıs 1916'da bir krize dönüşmüştür. Krizi çözmek amacıyla Merkez-i Umumi üyelerinden, dört kişiden oluşan bir komisyon oluşturulmuş ve bu komisyonun çalışmaları sonucu kriz geçici bir süreliğine de olsa çözülmüştür.

İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisindeki muhafetin doruk noktasına ulaştığını "Yakup Cemil Olayı" ile görmekteyiz. Zira bu olay, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin içerisindeki güç mücadelesinin ulaştığı boyutu göstermesi açısından önem arz etmektedir. Yakup Cemil'in, bir grup İttihaçı arkadaşıyla, Bab-ı Âli Baskını benzeri bir darbe ile Talat, Enver ve Cemal Beyleri iktidardan düşürmeyi planladığı, Ağustos 1916'da Osmanlı hükûmeti tarafından öğrenilmişti. Yani cemiyet üyesi bir grup ittihatçı, yine cemiyet üyesi, iktidar sahibi bir başka grup ittihatçıyı silah zoruyla iktidardan devirmeyi planlayacak kadar muhalif olmuşlardı. Yakup Cemil olayının Enver Paşa'nın gücünü zayıflatmak için, Talat Bey tarafından organize edilmiş bir "komplo" olduğu görüşleri de vardır. Fakat olay ister bir darbe girişimi, isterse Talat Bey tarafından yönetilen bir komplo olsun, her halükarda

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin içine kadar sızmış ve İngiliz yetkilileri ile temas halinde olan güçlü bir muhalefetin mevcut olduğu, bu olay ile ispatlanmıştı.

Neticede "hürriyet, eşitlik ve kardeşlik" için mücadele eden "dava arkadaşları" artık alenen, daha fazla güç elde etmek için birbirlerine düşmüşlerdi. Devrim kendi çocuklarını yiyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisindeki bu acımasız iç çekişme, Talat Paşa'nın Sadrazam olması ile biraz olsun dinecektir. Zira muhalifler kısmen de olsa ve geçici bir süre için zayıflamışlardır.

Talat Paşa'nın Şubat 1917'de Sadrazam olmasıyla, Osmanlı Devleti'nin dış politikasında önemli bir değişiklik olmamıştır. Bu bağlamda "*son Osmanlı askeri kalana kadar*", devletin güvenliği ve bağımsızlığı için Almanya'nın yanında savaşa devam edilecekti. Bağımsızlık siyasi olduğu kadar iktisadi olarak da düşünülüyordu. Özellikle kapitülasyonların kaldırılmasının bir an önce diğer ülkelere kabul edilmesi hedefleniyordu. Fakat iç politikada yeni hükûmet programında bazı değişiklikler söz konusu idi. Bu değişikliklerden en önemlisi hükûmetin, Osmanlı vatandaşı olan farklı milliyetlere bakış açısı idi. Zira hükûmet programında tehcir edilen Ermeni, Rum ve Arap vatandaşların topraklarına geri dönebilecekleri belirtilerek yumuşama sinyalleri veriliyordu.

Talat Paşa, Sadrazam olduktan sonra, müttefikler ile şahsen tanışmak için Nisan 1917'de Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'ı kapsayan yurt dışı seyahatine çıkmıştır. Bu seyahat esnasında, Almanya'nın İttifak Devletleri'nin liderliğini devam ettirmesinin önemli ve gerekli olduğuna, Paşa bir kere daha ikna olmuştur. Bu açıdan Almanya, Talat Paşa'nın ziyaretinden beklediği sonucu

almıştı. Aynı şekilde Talat Paşa da Almanya'dan istediğini almıştı. Zira Paşa, bu seyahatte elde ettikleri sayesinde İstanbul'daki saygınlığını artırmıştı. Öyle ki, eski Hariciye Nazırı Halil Bey gibi önemli devlet adamlarının ve Berlin Büyükelçisi Hakkı Bey gibi deneyimli diplomatların, Osmanlı-Alman ilişkilerinde yıllarca uğraşarak ulaşmak istedikleri noktaya Sadrazam bu seyahat ile ulaşmıştı. Bu başarı onun cemiyet içerisindeki gücüne güç katmıştı.

Bu ziyaret sayesinde güçlenen bir diğer kişi ise Enver Paşa idi. Zira Osmanlı Devleti'nin, Kafkas Cephesi'nde 1916 yılı içerisinde Ruslara karşı kaybettiği topraklar, Harbiye Nazırı Enver Paşa'yı içerde hedef tahtası haline getirmişti. Dolayısyla Talat Paşa'nın Almanya ziyareti ile elde ettiği kazanımlar, Enver Paşa'nın Harbiye Nazırı olarak yerini korumasına katkı sağlamıştır. Çünkü Enver Paşa her zaman Osmanlı-Alman ilişkilerinin geliştirilmesi taraftarı idi. Talat Paşa'nın bu ziyareti ise buna hizmet etmişti.

Talat Paşa'nın bahsi geçen ziyareti esnasında İttifak Devletleri arasında bir krize dönüşen, Amerika Birleşik Devletleri ile diplomatik ilişkilerin kesilmesi meselesi de çözüme kavuşturulmuştur. Bu bağlamda Talat Paşa'nın müttefikler nezdinde önemli sayılan diplomatik başarısı, içerde ise onun siyasi gücüne güç kattığını söylemek mümkündür. Zira bu krizin aşılmasında hem Bulgaristan hem de Almanya nezdinde Talat Paşa önemli ve etkili görüşmeler yapmıştır. Bu duruma bir de Talat Paşa'nın Berlin, Viyana ve Sofya ziyaretlerinin başarılı geçmesi eklenince Paşa, parlak bir devlet adamı olarak ön plana çıkmıştır. Böylece Osmanlı Devleti içerisinde Paşa'ya muhalefet edenler önemli bir darbe daha almış oldular. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Amerika Birleşik Devletleri ile diplomatik ilişkilerini kesmesinin ve

Bulgaristan'ı da buna ikna etmesinin İttifak Devletleri arasındaki "savaşma azmini" daha da güçlendirdiğini söylemek yanlış olmasa gerek. İttifak Devletleri arasındaki önemli bir kriz, Talat Paşa sayesinde böylece atlatılmış oluyordu.

Birinci Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında, günümüze kadar, Talat Paşa'nın en fazla eleştirildiği konuların başında, şüphesiz Ermenilerin tehcir edilmesi meselesi gelmektedir. Bu konuda hemen şunu belirtmek gerekir: Türk ve Alman arşiv belgelerine baktığımızda, Talat Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Ermenilerin tehcire tabi tutulması ile ilgili herhangi bir düşüncesinin olmadığını görüyoruz. Savaş başladıktan, özellikle Van'ın Rusların eline geçmesinden sonra, Ermenilerin tehcir edilmesi askeri nedenlerden dolayı zaruret halini alınca, Harbiye Nezareti'nin önerisi ile Dâhiliye Nazırı olan Talat Paşa, Ermenilerin tehcirine olumlu bakmıştır.

Ermenilerin tehcirine zorunlu olarak, acele ile karar verilince, tehcirin az zayiatla atlatılması için hemen bütçeye ek ödenek konmuştur. Fakat devlet zaten mali krizde olduğu için kâğıt üzerindeki bu ödeneğin çoğu zaman sahada karşılığı olmamıştır. Dolayısıyla Ermenilerin sevk ve iskânı, Talat Paşa'nın istediği gibi yürümemiş ve ortaya "trajik" bir durum çıkmıştır. Ermeni trajedisinin ortaya çıkmasının iki önemli nedeni olduğunu söylemek mümkündür: ödenek sıkıntısı ve plansızlık. Her iki sıkıntının giderilmesi için Talat Bey, büyük çaba harcamış; ancak o günün şartlarında bu mümkün olmamıştır.

Ermeni trajedisi karşısında müttefik Almanya'nın tutumunu ikiye ayırmak gerekir: Birincisi Osmanlı Devleti'nde görev yapan üst düzey Alman subayların tutumu ki, bunlar askeri nedenlerden dolayı Ermeni tehcirinin gerekliliğini

düşünüyor ve savunuyorlardı; ikinci ise Alman dışişlerindeki diplomatların tutumudur. Alman diplomatlarının Ermenilerin tehcirine yaklaşımı süreç içerisinde farklılıklar göstermiştir. Alman Büyükelçisi Wangenheim, sevk ve iskân kararı ilk uygulanmaya başlandığında olumlu destek verirken, tehcirin ilerleyen aşamalarında Alman büyükelçilerin nota verdikleri bile görülmüştür.

Tehcirin uygulanışı konusunda Alman büyükelçiler, siyasi gücünü bildikleri için özellikle Talat Paşa üzerinden baskı kurmaya çalışıyorlardı. Sevk ve iskânın hemen durdurulmasını Talat Paşa'dan isteyen Alman büyükelçileri olduğu gibi, Ermenilerin şartlarının iyileştirilmesi için "tehdit" edenler de olmuştur. Almanya'dan gelen bu baskılar ve tehcirin öngörüldüğü gibi yürümemesi sonucu Talat Paşa, Ermenilerin şartlarının düzeltilmesi için defalarca yerel yöneticilere telgraflar göndermiştir. Hatta Almanları ikna edebilmek için, bir iç yazışma olmasına rağmen bu telgrafların bir kısmını Alman büyükelçilere de sunmuştur.

Talat Paşa'nın bu telgraflardaki istek ve emirlerinin, yerel yöneticiler tarafından uygulanmadığını veya uygulanamadığını görmekteyiz. Bunu iki nedene dayandırmak mümkündür. Birincisi, sağlıklı bir tehcirin yapılabilmesi için Osmanlı yerel yöneticileri gerekli araçlardan yoksun idiler. Zira tehcirin yapılacağı bölgelerde yeteri kadar demir yolu ve diğer ulaşım araçları olmadığı gibi yeteri kadar iaşe de bulunamıyordu. İaşe konusu zaten savaşta olan Osmanlı ordusu için de önemli bir problemdi. İkincisi ise bazı Osmanlı yerel yöneticileri, Talat Paşa'nın verdiği bu emirleri, dış güçlerin baskısı altında aldığını ve dolayısıyla "millî" olmadığını düşünerek uygulamak istemiyorlardı. Emirleri uygulamayan yöneticilerin yargılanıp, idam cezası dâhil

değişik cezalara çarptırılmalarına rağmen, yerel yöneticiler direniyordu.

Bu çalışma kapsamında elde ettiğimiz sonuçlar içerisinde dikkatimizi çeken önemli bir bulgu da, Talat Paşa'nın bağımsız Ermenistan devletinin kurulması için vermiş olduğu mücadeledir. Talat Paşa'nın bu mücadelesini Alman belgeleri açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Şöyle ki, Rusya'da 1917 devrimi başladıktan sonra, Rus Ordusu Güney Kafkasya'dan çekilmek zorunda kalmıştı. Bu durumu değerlendirmek isteyen Güney Kafkasya halkları (Gürcü, Azeri ve Ermeniler) kendi bağımsız devletlerini kurmak istemişlerdi. Sadrazam Talat Paşa ve dolayısıyla Osmanlı hükûmeti Güney Kafkasya'da bağımsız bir Ermenistan ve Azerbaycan kurulmasına destek vermiştir. Hatta Güney Kafkasya meselesini çözüme kavuşturmak için toplanılması planlanmış olan konferans için İstanbul'a gelmiş olan Ermeni delegasyonu, Paşa'yı sık sık ziyaret ederek, bağımsız Ermenistan için vermiş olduğu destekten dolayı teşekkür etmiştir.

Talat Paşa'ya göre bağımsız bir Ermenistan'ın iki önemli faydası olacaktı; birincisi böyle bir devlet, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında tampon bir görev görecekti, ikincisi ise Ermeni halkının güven içerisinde yaşayacağı bir ülkeleri olacaktı. Zira tarihi süreç içerisinde Doğu Anadolu'daki Türkler, Kürtler ve Çerkezler ile Ermeniler arasında karşılıklı doğan düşmanlıklardan dolayı Ermeniler güvende değillerdi.

Ne var ki, bağımsız Ermenistan devletinin kurulmasına en fazla Almanlar ve Ruslar karşı çıkmışlardır. Hatta Bolşevik Rusya, bağımsız bir Ermenistan devletini savaş nedeni saymıştır. Osmanlı Devleti'ne karşı Ermenileri sürekli kışkırtmış, Ermeni ayaklanmalarına destek vermiş ve

Birinci Dünya Savaşı boyunca Ermenilere bağımsız devlet sözü vermiş Rusya'nın, savaş bittikten sonra politika değiştirmesi sadece Bolşevik İhtilali'nin olmasıyla açıklanabilecek bir durum değildir. Zira Rusya'nın amacı Ermenilerin isteklerine yardımcı olmak değildi, Ermenileri kullanarak Osmanlı Devleti'ni parçalamak ve bundan pay almaktı. Rusya'nın esas amacı Ermenileri aracı olarak kullanarak, Osmanlı üzerindeki tarihi Rus hedeflerine ulaşmaktı.

Bu tarihi gerçeklere rağmen, bugün Rusya ve Almanya'nın, İttihatçıları, dolayısıyla Talat Paşa'yı Ermenilere "soykırım" uygulamakla suçlamalarını, belki de Ermeni trajedisindeki kendi sorumluluklarından kaçmakla açıklamak mümkündür. Halbuki, Haziran 1918'de bağımsız Ermenistan görüşmelerini yapmak için İstanbul'da bulunan Ermeni delegasyonu başkanı Aharonyan ve yardımcısı Hatisyan, verdiği destekten dolayı Sadrazam Talat Paşa'ya teşekkür ediyorlardı. Almanya ve Rusya ise bağımsız Ermenistan'ın kurulmaması için çaba harcıyorlardı.

Ermeni Meselesinde olduğu gibi Yahudi meselesinde de Talat Paşa'nın oynadığı rol konusundaki günümüz algısı alt-üst olmuş durumdadır. Talat Paşa'nın Makedonya Rizorta Locası'na kayıtlı üst düzey bir mason olduğu muhakkaktır. Fakat Siyonist hedefler için çalışmadığı da muhakkaktır. Zira incelediğimiz bütün belgelerde, Sadrazam Talat Paşa'nın Filistin'de milli bir Yahudi yurdu kurulmasına baştan beri karşı olduğunu görmek mümkündür. Filistin, o tarihlerde Osmanlı Devleti'nin bir parçası idi.

Talat Paşa hükûmeti, kuruluşundan istifasına kadar, "Osmanlı birliğini" savunmayı en önemli amaç olarak görmüştür. Dolayısyla Filistin gibi devletin himayesinde olan herhangi bir toprak parçasının Yahudilere bırakılmasını

düşünemezdi. Ne var ki Balfour Deklarasyonu ile Siyonistlerin "Yahudi millî yurdu" kurma projeleri, özellikle İtilaf Devletleri safında yer alan ülkelerden önemli bir destek görmüştür. Birinci Dünya Savaşı'nı kazanabilmek için dünyadaki Yahudi örgütlerinin dışlanmaması gerektiğini düşünen dönemin Alman hükûmeti, Alma Siyonistlerin Sadrazam Talat Paşa ile müzakere isteklerine destek vermiş ve İstanbul'daki Büyükelçiliğini bu yönde harekete geçirmiştir. Aralık 1917'ye kadar Alman Siyonistler ile görüşmeyi hep reddetmiş olan Sadrazam Talat Paşa, Alman Büyükelçisi Bernstorff'un aracılık etmesiyle birlikte belirtilen tarihten itibaren, Siyonistlerin Osmanlı hükûmetinden istekleri ile ilgili görüşmelere başlamıştır.

Bu görüşmelerin her aşamasında Talat Paşa, Alman Siyonistlerin Osmanlı topraklarındaki isteklerine genel anlamda karşı çıkmıştır. Her defasında, Osmanlı Yahudileri ile Osmanlı hükûmeti arasında herhangi bir problem bulunmadığını ve her Osmanlı vatandaşı gibi Yahudilerin de haklarının yasalarla garanti altına alındığını ifade ederek, Yahudilere diğer Osmanlı vatandaşlarından farklı imtiyazlar sağlanamayacağını açık bir şekilde ifade etmiştir. Fakat Alman Siyonistler ısrarla Filistin'de bir "Yahudi millî yurdu" kurulmasını talep etmişlerdir. Bu bağlamda Talat Paşa "millî" kelimesine her zeminde karşı çıkmıştır. Bunun bağımsızlıkla sonuçlanabileceğine dikkat çekmiş ve bu yöndeki Siyonist taleplerini reddetmiştir. Bu nedenle Alman Siyonistler ile Aralık 1917'de başlayan görüşmelerden, Talat Paşa hükûmetinin istifa ettiği 8 Ekim 1918'e kadar herhangi bir sonuç alınamamıştı.

Osmanlı hükûmeti ile Alman Siyonistleri arasındaki müzakerelerde bir sonuç alınamamasının iki önemli nedeni

vardı: Birincisi Almanya'daki Siyonist derneklerin, "çatı dernek" oluşturamamaları, dolayısıyla aynı hedeflere yönelecek şekilde birlik olamamalarıydı. Her Siyonist derneğinin farklı istekleri vardı. İkincisi ise zaten Alman Siyonistlerin Osmanlı Devleti'ndeki hedeflerine olumlu bakmayan Talat Paşa'nın, birinci nedeni de iyi kullanarak başarılı bir diplomasi ile Siyonistleri sürekli oyalamasıdır.

Öte yandan Rus Bolşevikleri, Birinci Dünya Savaşı sürecinde imzalanmış olan gizli antlaşmaları kamuoyuna açıklayınca görüldü ki, İngiltere Balfour deklarasyonu ile Filistin'de Yahudilere söz vermiş olduğu toprakların aynısını, kurulacak olan "Arap Krallığı" topraklarına da dahil etmiştir. Aslında Talat Paşa, İngiltere'nin hem Şerif Hüseyin'e hem de Yahudilere aynı toprakları vaadettiğini, Aralık 1917'de Alman Siyonistlerine söylemişti. Fakat Yahudiler "millî yurt" hedeflerinde o kadar ısrarcıydılar ki, bu paradoksal durumu uzun vadede çözeceklerini düşünüyorlardı. Nitekim her şeye rağmen İkinci Dünya Savaşı sonrasında İsrail Devleti'ni kurmayı başarmışlardır.

Osmanlı Devleti'nin artık Birinci Dünya Savaşı'nı kaybedeceğinin anlaşılması üzerine Talat Paşa, Sadrazamlık'tan 8 Ekim 1918'de istifa etmiştir. Böylece 1913 yılından beri mutlak iktidarı elinde bulunduran İttihatçı hükûmetler dönemi sona ermiş oldu. Zaten İttihat ve Terakki Cemiyeti de 1 Kasım 1918 sabahı son kongresini yaparak, kendini fesetmiştir. Cemiyetin ileri gelenleri de *"Ortalık durulup memleket yabancı işgalcilerden kurtulduktan sonra tekrar İstanbul'a dönmek üzere geçici bir süre için"* yurdu terk etme kararı almışlardı. Nitekim Talat Paşa ve Cemiyetin lider kadrosu 1 Kasım'ı 2 Kasım'a bağlayan gece, bir Alman torpidosu ile İstanbul'u terk etmişlerdir.

Talat Paşa Sivastopol üzerinden Berlin'e geçmişti. Berlin'de yurt dışındaki ittihatçılarla bağlantılar kurarak Cemiyeti tekrar toparlamaya çalışıyordu. Aynı zamanda da Anadolu'da başlamış olan istiklal mücadelesine de destek olmaya çalışıyordu. Fakat 21 Mart 1921 tarihinde Berlin'in en işlek caddelerinden biri olan Hardenberg Caddesi'nde bir Ermeni terörist tarafından kafasından kurşunlanarak öldürüldü. Olay yerinden kaçmaya çalışırken yakalan terörist Teilirian, Berlin Üçüncü Eyalet Mahkemesi'nde bir buçuk gün süren yargılama sonucu serbest bırakıldı.

Berlin Üçüncü Eyalet Mahkemesi, Talat Paşa cinayetini hangi örgütün organize ettiğini bulamamış veya bulmak istememiştir. Bugün artık biliyoruz ki, bu cinayeti, -o gün merkezi Amerika Birleşik Devletleri'nde, Boston'da bulunan ve kendilerine eski Yunan'da "kutsal cezalandırma, öç alma ruhu" anlamına gelen "Nemesis" ismini koymuş olan- çoğu Ermeni Taşnakçılardan oluşan bir örgüt işlemiştir. Talat Paşa ile birlikte, Ermenilerin tehciri konusunda sorumlu gördükleri diğer Osmanlı ve Azeri devlet adamlarına karşı işledikleri cinayetler için de "Nemesis Operasyonu" yani "öç alma operasyonu" kavramını kullanmışlardır.

Talat Paşa cinayetini baştan sona planlayan ve Teilirian'ı tetikçi olarak kullanan, yardım eden, maddi destek sağlayan da bu örgüt olmuştur. Hatta mahkeme Teilirian'ı serbest bıraktıktan sonra, onun hemen Amerika Birleşik Devletleri'ne kaçıran ve orada geçimini sağlayan da bu örgüt olmuştur. Teilirian'ın Amerika'ya kaçırılması o kadar gizli ve profesyonel bir şekilde yapılmıştır ki, Teilirian serbest kaldıktan sonra, onu takip etmek isteyen Alman polisi bile, tüm araştırmalarına rağmen izine rastlamamıştır.

Alman hükûmeti, Ermenilerin tehciri esnasında düştüğü ikilemin bir benzerini, Teilirian'ın yargılanması esnasında, onun serbest bırakılmasıyla tekrar yaşamıştır. Zira Ermenilerin tehciri esnasında Almanya, bir yandan müttefiki olduğu Osmanlı Devleti'ni kendi saflarında tutmaya çalışırken, diğer yandan da tehciri Hristiyan-Müslüman çatışması şablonuna koymak istemiştir. Bu yönde propaganda yaparak, diğer tarafsız devletler üzerinde etkili olmaya çalışmıştır. Teiliran'ın yargılaması esnasında ise Alman hükûmeti, bir taraftan savaşı kaybettiği İtilaf Devletleri karşısında zor durumda kalmamaya çalışırken diğer taraftan da Türk ve etkili bir şahsiyet olan Talat Paşa'nın katilinin serbest bırakılmasının İslam dünyasında oluşturacağı olumsuz Alman imajının düzeltilmesi yönünde çaba harcamıştır. Zira Teilirian'ın serbest bırakılmasından memnun olmayan İslâm ülkelerinden Alman hükûmetine önemli tepkiler gelmiştir.

Teilirian'ın yargılanmasını, Almanya'nın o günkü iç siyasî durumu da etkilemiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin müttefiki Kayzer II. Wilhelm ve ekibi iktidardan uzaklaştırılmış ve Almanya ilk cumhuriyetini kurmuştu. Fazla uzun ömürlü olamayan bu Weimar Cumhuriyeti'nin Dışişleri Bakanlığı, Teilirian'ın yargılanmasının hükûmete herhangi bir soru sorulmadan bir an önce sonuçlandırılmasını istiyordu. Dönemin Alman Dışişleri'ne göre Alman menfaatleri bunu gerektiriyordu. Zira dava, uluslararası bir boyut kazanmıştı ve uzadıkça Almanya bundan zarar görebilirdi. Böylece Teilirian'ın yargılandığı mahkemeye siyasî irade karışmış oluyordu.

Bütün bunlardan dolayı mahkeme Lepsius'un tahrif edilmiş ve Andonyan'ın sahte belgelerine dayanarak Talat Paşa'yı Ermenilerin tehcirinden dolayı suçlu bulmuştur.

Teilirian'ı da "hastalığından dolayı" serbest bırakmıştır. Böylece bu mahkeme, Avrupa'da yaşayan ittihatçılara yönelik, Ermeni teröristlerin daha sonraları yapacakları terör saldırılarına zemin hazırlamış oldu. Nitekim bu saldırılar sonucu Dr. Bahaeddin Şakir, Cemal Azmi Berlin'de, Cemal Paşa ise Tiflis'te kurban gitmişlerdir.

Bu noktada şunuda belirtmek gerekir ki, düzen, disiplin, çalışkanlık ve adaleti ile ünlü Almanların bir mahkemesinin böyle bir karar alması, akl-ı selim Almanlar tarafından basın yolu ile şiddetle eleştirilmiştir.

Sonuç olarak, sadece bir cinayet davası olması gerekirken, siyasal bir dava haline getirilmiş ve Osmanlı coğrafyasında vuku bulmuş Ermeni olaylarını Berlin'e taşımış olan "Talat Paşa Davası", Tehcir Olayı'nın propaganda unsuru olarak kullanıldığı doruk noktalardan birisi olmuştur. Bu davanın kararına Berlin'deki Müslüman halkların gösterdiği tepkiler, dava sürecinde konuşulan konuların ele alınış yöntemi ile paralellik arz etmiştir. Şöyle ki, özellikle sanık avukatlarının ve Johannes Lepsius'un etkisi ile yargılama süreci boyunca Ermeni Meselesi bir Hristiyan–Müslüman çatışması olarak gündeme gelmiş ve bu şekilde değerlendirilmişti. Dolayısıyla Berlin'deki Müslüman halkların mahkeme kararına gösterdikleri tepkilerde daha çok "Batı'ya karşı İslam'ın tepkisi" şablonu içerisinde yer almış; Şekip Arslan ve Hint heyeti örneklerinde görüldüğü gibi olaylara din gözlüğü ile bakan grup ve kişiler tarafından bu tepkiler desteklenmiştir. Ayrıca bu tepkiler esnasında, Talat Paşa davası kararından özellikle tüm İslam dünyasının rahatsız olduğu ve bunun ifadesi olarak Alman mallarının bu halklarca boykot edileceği vurgulanmıştır. Böylece Alman Kayzeri II. Wilhelm'in iktidarı süresince kullanmış olduğu

"İslampolitik" silahının Almanya'ya karşı döndüğü düşünülmeye başlanmıştır.

Talat Paşa davası kararına gösterilen tepkilerde, davanın işleyiş süreci ve kararın veriliş şekli hakkında da bilgiler edinebilmekteyiz. Bu bağlamda Talat Paşa davasının adil bir yargılama olmadığını, adaletten daha çok siyasetin ve Alman çıkarlarının düşünüldüğünü ve ona göre karar verildiğini söylemek mümkündür. Hatta Talat Paşa davası kararına yönelik olumsuz eleştiriler, dönemin Alman basınında da görülmüştür. Yargılanması gereken Teilirian iken, Talat Paşa yargılanmış ve Talat Paşa lehinde mahkemede ifade vermek isteyen, Osmanlı Devleti'nde görev yapmış üst düzey Alman yetkililerine mahkeme heyetince müsaade edilmemiştir.

Alman hükûmeti ve adaleti, 1921'de Talat Paşa'nın katilini serbest bırakarak yapmış olduğu hatayı kısmen de olsa düzeltmek için 1934'de, Talat Paşa'nın mezarının bakım ve onarımını yapmıştır. Böylece Talat Paşa'ya olan vefa borcunu ödemeye çalışmıştır. Bu bağlamda Talat Paşa'nın eşi olan ve o tarihlerde İstanbul-Harbiye'de yaşayan Hayriye Hanım, Alman Dışişleri Bakanlığı tarafından kendisine gönderilmiş olan, Talat Paşa'nın onarılmış mezarının fotoğrafları için Alman Dışişleri'ne teşekkürlerini iletmiştir. Bu fotoğraflarda Talat Paşa'nın mezarının yeni hali yer alıyordu. Ayrıca Hayriye Hanım, Talat Paşa'nın mezarının düzenlenmesi hususunda vermiş olduğu destekten dolayı, dönemin Alman Cumhurbaşkanı Freiherr von Hindenburg'a ve Alman halkına teşekkür etmeyi de ihmal etmemiştir. Hayriye Hanım, Talat Paşa'nın o tarihlerde Berlin'de bulunan mezarının Alman hükûmeti tarafından onarılmasından çok memnun olmuş olmalı ki, benzer bir telgraf ile, 2

Ağustos 1934'de dönemin Alman Başbakanı Adolf Hitler'e de teşekkür etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın bütün şiddeti ile devam ettiği yıllarda, Talat Paşa'nın naaşı Berlin'den İstanbul'a getirilmiştir. Böyle bir zamanda Talat Paşa'nın naaşının Türkiye'ye getirilmesi dış ve iç politikada farklı yorumlara neden olmuştur. Dış politikayla ilgili yorumlar, İkinci Dünya Savaşı'nın gidişatıyla ilintiliydi. Zira 1943 yılı başlarından itibaren savaş Hitler Almanyası'nın aleyhine dönmüştü. Almanya'nın, Sovyetler karşısında düştüğü zor durumdan kurtulmak için Türkiye'yi kendi saflarına çekme planları olduğu düşünülmeye başlanmıştı. Bu bağlamda Talat Paşa'nın naaşının, Almanya tarafından Türkiye'ye iade edilmesi, Almanya'nın Türkiye'ye bir jesti olarak değerlendirilmiştir.

İç politikada ise konu, Mustafa Kemal-İsmet İnönü çekişmesi bağlamında ele alınmıştır. Talat Paşa'nın naaşının Mustafa Kemal'in cumhurbaşkanlığı döneminde değil de İsmet İnönü döneminde getirilmiş olması, İnönü'nün, Mustafa Kemal'in gözden çıkardığı ittihatçı liderlere sahip çıkması olarak yorumlanmıştır.

Günümüzde Talat Paşa söz konusu olduğunda, akla gelen önemli sorulardan biri de, acaba Talat Paşa'nın itibarının iadesi için Alman hukuk sistemi içerisinde bir yol bulunabilir mi? Zira 1921 yılında Teilirian'ın yargılanması esnasında, Lepsiusus'un ve Andonian'ın mahkeme heyetine sunduğu belgeler, Talat Paşa'nın itibarını zedelemiştir. Hâlbuki yapılan bilimsel çalışmalar neticesinde bugün biliyoruz ki, Andonian belgeleri sahte, Lepsius belgeleri ise tahrif edilmiştir. Dolayısıyla Haziran 1921'deki Berlin

Üçüncü Eyalet Mahkemesi'nin o gün vermiş olduğu karar tartışılır hale gelmiştir.

Aslında Berlin Üçüncü Eyalet Mahkemesi'nin kararı ilk günden itibaren tartışılagelmiştir. Bu bağlamda farklı gruplar ve kişiler, Talat Paşa için iade-i itibar davasının açılmasını değişik yollarla talep etmişlerdir. İade-i itibar davasını ilk isteyenler, kendilerine "Türk Kulübü" adını vermiş olan ve o tarihte Berlin'de yaşayan Türk ve Müslümanlar olmuştur. Türk Kulübü, Teilirian'ın serbest bırakılmasından iki gün sonra, 4 Haziran 1921'de yaptığı açıklamada bu kararı sert bir şekilde eleştirmiştir. Türk Kulübü'ne göre, Teilirian Davası hak ve adalet ölçüleri çerçevesinde sonuçlanmamıştır. Dolayısıyla Teilirian'ın yeniden yargılanması gerekmekteydi.

Türk Kulübü yetkililerinden sonra, Talat Paşa için İade-i itibar davasının gerekli olduğunu savunan diğer bir kişi ise bir Alman bürokratıydı. Birinci Dünya Savaşı esnasında "Şark Haber Alma Dairesi" (Nachrichetenstelle für Orient) başkanlığını yapmış olan Max Freiherr von Oppenheim, Berlin Üçüncü Eyalet Mahkemesi'nin, Teilirian kararından kısa bir süre sonra, 7 Temmuz 1921'de dönemin Alman Dışişleri Bakanı ile olan samimiyetine güvenerek, Bakan'a uzun bir mektup yazmıştır. Bu mektubunda Oppenheim, Talat Paşa'nın, Almanya'yı Şarka bağlayan ana damarlardan biri olduğunu belirterek, hem Türkleri hem de İslam dünyasını yanlarında görmek istiyorlar ise Almanya'nın, Talat Paşa'nın itibarını iade etmesi gerektiğini savunmuştur.

Neticede bugüne kadar böyle bir dava açılmamıştır. "Bugün açılabilir mi? "sorusunun cevabını ise günümüz hukukçuları verecektir.

KAYNAKÇA

1. Arşivler

1.1. PA-AA-Politische Archiv des Auswärtigen Amts (Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi)

Konstantinopel 394.

R 13192, Türkei 134, Bd. 31.

R 13796, Türkei 159 Nr. 2, Bd. 11.

R 13797, Türkei 159 Nr. 2, Bd. 12.

R 13798, Türkei 159 Nr. 2, Bd. 13.

R 13799, Türkei 159 Nr. 2, Bd. 14.

R 13800, Türkei 159 Nr. 2, Bd. 15.

R 13801, Türkei 159 Nr. 2, Bd. 16.

R 13802, Türkei 159 Nr. 2, Bd. 17.

R 13803, Türkei 159 Nr. 2, Bd. 18.

R 13804, Türkei 159 Nr. 2, Bd. 19.

R 13805, Türkei 159 Nr. 2, Bd. 20.

R 13805, Türkei Nr. 159 No. 2, Bd. 20,

R 14085, Türkei 183, Bd. 36.

R 14086, Türkei 183, Bd. 37.

R 14087, Türkei 183, Bd. 38.

R 14088, Türkei 183, Bd. 39.
R 14091, Türkei 183, Bd. 42.
R 14095, Türkei 183, Bd. 46.
R 14096, Türkei 183, Bd. 47.
R 14098, Türkei 183, Bd. 49.
R 14099, Türkei 183, Bd. 50.
R 14100, Türkei 183, Bd. 51.
R 14102, Türkei 183, Bd. 52.
R 14103, Türkei 183, Bd. 53.
R 14104, Türkei 183, Bd. 54.
R 14161, Türkei 198, Bd. 7.
R 14162, *Türkei 198*, Bd. 8.
R 14162, Türkei No 198, Bd. 8.
R 30648k, Türkei Pol. 2.
R 78551, Po. 11 No.3, Bd.1.
R 78552, Po. 11 No.3, Bd. 2.
R 78588 Türkei, Rechtswesen 16 sdh, Bd. 9.

1.2. BOA-Başbakanlı Osmanlı Arşivi
DH. ŞFR, 53/201.
DH. ŞFR, 54/170.
DH. ŞFR, 54/226.
DH. ŞFR, 54/406.
DH. ŞFR, 57/281.
DH. ŞFR, 71/12.
HR. SYS, 2569/1_2.
HR. SYS, 2569/1_3.
HR. SYS, 2871/4_15.
HR. SYS, 2873/5_3.
MV., 198/24
MV., 199/35.

1.3. BA-Bundesarchiv
R 8034 III, Nr. 458, s. 100.
R 8034 III, Nr. 458. s. 108.

1.4. GStA-Geheimes Staatsarchiv Pruessischer Kulturbesitz (Prusya Devlet Gizli Arşivi)

Gesandtschaft in Hamburg Nr. 369, s. 131–132.

1.5. Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı (1878-1920), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 2007.

Deutschland und Armenien 1914-1918. Sammlung Diplomatischer Aktenstücke (Yayına Hazırlayan: Johannes Lepsius), Der Tempel Verlag, Potsdam 1919.

Die Deutschen Dokumente zum Kriegsausbruch 1914. Vollständige Sammlung der von Karl Kautsky zusammengestellten amtlichen Aktenstücke mit einige Ergänzungen. Im Auftrage des Auswärtigen Amtes nach gemeinsamer Durchsicht mit Karl Kautsky. (Yayınlayan: von Graf Max Montgelas - Walter Schücking), C. I-IV, Berlin 1927.

Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları I-II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 2010.

2. *Gazeteler*

Berliner Tageblatt und Handels-Zeitung, "Zum Besuch Talaat Paschas in Berlin", Mittwoch 25. April 1917.

Berliner Tageblatt, "Das Ende Talaats", Mitwoch 16. März 1921.

Berliner Tageblatt, "Das Geständnis des Mörders Talaat Paschas", Mitwoch 16. März 1921 (Akşam Baskısı).

Berliner Tageblatt, "Der Mord an Talaat Pascha vor dem Schwurgericht", Donnerstag 2. Juni 1921 (Akşam Baskısı).

Berliner Tageblatt, "Die Ermordung Talaat Paschas in Berlin", Mittwoch 16. März 1921.

Berliner Tageblatt, "Mord auf offener Strasse", Dienstag 15. März 1921 (Akşam Baskısı). *Berliner Tageblatt*, "Talaat Pascha", Mitwoch 16. März 1921.

Berliner Tageblatt, "Talaat Pascha" Mittwoch 16. März 1921.

Berliner Tageblatt, "Trauerfeier für Talaat Pascha", Sonnabend,19. März 1921.

Cumhuriyet, Dilek Zaptçıoğlu, "Talat Paşa Davası", 23 Nisan 1993.

Der Tag, "Der Werwolf. Zum Tode Talaat Paschas", 16.3.1921, (Akşam Baskısı).

Deutsche Allgemeine Zeitung, "Die Ermordung Talaat Paschas", 16.3.1921 (Akşam Baskısı).

Deutsche Allgemeine Zeitung, "Talaat Pascha in Berlin Ermordet", 15.3.1921 (Akşam Baskısı).

Deutsche Allgemeine Zeitung, "zur Ermordung Talaat Paschas", 16.3.1921 (Sabah Baskısı).

Deutsche Tageszeitung, "Enver Pascha über den Krieg", 5. Oktober 1915.

Norddeutsche Allgemeine Zeitung, 06. 09. 1918.

Norddeutsche Allgemeine Zeitung, Nr. 129, 11. 05. 1917.

Türkische Post, "Ein grosser Patriot in heimatlicher Erde beigesetzt", Nr. 48, 26.2.1943.

Türkische Post, "Telegramm von Papens an Die Gattin des Großwesirs", 25.2.1943.

Vorwärts, "Talaat Pascha", 16.3.1921.

Vossische Zeitung, "Die Ermordung Talaat Paschas", Donnerstag 2. Juni 1921.

Vossische Zeitung, "Die Ermordung Talaat Paschas", Freitag, 3. Juni 1921.

Vossische Zeitung, "Die Ermordung Talaat Paschas", Mittwoch, 16. März 1921.

3. Telif Eserler

Akçam, Taner, *Ermeni Tabusu Aralanırken: Diyalogdan Başka Bir Çözüm Var mı?*, Su Yayınları, Ankara 2000. s. 73.

Akçam, Taner, *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu. İttihat ve Terakki'den Kurtuluş Savaşı'na*, İmge Yayınları, Ankara 1999.

Akçam, Taner, *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu,* İkinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1993.

Alkan, Necmettin, *Selanik İstanbul'a Karşı. 31 Vak'ası ve II. Abdülhamid'in Tahttan İndirilmesi,* Timaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2014.

Armin T. Wegner, *Der Prozeß Talaat Pascha,* Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte m.b.H., Berlin 1921.

Ata, Feridun, *İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

Ataöv, Türkkaya, *Talât Paşa'ya Atfedilen Andonian "Belgeleri" Sahtedir!,* Ankara 1984.

Atnur, İbrahim Ethem "Tehcir Uygulamasının Ardında Kalan İki Mesele; Kimsesiz Ermeni Çocuklar ve Kadınları ve Geride Kalan Mallar", *1915'e Hapsedilen Tarih: Ermeni Meslesi* (Ed. Ferudun Ata), Kombassan Vakfı, Konya 2016, s. 185-208.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa,* C. III, Remzi Kitabevi, İstanbul 1985.

Babacan, Hasan - Avşar, Servet *Cavid Bey Meşrutiyet Ruznâmesi,* C. I-IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

Babacan, Hasan, "Talat Paşa Neden ve Kimler Tarafından Öldürüldü?", *1915'e Hapsedilen Tarih: Ermeni Meselesi* (Ed. Ferudun Ata), Kombasan Vakfı Yayınları, Konya 2016, s. 143-166.

Babacan, Hasan, *Ermeni Meselesi Tehcir mi, Soykırım mı,* Öncü Basımevi, Ankara 2015.

Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa -Hatırat- (Yayına Hazırlayan: Metin Martı), Arma Yayınları, Beşinci Baskı, İstanbul 1996.

Balcıoğlu, Mustafa – Balcı, Sezai, *Rothschildler ve Osmanlı İmparatorluğu. İlk Kez Yayınlanan Belgelerle,* 2. Baskı, Ergüvanî Yayınevi, Ankara 2017.

Bardakçı, Murat, *Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi,* Everest Yayınları, İstanbul 2013.

Bardakçı, Murat, *İttihadçının Sandığı,* Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt III (1914-1918 Genel Savaşı), Kısım III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

Berlin für Orientalisten. Ein Stadtführer, (Yayına Hazırlayanlar: Gerhard Höpp ve Norbert Mattes), İkinci Baskı, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 2002.

Best, Antony – Hanhimäki, Jussi M. – Maiolo, Joseph A. ..., *20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi* (Çev. Taciser Ulaş Belge), Siyasal Kitabevi, Ankara 2012.

Bozkurt, Abdurrahman, "Osmanlı Devleti ile Ermenistan Cumhuriyeti Arasındaki İlişkiler", OTAM, 34 / Güz 2013, s. 19-58.

Cleveland, William I., *Batıya Karşı İslam. Şekip Arslan'ın Mücadelesi* (Çevr.: Selahattin Ayaz), Yöneliş Yayınları, İstanbul 1991.

Çalık, Ramazan, "Talat Paşa'yı Vuran Teröristin Affının Alman Basınındaki Yankısı", *Pax Ottomane. Studies in Memoriam Prof.Dr. Nejat Göyünç*, Sota – Yeni Türkiye Yayınları, Haarlem – Ankara 2001, s. 465-504.

Çavdar, Tevfik, *Talât Paşa. Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü*, Dost Kitabevi (2. Baskı), Ankara 1984.

Çolak, Mustafa "Kaynak Kritiği ve Tehcir Olayında Belge Tahrifatı –Johannes Lepsius Örneği-", *Belleten*, C. LXVI, S. 247, Ankara 2003. s. 967-985.

Çolak, Mustafa "Tehcir Olayı'nın Propaganda Sürecindeki Doruk Noktası: Talat Paşa Davası", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XX, Sayı: 58 (Mart 2004) s. 1-47.

Çolak, Mustafa Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

Çolak, Mustafa, *Enver Paşa Osmanlı Alman İttifakı*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2008.

Çolak, Mustafa, "Cemal Paşa Cinayeti ve Ermenilerin Nemesis Operasyonu", *Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör* (Ed. Osman Köse), Samsun 2009, s. 411-423.

Çolak, Mustafa, "Kühlmann, Rubarth ve Lersner'e Göre Talat Paşa", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen–Edebiyat Fakültesi*

Sosyal Bilimler Dergisi Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan Özel Sayısı, Isparta 2010, s. 235 – 246.

Der Völkermord an den Armeniern vor Gericht, Der Prozeß Talat Pascha (Yayına Hazırlayan: Tessa Hofmann), Gesellschaft für bedrohte Völker Göttingen und Wien 1980.

Dumont, Paul, *Osmanlıcılık, Ulusçu Akımlar ve Masonluk* (Çeviren: Ali Berkay), Yapı Kredi Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul 2014.

Dursun, A. Haluk, Ermeni Terörünün Kaynakları, Gözen Yayınları, İstanbul 1982.

Emir Schekip Arslan, *Das Armenische Lügengewebe. Frivole Haltung der Gönner Armeniens*, Morgen und Abendlandverlag, Berlin 1921.

Emir Şekip Arslan Bey, "Offener Brief an Herrn Lepsius" , *Der Neue Orient*, Bd. VII, Heft 4, Berlin 1920.

Feder, Ernst, "Die Lehre des Talaat Prozesses", Berliner Tageblatt, Sonnabend, 4 Juni 1921.

Guse, Felix, Die Kaukasusfront im Weltkrieg bis zum Frieden von Brest, Leipzg 1940.

Hosfeld, Rolf, *Operation Nemesis*, Kiepenheuer &Witsch, Köln 2005.

Iacovella, Angelo, *Gönye ve Hilal. İttihat-Terakki ve Masonluk*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul 2005.

Kılıç, Selami, "Bazı Alman Çevrelerindeki 'Soykırım' İddialarına Eleştirisel Bir Yaklaşım", *Yeni Türkiye*, 2001/37, s. 332.

Kılıç, Selami, Ermeni Sorunu ve Almanya Türk-Alman Arşiv Belgeleriyle, *Kaynak Yayınları*, İstanbul 2003.

Koloğlu, Orhan, *İttihatçılar ve Masonlar*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2012.

Kutay, Cemal, *Şehit Sadrazam Talât Paşanın Gurbet Hatıraları*, Kültür Matbaası, C.I-III, İstanbul 1983.

Mansur Rıfat, *Das Geheimnis der Ermordung Talaat Paschas. Ein Schlüssel für das englische Propagandasystem*, Morgen- und Abendland-Verlag, Berlin 1921.

Mansur Rıfat, *Talaat Paschas Prozeß, sein Verlauf und sein Ende. Ein Letztes wort zur armenischen Frage*, Morgen- und Abendland – Verlag, Berlin 1921.

Mustafa Ragıp, *İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi –Yakup Cemil Niçin ve Nasıl Öldürüldü?*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2004.

Mühleisen, Horst *Kurt Freiherr v. Lersner. Diplomat im Umbruch der Zeiten, 1918 – 1920: eine Biographie*, Muster – Schmidt Verlag, Göttingen 1988.

Orel, Şinasi - Yüce, Süreyya, *Ermenilerce Talat Paşa'ya Atfedilen Telgrafların Gerçek Yüzü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983.

Sarınay, Yusuf, *24 Nisan 1915'te Ne Oldu? Ermeni Sevk ve İskânının Perde Arkası*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2012.

Sarınay, Yusuf, Karacakaya, Recep *1909 Adana Ermeni Olayları*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2012.

Schellendorf, Fritz Bronsart von , "Ein ungesühntes Verbrechen", *Liwa-el İslam*, Nr. 4 (1. August 1921), s. 13.

Seyhun Tunaşar, *Dört Mason Sadrazam (2).Vahdettin Dönemi Talat Paşa, Ali Rıza Paşa*, Piramit Yayınvılık, Ankara 2003.

Şeyhulislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri (Hazırlayan Ali Suat Ürgüplü), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

Şıracıyan, Arşavir, *Bir Ermeni Teröristin İtirafları*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1997.

Talat Paşa Davası, Tutanaklar, (Yay. Hazırlayan Doğan Akhanlı), Belge Yayınları, İstanbul 2003.

Talât Paşa'nın Anıları (Yayına Hazırlayan Alpay Kabacalı), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2000.

Talat Paşa'nın Hatıraları (Yayına Hazırlayan: Enver Bolayır), Birinci Baskı, Bolayır Yayınevi, İstanbul 1946.

Talât Paşanın Anıları (Yayına Hazırlayan: Mehmet Kasım), Say Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 1986.

Tekeli, İlhan - İlkin, Selim, "Kurtuluş Savaşında Talât Paşa İle Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları", *Belleten*, C. XLIV, Nisan 1980, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1980, s.301-346.

Tekinsoy, Yunus Emre, *Balkan Harpleri Esnasında Osmanlı Kamuoyu (1912-1913)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2015.

Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-2012)*, Der Yayınları (9. Baskı) , İstanbul 2013.

Yavuz, Celalettin, "Ermenilerin Arkasında Hep Birileri mi Olacak?", *Kök Araştırmalar: Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, (Ayrı Basım), C. III, S.1 (Bahar 2001), Ankara 2001.

EKLER

Müdâfaa-i Milliye Merkez-i Umûmisi'nin Heyet-i Faâliyesi - Sağdan itibaren sıra ile: Tüccardan Kibaralizâde Sarim Bey, Enver Beyin Babası Hacı Ahmed Bey, Osmanlı Bankası Azasından Nuri Bey, Sünbül Efendi Dergahı Postnişini Kutveddin Efendi, Beylerbeyi Bedevi Şeyhi Seyyid Efendi, Heyet-i Tahririyeden Vesaleddin Bey (ayakta), Reşid Bey, Doktor Esad Bey (ayakta), Reis-i Evvel Ayandan Şerif Ali Haydar Bey, Heyet-i Tahririye Reisi Ahmed Edib Bey (ayakda), Eski Nafia Nazırı Hulusi Bey, Heyet-i Tahririyeden Taib Bey (ayakta), Siverek Mebusu Sâbıkı Hasan Fehmi Efendi, Eski Posta ve Nafia Nazırı Talat Bey, Eski Selanik Valisi Hüseyin Kazım Bey, Eski Sinop Mebusu Hasan Fehmi Efendi, Dahhanizâde Hacı Mehmed Efendi, Arap Ulemasından Şeyh Said Salih Efendi, Liman Riyasetinden emekli Mustafa Bey; Şehbâl, 15 Mart 1329, Aded 72, s. 469.

Talât Bey [portre]: [basın fotoğraf] / [Rol Ajansı]
http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b6923287z.r=talat?rk=21459;2

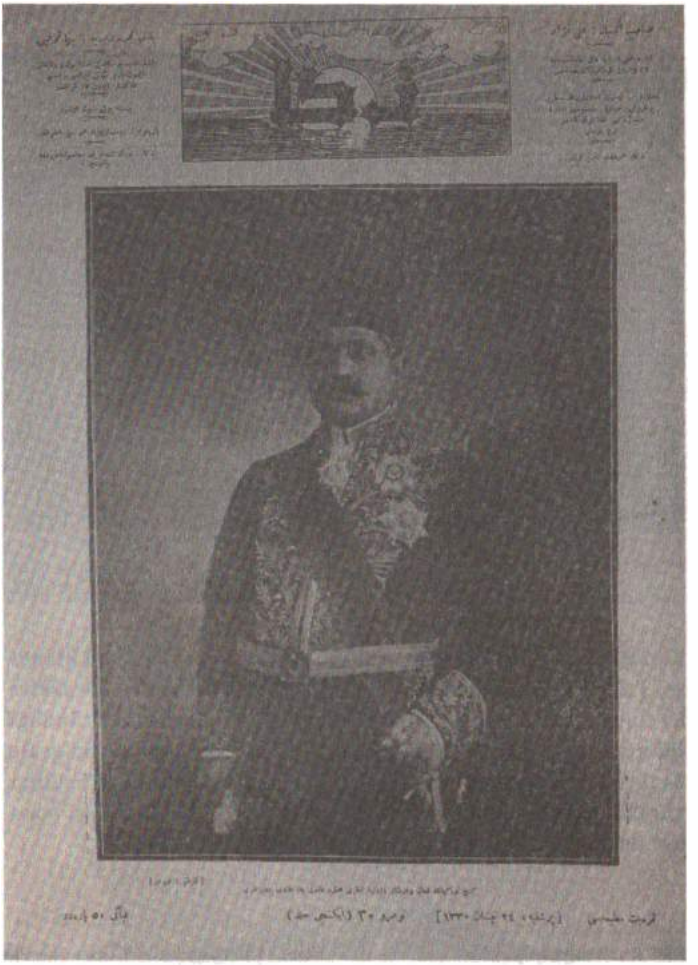
http://fagabogadochile.blogspot.com.tr/2017/01/blog-post_80.html

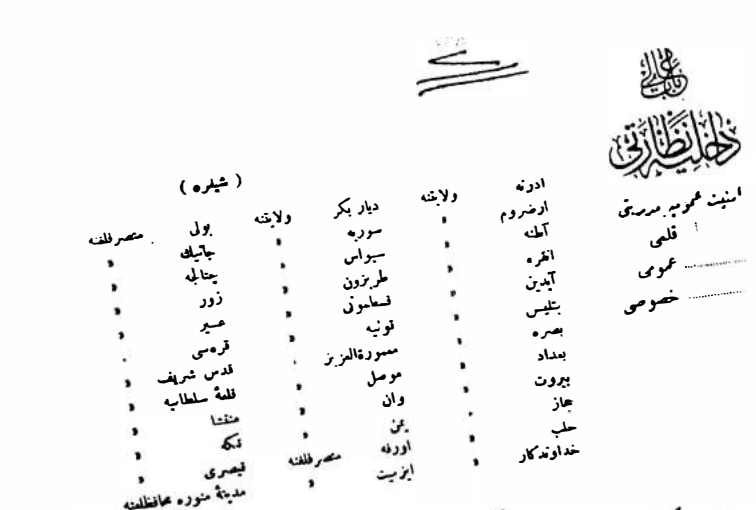
Karagöz'ün ortada yer aldığı karikatürde bir tarafta Halil Menteşe, Talat Paşa ve Cavid Beylerin bulunduğu İttihad ve Terakkiciler diğer tarafta ise Rıza Tevfik ve Lütfi Fikri Beylerin göründüğü Hürriyet ve İtilafçı[503] grup bulunmaktadır. Karagöz her iki gruba da birer tüfek uzatarak şu şekilde seslenmiştir: "Yooo ... Efendiler, gürültü patırtı zamanı değil, bırakın o elinizdeki davulları boruları da şunları alın. Şimdi zaman bunundur!"[504]

503 Karikatürde yer alan kişilerle ilgili olarak Heinzelmann, İttihatçılardan borazanı tutanın Halil Menteşe, hemen arkasındaki kişinin Talat Paşa, Halil Menteşe'nin arkasında yer alan küçük boylu kişinin ise Cavid Bey olduğunu söylemektedir. İtilafçılardan ise davul çalan kişinin Rıza Tevfik Bölükbaşı, iki elini kaldırmış olan kişinin ise Lütfi Fikri Bey olduğunu ifade etmiştir. bkz. Heinzelmann, age, s. 174.

504 Karagöz, 22 Eylül 1328, N. 453, s. 4.

Zekâ Mecmuası kapak fotoğrafı.
Açıklama: "Genç Türkiye'nin faal ve azimkâr Dahiliye Nazırı Talat Beyefendi Hazretleri, *Zekâ*, 24 Nisan 1330, C. 2, Nu: 30.

اسباب و وسائط مراجعت صورتیله نفوذ آمالدی اولدقجه فخاریتی استحصال مقصدی طاغزن
طویلاندیغی وقتجه وسیوسات ایله حال سائره ده میدانه چیقاریلدقجه بومبالرله دوره
اردونده گوشهلی آلایری تشکیل ایده رك روسیه یه کلده محکمهٔ عالیه یه وارنجه
اصل تحقیقی ممکن اعلا سینده اولدقجه اوزن قعیتیه رؤسا سنك حرکات واردوی شاهانی
آرقه دن تعاقب ایتدیکی صورتیله ویدك بیوك یرمقیاسده آتشباره ترتیبات وشرکای ایله
تحقیقه ایتشدیکی ، بالطبع حکومت کندیسیچون ، مسئلهٔ حیاتیه تلقی ایدیکی بوقبیل تهلکه
تشبثات نمادینه فیصله برزمانه قدر اغماضه ومسامحه ایله باقمایه جغی وضع مقدر
اولدقجه قعیتیلرك عهاله موجودتی مشروع تلقی ایده یه جکی جهتله بالطبع تکیدیلر
سیاسیه نك افتضا ایدرکن اقدام عاجل ضمن ایتمیه جکی ، بناءً عمیه قهیجه ، طاشناوه
واطرافی قعیتیلرك ولایت داخلیه ده کی شبهاتلی درجه سده ایله شعبه
متاز اولمق بولمق جهه اوراجه تحقیقات قطعیهٔ ضیاع واجرا سنه امکان بولنمدیغندن
وقعیتیلر رؤسا وارکاننده متشبث اشخاص ایله مکاتبهٔ طاینلره
مصادف اولدقلری توقیف وبولنه جق اولدقلری دوام اقامتلرنده
مهم وسفر اولدقلری جهه داخلیه مناسب گورولدیغی جهتله مراقبه طویلدیرلدی
محذور گورولدقلری ولایت شیخره

جلبده ماجیه مدیری تکی (شیفره)

داخلیه نظارتی

امنیت عمومیه مدیریتی
عمومی
خصوصی ۸۶

۱۵ [illegible] مدیریه طرفندن تعیین قیلنه معدوده الفاظ سیواس واطه یازاری عثمانلی
یانقنسی شبه نده کی ارمنی مأمورلرینه بعضاً بدلی شام شریف ولایتنه عثمانلی عرض قدیم شریف
موصل کوتاهیه قصداً ایدیه یانلره عثمانی تبعیتنه تحویل مأموریتیه ایتدیرلدکدن صکره ولایتنه
بیله یرلشدیرلدیکی مومی تحویل مأموریتیه ایتدکدن معلوم اولدیغی وجهله مساعده الینمش مأمور
بولندقلری شعبات تابع اولدقلری ولایات والیلریه یازیلیق و دوام ایله ایفای وظیفه ایتدیرلمه
مساعده عطف ده کیده و بعده شعبات تابع اولدقلری ولایات والیلریه تبلیغ اولنمشدر.
بنا علیه یانلره مأمورلری سلف الذکر معلومه تعلیماتیه بعضاً بتحقیقات وجهله
معاونه اولنمسی تنقیده. ۱۹ [illegible]

ظ

یازیلمشدر
۱۹

56
256

بواقع زواله اوی ایچکه جنیدیاشاده حرکت ایده جکدن تیمه سکز نوروز اوله
ارکان اولنجه واوبرلوله سخت تکزه آلقه یه واصل اولوجه یوز آلتمشده
نوروز زواله اولدیکه یولیله ایکی طابور وقعیب پرسویل مکوده وسائره ده
وکیب تیمه بلده کشیک خوده وفاتحه اوراق یورتمکاده قدر ارض قطعیه جیدی
اوستاسی دیورلر ده اقامتده محذور کورلیه ارتیسی سوحه اولنجقدر. بونلرله
آلتمشه تیمه قدر اشخاص دونمش شیفره ایله یارلوغی وجهله آباسه عسکری
دیونیه تخت توقیفده قالنجقدر ونیوز قدر یده براه اقامتگاه آلقه طریقیله
کنفدی یه سوحه ایدیله جکدر. آباشه سوحه ایدیله جکلری بیلدیرلدی
استیسیونه اعضاء اولنجه قوتله طوغری یه سوقه استیسیون تومیرلری
اولنرجه آباشه کوندریلس ویاخود جمله سنك آلقه یه جلب ایدیلرك
اورادده ایکی یوستره یه آریلمه صورتیله آباسه وکنفدی یه سوقلری!

کافه وسیله تشبثاته تقدیرکزی مدوحدر.

ناظر

۱۲ نیسان ۱۲۲۱

52/102

امنیت عمومیه مدیریتی

قللی

عمومی

خصوصی

معمورة العزیز وتدتینه

" "

1221

12

54

162

1221

داخلیه نظارتی

امنیت عمومیه مدیریتی

قلمی

..... عمومی

..... خصوصی

54/287

صورة الدبر دوية

(شيره)

قلمي

عمومي

خصوصي

(شعبه)

امنیت عمومیه مدیریتی

قلمی

خصوصی

۶۰۲۲

قطعی و مستعجل

۱۴ صفر ۴۲ بوداده تردد اوتومبیل ایله اوراده کی بر آدم یه
ارتکاب دسیسات آسایش اخلال ایده جک ایده سز اوندن
تولد ایده جک سوئ تیجه لره مانع اولمق ، شخصیلی حالده
اوراده کی اوسنده قالدیرمق لازم در . زمان کلنجه تعقیبات ده ریم ایدلر

۱۵ صفر ۴۲

56
208

(شیفرہ)

داخلیہ نظارتی

امنیت عمومیہ مدیریتی

بولی متوفقة

عمومی

٢ ١١ صاحوصلح لط داخلیہ کی ارسیدن شمیدیع سوقلہ ایجاد
اتمیز . اعلانیا بوقبیل حکمتہ تقدیر ایہ جکی مسالہ قادیشدرلاس
تط ١٥ صاحوصلح ١٢٢١

56
225

(شیفرہ)

داخلیہ نظارتی

امنیت عمومیہ مدیریتی

عمومی
خصوصی

خطوط ویرتیلیہ

۱۰ صفر ۱۳۳۲ ه ۵۴۲ نمرہ ویلیہ ذاخلہ کی اعزاز کیوجہ

اخراجہ لزوم یوقدہ ۱۵ صفر ۱۳۳۲

56
226

105

Zur Ermordung Talaat Paschas ersucht uns ein Angehöriger des Ermordeten um Aufnahme einer Erwiderung auf den Artikel von armenischer Seite. Die Zuschrift behauptet, daß schon vor dem Krieg und zu einer Zeit, da der Ermordete noch als besonderer Beschützer der Armenier angesehen worden sei, Armenier und Griechen eine Verschwörung gegen ihn in der Schweiz angezettelt hätten. Bei der Verschickung der Armenier hätten keine barbarischen Gründe mitgesprochen, sondern das Selbsterhaltungsinteresse der Türkei, der die Armenier den Heiligen Krieg erklärt und in dem sie ungeheure Verbrechen an Türken verübt hätten. Die türkische Armee sei im Rücken bedroht gewesen und darum die Räumung der Grenzgebiete von der armenischen Bevölkerung. Talaat habe alle Organe, die sich Mißbräuche hatten zuschulden kommen lassen, auf das schärfste verfolgen lassen. Die beklagenswerte armenische Wanderung sei zwei Jahre nach dem Balkankriege geschehen, in dem Christen mehr als eine halbe Million Moslem niedergemetzelt hätten, wie die Carnegie-Dokumente bewiesen. Noch heute werde die mohammedanische Bevölkerung der Kreise Kars und Ardahan von Armeniern niedergemetzelt. Die größten Verluste des armenischen Volkes im Kriege seien durch den Typhus herbeigeführt worden. Talaat Pascha sei ebenso arm, wie er geboren sei, auch von hinnen gegangen. Die ganze armenische Frage sei durch die imperialistischen Gedanken der europäischen Mächte hervorgerufen worden. Die Motive des Mordes werde der Prozeß gegen den Mörder aufklären. Das meinen wir auch und schließen darum die Diskussion.

Talaat Pascha.

Seit der Ermordung des ehemaligen türkischen Großveziers Talaat Pascha durch den Armenier Teilirian sind uns eine Reihe von Zuschriften zugegangen, in denen der Charakter des Verstorbenen lebhaft umkämpft wird. So wird uns von einem Deutschen, der jahrelang in der Türkei lebte und Talaat genau kannte, geschrieben:

Es ist richtig, daß die armenische Bevölkerung des türkischen Reichs während des Krieges empfindlich gelitten hat. Aber es ist unrichtig, daß die Armenier von der türkischen Regierung verfolgt worden sind lediglich um ihres „christlichen Glaubens" willen. Um ihres Glaubens willen sind die Völkerschaften des türkischen Reichs im letzten Jahrhundert niemals verfolgt worden. Der Moslem ist, solange man ihn in der Ausübung seiner Pflichten gemäß dem religiösen Gesetz nicht stört, von beispielloser Toleranz gegen Andersgläubige. Es sind viel eher Rassen- und Stammesgegensätze, die meist in blutigen Taten einen Ausgleich herbeizuführen suchen an Stelle der Aufsuchung von Möglichkeiten einer gutartigen Verständigung. In der ziemlich abgeschlossenen Wildheit des sogenannten armenischen Hochlandes herrschen auch heute noch andere Begriffe über die Regelung der menschlichen Beziehungen innerhalb eines Staatengebildes, als es dem Europäer geläufig ist. Insonderheit ist die Blutrache noch immer ein ungeschriebenes, aber heiliges Gesetz, und so kommt es, daß in der Austragung politischer Divergenzen persönliche Motive das Uebergewicht haben.

Talaat soll bestechlich gewesen sein, und um diese Eigenschaft bei uns wirksam ins Licht zu setzen, wird darauf hingewiesen, daß es deutsches Geld gewesen ist, das in seine Taschen geflossen ist. Die Korruption hat sich aus Anlaß des Krieges gewiß als fressendes Uebel ausgebreitet, aber nicht in der Türkei allein. Eine Verallgemeinerung wäre aber unangebracht, und es ist eine Verunglimpfung des Verstorbenen, wenn auch er in den allgemeinen Topf der Bakschisch-Fresser und Schieber geworfen wird. Kein Gewissenhafter, der Talaat auch nur oberflächlich kannte, und noch weniger die, welche ihn gut kannten, haben ihn jemals für der Bestechlichkeit zugänglich gehalten. Es gibt keinen Menschen, der erweisen könnte, daß Talaat jemals und irgendwelchen persönlichen Nutzen aus seiner politischen Stellung und aus dem Kriege gezogen habe. Gerade er hatte reine Hände und man kann dafür die Hand ins Feuer legen!

In Berlin, so wird weiter ausgeführt, habe der Getötete durchaus bescheiden gelebt. Die Tat des Armeniers Teilirian sei ganz unsinnig gewesen, „denn wer die Struktur orientalischen Seelenlebens kennt, weiß, daß die Armenier für die Ermordung Talaats tausendfältig unter der Wiedervergeltung [illegible] werden".

Die armenischen Greuel.

Unter dem Titel „Das Geheimnis der Ermordung Talaat Paschas" (Morgen- und Abendland-Verlag, Berlin NW. 6) veröffentlicht Dr. Manur Rifaat, der bekannte ägyptische Naturalist und frühere Herausgeber der „Patrie Egyptienne", eine Schrift, die die armenische Frage mit anerkennenswerter Unparteilichkeit behandelt. Man muß dem Verfasser zustimmen, wenn er in seiner Einleitung Wert darauf legt, diesem Problem den religiösen Charakter zu nehmen. Denn sonst geht man von vornherein mit einem Vorurteil an die Lösung der Frage heran.

Der Grundgedanke der Ausführungen Rifaats ist der, den Einfluß Englands an der Entwicklung der armenischen Frage zu kennzeichnen. Englands Politik suchte, hauptsächlich nach dem Anschluß der Türkei an die Mittelmächte, u. a. dem Osmanischen Reich durch die Armenier Abbruch zu tun, wie sie überhaupt die Nationalitäten unterstützte, die sich von der türkischen Herrschaft lösen wollten. Zu diesem Zweck hat es mit Hilfe Rußlands und Frankreichs in Armenien eine weitverzweigte Verschwörung angestiftet, die in dem Augenblick losbrechen sollte, in dem die Verbündeten in den Dardanellen einbringen würden. Zum Unglück für die Armenier, die hier ein Opfer der Entente geworden sind, brach der Aufstand los, während sich die Verbündeten an den Dardanellen den Kopf einrannten. Wenn die Türkei jetzt gegen ihre hochverräterischen Untertanen zu Repressalien griff, dann war das ihr gutes Recht, das England selbst gegen Iren, Aegypter und Inder für sich in Anspruch genommen hat. Das Ergebnis der ganzen Untersuchung ist: England hat durch seine Orientpolitik die Maßnahmen der Türken gegen die Armenier notwendig gemacht, es hat also am allerwenigsten Ursache, über diese Greuel moralisch entrüstet zu sein, für die es selbst verantwortlich ist. Ks.

Der Mord an Talaat Pascha.

Zur bevorstehenden Schwurgerichtsverhandlung.

Die Schwurgerichtsverhandlung wegen der Ermordung des früheren türkischen Großwesirs Talaat Pascha, für die der Termin ursprünglich auf den 30. Mai angesetzt war, ist jetzt auf den 2. bis 4. Juni vertagt worden. Die auf Mord lautende Anklage richtet sich bekanntlich gegen den in der Hardenbergstraße 37 zu Charlottenburg wohnhaften Studenten Salomon Teilirian aus Salmas in Persien, späterer Angabe nach in Pakarisch in der Türkei geboren, der im November 1920 von Paris nach Genf und von dort auf Grund einer vom deutschen Konsulat ihm gegebenen Reiseerlaubnis nach Berlin gekommen war. Angeblich wollte er hier Studien machen, doch hat er zugegeben, daß es gleichzeitig seine Absicht war, Talaat Pascha zu töten. Der Angeklagte hat bei seinen verschiedenen Vernehmungen seiner Tat politische Motive untergelegt. Er selbst und mit ihm die gesamten Armenier hätten Talaat Pascha für die Metzeleien, die 1915 an Armeniern verübt wurden, verantwortlich gemacht, und so sei in ihm der Plan entstanden, Rache zu nehmen. In einer späteren Vernehmung hat der Angeklagte, der auch behauptet, daß er an epileptischen Anfällen leide, es so dargestellt, daß ihm etwa zehn Tage vor der Tat ihm das Bild der Massakrierten vor Augen getreten sei und seine Mutter ihm Vorwürfe darüber gemacht habe, daß er mit Talaat Pascha in derselben Stadt wohne, ohne etwas gegen diesen zu unternehmen.

Die Verhandlung vor dem Schwurgericht des Landgerichts III unter Vorsitz des Landgerichtsdirektors Lehmberg wird voraussichtlich einen großen Umfang annehmen, da sowohl von der Staatsanwaltschaft als auch von den Verteidigern, Geheimen Justizrat Dr. v. Gordon, Justizrat Dr. Werthauer und dem Rechtslehrer Professor Dr. Niemeyer (Gießen), zahlreiche Zeugen und Sachverständige geladen sind. Als Sachverständige sind unter anderen geladen Professor Dr. Cassirer, Geheimer Sanitätsrat Dr. Schmalzisch (Charlottenburg), Medizinalrat Dr. Störmer, Geheimer Medizinalrat Dr. Hoffmann, Kreisassistenzarzt Dr. Thiele, Dr. med. Schloß, ferner

13

Chartered Company und ferner bezüglich der Begründung einer jüdischen Synode, einer Art neuen Synhedrium. Auch der Plan der geteilten Oberbehörde wäre zum Scheitern zu bringen. - Nachdem sich die jüdischen Gesellschaften bezüglich ihres Zieles verständigt hätten, wäre eine Verständigung mit der türkischen Regierung herbeizuführen und darauf die Gesellschaft selbst zu begründen.

Bezüglich einer Zwischenfrage hinsichtlich der Zahlen erklärte er, in den jüdischen Kanälen wäre die hebräische Sprache selbstverständlich, ebenso jüdische Verwaltung der Schulen, nur müsse die türkische Staatsaufsicht der Schulen bestehen bleiben.

Carasso erklärte, eben für etwaige politische Schritte zur Verfügung zu stehen, sich jedoch bei seinen vorgeschrittenen Jahren an der Begründung der Kolonisationsgesellschaft nicht beteiligen zu wollen. Unsererseits wurde sodann darauf aufmerksam gemacht, dass in die Verhandlungen wesentlich vereinfachend würde, wenn die zur Begründung in Frage kommenden Finanzkreise auch schon zu jeder Phase der politischen Erörterungen hinzugezogen würden.

Sie haben uns mit diesem Programm einverstanden erklärt, jedoch darauf aufmerksam gemacht, dass aufgrund der durch die Schritte der amerikanischen und englischen Regierung hochgespannten Erwartungen der Juden der Erfolg der Aktion zweifelhaft wäre, ob das vorstehende unterbreitete Entgegenkommen der türkischen Regierung erreichen würde. Sie haben Carasso gebeten, auch Enver Pascha hierauf aufmerksam zu machen.

Carasso wies noch darauf hin, dass der gegenwärtige Zeitpunkt zu Verhandlungen mit der türkischen Regierung besonders günstig wäre und dass er baldigste Besprechung dringend wünsche.

Berlin, den 26. Januar 1914

gez. Dr. Bergmann
gez. Isenbeck

Verhältnisse in Asien genau gleichgültig wäre. Es ist keine Verschiedenheit, ob die Araber es denken. England kann über einen solchen Plan nicht einfach durchführen gehen, weil es ein ungeheuerliches Leben hervorrufen würde, und die Türkei kann es erst recht nicht. Deshalb habe ich über den sionistischen Herren immer gesagt, sie müssen vorsichtig sein und alles Nationale und Politische in den Hintergrund stellen. Das Problem läßt sich nicht einfach so lösen, wie es einer den heutigen sionistischen Herren vorschwebte, der mir sagte, die Araber würden keinen Grund zur Klage haben, sondern im Gegenteil sehr hohe Preise für ihren Grundbesitz erhalten. Wenn es soweit vorgegangen werden soll, so würden die Juden auch gleich eine Polizeitruppe einrichten müssen, um sich vor Progromen zu schützen. Die Araber werden nicht ohne weiteres zu ihren Schafherden gehören, trotzdem sie Beduinen sind. Gewaltsame Einwanderung ohne politischen Hintergrund sollte und wird auch z.B. in der Türkei, insbesondere in Palästina, sehr willkommen sein, weil die vorgenannte Idee vor allen Dingen Menschen braucht.

Ich kann mir nicht denken, daß von den in Deutschland lebenden 600 000 Juden auch nur ein kleiner Prozentsatz nach Palästina auswandern wird. Bei uns ist die Assimilation doch schon zu weit vorgeschritten. Wir haben in dieser Frage daher nur ein indirektes Interesse, indem die Kolonisation Palästinas und vor allem starken Einwanderung von Europäern schließen und andererseits die Hoffnung wäre, daß der Türkei helfen würde. In Übrigen hat die Frage für uns heute nur geschichtlichen Progagandawert bei den Friedensverhandlungen. Denn wir Palästina nicht mit dem Verlust aufrechterhalten können, würden wir diesen Ziel auf sionistischen Tage vergeblich wünschen. Auch gewisse Konzessionen an Christen hinsichtlich

56

den heiligen Stätten, sowie an Juden und Arabern nötig sein. Aber auch wir sollten u.E. uns davor hüten, alsmehr für die Juden gegen die Araber Partei zu nehmen. Wenn die Juden erreichen, daß die Türken ihnen nach dem Kriege freie Einwanderung und gute Behandlung gewähren, so wird ihnen das Uebrige u.E. von selbst zufallen, falls sie dazu die innere Kraft haben. Sollte die letztere fehlen, so werden selbst die größten türkischen Konzessionen die Herrlichkeit des Königreichs David's und Salomo's nicht zurückführen.

gez Bernburg

Inhalt: Jüdische Palästina-
Bestrebungen.

Deutsche Allgemeine Zeitung

Talaat Pascha in Berlin ermordet.

Berlin, den 30. Mai 1921.

III 1 644.

Geheim!

St.Pol.

Es ist zu befürchten, dass die demnächst bevorstehende Schwurgerichtsverhandlung gegen den Armenier Tehlirian, der den früheren Türkischen Grossvezir Talaat Pascha am 15.März d.J. in Berlin ermordete, sich zu einem politischen Monstreprozesse auswächst und durch Aufrollung einer ganzen Anzahl politischer Fragen in der Öffentlichkeit nicht nur das allergrößte Aufsehen erregt sondern sich in der Beurteilung der Motive der Tat derartige Gesichtspunkte hervortreten lässt, dass eine Störung der öffentlichen Ruhe und der Beziehungen Deutschlands zur Türkei zu befürchten ist.

In erster Linie ist als sicher zu erwarten, dass die Verteidigung des Angeklagten versuchen wird, die Tat als einen Akt des Heroismus zur Befreiung der unter der türkischen Joch schwer leidenden armenischen christlichen Bevölkerung darzustellen. Wenn schon dieses Hinübergreifen des Prozesses auf das politische Gebiet ausserordentlich geeignet erscheint in weite Kreise Beunruhigung zu tragen, so ist ferner damit auch die ganze Frage der aus dem Kriege herrührenden unliebsamen Armeniergreuel zur Diskussion gestellt. Vielleicht wird die Verteidigung sogar versuchen auf die Stellungnahme der Deutschen Regierung zu diesen Ereignissen einzugehen.

Wenn

An Preussische Staatsministerium

B e r l i n.

LG16801

.....Aus allen diesen politischen Gründen würde das Auswärtige Amt den grössten Wert darauf legen, dass die Öffentlichkeit bei den Verhandlungen ausgeschlossen wird. Gegen die Zulassung der Pressevertreter unter Auferlegung des in Gerichtsverfassungsgesetze vorgesehenen Schweigegebotes würden diesseits keine Bedenken bestehen.

Ich darf ergebenst bitten, von dort aus das Entsprechende veranlassen und mich baldmöglichst die dortseitige Stellungnahme zu der Frage wissen lassen zu wollen.

(Staatssekretär Pol.)

Klein-Asien, Persien, Tirkei, Syrien u.s.w. im Namen eines Strafprozesses nochmals geprüft werden sollen. Hierzu erbat sich die Polge, dass für die Beweisfrage der Tat die Angaben des Angeklagten als nicht widerlegt zu Grunde gelegt werden müssten.

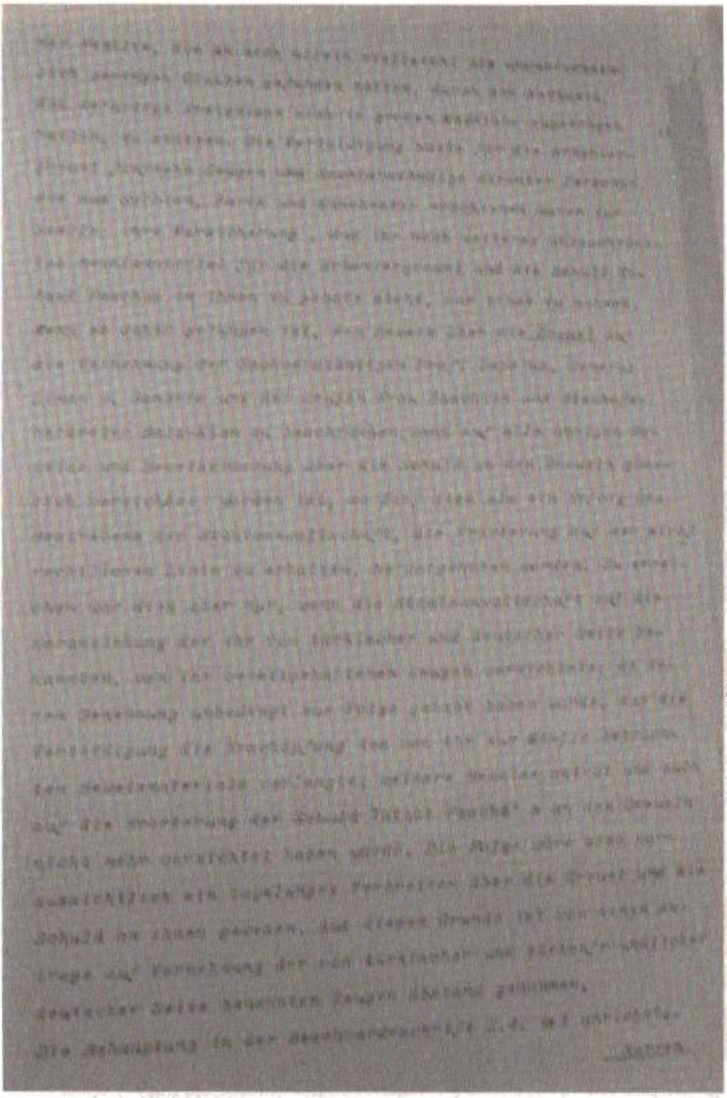
b. Es war keinerlei Anhalt dafür gegeben, das Teilnehmen an der Mitwisser der Tat vorhanden waren. Der Angeklagte hat eine Zeit lang mit dem Konsulatssekretär Merion zusammen bei armenischen Wirten gewohnt. Das Wissen, der zu den wenigen Personen gehörte, die über die Persönlichkeit des Angeklagten einige Auskunft geben konnten, als Zeuge vernommen wurde, war selbstverständlich, ohne eine Beteiligung des Angeklagten an der Tat, jeder Inhalt.

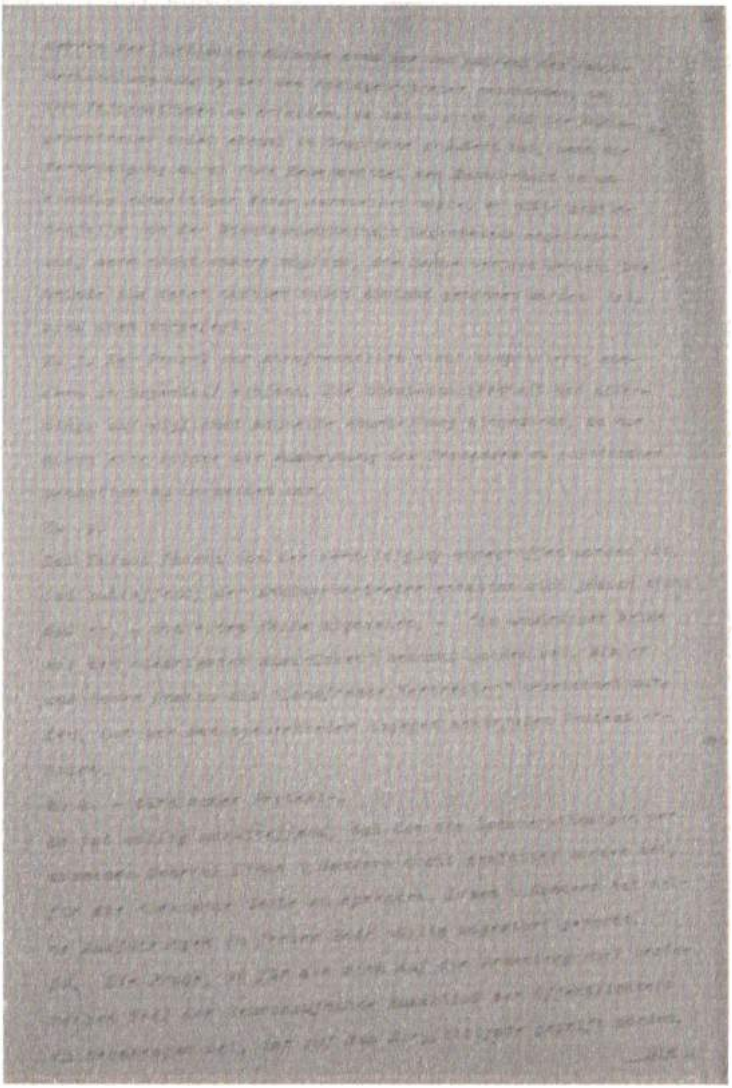
(.d.R. - Revisionsschrift.-

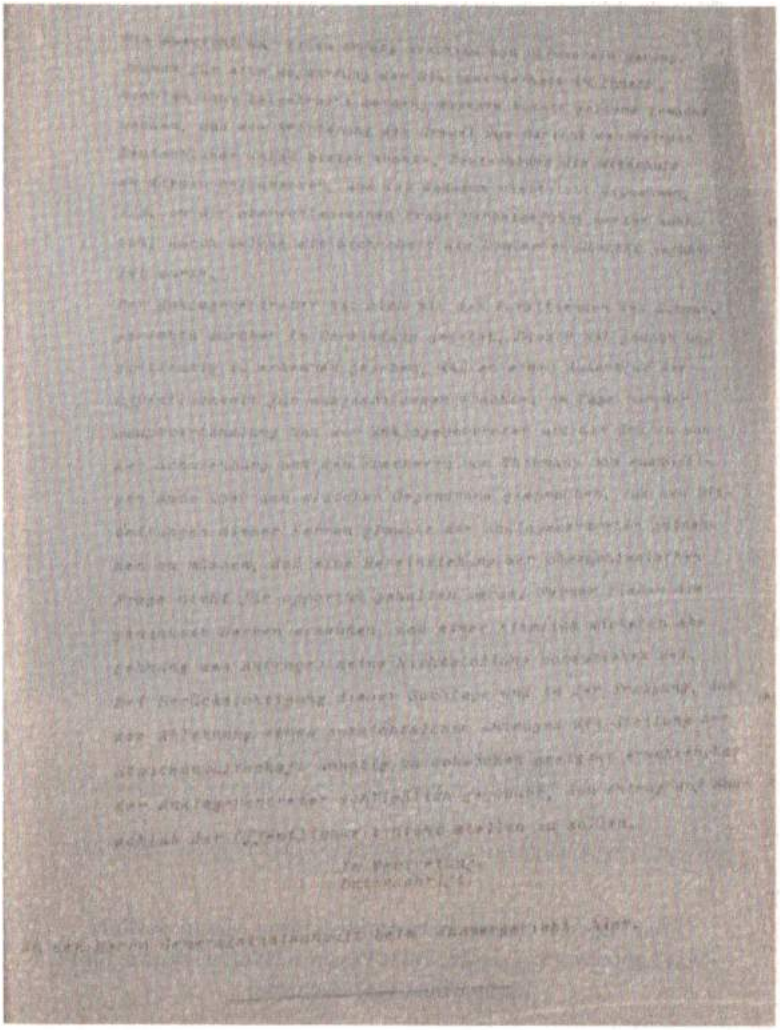
Es ist in dieser Strafsache das stete Bestreben der Angeklagten gewesen, die Erörterung auf den rein strafrechtlichen Gebiete zu erhalten und ein Abschweifen auf politisches Gebiet zu verhüten. Sie hat dabei bei den Schwurgerichtsverhandlungen durchaus Entgegenkommen gefunden.

Der völlige Ausschluß der Armeniergreuel aus der Beweisaufnahme wurde von vornherein als unmöglich erscheinen, da der Angeklagte die Beweggründe der Tat aus Greueln, denen seine Angehörigen zum Opfer gefallen waren, herleitete. Wenn die Verteidigung ferner Beweis über Art und Umfang dieser Greuel antrat, so war ebenfalls von vornherein ersichtlich, daß das Gericht diesen Beweis, - wenigstens in beschränktem Umfange -, würde zulassen müssen; denn es wäre eine Beschränkung der Verteidigung des Angeklagten gewesen, wenn ihm die Möglichkeit entzogen worden wäre, seine Angaben über die Hinmordung sei-

...ner...

Talat Paşa'nın cenaze merasimine katılan Alman dostları (Von Lubbman, va Lossen, Talât Paşa'nın (Wolter) cenaze töreninde [Mart 1921 Berlin'de]

http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53050131t.r=talat?rk=64378;0 (E.T. 29.11.2017)

Talat Paşa'nın cenaze töreni
Berlin, funérailles de Talaat Pacha (Wolter) [mars 1921]

http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53050121d.r=talat?rk=42918;4

YEDİTEPE

KOMİTENİN RUHU

TALAT PAŞA

Talat Paşa Türkiye Cumhuriyeti'nin labaratuvarı olarak bilinen II. Meşrutiyet döneminde yaşamış "kurt" bir siyasetçi ve etkili bir devlet adamıydı. O İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin "teşkilatçı" liderlerinden biriydi. Dönemin İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Kühlmann'ın, Talat Paşa'nın "zayıf tarafı" olarak, onun "çok fazla vatanperver olmasını" göstermesi tartışılabilir. Zira Kühlmann'a göre fazla vatanperver olmanın "dünyayı belli bir yere kadar anlamak" ve "olayları tarafsız bir şekilde analiz edememek" gibi olumsuz bir getirisi vardı. Buna, dar ufuklu ve dünyayı tam olarak anlayamamak da denilebilir. Kühmann'ın bu tesbiti belki "fanatikler" için doğru olabilir ve beraberinde yabancı düşmanlığını da getirebilir. Halbuki vatanperver olmak, Kühlmann'ın iddia ettiği gibi her zaman "yabancılara şüphe ile bakmak" ve onları analitik değerlendirememek ile doğrudan ilişkili değildir. Kanaatimizce Talat Paşa'nın vatanperverliğini, onun dünyayı anlayamayacak kadar fanatikliği ile değil, sömürgeci ülkelerin pençesinde kıvranan Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi ve sosyal yapısıyla açıklamak mümkündür. Zira "hasta adam" ölmek üzereydi ve hastasını çok seven "Dr. Talat" onu iyileştirme sevdasındaydı.

Bu çalışmada Talat Paşa'nın biyografisi dışında İttihat ve Terakki Cemiyetindeki rolü, Ermeni Meselesi, Siyonizm ve Masonluk ile bağlatısı gibi güncel meselelerde ele alınmıştır. Berlin'de görülen "Talat Paşa Davası" da ele alınan tartışmalı konularda bu esere de yer almaktadır.

Bu kitabı önemli ve özgün kılan nokta ise, Alman ve Türk arşiv belgelerinin karşılaştırmalı olarak bir arada değerlendirilmiş olmasındadır. Dolayısıyla kullanılan kaynaklar açısından bakıldığında, Talat Paşa'nın hayatı ve siyasi faaliyetleri ile ilgili literatürde eksik olan bir tarafı tamamlayacağı kanaatindeyiz.

yeditepeyayinevi.com
/ yeditepekitap
/ yeditepekitap
/ yeditepeyayinevi

9 786052 070369